

PAP JÓZSEF

Magyarország vármegyei tisztikara
a reformkor végétől a kiegyezésig

Lektorálta
Fónagy Zoltán

BELVEDERE
Szeged, 2003

A kötet megjelenését támogatták

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Oktatási Minisztérium
Alapítvány a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért
Magyar Könyv Alapítvány

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

ISBN 963 06240 7 8

© Pap József, 2003
© Belvedere Meridionale, 2003

Tartalom

I. Bevezetés	5
II. A passzív ellenállás historiográfiai áttekintése, egy történelmi axióma másfél száz éve	9
Az „egyedül álló tünemény”, a passzív ellenállás értékelése 1867 és 1945 között	9
Az osztályharc bővületében, 1945-1960	21
A passzív ellenállás „rehabilitálása”, 1960-1980	26
Az utolsó húsz év, az 1980-as évektől napjainkig	29
III. Magyarország közigazgatás-története a reformkortól a kiegyezésig, különös tekintettel a nemesi vármegyére	38
A nemesi vármegye működése	38
Reformjavaslatok a nemesi vármegye modernizálására, a XVIII. századtól 1848-ig	42
A vármegyekérdés 1848-1849-ben	44
A Windisch-Grätz-féle közigazgatási rendszer, kísérlet a Birodalom konzervatív átszervezésére	46
Föderalizmus és centralizmus erőpróbája	49
A Haynau-féle közigazgatás	51
Alexander Bach provizóriuma	52
A nyílt abszolutizmus kiépítése és a definitív közigazgatási rendszer	53
Az abszolutista irányítás válsága és az 1860-61-es rendezési kísérlet	55
Magyarország birodalmon belüli közjogi helyzete és az 1861-es országgyűlés	66
A Schmerling-provizórium	67
A kiegyezési tárgyalások időszaka	70
IV. Pest-Pilis-Solt, a vezérvármegye története és tisztkarának összetétele a reformkor végétől a kiegyezésig	80
Pest-Pilis-Solt vármegye lakossága és közigazgatási beosztása	80
Pest-Pilis-Solt vármegye a reformkorban	81
Pest-Pilis-Solt vármegye a forradalom és szabadságharc időszakában	82
Pest-Pilis-Solt vármegye a Bach-korszakban	86

Pest-Pilis-Solt vármegye és tisztkara 1860-61-ben	100
A Schmerling-provizórium időszaka	102
Pest-Pilis-Solt vármegye a kiegyezés megkötésének időszakában	104
Összegzés, Pest-Pilis-Solt vármegye közigazgatási tisztkara a reformkor végétől a kiegyezésig	106
V. Heves és Külső-Szolnok, egy ellenzéki vármegye története és tisztkarának összetétele a reformkor végétől a kiegyezésig	
Heves vármegye lakossága és közigazgatási beosztása	120
Heves és Külső-Szolnok vármegye a reformkorban	120
Heves és Külső-Szolnok vármegye a forradalom és szabadságharc időszakában	123
Heves és Külső-Szolnok vármegye a Bach-korszakban	127
Heves és Külső-Szolnok vármegye és tisztkara 1860-61-ben	134
A Schmerling-provizórium időszaka	136
Heves és Külső-Szolnok vármegye a kiegyezés megkötésének időszakában	137
Összegzés, Heves és Külső-Szolnok vármegye közigazgatási tisztkara a reformkor végétől a kiegyezésig	138
VI. Borsod vármegye története és tisztkarának összetétele a reformkor végétől a kiegyezésig	
Borsod vármegye lakossága és közigazgatási beosztása	157
Borsod vármegye a reformkorban	158
Borsod vármegye a szabadságharc időszakában	159
Borsod vármegye a Bach-korszakban	161
Borsod vármegye és tisztkara 1860-61-ben	167
A Schmerling-provizórium időszaka	168
Borsod vármegye a kiegyezés megkötésének időszakában	169
Összegzés, Borsod vármegye közigazgatási tisztkara a reformkor végétől a kiegyezésig	170
VII. Baranya vármegye története és tisztkarának összetétele a reformkor végétől a kiegyezésig	
Baranya vármegye lakossága és közigazgatási beosztása	181
Baranya vármegye a reformkorban	182

Baranya vármegye a forradalom és szabadságharc időszakában	185
Baranya vármegye a Bach-korszakban	193
Baranya vármegye és tisztkara 1860-61-ben	200
A Schmerling-provizórium időszaka	201
Baranya a kiegyezés megkötésének időszakában	202
Összegzés, Baranya vármegye közigazgatási tisztkara a reformkor végétől a kiegyezésig	203
VIII. Somogy vármegye története és tisztkarának összetétele	
a reformkor végétől a kiegyezésig	219
Somogy vármegye lakossága és közigazgatási beosztása	219
Somogy vármegye a reformkorban	220
Somogy vármegye a forradalom és szabadságharc időszakában	221
Somogy vármegye a Bach-korszakban	225
Somogy vármegye és tisztkara 1860-61-ben	232
A Schmerling-provizórium időszaka	235
Somogy vármegye a kiegyezés megkötésének időszakában	237
Összegzés, Somogy vármegye közigazgatási tisztkara a reformkor végétől a kiegyezésig	239
IX. Csanád vármegye története és tisztkarának összetétele a reformkor végétől a kiegyezésig	
Csanád vármegye lakossága és közigazgatási beosztása	252
Csanád megye a reformkorban	253
Csanád vármegye a forradalom és szabadságharc időszakában	254
Csanád vármegye a Bach-korszakban	255
Csanád vármegye és tisztkara 1860-61-ben	259
A Schmerling-provizórium időszaka	262
Csanád vármegye a kiegyezés megkötésének időszakában	263
Összegzés, Csanád vármegye közigazgatási tisztkara a reformkor végétől a kiegyezésig	264
X. Összegzés	274
XI. Felhasznált források és irodalom	280

I.

Bevezetés

Kutatásunk megkezdésekor azt a célt tűztük ki magunk elé, hogy a „passzív ellenállás” elméletének gyakorlati megvalósulását egy vármegye tisztikara esetében megvizsgáljuk. Ebben a szakaszban Csanádra esett választásunk, hiszen annak iratanyaga könnyen elérhető volt számunkra, és a tisztviselői kar személyi összetételével addig még nem foglalkozott kutató. A dolgozat elkészítése közben azonban rá kellett jönnünk, hogy a forrásfeldolgozást további vármegyékre is ki kell terjeszteni, hiszen e nélkül a helyi folyamatok nem tükrözhetik az országos állapotokat, csupán lényeges helytörténeti adalékokkal szolgálhatnak. Ez Csanád esetében azt jelentette, hogy nagymértékű eltérés mutatkozott az „általánosnak” tekintett képtől. Ezért a Pécsi Tudományegyetem PhD kurzusa keretében ennek a megkezdett munkának a folytatását vállaltuk. Az alapvető cél tehát a helytörténeti szintet meghaladó, országos következtetésekre alkalmas elemzés elkészítése volt.

A munka folytatásakor a vizsgálati szempontok ugyan bővültek, de az alapvető cél továbbra is az maradt, hogy meghatározzuk, a XIX. század nagy rendszerváltásai milyen hatással voltak a közigazgatási apparátusra; a kontinuitás vagy éppen a diszkontinuitás volt jellemző a vizsgált politikai korszakban? Kik, milyen társadalmi gyökerekkel rendelkező emberek vállaltak hivatalt a Bach-korszakban? Mi lett a sorsa a reformkor liberális vármegyei nemességének, mennyire tartott igényt közreműködésükre az új rendszer? Kik töltötték be az esetleg felszabadult helyeket? Milyen átalakulást eredményeztek a hatvanas évek kurzusváltásai? Bizonyíthatjuk vagy cáfolhatjuk egy olyan szakképzett apparátus létét, amely függetlenül magától a napi eseményektől a szolgálatvállalását hivatásnak és nem politikai állásfoglalásnak minősítette. A hivatalvállalókat azonban az önkényuralmi igazgatásnak is alkalmaznia kellett, a közigazgatás vezetőit vajon milyen elvek irányították, pontosan milyen arányban alkalmaztak olyan személyeket, akik a forradalmi időkben kompromittálták magukat? Kimutathatóak-e különbségek a hivatali ranglétra alacsonyabb, illetve magasabb fokán állók megítélése között? Mennyire jellemző a passzív ellenállás mint magatartásforma az alkotmányos időszakok közigazgatási apparátusaira? El kell-e esetleg gondolkodni a történészeknek azon, hogy az érzelmileg motivált, történettudományi módszerekkel nehezen dokumentálható egyéni ellenállási stratégiákat (ruha-, szakállviselet, nemzeti dalok és táncok használata), valamint az engedetlenség nem feltétlenül politikai indokokkal magyarázható magatartásait (adóeltitkolás, vámcsalás, stb.) célszerű leválasztani a „passzív ellenállás” eszköztáráról és a figyelmet a hivatalviseléssel való visszahúzódtásra koncentrálni, ennek motivációit, lehetőségeit, valóságban való érvényesülését pontosan feldolgozni.

A feltett kérdésekre adandó válaszok keresése közben elsőként meg kellett határozni azon vármegyéket, melyekkel a kutatást tovább bővült. Mivel alapvetően

a szorosán vett Magyarország vizsgálatát tűztük ki célul, az erdélyi és a horvátországi vármegyék nem jöhetnek számításba, hiszen e területek olyan helyi sajátosságokkal rendelkeztek, hogy törvényhatóságaikat külön-külön kell vizsgálni, hiba lenne őket a magyar megyékkel összevegyíteni. A Magyarországon belüli választásánál különböző szempontokat lehetett figyelembe venni: a reformkori szerepvállalást („konzervatív” és „ellenzéki” beállítottság), a szabadságharc alatti szerepet (az osztrák hadsereg által megszállt, ezen belül felszabadított vagy megszállás alatt maradt, illetve az osztrák megszállást elkerülő), regionális elhelyezkedést (központi vagy perifériális helyzet), a nemzetiségi viszonyokat, vallási megoszlást. A szempontokat természetesen tovább lehet bővíteni, ebből a szempontból bírálat érheti a munkát, hogy miért nem terjed ki más vármegyékre is a kutatás? Azonban itt meg kell jegyezni, hogy a gyakorlat kényszerével is szembe kellett néznünk, az idő és a térbeli elhelyezkedés korlátozta munkánkat. Ezek alapján végül Csanád mellé 5 másik vármegyét választottunk. A dél-dunántúli régióból Baranya és Somogy vármegyét. A két szomszédos törvényhatóság igen eltérő jellemzőkkel rendelkezett: Baranya a konzervatív, Somogy pedig a reformer megyék közé tartozott, mindkettőt megszállták ugyan az osztrák csapatok, de Somogyot Noszlopy Gáspárnak sikerült huzamosabb időre felszabadítania. Somogy elsősorban magyarok által lakott vármegye, míg Baranyában jóval magasabb a nemzetiségiek, elsősorban a németek szerepe. Ennek alapján egy régió belül tehát két, egyéni jellemvonásokkal bíró megyét tudunk elemezni. Az észak-magyarországi régióból Borsod, Heves és Külső-Szolnok vármegyére esett a választás. Heves mellett szólt a levéltári forrásanyag bősége mellett radikális ellenzéki múltja, hiszen a reformkorban a pártküzdelmek egyik legjelentősebb színtere az egeri megyegyűlések voltak. Heves mellett azonban Borsodot kellett elemezni, hiszen a két vármegye szinte egy egységet alkotott, nemesi elitjeit szoros személyi kapcsolatok jellemezték. Borsod is ellenzéki vármegyének számított, és az ország arányt meghaladó nemessége, valamint az Észak-Magyarországon egyedien magasnak számító protestáns felekezeti arány is felhívta rá a figyelmet. Természetesen nem lehetett kihagyni az elemzésből a vezérvármegyét, Pest-Pilis-Soltot, hiszen reformkori múltja, a szabadságharc alatti megszállása, majd visszafoglalása mellett az ország tényleges hatalmi központjaként egyfajta mintaterülete volt minden politikai kurzusnak. Ahogy az ellenzék a reformkorban figyelemmel kíséerte a pesti megyegyűléseket, úgy állította az abszolutizmus irányítása a közigazgatási reformok középpontjába a legradikálisabbnak tekintett magyar vármegyét. A felsorolásból kitűnik, hogy nincs az elemzett helyhatóságok között felvidéki szlovák többségű, nyugat-magyarországi, Ausztriával közvetlenül érintkező, tiszántúli, dominánsan református vallású terület. Mivel lehetőségeink behatároltak voltak, ezek egyelőre nem kerültek elemzésre, de szándékunkban áll kutatásainkat tovább folytatni, és elsősorban ezek azok az irányok, amelyek felé tovább szándékozunk lépni.

A kutatás következő lényegi szempontját az időhatárok kijelölése képezte. Mivel alapvetően a magyar közigazgatási apparátus személyi állományára jellemző tendenciákat tekintettük vizsgálatunk fő feladatának, a kezdő korszakhatárt egyértelműen a reformkor utolsó periódusa jelentette, hiszen ekkor szolgált az az apparátus, melynek további sorsát meg kellett határozni. A kutatás lezárása már sokkal problematikusabb volt: végül is az 1867–68-as időpont mellett döntötünk. A reformkori állomány számára természetesen ez az időintervallum megfelelő, hiszen az eltelt 23-24 év alatt a középgeneráció is nagymértékben előregedett, és ezáltal számára lezárult az aktív hivatalvállalási időszak. Az ötvenes és főleg a hatvanas években munkába állókra ez a megállapítás azonban nem állja meg a helyét, ebben az esetben 1868 nem jelenthet végpontot. Mégis időlegesen korlátozni kellett a vizsgálatot, egyrészt a munka elkészítéséhez rendelkezésre álló idő és nem utolsósorban a források nyújtotta lehetőségek szabtak korlátokat. A dualizmus időszakában létrejött közigazgatási struktúra olyan új elemeket épített magába, a forrásanyag annyira különbözik a kutatótaktól, hogy ennek feldolgozása egy másik dolgozat anyagát is kitenné. A vármegyék kiválasztásánál elmondottakhoz hasonlóan meg kell jegyeznünk, hogy ezzel nem tekintjük lezártnak a közigazgatási apparátus vizsgálatát, munkánkat nemcsak térben, hanem időben is szándékunkban áll kiterjeszteni, ezáltal választ keresni a kutatás eddigi fázisában felbukkant, de egyelőre megválaszolatlanul maradt kérdésekre. Ennek ellenére a feldolgozott időszak megfelelő lehetőségeket kínál a kontinuitás kérdéseinek meghatározásához. Hiszen az 1840-es évek végétől a kiegyezésig tartó időszak a magyar történelem egyik legmozgalmasabb szakaszaként komoly kihívásokkal szembesítette az azt megéltöket, és ezen belül kiemelten érintette a közigazgatási apparátusban résztvevő tisztviselői réteget.

Az idő- és térbeli határok kijelölése után a kutatás és feldolgozás során alkalmazott munkamódszereket ismertetjük. A kutatás egyik legfontosabb célja és egyben eszköze egy adatbázis felállítása volt. Ebben több forrás együttes kezelését kíséreltük meg.¹ Először az adott korszakhatárok között szolgálatban állók névsoraát kellett meghatározni. Az alkotmányos időszakok esetében a helyi levéltárakban fellelhető jegyzőkönyvek választási listáit, az önkényuralmi időszakokban pedig az Magyar Országos Levéltárban található kimutatásokat, valamint a nyomtatott sematizmusok adatait összesítettük. Az így kapott névsorok már lehetőséget nyújtottak ugyan az egyes életpályák jelentősebb csomópontjainak meghatározására, de még sok homályos pontot tartalmaztak, ezért a meglévő adatainkat tovább kellett bővíteni. Egyrészt a történeti irodalomban szereplő információk felvételét végeztük el – itt valószínűleg több jelentős információ még feldolgozásra vár – másrészt pedig az Országos Levéltár D 188-as fondjának személyi kimutatási kartonjait dolgoztuk fel. Ezt a forrást külön is ki kell emelni, hiszen munkánk során ez a 12 csomónyi irat volt a legfontosabb, legtöbb adatot adó kútfő. Ennek eredményeképpen a hat feldolgozott vármegyében

körülbelül 10 000 (!) közigazgatási és igazságszolgáltatási hivatalnokot sikerült kimutatni. Adatgyűjtésünk az abszolútizmus időszakában kiterjedt az igazságszolgáltatásra is, hiszen több olyan példával találkoztunk, hogy a hatalmi apparátus két ága között személycserék történtek. Így, annak ellenére, hogy csupán a közigazgatás vizsgálatát tekintettük munkánk alapvető feladatának, az adatgyűjtést az igazságszolgáltatásra is kiterjesztettük. Az adatbázis folyamatosan bővül, és ekkora mennyiségnél nem is lehet azt állítani róla, hogy teljes, de azt igen, hogy eddig a legteljesebb. Sok tekintetben folytatunk kell fejlesztését egyrészt az előbbieken említett szempontok alapján, másrészt pedig a hiányzó adatok pótlásával. A tisztviselők egy jelentős részénél egy vagy csak néhány adat szerepel, ez különösen igaz az örvenes évek igazságszolgáltatási hivatalnokaira és a hatvanas években munkájukat megkezdőkre. Itt új forráscsoportokat kell feltárni. Hiányosak a születési és a halálozási adatok is, ezt szintén pótolni kell. A szakirodalom alapján folyamatosan rögzíteni kell a már feltárt és a kollégák által újonnan publikált eredményeket. Nem utolsósorban pedig az adatbázist össze kell vetni a nemesi összeírásokkal, ez a munka ugyan elkezdődött, de korántsem fejeződött be.²

A felsorolt korlátok ellenére az adatbázis alkalmas arra, hogy statisztikai elemzéseket készítsünk belőle. Az elemzésnek azonban nélkülözhetetlen eszköze a modern technika, hiszen a számítógép alkalmazása nélkül adatbázisunk csupán egy egyszerű felsorolás lehetne. A különböző korszakhatárokon belül több időhorizontban végeztünk statisztikai kimutatásokat, elemzéseket. A vizsgált időszakok a következők voltak: a reformkor utolsó tisztújítása, 1848-49 kurzusváltásai – abban az esetben, ha az adott vármegyében voltak ilyenek –, a Bach-féle provizóriumtól az 1851-es és az 1853-54-es év – a provizórium kezdő és végpontja –, a definitívum 1856-os és 1859-es éve, az 1860-61-es választások, az 1863-as év – a Schmerling-provizórium középpontján az egész országra kiterjedő adatokkal rendelkezünk – és az 1867-68-as alkotmányos fordulat. Arra törekedtünk, hogy lehetőleg olyan időszakokat válasszunk ki, amelyek egyrészt kurzusváltásokhoz köthetnek, másrészt adatai az egész országra kiterjednek, így segítségükkel összehasonlító elemzést végezhetünk. A Haynau-féle igazgatás adatait csupán jeleztük, hiszen ekkor még nem konszolidálódott a közigazgatás személyi állománya; mivel nem minden vármegyében rendelkezünk teljes adatsorral, pontosan nem lehet összehasonlítani a szűrt információkat. E horizontokon szolgálhatunk tehát statisztikai adatokkal. A számítások elvégzésekor fontosnak tartottuk, hogy az apparátus különböző szintjeit egyenként is megvizsgáljuk. Ezért a hivatali állásokat három kategóriába – vezető, középvezető és beosztott – soroltuk, a besorolásnál egyrészt a társadalmi presztízt, másrészt a fizetési kategóriákat vettük figyelembe. Ennek alapján meg lehet ugyan kérdőjelezni egyes vitatott beosztások hovatartozását, de véleményünk szerint az állások hierarchiája az esetek döntő többségében egyértelműen eldönthető.³ Az elemzés során a tisztikar előéletét, további szolgálatát, az egyes kategóriák jellemzőit (születési hely és idő, képzettség,

nyelvtudás, hivatali karrier) tekintettük át. Eredményeinket diagramokon is ábrázoltuk, és az összegző fejezetben az egyes vármegyéket egymással egybevetettük. A Bach-korszak igazságszolgáltatási tisztikarairól is végeztünk hasonló elemzéseket, ezt csupán – a már említett okból – kiegészítő jelleggel készítettük el. Mivel a feldolgozott forrásainkban csupán érintőlegesen jelenik meg az államapparátusnak ezen eleme, általános képet róla nem alkothattunk, így összehasonlító módon nem is elemezhattük. Ez már túlmutat nemcsak a kutatás, hanem kutatásunk céljain is, hiszen az igazságszolgáltatási rendszer feldolgozása annak ellenére, hogy jelentős érintkezési pontjai vannak a közigazgatással, külön kutatási programot igényel.

A könyv két részre bontható, az első rész (II. III. fejezet) a szakirodalom áttekintését végzi el, a második rész (IV.-X. fejezet) foglalkozik az egyes vármegyékkel. Az első fejezetben a passzív ellenállás historiográfiai áttekintését végeztük el, a másodikban pedig a magyar közigazgatás átalakulásának legjelentősebb csomópontjait vizsgáltuk. Ennél a munkánál alapvetően a szakirodalomra támaszkodtunk, annak eredményeit foglaltuk össze. A passzív ellenállás historiográfiai bemutatása elkerülhetetlen, hiszen ez az az elmélet, amely a legutolsó időkig a közigazgatási apparátussal kapcsolatban megfogalmazott legfontosabb nézet volt. A közigazgatási rendszer átalakulása pedig a vármegyei események országos keretét jelentette. E fejezetek elkészítésekor arra törekedtünk, hogy a megfigyelhető vitás pontokra felhívjuk a figyelmet, és megjelöljük azon elemeket, ahol saját eredményeinkkel hozzájárulhatunk a vitás, homályos kérdések megoldásához.

A vármegyék elemzését népességstatisztikai adatok bemutatásával kezdtük. Erre azért van szükség, mert ebben a kérdésben hiányos a magyar helytörténetírás (a korabeli demográfiai kimutatók és a levéltári források egybevetése még nem minden esetben történt meg, a bevezető alfejezetekben mi csupán az eddigi eredmények összefoglalására vállalkozhattunk), emellett pedig az ismert, természetesen nem minden esetben pontos, de egyelőre egyedül rendelkezésre álló adatok bemutatják azon társadalmi kereteket, melyen belül kellett a megye apparátusának szolgálni. A következő alfejezetekben a megyei események ismertetésével párhuzamosan végeztük el a statisztikai elemzéseket. Az összegző részben pedig diagramok segítségével foglaltuk össze a kapott adatokat. A munka egy összegző fejezettel zárul, melyben az általános tendenciákat határoztuk meg, és megjelöltük azon elemeket, ahol egyelőre nem látunk tisztán, és ezért további kutatásokra van szükség.

Kutatásunk során nagy segítségünkre szolgáltak a történettudomány eddigi eredményei. Az irányadó munkák közül néhányat külön ki kell emelni. Sashegyi Oszkár munkássága megkönnyíti az abszolutizmus időszakának vizsgálatát. Somogyi Éva, Számel Katalin, Csizmadia Andor, Sarlós Béla, Szabad György, Stipta István elemzései szintén megkerülhetetlen, jelentős eredményeket felmutató, összefoglaló történettudományi művek. A vidéki levéltárakban dolgozó történészek

szintén jelentősen gazdagították, a helyi sajtósságok tekintetében árnyalták tudásunkat a korról.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a kutatók figyelme megélnéül az utóbbi időben a korszakok iránt. Eltérő szempontok szerint egyszerre több központban folyik az 1848 és 1867 közötti időszak feltárása. Ebben a munkában Deák Ágnes és Benedek Gábor érte el a legjelentősebb eredményeket. Deák Ágnes az abszolutizmus nemzetiségi politikája felé fordította figyelmét, Benedek Gábor pedig a ciszlajtán hivatalnokok apparátuson belüli jelentőségét vette vizsgálat alá. Ebbe a folyamatba, úgy érezzük, a mi kutatásunk is szervesen illeszkedik, hiszen a vármegyei tisztikarok összetételének megismerése elengedhetetlen ahhoz, hogy tisztán látssunk az adott időszakot illetően. Emellett a három munka egymást jól kontrollálja, hiszen más megközelítésből jutnak el azonos következtetésekre, az eltérő vizsgálati szempontok miatt egymást jelentős mértékben kiegészítve, és így újat alkotva támasztják alá a kollégák eredményeit.

A kutatás részeredményeit az elmúlt időszakban különböző fórumokon közöltük, ennek során több helyről kaptunk javaslatokat, észrevételeket, melyek befolyásolták, befolyásolják munkánkat. Külön köszönet illeti témavezetőm, Marjanucz László mellett Deák Ágnes és Pelyach Istvánt, kiknek építő kritikái, segítsége mellett dolgozhatunk. Az adatgyűjtés a Faludy Ferenc Akadémia és a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány Osztrák-Magyar Közös Múlt szakalapítványának a támogatását is elnyerte, ezt ezúttal is megköszönöm a kurátoroknak. És természetesen köszönet illeti családomat is, akik az anyagi és erkölcsi háttérrel biztosították, biztosítják.

Jegyzetek

- [1] A forrásokat lásd: Irodalomjegyzék fejezetben.
- [2] Az adatházist a közeljövőben elektronikus úton kívánjuk megjelentetni.
- [3] A vezető kategóriába a megyék fő- és alispánjait, megyefőnökeit, I. osztályú biztosait, a különböző hivatalok irányítóit (pl.: számvevőség, mérnöki kar, orvosi kar, jegyzői hivatal), valamint a főszolgabírókat; a középkategóriába a hivatalok közpvezetőit, a beosztott bírósági ülnököket, biztosokat, titkárokat, szolgabírókat, segédszolgabírókat, várnagyokat; az alsó kategóriába a hivatali írnokokat, tollnokokat, díjnokokat, járási esküdteteket, gyakoronkokat soroltuk be. (A német és magyar terminus technicusok feloldása III. fejezet 73. lábjegyzet.)

II. A passzív ellenállás historiográfiai áttekintése, egy történelmi axióma másfélszáz éve

A passzív ellenállás elmélete a magyar történettudományban elválaszthatatlanul összefonódik a Bach-korszakkal, a Schmerling provizóriummal, a Habsburg birodalom centralista átalakításának neoabszolutista kísérletével. A történettudományban szinte axiómává merevedett nézet szerint a magyar politikai elit a szabadságharc leverése után, feladva addigi aktív politikai életformáját, birtokaira visszahúzódva vészelte át az elnyomatás időszakát. A passzív rezisztencia történelmi szerepének, jelentőségének megítélésében azonban nem egységes az elmúlt 150 év irodalma. A fejezet e kérdés historiográfiai bemutatására vállalkozik.

A dualizmus korában és bizonyos tekintetben a két világháború között keletkezett munkákra jellemző, hogy a Bach-korszakot, az abszolutizmus időszakát a magyar történelem egyik legsötétebb periódusának ábrázolják, melyben előre mutató, progresszív lépésekre alig találunk példát. A századfordulóra általánosság való nézet szerint a magyar nemesség Deák Ferenc által vezetett, passzív ellenállása volt az az erő, amely az osztrák önkényuralmat meghátrálásra kényszerítette. A történészek ritkán nyúltak levéltári forrásokhoz, nézeteik gyökere a visszaemlékezésekben, a köztudatban fennmaradt abszolutizmus-képben található meg. Még a sematizmusok, hivatali kimutatások adatait közé tettük Beksic Gusztáv, vagy a széles levéltári kutatásokat folytató Berzeviczy Albert sem vonta kétségbe a mozgalom erejét, melyet a kortársak megkérdőjelezhetetlen ténynek tartottak. A gyakran igen erőteljesen átpolitizált munkákban a történészek a nemességet alapvetően két csoportra, a visszahúzódó, „igaz magyar” többségre és a hivatalnokoskodó, ezzel hazát, eszmét eláruló, tetteért a kiegyezés után bűnhődő kisebbségre osztották. A Monarchia utolsó évtizedeiben és a Horthy-korszakban megjelent a marxista alapokon álló történelemszemlélet is, amely ekkor még csak színesíteni tudta a ritka kivételtől eltekintve elég egyveretű szemléletmódot.

Az „egyedül álló tünemény”, a passzív ellenállás értékelése 1867 és 1945 között

A passzív ellenállás időszakát a kortárs Mocsári Lajos nem a hősiesség küzdelem koraként ábrázolta. „A magyar társasélet” című, 1855-ben írt művében megjelennek a volt vármegyei nemeseket elítélő hangok. Mocsári így jellemzi a „*táblabírói osztály*” magatartását: „*a táblabíró, mióta megyegyűlés nincsen, tökéletesen kiesett minden szerepéből*”. „*bezárt magas kapuja mögött magát most is kiskirálynak érzi*”, „*élete módjában és a gazdasága vitelében örökösen idézi az öregek axiómáit, s ephemer (tiszavirág-életű) kísérleti viselkednek, bolondságnak tart minden újítást*”.¹ Egy későbbi munkájában, „*A régi magyar nemes*”-ben, Grünwald Béla centralista szellemű,

„A régi Magyarország” című művével vitázva fejti ki véleményét a megye feladatáról és múltjáról. A könyv ugyan a kiegyezés után zajló megyerendszer reformját érintő vitában született, de a múlt erőseit értékelő részek bemutatják a szerzőnek a megye és a megyei nemesség történelmi szerepéről vallott idealizált nézeteit. Véleménye szerint a megyei önkormányzat legfontosabb szerepe, „*hogy a haza eszméjét éberan tartja a lelkekben*”, hiszen a haza egészét befogni nem mindenki képes.⁴ Ezen túl a „*megyei intézmény volt azon eszköz, melyekkel a nemzet magát fenntartotta*”, hiszen a megye: „*Gyáma s ügyvéde volt a parasztnak a földesura ellen. Védője volt a szegény nemesnek is a nagy urak ellen.*” A megyei hivatalért a tisztviselők fizetést kaptak, így a jogegyenlőség elve alapján a szegényebb nemesek is vállalhatták a hivattal járó terheket.⁵ A reformkor hivatalnokairól azt állítja, hogy a „*hivatalt hajdan nem keresték úgy, mint most, nem volt kenyérpálya, sőt gyakran fordult elő, hogy – mint mondani szokták – kötélen kellett fogni alispánt vagy szolgabíró*”. Az, hogy hivatalt csak nemesek viselhettek, a szerző véleménye szerint nem okozott problémát, „*mert a nemességhez tartozott majdnem az egész értelmiség, mihelyt kis-kis kiemelkedett valaki a tömegből, mindjárt megnemesítették*”.⁶ A vármegyei tisztviselők mind magasan képzett, jogi és klasszikus latin műveltséggel bíró emberek voltak. A vármegyei feladatok ellátásához „*nem kellett sok egyén, mert az összes közigazgatási és igazságszolgáltatási teendőket igen kis számú személyzet végezte, de a tisztikar többnyire magában foglalta az összes megyei értelmiségnek quintessenciáját*”.⁷ A tisztségek között azonban „*volt némi rangosztályozás*”, „*az első alispán és a főszolgabírók állása aristocraticusabb volt mint a többi, a jegyzőség a főjegyzőséggel egyetemben a régebbi időkben sallariatusok [fizetett hivatalnokok - P.] osztályához tartozott, mint a mérnök és az orvosok*.” A vármegyét gyakorlatilag vezető „*első alispán állása oly természetű volt, hogy a jellem és a tehetség sokkal fontosabb tényező volt betöltésénél, mint a szakismeret*”.

Mocsári két munkájának hangvétele, szemléletmódja között alapvető eltérések fedezhetők fel. Míg az ötvenes években a megyei nemesség bemutatásakor a háttérbeszorulás, a kényszerű tétlenség kedvezőtlen hatásait tartotta elemzésre érdemesnek, addig a dualizmus időszakának centralizációs tendenciáival szemben a megye és a megyei nemesség történelmi szerepét hangsúlyozta. Megjegyzendő, hogy egyik munka sem emlékezik meg a passzív ellenállásról, a „*Társaséletben*” és „*A régi magyar nemesben*” sem találunk tudatosan vállalt ellenállásra vonatkozó utalásokat. Az első munka a kényszerű tétlenséget mint a vármegyei nemesség mentalitásának megfelelő életformát mutatja be, ennek leírása mentes minden nemzeti nimbusztól, a második pedig a megye történelmi szerepének értékelésekor nem említi a 50-es, 60-as évek ellenállását, pedig a centralizmussal szembeni védekezésre a legkézzelfoghatóbb példát annak kapcsán tárhatta volna a szerző kortársai elé.

A passzív ellenállás egyik legkorábbi és talán legteljesebb leírását *Hőke Lajos*⁸, önéletrajzi elemeket is tartalmazó munkájában találjuk meg. Mivel az utókor

szakirodalma a „passzív ellenállás” fogalom bemutatásakor leggyakrabban a szerző által leírt megállapításokat alkalmazza, érdemes részletesen ismertetni a mű leglényegesebb gondolatait: Deák Schmerlinghez írott levelét olvasva határozza el Hőke, hogy a deáki példát követve, 10-20 holdas erdélyi birtokára húzódva várja ki az alkotmány visszaállítását. Az említett levéllel a nagyszabeni börtönben találkozott először, melynek becsempészett példányát a rabok csoportokba verődve olvasták, és a róla készült másolatokat ereklyeként őrizték.¹¹ Az ötvenes években a passzivitást vállaló hazafiak az osztrák hatalmat nem segítették, neki támogatást nem adtak, a közigazgatás döntéseit csak kényszer hatása alatt teljesítették, a végrehajtásban részt nem vállaltak, az adót csak akkor fizették, ha érte jöttek, a fuvarral késtek, a katonaság elől rejtegettek. „Igaz magyar ember” németül nem értett, minden kérdésre „nem tudom”, „nem ismerem”, „nem láttam” volt a felelet. A nemesi családokba osztrákok és azok kiszolgálói nem voltak hivatalosak, a hölgyek kerültek velük az érintkezést, társadalmilag nem léteztek. A passzivitás mozgalmának sarkalatos eleme volt a hivatali szolgálat megtagadása, a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban vállalt munka elutasítása. A kor emberei kitaszították maguk közül azokat, akik vétettek ezen elvárással szemben. Hőke a mozgalom hatását a következő szavakkal jellemzi: „A világtörténelemben egyedülálló tünemény, hogy az osztrák katonai uralmat, amely kétszáz ezer szuronyra támaszkodott, a magyar nemzet csupa szenvedőleges ellenállása ..., megtörte és végképp megbuktatta.”¹² A passzív ellenállók egyike voltam magam is – állította Hőke, szavait – melyet az utókor kritika nélkül fogadott el – a források azonban nem igazolják, hiszen Hőke Lajos a Bach-korszakban nem húzódott vissza székelyföldi birtokaira, hanem Külső-Szolnok vármegyében megyei titkárként vállalt vezető közigazgatási beosztást.¹³

Marcali Henrik az 1892-ben megjelent *„Legújabb kor története”* című munkájában részletesen foglalkozik a Bach-korszak közigazgatásával és az abban feladatot vállalt személyekkel. Véleménye szerint „magyar ember, néhány „muzsika-vezetőt”, kivéve, csak legnagyobb szükségből vállalt hivatalt”, a tisztviselők döntő részben csehek és németek közül kerültek ki.¹⁴ A szerző meglátása szerint az osztrák abszolútizmus a felvilágosult elvek alapján szervezte át az igazságszolgáltatást és a közigazgatást, ezáltal próbálta megfosztani vezető szerepétől a szabadelvű magyar nemességet. Azonban ezt a törekvést a helyi viszonyok ismeretének hiánya meghiúsította. „A hivatalnokok nagy száma, nemcsak idegen voltánál, hanem gyakran csekélyebb képzettségénél és szegénységénél fogva sem volt képes imponálni másként, mint a katonaság és a csendőrség segítségével. Ily nagy részben szedett-vedett karnál, ha gyakori volt a veszetegetés, mely oly mértékben Magyarországon tán soha nem dővött, mint éppen a <<civilisatoriusus>> kormány alatt.”¹⁵ A magyar nemzet „legnagyobb része szilárdul megmaradt Deák Ferenc által kitűzött törvényes téren <<A nemzet óhajt és vágyik szabad lenni, de érzi tehetetlenségét, nem rendelkezik oly eszközökkel melyek nagy erő kifejtésére szükségesek; kockáztat-

ni semmit nem akarna s teli aggályokkal tekint a jövőbe; még csak igazán lelkesedni sem képes. Mindez személyesítve van Deák egyéniségében és ezért ő a helyzet embere. (Levél 1861. VIII. 16. Kossuth Emlékiratai III. 658.)>>. A haza bölcsé az országgyűlés [1861- Pj] után félrevonult, de falusi magányában épp úgy vezére maradt a nemzetnek, mint Pesten egyszerű szobájában az <<angol királynő>> szállodában.”¹⁰ Marczali nem használja a passzív ellenállás fogalmát, történelmi szerepét nem említi. A kiegyezéshez vezető legfontosabb okokként a Habsburg-monarchia külpolitikai sikertelenségét, a Bundból való kiszorulását,¹¹ valamint a februári pátens és az októberi diploma merev elutasítását jelöli meg.¹²

A nemzeti mítoszeremtés legjellemzőbb példáját ifj. Andrássy Gyulának a kiegyezésről írott, 1896-ban megjelent munkájában találhatjuk meg: „Nem is igen ismerem esetet rá, hogy más nemzet annyira ragaszkodott volna alkotmányához, midőn az részben csak formalitás volt, mert végre nem hajtatott, mint a miénk” – állítja Andrássy. A magyar kitartással ellentétben inkább arra van példa, hogy egy nemzet gazdagodása érdekében felhagy az alkotmány követelésével. A magyar nemzet azonban nem ezt az utat követte. „Annyi szenvedésnek mégis megvolt a maga eredménye, államiságunk fönntartása.” Ennek a küzdelemnek azonban Andrássy nézőpontja szerint megvolt a Monarchia akkori jelenére ható következménye, hiszen a magyar politikai elit szemében nem volt egyenértékű az a jogalap, mely a magyarok vagy a csehek számára a Monarchiában betöltött helyet kijelölte, hiszen „Kiki úgy arat, ahogy vet, ők anyagi téren fáradtak és dolgoztak, tehát gazdagok, mi eszményi érdekeinkért küzdöttünk, tehát szabadok vagyunk. Kitartásunk árán szelplőtelenül fennmaradt 1000 éves államiságunk.”¹³ Így vált a múlt mítosza, az abszolutizmussal való szembenállás, a magyar politikai vezetőréteg számára a trialista kísérlettel szembeni aktuálpolitikai érvvé. A szerző által gyakran emlegetett szembenállás azonban nem konkretizálódik, a szerző csak általánosságokban beszél róla, a „passzív ellenállás” fogalom nem szerepel munkájában.

Bekics Gusztáv 1898-ban írt munkájában, mely a Szilágyi Sándor által szerkesztett „Magyar nemzet története” című kötetben jelent meg¹⁴ Hőkéhez hasonlóan Deák Ferenc Schmerlinghez írott levelének megjelenésétől származtatja a passzív ellenállást. Ő már az ellenálló többség mellett jelentős számú magyar hivatalnokról tud, akik „nemcsak a rég megszokott megyei igazgatásban vettek részt, hanem helyet foglaltak a rendőrség sőt a zsandárság és az elnyomó katonaság soraiban”.¹⁵ Eötvös Károlyra hivatkozva a „Bach-huszárokat” négy csoportba sorolja: A: a provisoriumbeliek (1849-54): úgy gondolták, hogy az ideiglenes alkotmányellenes állapot csak ideig-óráig tart, ezért „sok hazafi fogadott el tisztség”; B: a definitívek: legnagyobb részt osztrákok és csehek közül kerültek ki, köztük elsősorban a „királyi hivatalnokok és azok családijából származóak” voltak magyarok; C: „díszmagyar-ruhások”: nevüket Bach 1859-es rendelete után kapták. „Ezek között ismét akadnak jó magyarok, a magyar világ bekövetkezteknek re-

ménye alapján.”; D: „Schmerling-lovagok” (1861-65): „*igazán szedett-vedett népség, Ausztriából nem vállalkozott senki, itthon pedig 61-ben mindenki lemondott. Az itthoniak salakjából lehetett a tisztviselőket összeválogatni.*”²¹ Ez a kategorizálás már lehetővé teszi számúra, hogy eltérő megítélés alá eső csoportokra bonthassa az addig egyoldalúan elitelt hivatalvállalókat. A szerző a magyarországi hivatalnokok 1856-os kimutatása alapján közli az államigazgatásban részt vállaló magyar hivatalnokok névsorát. Véleménye szerint az, hogy a hivatalok „*tele voltak magyarokkal*”²² „*nem homályosíthatta el a politika* [passzív ellenállás – PJ] *nemzeti jellegét, se nem gátolhatta diadalát. De mégis szerencsésnek mondható az a tény, hogy két nagy háború megdőntötte az abszolutizmust, később a provisoriumot.*”²³ Beksics tehát történelmi szerepet tulajdonít a nemesi ellenállásnak, de emellett bemutatja a politika árnyoldalait, és nem feledkezik meg arról sem, hogy az osztrák önkényuralom kudarcát a vesztes 1859-es és 1866-os háborúk okozták.

A XIX. század végére kialakult nézőpont jellemzi Ferenczi Zoltán 1904-ben megjelent Deák-életrajzát.²⁴ A szerző értékelése szerint Deák: „*Szellemé és bölcsessége a nemzet közkinccse lett; az ő bátorságából merítette bátorságát, nyugalmaiból nyugalmit és vigaszt, ezért elfogadta, szintén az ő tanácsából az 50-es években egyetlen lehető politikát: a lemondás nélküli hallgatást és az egyetlen legszükségesebb erényt: a kitartást.*”²⁵ Az abszolutizmust Deák egyedül a törvényre és a passzivitásra támaszkodva győzte le, és ennek alapján hozta létre a kiegyezést.²⁶

Jászi Oszkár munkáiban csupán érintőlegesen foglalkozott a kérdéssel. Véleménye szerint a passzív ellenállás nem rendelkezett elegendő belső energiával, és a nemzetiségektől való félelem volt az az erő, amely a nemességet és az osztrák kormányköröket a kiegyezésre készítette.²⁷ Az abszolutizmus időszakát elemezve megemlíti, hogy az országot „*előzönlő német és cseh hivatalnokok*” mellett „*sok száz sőt sok ezer hivataláért reszkető nemes ugyanúgy szolgálta a rendszert*”, amely azonban egészében véve idegen és ellenséges hatalmat képviselt.²⁸

Seress Lászlónak az 1910-ben kiadott „*Magyarország története*” című munkája szerint az „*abszolutizmus közigazgatása gondosabb volt, mint a régi megyei vezetés, amely egészében, hanyag, igazságtalan, egyoldalú, ürhatnám-féle volt, dolgozni nem szeretett*”. A szolgálatban álló hivatalnoki karból azonban „*csak a szolgabíró volt magyar ember*”, míg az irányító pozíciókat „*otthon haszontalan külföldi hivatalnokok*” töltötték be.²⁹ A hivatal vállalók között „*sokan akadtak a rendbeliek közül is*”, akiket erre vagy a szegénységük vagy az egyéni becsvágyuk készítetett.³⁰ A szerző megpróbált megszabadulni a történelmi előítéletektől, és kritikus szellemben fordult a rendi világ hivatala felé, s ezért, pusztán szakmai szempontok alapján, az abszolutista közigazgatást szakszerűbbnek nyilvánította.

A fiatal Szekfü Gyula 1917-ben „*A magyar állam életrajza*” című művében a magyar-német sorsközösség felvállalása mellett tört lándzsát, a magyar történel-

met a magyar nemzetiség és a keresztény-germán kulturális-politikai közösség kezei között elemzte. Véleménye szerint a rendi keretek 1848-as lebontása után, az abszolutizmus kényszerkitérőjét követően, a kiegyezés során sikerült a magyar állami önállóság és a közép-európai keresztény germán hagyományokat összeegyeztetni.¹² Elmélete értelmében az Alexander Bach által vezetett rendszer megteremtette ugyan az elengedhetetlenül szükséges polgári reformokat – elsősorban a jogrendszer és az oktatásügy területét érintve – de kiindulópontja, a joglejárás elmélete alapvetően téves volt. Bukása után a birodalmi vezetés visszatért a rendi alapokhoz, ez azonban a magyar politikizáló elitet már nem elégítette ki. A Bach által elindított közigazgatási reform elhibázott lépésnek bizonyult, hiszen *„a hivatalos nyelv a közigazgatás minden fokán a német, melyet az idegen, többnyire Csehországból érkezett hivatalnokok a más anyanyelvű lakosságra tekintet nélkül kezeltek. Az új közigazgatást egészében véve idegen hivatalnokok intézték, drágán és rosszul.”*¹³ A Bach-rendszer bukásának okaként nem jelöli meg a magyar nemesség passzív ellenállását, ehelyett a rendszer gazdasági működésképtelenségére helyezi a hangsúlyt. Az új közigazgatás hatalmas pénzügyi terhet jelentett, míg 1847-ben a vármegyék költségigénye 2,6 millió forint, addig 1858-ban 13 millió, az államigazgatás pedig 1847-ben 4,5 millió, 1857-58-ban 23,6 millió forintot emésztett fel. A kiegyezésben több kérdés is nyugvóponttra jutott: véglegesen lezárult a Birodalom egy központból való igazgatására irányuló bécsi törekvés, a magyar politikai elit felvállalta a Szent István óta érvényes külpolitikai kényszert, ami Magyarország sorsát a nyugati németiséggel kötötte össze. Az 1859-es és az 1866-os krízis pedig a Birodalmat véglegesen megszabadította a német-olasz balasztól, és közép-európai állammá tette.¹⁴

Az neoabszolutizmus történetének kutatásában korszakalkotó jelentőségű volt Berzeviczy Albert *„Az abszolutizmus kora Magyarországon”* című, a Magyar Tudomány Akadémia nagydíjjal kitüntetett műve.¹⁵ A történészek közül Berzeviczy tett először kísérletet arra, hogy levéltári források segítségével alapos vizsgálat alá vegye a kort és az azzal foglalkozó elméleteket. A passzív ellenállás bemutatásakor megemlítette ugyan Deák Schmerlinghez írt levelét, annak országos visszhangjáról, programadó jelentőségéről azonban nem szólt.¹⁶ A Bach-rendszer közigazgatási alkalmazottainak vizsgálatakor elismerte, hogy *„nagy számban”* magyar szolgálata bizonyítható, róluk azonban azt állította, hogy *„kiléptek a nemzet nagy zömének érzelmi kötöttségéből”*.¹⁷ Nézete szerint az alkotmányos és az abszolutisztikus időszak tisztikarai személyi összetételük alapján egymástól jól elkülönülnek, hiszen az 1860-as választásokkor több helyen *„rendesen felolvasták az 1848-i megbízottság névlistáját, és megállapították, hogy az akkoriak közül kik haltak meg, vagy kik költöztek el; ilyenkor meghaltnak jelentették ki azokat is, akik a Bach-korszak alatt hivatalt vállaltak.”* 1861 után az önkényuralom újrászervezői *„az alkotmányos korszakban hivatalba helyezett egyének közül, akik a közönség bizalmát kétségbevonhatatlanul bírták, majdnem senkire sem szá-*

míthattak". A hivatalokra nem jelentkeztek megfelelő tekintéllyel és szakértelemmel bíró személyek, ezért „mélyről kellett meríteni”: az alacsonyabb beosztású, megfelelő képességekkel és tekintéllyel nem rendelkező emberek közül. A közvélemény mély megvetéssel és gyűlölettel fordult a hivatalt vállalók felé. A munka koncepciója alapján az 1849 és 1867 között szolgálatban lévő hivatali apparátus nem egységes, egymástól időben jól elkülönülő csoportokra – abszolutista és alkotmányos apparátusra – lehet tagolni, melyek között csupán csekély kapcsolat létezett.¹⁴

Braun Róbert szociológusnak 1922-ben jelent meg a *Szocializmus* című folyóiratban Berzeviczy művének első kötetéről írott kritikája. A cikk szinte előre vetíti a második világháború után egyeduralkodóvá váló marxista elméletet: Braun szerint Berzeviczy jó úton indult el, mikor célul tűzte ki az abszolutizmusról élő egyoldalú kép kritikai vizsgálatát, azonban a tények feltárása után a helyes következtetéseket már nem tudta levonni. A feltárt források alapján kétségbe kellett volna vonni a passzivitás jelentőségét és a zsarnokság mélységét. Erre a következtetésre nem juthatott el, mert nem látta be, hogy ekkor „két úri társadalom ütközött össze, amely között sok érintkezési pont volt”, „mindketten egy alattuk álló széles népréteg felett uralkodtak, amely útját állta annak, hogy a harcban egy bizonyos határon túlmenjenek”.¹⁵ Ez a közös fenyegetettség, egymásrautaltság felismerése vezetett el a kiegyezés megkötéséhez.

Eckhart Ferenc „Bevezetés a magyar történelembe” című, 1924-ben megjelent művében foglalkozott a magyarországi neoabszolutista berendezkedéssel. Véleménye szerint az Albrecht főherceg által vezetett „új közigazgatás kimondott célja Magyarország tökéletes beolvasztása a minden tekintetben egységes és önkényesen kormányzott centralizált monarchiába”.¹⁶ A cél megvalósítása közben azonban „Bach, kormányzatának idegen nyelvű közigazgatásával és a mértéktelelenül felburjánzó korrupcióval, melyet az idegen, leginkább cseh és galliciai hivatalnokok minden téren meghonosítottak és mindenbe beleavatkozó zsandárruralmával, mely nem egyszer tette neveltségessé a rendszert, volt nagyon jó hatása is: az összes pártot, felekezetet sőt nemzetiséget egyesítette a gyűlöletben az abszolutizmus ellen”.¹⁷ Ez a gyűlölet pedig általánossá tette az ellenállást. „Ha voltak is magyarok, kik az abszolutizmus szolgálatába léptek és „Bachuszárok” lettek, a nemzet legnagyobb része passzív ellenállásban várta az idők jobbra fordulását. Deák Ferenc példáját követte, aki miként annak idején Kossuth forradalmi lépéseit, úgy most az udvar ellenforradalmát elítélve visszavonultan élt birtokán.”¹⁸ Eckhart a passzív ellenállás ezen értékelésén nem is változtatott, hiszen 1933-ban megjelenített „Magyarország története” című munkájában szinte szó szerint megismétli az 1924-ben leírtakat.¹⁹

Pethő Sándor, a publicista történész 1925-ben jelentette meg nagy vitát kavartató, „Világostól Trianonig” című művét,²⁰ amelyben az abszolutizmus korának társadalmát a politikai magatartásformák alapján három csoportra – a „labancszere-

pet játszó arisztokratákra”, a „déli dbokkal játszó” emigránsok híveire és a passzívokra – tagolta. Meglátása szerint a „baljóslatú hallgatásban nagyobb erő és tiszteletreméltóbb önérték rejlett, mint a konzervatívok udvarlásában”. „Ez a passzív és büszke dac, amelyben a cselekvéstől irtózó magyar álmodozás kedve szerint kiélhette magát”, Deák 1854-es Pestre költözésével kapott vezető és politikai programot.” Melléjük „elég nagy számban” voltak olyan emberek, akik kisebb-nagyobb hivatalt vállaltak a Bach-korszak ideje alatt.”

Gabányi János 1926-ban írott munkájában” szintén visszaköszön a Pethő-féle beosztás. Gabányi azonban a konzervatívokat más megítélés alá veszi, véleménye szerint ők „néhány Bach-huszárról és muszkavezető kivételével, derék hazafiak voltak”. A passzív ellenállást hirdető Deák köré csoportosult „az egész magyar nemzet, sőt politikájukat magukévá tették a nemzetiségek is”, közéjük sorolja a főpapaságot is, „akik hazafiságuknak állandó tanújelét adták.”

A magyar nemesség passzív ellenállása Balanyi György 1930-ban megjelent, „Magyar nemzet története” című munkájában a Bach-korszak egyik legjellemzőbb motívumaként jelenik meg. A magyar nemes „ebben a kétségbeesett helyzetben sem csüggedt el, a jogához rendületlenül ragaszkodott s az új kormányrendszertől, a szomorú emlékü belügyminiszterrel elnevezett Bach-rendszerrel megtagadott minden közösséget”. Ellenállást tovább fokozta „nyugati demokráciák mély rokonszenvre, melyet a bujdosó Kossuth angolai és amerikai körútja szintén paroxizmussá fokozott. Ez az idő a nemzetnek adott igazat.”

Balanyival ellentétben Erdélyi László, a szegedi egyetem tanára 1931-es, „Magyar történelem” című munkájában a Bach-korszak politikátörténeti eseményeinek bemutatásakor nem ír a magyar nemesség passzív ellenállásáról, a vármegyei hivatalnokok azonban nála is elsősorban osztrák, cseh, lengyel tisztviselők, akik „zsinóros magyar egyenruhát kaptak, ezért Bach huszároknak nevezte el őket a néphumor”.

Az Asztalos Miklós-Pethő Sándor által írt, „A magyar nemzet története ősidők-től napjainkig” című 1933-as munkában Pethő Sándor írta a Bach-korszakkal és a passzív ellenállással foglalkozó fejezetet. A munkával érdemesebb kissé részletesebben is foglalkozni, hiszen a múlt ismertetésekor nem mentes bizonyos aktuálpolitikai felhangoktól. A magyar nemesség Deák vezette hősi ellenállását – a megkérdőjelezhetetlen axiómát – alapvető történelemformáló mozgalomként mutatja be. A szabadságharc leverése után az új kormány „silány közigazgatási erők” segítségével kezdte meg a berendezkedést. „A pesti és az aradi vérengzések dacára szolgálatot és szerepet vállaló gyászmagyarok majdnem ugyanazzal az észjárással kerestek ürügyet lelkiismeretük rezgődéseinek lecsillapítására, mint az 1919-diki bolsevik-kalandot kiszolgáló rothadt opportunizmus.” A definitívum időszakában az országot elárasztotta az örökös tartományok értelmiségi feleslege, akik „kivált a pénzügyi igazgatásban terjeszkedett rohamosan”. „Ez a közigazgatás ügyrendjében, gépies pedantériájában és körülményes bürokratizmusában külsőleg modernebbnek és szakértőbbnek festett a régi magyar táblabírói világnál.

*Mint hogy azonban alig értette azoknak alapelvét, akiket kormányoznia és igazgatnia kellett, csak poros aktákat remekelt, megtulva kedélyes osztrákság Slamperei-felületességével és groteszk betűimádatával a paragrafusok szentélyében.*¹⁰⁴ A beolvasztás elleni magyar küzdelem három arcvonalon folyt: a konzervatívok illuzionistáknak tartották az emigránsokat, belső és titkos megbízatásokat vállaltak, hogy a „Burg hátsó lépcsőiről” elgáncsolják a Bach-rendszert. Mivel azonban semmi sikert nem érnek el, „a duzzogó közöny előkelő rezervatúráiba temetkeznek”.¹⁰⁵ Kossuth és az emigráció a hazai közvélemény előtt önmagát a vidini levél fény-árnyék szellemével rehabilitálta.¹⁰⁶ Deák pedig abból az alapelvből indult ki, hogy „Ausztriában minden a körülményektől függ”, ezért meddő erőfeszítésnek ítélte minden korai akciót, magatartásával gyakran saját hívteit is kétségbe ejtette. „A Garamvölgyi Ádámok csendes intranzigens világa, akik az eresz alól begyűrt süveggel nézték a vihar tombolását, s akik valami csökönyös messianizmussal élesztették magukban az advent e napjaiban a remény erejét, azonban neki adott igazat, sőt őt igazolták az események is.” A nemzetnek azonban kárpótolhatatlan veszteség volt, hogy a falusi nemesség, amely kiirthatatlanul eggyé vált a néppel, két évtizedre kiszakadt az alkotó munkából. Ennek ellenére azonban, meglátása szerint „Deák passzivitása a körülmények és a tények páratlan fényességű megfontolásának eredménye volt”.¹⁰⁷ A passzivitás nem jelentette a visszahúzódsát, sőt ebben az időszakban a társadalmi élet éppen fellendült. „A szomszédok, a jóbarátok, a rokonok sűrűn fölkeresték egymást, hogy bizalmi társaságban a házi tűzhely mellett el-elmondják egymásnak nézeteiket.” „Lemásolták és kézről-kézre adták Széchenyi és Deák leveleit.” „Tíz-es, merész, egzaltált fiatalság nőtt fel ez alatt az évtized alatt, melyet csak nehezen lehetett fékezni, hogy a szabad álmairt véres álmod hozzon, és rászoktatni, hogy a magyar életnek nem a nagy elszántsok adják meg a tartalmát, hanem a lassú, de folytonos munka, melynek fő rugója: a nemzetiség.”¹⁰⁸ Az októberi diploma és a februári pátens óriási „zajlást” indított meg, Deák azonban továbbra is a „semmittevés” politikáját akarta folytatni.¹⁰⁹ „A magyar közvéleményen átfutott a gyors megegyezés vágya. Sokan váltak hivatali a provizórium selejtes tisztviselőkarában.”¹¹⁰ A magyar társadalom ilyen előzmények – „évtizedes elnyomás és passzív ellenállás után” – után jutott el a beolvasztás elleni küzdelem sikeréhez, a kiegyezéshez.

Gratz Gusztáv „A dualizmus kora” című munkájának megfogalmazása szerint Ferenc József számára a kiegyezés szükségszerűsége mellett a döntő érvet az szolgáltatta, hogy az 1859-es és 1866-os vereségek hatására rá kellett döbnie, „hogy a nyílt küzdelemben leverte magyar nép még mindig elég erős arra, hogy teljesen megbénítsa a monarchia erejét”. Az abszolutizmus megdöntésében a „magyar nép” egyetlen eszközt használhatott fel, a passzív ellenállást, amely azonban elegendőnek bizonyult a „nagyhatalmak szorításában” elkerülhetetlen kiegyezés kikényszerítéséhez.¹¹¹ A pontosan meg nem határozott passzív ellenállás tehát Gratz felfogásában is meghatározó történelemformáló szerepet kapott.

Szekfű Gyula Trianon után szakított a „*A magyar állam életrajzának*” államközpontú történelemszemléletével, az ezután megjelent munkáinak legfontosabb elemzési szempontja a nemzet lett. A Hóman Bálinttal közösen írt *„Magyarország történetében”* gazdasági okokkal és a liberalizmusból való kiábrándulással magyarázza, hogy a kis- és középbirtokos nemesség kisebb része hivatalt vállalva vértett a passzív ellenállás követelményeivel szemben. Albrecht főherceg irányítása alatt a magyarok helyett cseh és német hivatalnokok tömegeit alkalmazták, ők az abszolutizmus bukása után hamar elmagyarosodtak, és „*két generáció alatt magyar nacionalistákká váltak*.” A „*Három nemzedékben*” az abszolutizmus elleni általános ellenszenvvel magyarázza, hogy a nemzeti jelszavakat hirdető köznemesség anyagi és szellemi meggyengülése ellenére megőrizte, sőt erősíteni tudta politikai befolyását. Hiszen a „*passzív rezisztencia éveiben az igazi bán magyarok a vármegyében élnek, az ő hajlíthatatlan, tértelenségben s kitűnő várakozásban nagyszerű hangulatukon törnek meg az osztrák adminisztráció beolvasztó akarata, kibékítő próbálkozása*.”⁴⁰

Perlaki Lajos 1938-ban megjelentetett Ferenc József életrajzában szintén a magyar nemesség passzív ellenállásában vélte felfedezni azt az erőt, amely császárt rávezette arra, hogy felismerje birodalmának valódi támaszát és politikai célját.⁴¹

Török Pál 1942-ben megjelent *„Magyarország történetében”* a passzív ellenállással kapcsolatban megjegyzi, hogy a Deák által sugallt politika, a hivatalviselés megtagadása „*elgondolást ma szinte lehetetlennek érezzük*”, „*valóra váltását lehetővé tette a magyar elit nagy részének kiküszöbölése és a magyar társadalom rétegződésének egyszerűsége*”, ugyanis a magyar nemesség elsősorban a földművelésből élt, a városi polgárság pedig nem volt érdekelve anyagiilag a hivatalokban, „*hiszen 1848 előtt Magyarországon a bürokrácia még gyermekcipőben járt. Tökéletesen végrehajtani ezt az elgondolást nem lehetett, de úgy is megbosszulta magát 1867-ben, amikor egyszerre kellett volna a hivatalok többségét betölteni*.” Az ő meglátása szerint „*a sebeit lassan kiheverő magyarság elnyomása erőadás helyett erőt költ le*”, s így vált a birodalom gyengeségének egyik fontos okává.⁴²

A Kosáry Domokos és Mérei Gyula által írt, 1943-ban megjelent *„Magyarország története, a szatmári békétől napjainkig”* című munkában az abszolutizmussal foglalkozó fejezet Kosáry Domokos műve. Kosáry értelmezésében a Geringer-féle új kormányzat célja a jogait eljátszott Magyarországnak a „*Gesamtmonarchie*”-ba való beillesztése volt, ezt az országot területi széttagolásával és az államapparátus fejlesztésével kívánta elérni. A csendőrség, a titkos rendőrség, az idegen, túlféjlett hivatalnoksereg igazi munkája a magyarok megfigyelése, a gyanúsak üldözése volt. „*Öntudatos magyar nem vállalt hivatalt, a rendszer embereitől távol tartotta magát*.”⁴³ A negyvennyolcas nemzedéknek azonban csupán kisebb része volt hajlandó a nemzet érdekében akár fegyvert is ragadni, de „*nem tudott olyan utódot nevelni, amely tovább vezette volna a magyarságot a megkezdett úton. Az új*

nemzedék az elnyomás, a bémultság idején nevelődött, amikor az emberek néma ellenállásba, passzív rezisztenciába húzódtak és a tenni jelszót felváltotta a nem tenni.”⁵⁴ Kosáry rámutat arra, hogy a nemesség súlyos pénzügyi válságba került, hiszen a jobbágyfelszabadítás anyagi kárpótlása késett, az 1853-as jobbágyfelszabadítási páteus csupán 30% kárpótlást adott, ezt sem kapta meg minden volt nemes. Ezzel ellentétben az adóterhek, amelyek az 1848-as 4 %-ról 16, majd 20 %-ra emelkedtek, felemésztették a forgatókét. „A birtokos osztály tehát nem tudott beruházni, jobb termelésre átállni. Régi életmódját igyekezett megtartani, de az új gazdasági viszonyok között nem tudott tájékozódni.”⁵⁵ A gazdasági nehézségek ellenére azonban, Kosáry véleménye szerint, „az itthon maradtak többsége, Deákkal az élen” kitartott 48 és a passzív rezisztencia mellett.”

Az osztályharc bővületében, 1945-1960

A második világháború után az egymást gyorsan követő politikai események a történelemtudományon is érzékeltették hatásukat. Bibó István korszakalkotó munkásságát gyorsan felváltotta a kommunista párt által favorizált történészek által közvetített hivatalos történelemszemlélet. A negyvenes évek végén és az ötvenes években keletkezett munkákra a források sajátosság kritikája volt jellemző, ebben a szellemben nehezen lehetett túllépni – az ekkor megbélyegzően „polgárinak” nevezett – a világháború előtti tudományos eredményeken. A passzív ellenállás megítélése gyökeres fordulatot vett, már nem a progresszió, a nemzetmegmaradás eszköze, hanem a nemesi nemzetáruló magatartás fő jellemvonása, hiszen ebben az olvasatban a nemesség önös osztályérdekeit követve megtagadta a sorsközösséget osztályellenségeivel, és a nemzeti küzdelem eredményeit elárulva megalkudott az osztrák önkénnyel.

Mód Aladárnak a magyar ellenállási mozgalmak történetét feldolgozó, „400 év küzdelem az önálló Magyarországért” című munkája 1943-ban jelent meg először.⁵⁶ A szerző művét – mely már a második világháború utáni marxista osztályharcos történelemszemlélet előhírnöke volt – többször átdolgozta, az abszolútizmussal és a kiegyezéssel kapcsolatos nézetei azonban lényegében nem változtak. Véleménye szerint a magyar nemzet többsége szembeállt ugyan az önkényuralommal, amelynek azonban szilárd hazai bázist jelentett a „*hazadruzó aulikus főnemesség és a klérus*”.⁵⁷ A „*dolgozó parasztság és a kibontakozó ipari munkásság*” körében növekvő feszültség a kiegyezés felé mozdította el az ellenálló magyar és az elnyomó osztrák uralkodó köröket.⁵⁸ Kossuth elvesztette osztálya támogatását, és mivel nem ismerte fel az elnyomott osztályokban rejlő valódi erőt, az általa vezetett függetlenségi szervezkedés nem érhetett el sikert. A Deák által vezetette passzívok pedig osztályérdekeikből kiindulva a kiegyezés lehetőségeit keresték.⁵⁹

Bibó István 1946 és 1948 között több munkájában, töredékében foglalkozott az abszolutizmus társadalmi hatásaival és ezen belül érintőlegesen a passzív ellenállással. Bibó gondolataival szükségszerű bővebben foglalkoznunk, hiszen életműve napjainkban került az öt megillető helyre, és hatása emiatt halmozottan jelentkezik napjaink történettudományában és az értelmiség tudatában. Bibó meglátása szerint a reformkor nemesi értelmisége és az 1868-1944 közötti időszak nemesi-úri hivatalnokrétege nem azonos egymással, a kettő között éles határ húzódik, amelyet a forradalom és szabadságharc leverése és az abszolutizmus káros társadalmi hatásai jelölnek ki.⁷ Bibó szerint „*az abszolutizmus alatt a nemzet politikai helyzete tiszta ügy volt. Zsarnokság alatt nyögött, méghozzá egy idegen nyelvű, bürokratikus és kicsinyes zsarnokság alatt, tehát passzív ellenállásba lépett. A passzív ellenállás tíz esztendejének végére azonban a magyar társadalmi fejlődés sikiján egy végzetes folyamat bontakozik ki: a nemzeti értelmiség és a haladó köznemesség megtorpanása.*”⁸ 1848-49-nek a magyar politikai, társadalmi és értelmiségi elitet megrázó „bukása” két tanulságot hordozott magában: az egyik szerint az osztrák birodalom olyan európai államrendszer, amelynek fenntartásáért az európai hatalmak bármikor képesek kiállni, a másik szerint, ha mégis felbomlik a birodalom, akkor az maga után vonja Magyarország szétesését is. „*A magyar nemzeti értelmiség azonban e két megrendítő tanulság hatására elvesztette a vállalkozó kedvét, s inkább a megmenthető biztosításra gondolt, semmint arra, hogy egy új forradalom számára újból egy bátor elitet alakítson ki. Ezzel pedig megszűnt az a lehetőség is, hogy a nemzeti értelmiséggel több ponton kapcsolódó magyar köznemesség vagy akár annak csak egy része még egyszer komoly erővel és elszántsággal a haladás ügye mellé álljon.*” A köznemesség rájött arra, hogy a jobbagyfelszabadítás kihúzta a talajt a lába alól, ezért „*arra szedte össze erejét, hogy a megyei és állami hivatalokban bírt régi politikai hatalmát szerezze vissza.*”⁹ A bibói értelmezés szerint „*a 67-es kiegyezés a birodalom szétesésétől megriadt monarchia, a társadalmi forradalom lehetőségétől megriadt birtokos réteg, a fenyegető elszegényedés ellen az államhatalmi apparátus megszállásra váró köznemesség és a nemzetiségek elszakadásától és a történeti Magyarország szétesésének lehetőségétől megriadt magyar nemzeti értelmiség merőben védekező szövegsége és kiegyezése volt.*” Az ő olvasatában „*az egész kiegyezés jellegzetesen és mélyen defenzív jellege folytán csupán sok mindenfélenek az őrzését, biztosítását, megállapítását jelentette, de egyáltalán nem bárminek a folytatását, amit 1848 elkezdett, vagyis semmiféle mozgást vagy haladást.*”¹⁰ Egy rövid töredékében a dualizmus hivatali apparátusát bemutatva Mikszáth Kálmán „*Gavallérok*” című kisregényében megjelenő képre utal, ahol az omladozó kúriában lakodalomra gyűlnek össze a vidéki nemesek, hogy kölcsönjelmezeikben a bőkezű nagyurat játszzák, majd hajnalban visszasietnek a megyeszékhelyre felvenni a tisztviselői ranglétra legalacsonyabb fokán lévő állásaikat. „*Ha figyelembe vesszük ezeknek az állásoknak a mainál alacsonyabb képesítési kellekeit, akkor joggal feltételezhetjük, hogy*

ezek a lecsúszott nemesurak a nemességnek valaha vagyonosabb, de kevésbé értelmiségi jellegű, éppencsak hogy egy-két latin osztályt végzett „nem író, nem olvasó” rétegéből származnak. Ők voltak a kiegyezés után a hivatalok irányába megindult nagy roham tömeges szereplői, akik elsősorban éppen csak hogy megkapaszkodtak a szerény hivatalokban, majd utóbb, immár „jogvézett” fiai-kon keresztül immár birtokba vették a magasabb szinteket is: az ő szellemiségük nyomta rá a bélyegét a nemesi-íri világnak hatalmához és rangjához görcsösen ragaszkodó, leginkább reakciós, könnyebben fasizálódó magatartására.”¹¹

1947-ben jelent meg Léderer Emma munkája *„A magyar társadalom kialakulása a honfoglalástól 1918-ig”* címmel. Léderer közvetlenül nem foglalkozott a passzív ellenállással, de ismertette azokat a történelmi körülményeket, amelyek hatással voltak a társadalom átalakulására. A legfontosabb alakító tényezőnek a gazdasági helyzetet tartotta. A gazdasági kényszer volt az az út, amely hosszútávon irányt adott a nemesi politizálásnak. A nemesi birtok a jobbágyfelszabadítás miatt esedékes kárpótlás teljes összegét nem kapta meg, emellett közvetlen és közvetett adók terhelték, és így tőkehiány miatt nem volt képes a kapitalista fejlődésre.¹² A szerző a kiegyezés előtti gazdasági átalakulás egyértelmű veszteségnek a kis- és középbirtokos nemességet, valamint a „*parasztság a főúri birtokok bérrabszolgájává süllyedő rétegét*” tekinti.” A kiegyezés utáni időszakban a nemesség problémáira a hivatali állásaival újjáéledő vármegye sem adott választ, hiszen a dszentri lemerül a napidíjasok szomorú világába, miközben benne „*az ál-osztályöntudat saját helyzetének fel nem ismerése kezd egyre jobban kialakulni*”.¹³

Az 1953-ban Szabad György szerkesztésében, több neves történész által, az egyetemek történelmi szakjai számára készített előadás-tervezet értékelése szerint, a kiegyezés során: *„A népi tömegek küzdelme nem tudta kivívni a nemzeti függetlenséget, mert az ellenforradalmi birtokos osztály és a kialakult burzsuázia – a forradalmi múltját mindinkább eltagadó birtokos nemességgel együtt – elaludták Magyarország függetlenségét.”*¹⁴ A nemességet a paraszt- és munkásmozgalmak, valamint a fokozódó gazdasági nehézségek vették rá a Deák vezette passzivitás feladására. A kiegyezés a „*polgári forradalmak korának, a forradalmi erők vereségén, a magyar uralkodó osztályok árulásán, a magyar nép és a nemzetiségek elnyomásának fenntartásán alapuló lezárása*”.¹⁵

Lukács Lajos több munkájában érintőlegesen foglalkozott a kérdéssel, véleménye szerint a passzivitás politikája túlságosan gyenge mozgalom volt, hiszen Deák példájára a nemesség vezetői kitartottak ugyan, de az 1860-as évek gazdasági nehézségei könnyen megtörték őket.¹⁶ Értékelése szerint a passzív ellenállás alapvetően helytelen politika, mert a forradalom útját is elzárta. A mozgalom gyengeségét mutatja a hivatalvállalók nagy száma is.¹⁷ 1954-ben *Pamlenyi Ervin* is hasonló következtetésre jutott, az ő meglátása szerint a nemzet többségét kivető passzívan ellenállók alapvetően a néptömegek forradalmi ellenállását gyengítették.¹⁸

A passzív ellenállással *Pach Zsigmond Pál* részletesen nem foglalkozott, de mégis érdemes röviden megemlíteni az 1955-ben megjelent, „*A dualizmus rendszérének első évei Magyarországon*” című munkáját, hiszen itt megvizsgálhatjuk azt a szemléletet, amellyel az 50-es évek első felében a magyar történettudomány a kiegyezés felé fordult. *Pach* véleménye szerint az 1848-as forradalmat és a forradalmi mozgalmat 1867 zárta le, ekkor osztályszövetség jött létre a magyar nagy- és középbirtokos osztály, az osztrák nagytőke, nagybirtok, valamint a dinasztia között. „Ezen osztályok azért egyeztek meg egymással, illetve a dinasztival, mert – ellentéteik dacára – szükségképpen összetalálkoztak abban a törekvésben, hogy véget vessenek a néptömegek demokratikus mozgalmainak és megakadályozzák a polgári forradalom véghezvitelét; hogy gátat emeljenek a birodalom területein élő többi – túlnyomóan szláv – nemzet felszabadulásának és biztosítsák azok felett elnyomó uralmukat; hogy kedvezőbb feltételeket teremtsenek maguk tőkés gazdálkodásához és előmozdítsák a kapitalizmus kiterjesztését.”⁷⁴

Az egyház-, művelődés-, és társadalomtörténetész református püspök, *Révész Imre* 1957-ben írta meg a „*Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából*” című munkáját. A szerző cáfolja azt a romantikus elképzelést, mely szerint a Protestáns páténs hatására kialakult társadalmi összefogás és ellenállás döntötte volna meg a Bach-rendszert.⁷⁵ A „*hatalmas hazafias fellángolásban, osztályos stb. választófalainak leomlására a társadalom minden rétegének*” önáltató nemzeti ábrándja helyett a bukás okát abban véli megtalálni, hogy „*egyetlen osztály, nemzetiség, vallás sem találta meg benne a számtársát, noha kezdetben majdnem mindegyik remélt és várt tőle valamit.*”⁷⁶ A nemzeti romantikától mentes sorai után báró Szögyény Marich László emlékiratait idézve jellemzi a magyarországi közhangulatot, amely a „*Beamterproletariat*”-tal azért fordult szembe, mert kiszorította a magyar elemet a hivatalból. *Révész* tehát kizorulásról és nem önkéntes kivonulásról beszél. Szögyény következő sorait azonban az arisztokrácia ellen fordítja: „*a hivatal adja a kenyeret is és a kenyeret az országban legelső sorban az ország lakóinak kellene juttatni, mielőtt abban idegeneket is részesítenének, ...korunk anyagiás iránya következtében legtöbb embert bizonyára sokkal erősebben befolyásolja elhatározásaiban a biztosított kenyérkereset, mint a hazafiség.*” Véleménye szerint úgy mond, Szögyény itt rántja le a leplet saját osztályáról, amely hazafiságát elárulva, zsíros állások felé törekedett.⁷⁷

Balázs Béla „*A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében. Egy évszázad magyar történelmének néhány sajátosságáról*” című munkája 1958-ban jelent meg. *Balázs* nézete szerint a Habsburg-dinasztia a forradalom leverése után olyan, alapvetően abszolutista rendszert akart életbe léptetni, mely biztosítva Ausztria vezető szerepét „*elnyomja a nemzeti, függetlenségi és demokratikus törekvéseket, megnyitja bizonyos mértékig a tőkés fejlődés kibontakozásának útját, amellet azonban biztosítja a feudális maradványok továbbélését is.*”⁷⁸ Mivel az államszervezetet a tőkés viszonyok szükségleteihez mérten építették ki, az gazda-

sági, társadalmi vonatkozásban nemcsak ellenforradalmi, hanem haladó polgári elemeket is tartalmazott.” Az átalakulás során a nemesség felsőbb rétege betagozódott a kapitalista társadalomba, az alsóbb rétegei azonban talajukat veszítették, kezdtek átalakulni kevés vagyonú vagy vagyonalan dzsentrivé, és a deklaszálódás rémétől tartva az állami, vármegyei hivatalok felé törtek. A lecsúszott nemességet tradíciói megakadályozták abban, hogy polgárosodjon, ezért hátrat fordítva a liberalizmusnak, a „feudális maradványok konzerválására törekszik és ezen a ponton kerül párhuzamba a Habsburgok céljaival”.⁴⁰ A hajdani forradalmi osztályokban – ide elsősorban a középbirtokos nemesség értendő – a kapitalizmus első éveiben „érlelődött az a törekvés, hogy a már folyó gazdasági és társadalmi változásoknak megtalálják az adekvát, békés politikai formáját és Ausztriával való kiegyezésben”.⁴¹ „A kapitalizmus előrehaladásával mindinkább megerősödik, demoralizálódóvá válik az a mozgalom, amely a kiegyezésben látja az ország gazdasági fejlődése által felvetett kérdések, valamint saját osztálytörekvéseinek a reális viszonyokkal számoló legmegfelelőbb megoldását.”⁴² Balázs tehát nem szól a passzív ellenállásról, nem emeli ki a magyar nemesség kitarlásának vélt vagy valós értékeit, ehelyett, csatlakozva a háború után uralkodóvá vált történelmi nézethez, a gazdasági kényszertényezőkre alapozódó megalkuvás bemutatását tartja az abszolutizmus társadalmi hatásait vizsgálva fő feladatának.

Szántó Imre 1958-as megítélése szerint az 1849 és 1867 közötti korszakot folyamatos harc jellemezte, ebben azonban a közbirtokos nemesség nem vállalta a közösséget a harcot folytató néptömegekkel.” A „néppel” szembefordulva nem folytathattak komoly ellenállást, így nem maradt más út számukra, mint a passzív visszahúzódás. Felhívja a figyelmet arra, hogy ezt a politikát nem szabad túlbecsülni, mint azt a „polgári történetírás” tette, hiszen az ő megítélése szerint is ez az ellenállás igen gyenge volt, és alapvetően ellenforradalmi tendenciák jellemezték, a 60-as évekre az anyagi előnyök csábítása ezt a gyenge formát is felmorzsolta.⁴³

Kassai Géza „Magyar történelmi sorsfordulók és a nemzetiségi kérdés” című, 1959-ben megjelent munkájában a magyar politikai elit fő bűnének azt tartotta, hogy ahelyett, hogy tanult volna a szabadságharcból, és a nemzetiségekkel karöltve szembefordult volna az önkényuralommal, hű maradt önmagához: „Dehogyan törődött Magyarország sorsával. A magyar uralkodó körök 1849 után gróf Apponyi György, báró Jósika Samu, gróf Desseffy Emil, Szögyény László, Majláth György, báró Sennyey Pál, gróf Almásy Móric és hozzájuk hasonlók példáját követék. Ezek már a forradalom alatt, amikor Windisch-Grätz megtámadta az országot, s megszállta a fővárost, sietve jelentkeztek az osztrák önkényuralom szolgálatába, amiért a magyar nép mindmég utálattal és megvetéssel emlékezik meg róluk.”⁴⁴ „Valóban, a magyar urak, miután megszabadultak a demokratikus forradalom és parasztfelszabadítás rémétől, ezrével álltak a Magyarország függetlenségét lábbal tiporó, az egységes német Ausztriát megalapító „vérmel-vassal né-

metesítő” *Bach-rendszer szolgálatába.*” Az igazi hazafiak azonban felismerték, hogy a nemzetiségi kérdéstől függ Magyarország fejlődése és jövője. Elsősorban Kossuth jut el erre a gondolatra.” Magyarország elmulasztotta a maga javára fordítani a közigazgatási vereséget. „A magyar nagybirtokosok azonban csak szűk osztályérdekeiket nézték, és miután azokat az osztrák ipar vezető szerepe mellett teljes mértékben biztosították, az ország függetlenségét könnyű szívvel kiszolgáltatták az osztrák uralkodó háznak.” Saját birtokaik kapitalizálása érdekében: „a legsötétebb osztrák elnyomás irányába hajtották a magyar népet, még kíméletlenebbül léptek fel a nem magyar nemzetiségekkel.”” Megfogalmazása szerint tehát az abszolutizmus-korának magyar nemességét elsősorban ellenforradalmi tendenciák jellemezték, a passzív ellenállás nemzeti programja nála szinte szó sem érdemel.

A passzív ellenállás „rehabilitálása”, 1960-1980

Az 1960-as évekre megváltozó kultúrpolitikai irányítás szabadabb légkört teremtett a történettudomány számára. Megszűnt az egy központból vezérelt, manipulált történetírás jogalapja, a történeti munkák alapvető kritériuma a forráshűség lett. Ebben az új szellemi közegben a „passzív ellenállás” ismételtelen elnyerte a „polgári” történetírás hagyományaira épülő, öt megillető helyet. A történészek kijelölték az ellenállás határait, melyek a gazdasági, a társadalmi és a nemzetiségi problémák miatt igen szűkre szabták a magyar nemesség mozgásterét. A „passzív ellenállás” kritikai megközelítésére, a magatartásformák szétválasztására azonban csak a 80-as évek után történtek kísérletek.

Sashegyi Oszkár 1965-ben jelentette meg „*Az abszolutizmus kori levéltár*” címmel az abszolutizmus tanulmányozásában alapvető munkáját, melyben a Magyar Országos Levéltár iratanyagának bemutatása előtt, a mű bevezetéseként, Magyarország politikai kormányzatát ismertette. Habár a munka célkitűzései között nem szerepel a passzív ellenállás elemzése, mégis megkerülhetetlen a mű említése, hiszen ez a 121 oldalas tanulmány napjainkig is a legalaposabb közigazgatás-történeti áttekintés a Windisch-Grätz-féle irányítástól a kiegyezés megkötéséig eltelt időszakról. Emellett a benne szereplő fondleírások az Országos Levéltárban folytatott kutatás biztos kiindulópontját képezik.” Az abszolutizmus kori közigazgatási rendszer vizsgálata során megállapítja, hogy a megyék 1849-es újjászervezésekor eltávolították a tisztikarból a forradalom alatt kompromittáltakat. Véleménye szerint ezt oly következetesen hajtották végre, hogy a községi alkalmazottak sem mentesültek alóla. A definitívum idején ugyan a szolgabírók jelentős hányadát a magyar nemesi családok adták, de a két korszak személyi állománya élesen elkülönült egymástól.”

Az Unger Mátyás által írt, 1965-ben megjelent „Magyarország történetében” két rövid mondat clejéig bukkan elő a passzív ellenállás. Magyarországot az abszolutizmus időszaka alatt „német, cseh hivatalnokok özöne drasztotta el az országot, akiket a nép „Bach-huszároknak” gúnyolt”.¹⁰⁰ „Deák teljesen visszavonultan élt zalai birtokán, s többszöri felszólításra sem vállalt semmiféle szerepet. Követői ugyanezt tették; nem vállaltak hivatalt, igyekeztek kijátszani az idegen hatóságokat, s várták a politikai élet jobbra fordulását. (Ezt a magatartást nevezték ők passzív rezisztenciának.)”¹⁰¹ A kiegyezést ő is olyan osztályszövetségnek értékeli, melynek segítségével a két ország uralkodó elíteltjei „az elnyomott osztályok és az elnyomott nemzetiségek feletti hatalmukat ismét megerősítették. Ezért a magyar uralkodó osztály hajlandó volt a függetlenség egy részéről is lemondani.”¹⁰²

Szabad Györgynek a kiegyezés centenáriuma írt – a Molnár Erik által szerkesztett *Magyarország történetében* megjelent – munkája szerint az ötvenes évek a „tegnapi nemesség zöme” részére a „fénytelen szürkeség, a lehangoló szegénység és a passzív ellenállás” jegyében teltek. A hivatalt nem vállaló nemesek magartatásának leírásánál visszatérnek Hőke Lajosnál felbukkanó jelzők és megállapítások. Az ellenállók mellett azonban megjelennek a rendszer kiszolgálói is, akik ugyan kisebb arányban, mint az arisztokraták, de mégis jelentős számban vettek részt a hivatalokban. Szabad véleménye szerint ők az ellenük irányuló ellenszenv miatt az önkényuralom fő támogatói lettek.¹⁰³ A szerző a 70-es években írt munkáiban a passzív ellenállással kapcsolatban ugyanezt a nézetet képviseli. Emellett azonban új vonások is megjelennek. A falusi nemességet a birtoka teszi képessé a visszahúzóásra, ez a magatartás azonban a gyorsan változó világtól való elidegenedéshez vezetett. A kor közvéleménye nem tett különbséget a „retrográd gondolkodású” karrierista és a „kenyérkereset szüksége által hajtott” értelmiségi között, mindkettőt kiközösítéssel sújtotta.¹⁰⁴ A mozgalomban résztvevők nem szervezeten azonosultak Deák politikájával, a Schmerlingnek írott levél csak megerősítette a „politikai vezetőréteg többségének passzív ellenállásra hajló politikáját”.¹⁰⁵ Ezzel, a korábbi munkákban kiforrott állásfoglalással találkozhatunk a „tízketetes” *Magyarország története* vonatkozó fejezetében is.¹⁰⁶

Galántai József „Az 1867-es kiegyezés” című, 1967-ben megjelent munkájában a kiegyezés előzményeit vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a nemesség passzív ellenállását a Schmerlingi gazdaság- és nemzetiségpolitika törte meg. A gazdasági fejlődés 1861 után kizárólag a nagytőke érdekeit követte, az úrbérmegváltásból a középbirtokosok szinte teljesen kimaradtak. Így míg az 50-es években képesek voltak az ellenállásra, addig a 60-as években belekényszerültek a kiegyezésbe.¹⁰⁷

Handk Péter több munkájában fejtette ki nézeteit a magyar nemesi politika motivációiról. Az ő elgondolása szerint a magyar nemesi vezető réteg nagy része már 1849-ben is kész volt a kiegyezésre, akár a forradalom egyes vívmányainak

feladása árán is, ettől csak az udvar elvakultsága tántorította el őket.¹⁰⁶ A passzivitásba vonult liberálisok azonban 1859-ig nem reménykedtek céljuk, 48 helyreállításának elérésében. „Ez a később heroizált ellenállás nem tudatos program volt, hanem a helyzet kényszeréből és a józan megfontolásból adódó politika”, amiből hiányzott a tervkészítés, a programadás.¹⁰⁷ 1861-ben a közjogi negyvennyolcasság jegyében aktivizálódott nemesség bezárt körbe került, nemzetközileg és belsőleg is elszigetelődött, nem maradt számára más hátra, mint újra visszahúzódnia a passzivitás bástyái mögé. „Ennek tendenciája azonban, ... nem a passzivitás, hanem az ellenállás előbb-utóbbi feladásának irányába mutatott.” „A magyar nagy és középbirtokosok azért hajlottak a kiegyezésre, a nemzeti függetlenség lényeges kérdéseinek az elalkuvására, hogy megőrizhessék, megszilárdíthassák uralmukat az ország elnyomott osztályai és nemzetei felett.”¹⁰⁸

Deák Ferenc halálának századik évfordulóján, 1976-ban jelent meg Fekete Sándor „A nemzet prókátorai” című munkája, melyben újra visszatér Deák és mozgalmának „polgári” értékelése: a katonaság, a zsandárság és a hivatalnok-sereg által támogatott önkényuralmi rendszer „történelmileg viszonylag rövid idő alatt kénytelen volt idomulni annak a hatalom nélküli férfinak a stratégiájához, ki az Angol királyné szállodájában látszólag semmi nagypolitikát sem üzött, ...”. A szerző Deák érdemeinek eltúlzásától ugyan óvakodik, mert „ez az igazodás mindenekelőtt az európai viszonyok módosulását követte”, de ebben a folyamatban a „csendes helytállás deáki politikájának” ismét történelmi jelentőséget biztosít.¹⁰⁹

Gergely András és Szász Zoltán 1978-ban jelentette meg a „Kiegyezés után” című munkát, amely szintén kiemeli Deák programadó szerepét, aki véleménye szerint, Pestre költözve „az egyetlen tisztességes magatartásnak, az adott viszonyok között a visszahúzódnást, a mindennemű politikai állásfoglalástól való tartózkodást, vagyis az ún. passzív rezisztenciát ajánlotta”. A passzív ellenállás politikájának leglényesebb elemei az adófizetés megtagadása, a hivatalviselés elutasítása volt. A szerző a mozgalomnak ismét történelemformáló szerepet tulajdonít hiszen „az egész rendszer gyengének bizonyult ahhoz, hogy a passzív ellenállás erejét megtörje”.¹¹⁰

Somogyi Éva a Magyar história sorozatban, 1981-ben megjelent „Abszolutizmus és kiegyezés” című munkájában Deák elutasító levelét tekinti a passzív rezisztencia programnyilatkozatának.¹¹¹ Ezt a magatartásformát azonban nemcsak a nemzeti ellenállás, hanem a világtól való rezignált elzárkózás eszközeként is tekintik, mely a nemesség irányítvesztéséhez vezetett. A szerző rámutat arra a tényre, hogy a jobbágyság megszűnte után, a gazdasági nehézségek hatására a hivatalnoki pálya – a politikai érvényesülés mellett, helyett – egyre több ember számára jelentette a megélhetés lehetőségét. Így a szegényebbek közül egyre nagyobb számban kerültek ki az önkényuralommal kényszerből megalakuló tisztviselők.¹¹²

Az utolsó húsz év, az 1980-as évektől napjainkig

Az 1980-as évek végén a „passzív ellenállás” megítélésében új motívumok is megjelennek, ezek közé némi rejtett aktuálpolitikai gondolat is vegyül. A Bach-korszak, az egyéntől politikamentes, néma lojalitást követelve, megszüntette a kapcsolatot a társadalom és az állam között. Ez a politika mintha az *„Aki nincs ellenünk, az velünk van”* kádári jelszó korai előképe lenne. Ebben a megközelítésben ismét visszatér az 1850-es évek állampolgári mentalitást romboló, az állam és az egyén viszonyát történelmi távlatokra szétcincáló, negatív megítélése. A passzivitás ideálját tehát most a civil társadalom oldaláról is erős támadás éri.

Németh G. Béla 1988-ban megjelent tanulmánya szerint, *„a birtokos nemesség még azoktól az átalakulásoktól is idegenkedett, amelyek korábbi elképzeléseivel összevágtak”,* ennek okát abban keresi, hogy a reformokat önkényuralmi eszközökkel, a köznemesség részvétele nélkül hajtották végre. Emellett az *„idegenkedését, hozzá nem értését, s nem utolsó sorban úri, rendi kényelmességét, a nemzeti ellenállás jelszavával ... részben legálisan, részben illúziós, tetszetős öncsalással igazolta önmaga előtt”.* E réteg túlnyomó többsége a kiegyezés után is folytatta „passzív ellenállását”, hiszen szakképzettség nélkül nem kapott igényeinek megfelelő állást.¹⁴

A passzív ellenállás sajátos értékelése figyelhető meg Gerő András *„Ferenc József és a magyarok”* címmel 1988-ban megjelentetett munkájában. A szerző véleménye szerint a deáki példát követő többség a türelem, a passzivitás politikáját választotta, *„a passzivitás lehetőségét az adta, hogy a hatalom nem tartott különösebb igényt a társadalom közreműködésére. Lényegében a semmihez kellett passzívan viszonyulni, s ez sikerült is azoknak, akiket az anyagi kényszer nem hajtott közpályára”.*¹⁵

Lázár István 1989-ben jelentette meg *„Kis magyar történelem”* című esszéjét. A munka ugyan nem történettudományi értekezés, hiszen stílusjegyei alapján inkább az irodalmi művek körébe sorolható, de történelemszemlélete miatt mégis érdemes egy gondolatot kiemelni belőle. A szerző a történelmi múlt a mai társadalom mentalitására gyakorolt hatásainak elemzése közben jut el a következő megállapításra: *„A Bach-korszakban oly mesteri fokra fejlesztett passzív rezisztencia, makacs hétköznapi szembenállás az idegen uralommal annyira beidegződött, hogy az máig meghatározó például abban, ahogyan a magyar állampolgár számára vámot kijátszani, határokon át csempészkedni, adót eltitkolni, nem fizetni, rejtve pálinkát főzni, hivatalt lépten nyomon becsapni nemhogy erkölcsstelen volna, hanem dicsőséges nemzeti virtus. Ezzel azonban, a legjobban megfogalmazásban is, negatív értékek, melyekre fejlett gazdaság, nemzeti jövő nem építhető.”*¹⁶

Takács Péter 1991-ben megjelent Deák-életrajza szerint Deák azzal a lépéssel, hogy beleegyezett a kéziratban amúgy is terjedő, a hivatalviselést s így a centralizáció támogatását elutasító levelének megjelentetésébe, tudatosan alakította

ki a magyar nemesség számára a passzív ellenállás programját.¹¹ Ezáltal már 1850 áprilisában „a politizáló társadalmi rétegek számára, magatartást megszabó, követésre ösztönző programot” fogalmazott meg. „Ebből a tudatosan vállalt programfogalmazó tetteből fakadt a másik szubjektív indíték, amiért Pestre kellett költöznie. Mivel az általa egyedül helyesnek ítélt passzív rezisztencia a magyar köznemesség körében visszhangra talált, társadalmi reményeket ébresztett, eggyel gyarapodott azon motívumoknak a száma, amelyek Deákot arra kényszerítették, hogy példájával és politikájával irányt szabjon a magyarság abszolútizmussal és centralizációval összeegyeztethetetlen társadalmi és politikai követeléseinek.”¹⁰

Körmöczy Katalin 1992-ben megjelent, a deáki hagyatékot bemutató, igényes kivitelű katalógus elé írt tanulmánya szerint a passzív ellenállás volt az a harcmodor, amely „tökéletes összhangot talált Deák egyéni akaratával”, melyben „észérvekkel logikát és pozitív eredményesség lehetőségét látta”.¹² A nemzet Deák Ferenccet tekintette „a vezérlő eszmét hordozó személyiségnek. A reformkor és a szabadságharc politikai és társadalmi vezető erejét képező liberális köznemesség Világos után hazafias érzelmeiben megszalathozva, politikai, társadalmi érvényesülési lehetőségeitől megfosztva tudatosan is vállalta a passzív rezisztencia magatartásformáját.” Ez a réteg a szerző szerint szinte egységesen vállalta fel az ellenállásnak Deák által sugallt formáját, „egyenest gerinccel” minden együttműködést megtagadott „az osztrák önkény hivatali apparátusától. Az 50-es évek magyar belpolitikáját – szervezett pártok nem lévén – nem kiérlelt programok irányították. Ebben az értelemben a passzív kivárás nem volt sem tudatos program, sem szervezett akció harci módszere, hanem a helyzet kényszeréből és a józan megfontolásból adódó ellenzéki magatartás.”¹² Véleménye szerint a passzív ellenállás társadalmi és időbeli határait „éppen az a gazdasági, társadalmi fejlődés vonta meg, amely a jobbágyainak és földjeinek elvesztését, a köztelherviselés bevezetését is jelentette a köznemesség számára. A folyamat révén a passzív ellenállás anyagi bázisa csökkent, és az évek során a passzivitás feladásához vezetett. Az új nemzedék felnövekedésével az érvényesülési lehetőségekből való kizártság már tarthatatlanná vált.”¹³ A harvtanas évek gazdasági nehézségei között a passzivitás azonban egyre nehezebben vállalható fel. „A deáki jelszónak már csak a vagyonosabbak tudnak megfelelni, az értelmiségnek már sanyarsi nélkülözést jelent a >> méltósággal való tűrés <<”.¹⁴ Az 1863-as aszályos esztendő ebből a szempontból korszakhatárnak tekinti a szerző, amely után a hivatalnokoskodás már bocsánatos bűnnek számított.¹⁵

Bertényi Iván 1997-ben megjelent, „Magyarország rövid története” című munkája szerint az abszolútizmus tisztikaraiban alkalmaztak ugyan „számos külföldit, csehét és morvát”,¹⁶ de a hivatalnokok a köznemesség soraiból is kerültek ki. Az ellenzéki nemesi többség a vármegyét, volt politikai életterét elvesztve passzivitásba kényszerült, emellett forradalmi érzelme miatt az osztrák hatóságok anyagiilag is hátrányos helyzetbe szorították. „Mind az új állami berendezkedést, mind a

gazdaságpolitikát ellenségesen nézte ez a réteg, melynek „fegyvere” elsősorban a passzív ellenállás volt. Az abszolutizmus brutalitás, a törvénytelenül bevezetett adónevek és illetek pedig nemzeti egységet teremtettek.”¹¹¹

Az 1990-es években fiatal történészek vették vizsgálat alá a passzív ellenállás elméletét, ezen belül elsősorban a hivatalnokszervezet összetételét és a Lajtán túli hivatalnokok társadalomtörténeti szerepét vizsgálták. Ezek a kutatások még nem zárultak le, mivel óriási adathalmazt – személyzeti kimutatásokat, tisztújítási jegyzőkönyveket, állásfolyamodványokat – kell statisztikai módszerekkel feldolgozni, hogy teljes képet kaphassuk arról, hogy kik és milyen körülmények között szolgálták a Bach-rendszert, milyen kinevezési gyakorlatot követett az önkényuralom vezetése, milyen társadalmi bázisból táplálkozhatott az új tisztikar.

Benedek Gábor 1995-ben megjelent tanulmányában a cislajtániai tisztviselők számának és szerepének vizsgálata során, az 1860-ban rendelkezési állományba helyezett hivatalnokok személyi kimutatásának adatait feldolgozva arra a következtetésre jutott, hogy nem helytálló az a nézet, mely szerint a Bach-korszakban tömegesen Magyarországra érkezett hivatalnokok a kiegyezés után beolvadtak a magyar társadalomba. Adatai szerint 531 olyan tisztviselő érkezett Magyarországra, akik a szolgabíróságoknál nyertek alkalmazást, ők az összes tisztviselő 23,1 %-át alkották.¹¹²

Dedk Ágnes szintén 1995-ben megjelent tanulmányában a társadalmi ellenállási stratégiákat vette vizsgálat alá. A tanulmány fő forrásai az Alexander Bach hagyatékában fennmaradt titkosszolgálati jelentések voltak. A feldolgozott forrásból, mivel a jelentések nagy része az idők folyamán elpusztult, csupán 1851 júniusa és 1852 májusa közötti időszakról alkotható kép. Megállapítása szerint a passzív ellenállás csak a vagyonos birtokos nemesség számára jelenthetett reális alternatívát, a kormányzattal való szembenállás ügye azonban a társadalom egészét átfogta. Az ellenállás formái, melyek a szakirodalomban már ismertek voltak, jól kirajzolódnak az adott forrásból. Ide sorolhatók a rémhírterjesztés, a nemzeti ruha, nemzeti színec, szimbólumok, szakáll viselése, magyar bálozás, hatósági intézkedéssel szembeni tiltakozás, rejtegetés, színházi előadásokat megzavaró pizszegés, bekiabálás, stb.¹¹³

A vármegyei tisztikar országos szintézisre törekvő feldolgozása folyamatosan zajlik, a munka során már több tanulmány jelent meg, melyek szakítani igyekeznek a téma kutatásának és publikálásának eddig bevett – az egyes vármegyéket egymástól elzártan, főleg vidéki levéltárak anyagára alapozva vizsgáló – gyakorlatával.¹¹⁴

Külön ki kell emelni *Benedek Gábor* és *Tóth Tamás* munkáit, bár ők nem közvetlenül a passzív ellenállást vették vizsgálat alá, de megállapításuk következtében – az abszolutizmus időszakában a szolgabírói apparátus döntő részben magyar maradt – természetesen a passzívan ellenálló magyar nemesség képe is jelentős csorbát szenvedett. Érdemes megemlíteni, hogy *Benedek* adatai szerint

1856-ban a magyar szolgabírói karnak 53,6, a teljes járási alkalmazotti karnak pedig 28,5%-a nemesi származású volt.¹¹¹

Deák Ágnes legfrissebb monográfiájában egy egész fejezetet szentelt a passzív ellenállás bemutatásának.¹¹² A szerző saját kutatásai és a szakirodalom eddigi eredményei alapján értékelte a mozgalmat. A munka első jelentős újdonsága az észak-amerikai emigráció által közzétett program ismertetése, mely – ellentétben a deáki levéllel – nyíltan szólította fel a magyar állampolgárokat a hivatalviselés és a rendszerrel való együttműködés megtagadására. Emellett formabontó módon érzékelteti, hogy a konzervatívok magatartása, leszámítva az 1850-es és 1857-es memorandumaik szellemiségét, gyakorlatilag következetes passzív ellenállásnak minősíthető.¹¹³ A politikai köztudatban és a visszaemlékezésekben szereplő képet egybeveti a levéltári kutatásokkal, és arra a megállapításra jut, hogy a „vidéki megyei birtokos nemesség számos tagja” nem követte a deáki magatartásformát. A hivatalvállalás motívumai között az anyagi érdekeltség mellett két új elem jelenik meg, egyrészt a nemzetiségek lakta területeken a magyarok munkába állása a nemzetiségek számára tette lehetetlenné a hivatalhoz jutást – erre a „hazafias” indítatásra több, az önkényuralomban szerepet vállaló magyar hivatkozott az alkotmányos viszonyok helyreállítása után –, másrészt a „*fiatal, főképp honorációr generáció előtt*” az új rendszer a gyors karrier lehetőségét nyitotta meg.¹¹⁴ Érdekes megállapítása szerint a magyar hivatalvállalókat az osztrák hatóságok gyakran „passzív ellenállással” vádolták meg.¹¹⁵ A munka tehát gyakorlatilag szakít a szakirodalom sematikus hagyományaival, és méltó befejezést jelentheti egy történettudományi vitának. A kérdést azonban a szerző még nem tekinti lezártnak, hiszen – mint megjegyzi – a kutatások csupán egyes vármegyéket érintettek, pontos országos adatokkal csak a szolgabírói személyzetre vonatkozóan rendelkezik a történettudomány.

A „passzív ellenállás” értékelése tehát – leszámítva az elmúl néhány év munkáit – két véglet között mozog: a XIX. században heroikus küzdelemnek látták, a marxista történetírás azonban a forradalomellenes, „béke-párti” politikát vélte benne felfedezni, élén a harc idején elvonuló Deákkal, aki az elveihez élete végéig hű maradó Kossuthal szemben a kiegyezés megalkuvásába vezette az országot. A legújabb kutatások előtti szakirodalom szerint a vizsgált időszakban a magyar társadalom a politikai állásfoglalás tekintetében két csoportra oszlott: a reformmozgalomhoz és az 1848-as elvekhez hűséges többségre és a kényszerből vagy számításból a rendszerrel együttműködő kisebbségre. A két csoport között az átfedés minimális volt, és ennek alapján mereven elhatárolódtak egymástól az önkényuralom alatt és az alkotmányos időszakokban hivatalban álló tisztikarok. 1849-ben a közigazgatás újjászervezésekor a hivatalnoki kart megtszítították a szabadságharc idején kompromittálódottaktól, és 1860-61-ben is két „ellenkező előjelű őrségváltás” játszódott le.

Jegyzetek

- [1] Mocsári Lajos: *A magyar társas élet*. 1855. 132.
- [2] Mocsári Lajos: *A régi magyar nemes*. Budapest, 1889. (a továbbiakban: Mocsári 1889.) 146-147.
- [3] Mocsári 1889. 153.
- [4] Mocsári 1889. 157.
- [5] Mocsári 1889. 160.
- [6] Mocsári 1889. 161.
- [7] Mocsári 1889. 163.
- [8] Mocsári 1889. 164.
- [9] Mocsári 1889. 165.
- [10] Höke Lajos: *Magyarország legújabbkori története*. Nagybecskerek, 1893. (a továbbiakban Höke) II.
- [11] Höke II. 463.
- [12] Höke II. 455. és az azt követő oldalak
- [13] MOL D 188. 3. csomó 367. fólió
- [14] Marczali Henrik: *Legújabb kor története. 1825-1880*. Budapest, 1892. (a továbbiakban: Marczali) 851.
- [15] Marczali 854.
- [16] Marczali 883.
- [17] Marczali 886.
- [18] Marczali 894.
- [19] Andrási Gyula, ifj.: *Az 1867-es kiegyezésről*. Budapest, 1896. 152-153.
- [20] Beksics Gusztáv: Ferenc József és kora. In: *Magyar nemzet története*. Szerkesztette Szilágyi Sándor. X. kötet. Budapest, 1898. (a továbbiakban: Beksics)
- [21] Beksics 472.
- [22] Beksics 473.
- [23] Beksics 473.
- [24] Beksics 474.
- [25] Ferenczi Zoltán: *Deák élete*. Budapest, 1904. (a továbbiakban: Ferenczi)
- [26] Ferenczi II. 222., 234.
- [27] Ferenczi II. 280-281.
- [28] Jási Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, 1912. 38.
- [29] Jási Oszkár: *A Habsburg monarchia alkonya*. Budapest, 1982. (reprint) 174.
- [30] Szász József, Seress László: *Magyarország története Ferenc császár kortól 1910-ig*. Budapest, 1913. (a továbbiakban: Seress) 197.
- [31] Seress 209.
- [32] Székfű Gyula: *A magyar állam életrajza*. Budapest, 1988. (Reprint, eredeti kiadás: Der Staat Ungarn, eine Geschichtsstudie. Deutsche Verlags, Anstalt Stuttgart, Berlin 1917.) (a továbbiakban: Székfű 1917.) 21.

- [33] Szekfű 1917. 210.
[34] Szekfű 1917. 215.
[35] Berzeviczy Albert: *Az abszolútizmus kora Magyarországon, 1848-65.* Budapest, 1922-1932. (a továbbiakban: Berzeviczy)
[36] Berzeviczy I. 158.
[37] Berzeviczy I. 193.
[38] Berzeviczy III. 367-369.
[39] Braun Róbert: *Az abszolútizmus hetven évvel ezelőtt.* In: *Szocializmus*, 1922. 165-173.
[40] Eckhart Ferenc: *Bevezetés a magyar történelembe.* Pécs-Budapest, 1924. (a továbbiakban: Eckhart) 126.
[41] Eckhart 127.
[42] Eckhart 129.
[43] Eckhart Ferenc: *Magyarország története.* Budapest, 1933. 276-281.
[44] Pethő Sándor: *Világostól Trianonig.* Budapest, 1925. (a továbbiakban: Pethő 1925.)
[45] Pethő 1925. 63.
[46] Pethő 1925. 58.
[47] Gabányi János: *A magyar nemzet története.* Budapest, 1926. (a továbbiakban: Gabányi)
[48] Gabányi III. 90-92.
[49] Balanyi György: *A magyar nemzet története.* Budapest, 1930. 75.
[50] Erdélyi László: *Magyar történelem.* Budapest, 1931.
[51] Asztalos Miklós – Pethő Sándor: *A magyar nemzet története ősidőktől napjainkig.* Budapest, 1933. (a továbbiakban: Pethő 1933.) 399.
[52] Pethő 1933. 405.
[53] Pethő 1933. 407.
[54] Pethő 1933. 410.
[55] Pethő 1933. 411.
[56] Pethő 1933. 414.
[57] Pethő 1933. 419.
[58] Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora.* Budapest, 1934. 14.
[59] Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyarország története.* Budapest, 1936. V. kötet 442-443.
[60] Szekfű Gyula: *A három nemzedék.* Budapest, 1989. (reprint) 173.
[61] Perlaki Lajos: *I. Ferenc József.* Budapest, 1938.
[62] Török Pál: *Magyarország története.* Budapest, 1942. 182.
[63] Kosáry Domokos – Mérei Gyula: *Magyarország története, a szatmári béktől napjainkig.* Budapest, 1943. (a továbbiakban: Kosáry 1943.) 82.
[64] Kosáry 1943. 83.
[65] Kosáry 1943. 85.
[66] Kosáry 1943. 87.

- [67] Mőd Aladár: *400 év küzdelem az önálló Magyarországiért*. Budapest, 1943. (a továbbiakban: Mőd 1943.)
- [68] Mőd 1943. 261.
- [69] Mőd 1943. 282.
- [70] Mőd 1943. 284.
- [71] Bibó István: A reformkori és a kiegyezés utáni nemesség különbözősége. 1947. In: *Bibó István Összegyűjtött munkái*. Sajtó alá rendezte: Kemény István, Sárközi Mátyás. Bern, 1983. III. kötet (a továbbiakban: Bibó 1983.) 666.
- [72] Bibó István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. In: *Válogatott tanulmányok*. Debrecen, 1986. (a továbbiakban: Bibó 1986.) II. 580.
- [73] Bibó 1986. II. 581-582.
- [74] Bibó István: A magyar közigazgatásról, II. (Jellegzetes kórformák). Kéziratöredék, 1946 vége, 1947 eleje. In: *Bibó István Összegyűjtött munkái*. Sajtó alá rendezte: Kemény István, Sárközi Mátyás. Bern, 1983. III. 658.
- [75] Bibó 1983. 666.
- [76] Léderer Emma: *A magyar társadalom kialakulása a honfoglalástól 1918-ig*. Budapest, 1947. (a továbbiakban: Léderer) 152.
- [77] Léderer 156.
- [78] Léderer 160.
- [79] *A magyar történelem 1849-1918 című előadás programja*. Készítette: Hanák Péter, Kató István, Erényi Tibor, Galántai József, Szabad György. Budapest, 1953. 3. (a továbbiakban: Előadás)
- [80] Előadás 7.
- [81] Lukács Lajos: *A magyar nép története*. Budapest, 1953. III. kötet 32.
- [82] Lukács Lajos: *A magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849-67*. Budapest, 1955. (a továbbiakban: Lukács 1955.) 25-30.
- [83] Imási János – Karsai Elek – Pamlenyi Ervin: *A magyar nép története*. Budapest, 1954. II. kötet 7-8.
- [84] Pach Zsigmond Pál: *A dualizmus rendszerének első évei Magyarországon*. Budapest, 1955. (a továbbiakban: Pach)
- [85] Pach 126.
- [86] Pach 127.
- [87] Pach 129-130.
- [88] Balázs Béla: *A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében. Egy évszázad magyar történelmének néhány sajátosságáról. 1849-1945-ig*. Budapest, 1958. (a továbbiakban: Balázs) 28.
- [89] Balázs 29.
- [90] Balázs 31-32.
- [91] Balázs 36.
- [92] Balázs 35.

- [93] Szántó Imre – Nagy József – Nagy István: *Magyarország története 1848-1948*. Budapest, 1958. (a továbbiakban: Szántó) II. 9.
- [94] Szántó II. 25-26.
- [95] Kassai Géza: *Magyar történelmi sorsfordulók és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, 1959. (a továbbiakban: Kassai) 46.
- [96] Kassai 47.
- [97] Kassai 57.
- [98] Sashegyi Oszkár: *Magyarország politikai kormányzata az abszolútizmus korában*. In: Sashegyi Oszkár: *Az abszolútizmuskori levéltár*. Budapest, 1965. (a továbbiakban: Sashegyi 1965.)
- [99] Sashegyi 1965. 35., 37., 63.
- [100] Unger Mátyás – Szabolcs Ottó: *Magyarország története*, (rövid áttekintés). Budapest, 1965. (a továbbiakban: Unger) 205.
- [101] Unger 207.
- [102] Unger 213.
- [103] *Magyarország története*. Főszerkesztő: Molnár Erik. Budapest, 1967. II. kötet 24-26.
- [104] *Magyarország története 1848-1918*. Szerkesztette: Hanák Péter. Budapest, 1972. IV. kötet 32.
- [105] Szabad György: *Dedk Ferenc három politikai korszaka*. Magyar Tudomány 1976. 11. szám különyomat. 13.
- [106] *Magyarország története*. Szerkesztette: Kovács Endre, Katus László. Budapest, 1986. VI./ I. kötet
- [107] Galántai József: *Az 1867-es kiegyezés*. Budapest, 1967. 49.; valamint: Galántai József: *A Habsburg-monarchia alkotója*. Budapest, 1985. 35.
- [108] Hanák Péter: *A polgári átalakulás feltételei és a kiegyezés*. In: Hanák Péter: *Magyarország a Monarchiában*. Budapest, 1975. 141., 146.
- [109] Hanák Péter: *Dedk és a kiegyezés közjogi megalapozása*. In: Zalai Gyűjtemény V. Zalaegerszeg, 1976. 305-306.
- [110] Hanák Péter: *A soknemzetiségű Habsburg-monarchia elnyomott népei*. In: Hanák Péter: *Magyarország a Monarchiában*. Budapest, 1975. 115.
- [111] Fekete Sándor: *A nemzet prókátor*. Budapest, 1976. 85.
- [112] Gergely András-Szász Zoltán: *Kiegyezés után*. Budapest, 1978. (a továbbiakban: Gergely-Szász) 10.
- [113] Gergely-Szász 11.
- [114] Somogyi Éva: *Abszolútizmus és kiegyezés*. Budapest, 1981. (a továbbiakban: Somogyi 1981.) 71.
- [115] Somogyi 1981. 78.
- [116] Németh G. Béla: *Az abszolútizmus korának néhány főbb karaktervonása*. In: *A forradalom után – kiegyezés előtt*. Szerkesztette: Németh G. Béla. Budapest, 1988. 22., 28.

- [117] Gerő András: *Ferenc József és a magyarok*. Budapest, 1988. 70-71.. Lásd még: Gerő András: *Ferenc József, a magyarok királya*. Budapest, 1999. 86-87.
- [118] Lázár István: *Kis magyar történelem*. Budapest 1989. (a továbbiakban: Lázár) 148.
- [119] Takács Péter: *Deák Ferenc politikai pályája, 1849-1865*. Budapest, 1991. 34-35. (a továbbiakban Takács)
- [120] Takács 42.
- [121] Körömczy Katalin: „... A mi megmarad, fordítsa jó célokra”. Deák Ferenc hagyatéka. Budapest, 1992. (a továbbiakban: Körömczy) 83.
- [122] Körömczy 84.
- [123] Körömczy 91.
- [124] Körömczy 120.
- [125] Körömczy 121.
- [126] Bertényi Iván: *Magyarország rövid története*. Budapest, 1997. (a továbbiakban: Bertényi) 395.
- [127] Bertényi 397.
- [128] Benedek Gábor: *Ciszlajtániai tisztviselők a neoabszolútizmuskori Magyarországon*. In: AETAS, 1995/4.
- [129] Deák Ágnes: *Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolútista kormányzat ellen 1851-52-ben*. In: AETAS 1995/4.
- [130] Lásd: Tóth Tamás: *Lajtántúli tisztviselők a szolgabírói hivatalokban*. Sic itur ad Astra. 1995. 1-2.; Pap József: *A Heves- és Külső-Szolnok vármegyei politikai elit és a passzív ellenállás*. In: AETAS. 1998. 2-3., Pap József: *„Én is a passzív ellenállók egyike voltam, ...”?* – A vármegye és hivatalnokai a reformkor végétől a Bach-rendszer bukásáig. (Borsod, Csanád és Somogy vármegye). In: AETAS. 2000. 2-3. Az egyes, általunk nem elemzett megyék önkényuralmi időszakát feldolgozó tanulmányok közül lásd: Molnár László: *Csongrád megye közigazgatási szervezetének átalakulása 1848-1871*. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből. XLX. század. Szeged, 1978., Horváth Árpád: *Tolna megye igazgatása a neoabszolútizmus idejében*. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből. X. Szekszárd, 1983., Halász Imre: *Az önkényuralmi közigazgatás kiépülése Zala megyében 1849-1954*. Levéltári Közlemények, 1986., Labádi Lajos: *Csongrád megye neoabszolútista közigazgatásának kialakítása (1849-1854)*. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből. X. Szeged, 1986.
- [131] Benedek Gábor: *Dzsentri és Bach-huszár*. Társadalomtörténeti vizsgálatok a neoabszolútizmus- és a dualizmuskori tisztviselőkről. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1997. 34.
- [132] Deák Ágnes: *„Nemzeti egyenjogúsítás”*. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849-1860. Budapest, 2000. (a továbbiakban: Deák 2000.)
- [133] Deák 2000. 152.
- [134] Deák 2000. 167.
- [135] Deák 2000. 169-170.
- [136] Deák 2000. 171-172.

III.

Magyarország közigazgatás-története a reformkortól a kiegyezésig, különös tekintettel a nemesi vármegyére

A nemesi vármegye önkormányzata, melynek gyökerei a XIII. századra nyúlnak vissza, évszázadokon keresztül a magyar nemesség legfontosabb érdekérvényesítő szerve volt. Emellett ellátta a helyi közigazgatást és az igazságszolgáltatást, biztosította az adózás rendjét, valamint a Habsburg uralkodók centralizációs, abszolutista kísérletei idején – kisebb nagyobb sikerrel – védte az ország nemzeti önállóságát. Ebben a fejezetben a magyar közigazgatásának, ezen belül különös tekintettel a vármegyék történetének egy igen mozgalmas szakaszát, a reformkor utolsó éveitől a kiegyezés megkötéséig terjedő időszakát tekintjük át.

A nemesi vármegye működése¹

A reformkor nemesi vármegyéje évszázados fejlődés eredménye. Kiváltságokkal körülbástyázott önkormányzata a magyar államrendszer alappilléreit alkotta. A vármegye nemesi közössége szabadon, főispáni kijelölés nélkül választott követreinek révén közvetlenül részt vett a *törvényalkotásban*. A követválasztás rendjét a közgyűlés önállóan szabályozta, döntött a követeknek adott *utasítás* szövegéről. *Statútumalkotási* jogkörénél fogva belső életét királyi szentesítést nem igénylő rendeletekkel irányíthatta. Az 1545. évi XXXIII. tc.² alapján álló *vis inertiaere*, az ellenállási jogra hivatkozva, megtagadhatta a rendi, nemesi alkotmány szellemével ellentétesnek tartott rendeletek végrehajtását. Saját költségei fedezésére, saját hatáskörben adót vehetett ki, mely az 1840-es években a kivetett éves egyenes adó felét tette ki.³

Tisztségviselőit önállóan választotta. Az uralkodó által kinevezett főispánnak csak a jegyzői, aljegyzői, táblabírói és a tiszteletbeli tisztségekre volt kinevezési joga. A magyar köztisztviselők száma, összehasonlítva az örökös tartományokkal, vagy a Német Szövetség államaival, ahol az adminisztráció a XIX. században jóval fejlettebb volt, nem mondható magasnak. Fényes Elek adatai alapján 1840-ben 4304 királyi tisztviselő (Kancelláriánál 208 fő, a Helytartótanácsnál 267 fő, a Kamaránál 336 fő, a bányászattal kapcsolatos hivataloknál 522 fő, az ítélőszékeken 230 fő, a tengerparti hivataloknál 122 fő, a postánál 578 fő, a harmincad hivatalnál 401 fő, a sóhivataloknál 412 fő, egyéb helyeken 1128 fő), a helyhatóságoknál 6075 fő (ebből tisztviselő 2458 fő, *conventionatus*⁴ és szolga 2458 fő), a szabad királyi városoknál 4423 fő, a püspöki és szabadalmas városoknál 4423 fő, községeknél és mezővárosoknál körülbelül 1000 fő, az uradalmaknál pedig

14 548 gazdatiszt teljesített szolgálatot. Emellett körülbelül 5 000 magánügyvéd praktizált. Az orvosok, sebészek és gyógyszerészek létszámát 2 500 főre tették. Fényes Elek adatai szerint, az országban körülbelül 56 562 hivatalnok szolgált.¹

A vármegye élén az uralkodó által kinevezett *főispán* állt. 11 vármegyének örökös főispánja volt, a cím gyarapítását azonban a magyar törvények gátolták.² Ha a főispán kiskorúsága vagy egyéb hivatali elfoglaltsága miatt nem tudta hivatali teendőit ellátni, akkor az uralkodó főispán-helyettest – „adminisztrátort” – nevezhetett ki, aki a hivatal teljes jogkörét gyakorolta, azonban az országgyűlésen nem vehetett részt. A főispán volt a központi akarat megtestesítője, a megye törvényes működésének felügyelője. Lehetőleg neki kellett elnökölni a rendes közgyűléseken, különösképpen a 3 évenként esedékes tisztújításon, itt táblabírákat és tiszteletbeli hivatalnokokat nevezhetett ki. A vármegye legfontosabb választott tisztségviselője az *elsőispán*. Gyakorlatilag ő irányította a vármegye mindennapi életét, a főispán távolléte esetén ő elnökölt a köz- és kisgyűléseken, ellenőrizte a tisztikar munkáját, felügyelte az adószedést, a megyei pénztárat. Ezen túl katonaság ellátásával kapcsolatos ügyeket és igazságszolgáltatási funkciókat is ellátott. Távolléte esetén helyettese, a *másodalispán* gyakorolta jogkörét. Az írásbeliséggel kapcsolatos feladatok a *Jegyzőségre* tartoztak. A hivatal élén a *főjegyző* állt, neki voltak alárendelve az *aljegyzők*. A jegyzők szerkesztették a megyegyűlések jegyzőkönyveit, a feliratokat, az átiratokat, gondoskodtak arról, hogy a megyei hivatalokhoz eljussanak a különböző rendeletek, az őket érintő dokumentumok. Emellett a jegyzőség terjesztette elő a közgyűlések és a törvényszékek napirendjén szereplő ügyeket. Az *Ügyészi hivatal*, élén a *főügyész* és az alárendelt *alügyészekkel* az igazságszolgáltatásban töltött be fontos szerepet. Ez foglalkozott a tisztí és fenyítő ügyekkel, a nemesítéssel kapcsolatos perekkel, ellátta a törvényszéken, a közgyűléseken és az úriszéken a nemtelenek képviselőit. Az adózással kapcsolatos ügyeket az *Adószedői hivatal* intézte. A pénzügyi ellenőrzés a *Számvéveség* feladata volt. A közbiztonságért a *biztosok* voltak felelősek. A megyék fenntartottak *Orvosi*, *Mérnöki* hivatalt, központi funkciókat töltött be a *Magyei Levéltár* és a *Börtön* is. A vármegye közigazgatási és igazságszolgáltatási tekintetben járásokra oszlott, a járás élén a *főszolgabíró* állt. Neki voltak alárendelve a *szolgabírók* és az *esküdtek*. A járás hivatalnokai voltak felelősek a törvények és a helytartótanácsi rendeletek helyi szintű végrehajtásáért, a kivetett adó igazságos szétosztásáért, jelen voltak az adószámvételnél, felügyelték az utak és a hidak állapotát, a lakosság egészségügyi helyzetét, a közbiztonságot, a katonák elszállásolását, elvégezték a népösszeírásokat. Emellett igazságszolgáltatási feladatokat is elláttak.

A vármegyei hivatalnokok szolgálatukért fizetést kaptak, ezt a megye a háziadóból fedezte. A fizetések országosan nagy eltérést mutattak, mivel minden törvényhatóság maga határozhatta meg költségvetését. A díjazás alapján a vármegyék három kategóriába sorolhatók, ez a főispáni tisztségéért 800, 1 200 vagy

Megye	Főispán	Alispán		Főjegyző	Aljegyző			Fő- ügyész	Alügyész		Pénztárnok	
		1.	2.		1.	2.	3.		1.	2.	Hadi	Házl
Borsod	1500	700	350	500	250	150		300	150	150	500	
Heves	1500	700	350	500	250	150		300	150	150	500	300
Csanád	500	700	500	500	250			500	200		500	
Baranya	1500	800	400	600	300	200		400	200			
Pest	1500	800	400	600	300	200	200	400	200	200	600	400
Somogy	1500	700	350	500	250	150		300	150		500	

	Pertár- nok	Alper- tárnok	Stálmve- vő	Főpénz- tárnok	Alpénz- tárnok	Levél- tárnok	Lajtaró- mosó	Főszal- gabíró	Szalga- bíró	Esküdt	Adószé- dés	Központi biztos
Borsod			200			300		300	150	100	150	
Heves			200			300	150	300	150	100	150	40
Csanád			250			200		400	200	125	200	
Baranya	400	200	300	600	300	300		400	200	150		
Pest			400			300		400	200	100	200	300
Somogy			250			300		300	150			

	Bírók					Írnok	Mérnök		Orvosok				Összes szemé- lyi létszám
	Cseré	Úti	Éjel- mentés	Kato-nai	Mész		1.	2.	Fő	Al	Állat	Székes	
Borsod	150		60	100		100	400		500	300	150	200	18287
Heves	150	100		100	50	100	400	200	500	400		260	17600
Csanád	185			130		130	300		400		100	200	12093
Baranya	100			400		400	400	200	600	300	150	200	24298
Pest	200		80	150		150	400	400	500	300		222	40732
Somogy	300						400		500	400	200	300	20233

1 táblázat

A tisztikar fizetése a feldolgozott vármegyékben

Forrás: Palugyai: Megyerendszer III. A és B tábla, IV. 149., 182.

1 500 forintos fizetést jelentett. Egy első osztályú vármegyében az elsőispán 800, a másodalispán 400, a főjegyző 600 az első aljegyző 300, a második és harmadik aljegyző 200, a főügyész 400, az első alügyész 200, a második alügyész 150, a főadószedő 400, az aladószedő 200, a főmérnök és az orvos 400, a főszolgabíró 400, az első alszolgabíró 200, a második alszolgabíró 150, az esküdt 100 forintot kapott. De vármegyénként nagy eltérések lehettek.' (1. táblázat) A vármegye tisztikara emellett jelentős mértékben támaszkodhatott a fizetés nélküli, tiszteletbeli hivatalnokok munkájára, akik társadalmi presztízis, későbbi állás reményében szolgálták megyéjüket. A fiatal tisztviselőjelöltek számára a tiszteletbeli állásvállalás fontos lépcsőfok volt, hiszen ezzel egyrészt szakmai tapasztalatot, másrészt elismertséget szerezhetek, ami jelentős mértékben megkönnyíthette hivatali előmenetelüket.

A megye közigazgatási rendjét legfontosabb önkormányzati szerve, a közgyűlés – *Generalis Congregatio* – szabadon alakíthatta ki, befolyása alá tartozott a területén található községek és városok többségének közigazgatása és igazságszolgáltatása is. Itt minden megyei nemus személyesen megjelenhetett és szavazhatott. Közgyűlést évente általában négyszer tartottak, de különleges események alkalmával a főispán elrendelhetette rendkívüli ülés megtartását. A közgyűlés jogkörét a törvények mellett a szokásjog is megszabta. Feladatai a következők voltak: az *országgyűlésre nézve*: főispáni kijelölés nélküli országgyűlési követeket választott, döntött azok esetleges visszahívásáról, megfogalmazta a követutatisítást, megállapította a követek illetményét és meghallgatta azok beszámolóját; a *tisztikarra nézve*: 3 évente a főispán elnöklelte alatt tisztújítást tartottak, a tisztviselőket ellenőrizte, számadásaitak megvizsgálta; a rendeletekre nézve: kancelláriai és helytartótanácsi rendeletek elfogadta, végrehajtását elrendelte vagy törvénytelenység esetén feliratban tiltakozott; az *adózásra nézve*: a háziadót évenként kiszabta, az adórovatokat meghatározta és községenként kivetette, nemesi adómegajánlás kulcsát meghatározta; az *igazságszolgáltatásra nézve*: a megyei pereket felügyelte, jegyzőkönyveit évenként a Helytartótanács elé terjesztette, a börtönök és a rabok állapotát ellenőrizte, a bírósági ítéleteknek, ha kellett, karhatalom alkalmazásával szerzett érvényt, közvetlenül ítélkezni azonban csak akkor van joga, ha valaki a közgyűlés méltóságát megsértette; *helyi rendeletekre nézve*: helyi statútumokat hozhatott, melyek királyi jóváhagyás után a vármegye területén törvény erőre léptek; az *árszahályozásra nézve*: a hús árát időszakonként a területén lévő községek és szabad királyi városok számára limitálta; a *katonaságra nézve*: a katonai beszállásolás ügyében rendelkezett. A közgyűlés nemzetközi kérdéseket is napirendre tűzhetett, az országgyűléshez feliratot intézhetett, nézeteit a társhatóságokkal közölhette, céljai elérése érdekében tett lépéseit velük összehangolhatta. Ha valamely ügyet azonnal kellett elintézni, akkor kisgyűlést – *Particularis Congregatio* – kellett összehívni. Ezen általában a megyei tisztikar és a megyeszékhely közelében lakó nemesek vettek részt. A kisgyűlés határozatait azonban a közgyűlés elé kellett terjeszteni.'

Az első- és másodfokú igazságszolgáltatás szintén a vármegye befolyása alatt állt. A választott megyei bíróságok hatásköre kiterjedt a büntető- és magánjogi ügyekre. A megyei igazságszolgáltatási feladatok közé tartozott az úriszék, *Sedes Dominialis* felügyelete. Az úriszék tagjai a földesúr, annak tisztjei és az általa meghívott megyei táblabírák vagy tisztviselők voltak, minden ítélekezésen jelen kellett lennie egy szolgabírónak és egy esküdtnak, akik a törvényesség betartásáért feleltek. Ha az úriszék a földesúr és a jobbágy közötti perben ítélezett, a földesúr helyett az általa kinevezett személynek kellett elnökölni, aki nem lehetett a földesúr alkalmazottja. Ebben az esetben a megyei ügyész is részt vett az ítélethozatalban. Fellebbezni a megyei törvényszékhez lehetett, ha a jobbágy mellett vádlott-társként nemes is szerepelt, akkor az országos kormányiszékekig is eljuthatott a per.⁹ Az első kimondottan vármegyei ítélethozatali fórum a *szolgabírói szék* volt, mely a szolgabíróból és egy esküdtből állt. Itt nemesek és olyan nemtelenek felett ítélezhetek, kiknek ura nem tudott úriszéket fenntartani. A szóbeli perekben 200 forintos határig, az írásbeliekben 3000 forintig lehetett ítélezni.¹⁰ A következő fórum az *alispáni szék* volt, amelyen az alispán mellett 1 szolgabíró és egy esküdt vett részt. Ítéleti joga a 200 és 12 000 forint közötti ügyekben volt. De zálogügyben, ha az csak a megye területén lévő birtokokat érintett, nem szabtak meg felső értékhatárt.¹¹ A megye legfontosabb és legmagasabb igazságszolgáltatási szerve a *megyei törvényszék*, a *Sedria*, ennek elnöke a főispán, távollétében az alispán vagy az általuk kinevezett táblabíró lehetett. Az elnök mellett rész vett az ítélekezésben 4 táblabíró, a szolgabírók, az esküdtek, a jegyző valamint az ügyész. A törvényszék nemcsak polgári, hanem büntető perekben is illetékes volt, és itt ítélték első fokon a protestánsok válsági ügyeiben is. A *Sedria* általában évente négyszer ülésezett, csak néhány vármegye tartott fenn állandó törvényszéket. A táblabírák az ítékezés időszakára napidíjat kaptak. Innen nemesnek az országos törvényszékekhez lehetett fellebbezni. Nemtelenek csak kivételes esetben – az úriszéknél említett kitétel mellett halálos ítélet, valamint ennek megfelelő 100 botütés vagy 3 év börtön – fellebbezhetek.¹²

Reformjavaslatok a nemesi vármegye modernizálására, a XVIII. századtól 1848-ig

A XVIII. században, a felvilágosult abszolutizmus érdekeinek megfelelően, a királyi hatalom nyomására Magyarországon is megindult a rendi közigazgatási szervezet hivatalos, szakképzett bürokráciává alakulása, alakítása. A létező vármegyrendszerrel párhuzamos, középfokú állami közigazgatási rendszer kialakítására nem lévén lehetőség, az uralkodók a rendeletek igyekeztek rávenni a vármegyék elengedhetetlennek ítélt reformjainak végrehajtására.

III. Károly 1729-es rendelete szerint királyi jóváhagyás szükséges az új megyei hivatalok felállításához és az azokhoz tartozó fizetések megállapításához. Mária Te-

récia 1768-ban keletkezett főispáni utasításában többek között előírta, hogy a választott tisztviselőket megfelelő fizetéssel lássák el, hogy hivatalukat főhivatalnak tekinthessék. Emellett elrendelte, hogy minden helyhatóság alkalmazzon hatósági orvosokat, bábákat és útbiztosokat. Mária Terézia és II. József lépéseket tettek a közigazgatási alkalmazottak szakképzésének fejlesztésére is. Az 1769-es rendelet az ügyvédek számára kötelező ügyvédi vizsgát írt elő, s a Ratio Educationis tanügyi reformja e követelmény oktatási feltételeit is igyekezett megteremteni. II. József, a vármegyei autonómia felfüggesztése után, 1787-es rendeletével megpróbálta elérni, hogy a központi közigazgatási és a vezető megyei állásokba csak megfelelő jogi végzettségű szakemberek kerüljenek. A rendeletet ugyan nem sikerült végrehajtani, de Csizmadia Andor véleménye szerint ennek tudható be, hogy ugrásszerűen megnövekedett az egyetemek és jogakadémiák hallgatóinak létszáma."

A vármegyék szervezetében végbement változások, a megsokasodott hivatali teendők a nemesség számára is nyilvánvalóvá tették, hogy a hivatali munka ellátásához egyre nagyobb szakértelmre van szükség." A reformkor folyamán a helyhatóságok saját hatáskörükben egymás után alkották meg a belső szervezetet és eljárást szabályozó statútumaikat hozzájárulva ezzel a vármegyei ügyintézés korszerűsítéséhez. Az államgépezet a nemesség számára elhelyezkedési lehetőséget, állandó fizetést, nyugdíjat biztosított, ezért fejlesztése nem ütközött rendi ellenállásba. A nemesek egyedül a hivatalviselés monopóliumára és a magyar függetlenség sarkalatos pontjainak tiszteletben tartására ügyeltek. A közigazgatási pályát hivatásként választók számára kedvező felemelkedési lehetőséget jelentett a nemesi vármegyében szerzett hivatali gyakorlat. A II. József által bevezetett minősítési rendszer értelmében, az állami állásra történő kinevezéskor, döntő mértékben vették figyelembe a jelöltek szakértelmét, képzettségét." Az uralkodók fejlesztési törekvései, a vármegyék folyamatos, szakszerű működésének követelményei és a nemesség egzisztenciális érdekei egy irányba mutattak, kisebb-nagyobb kitérőkkel ugyan, de erősítették egymást.

Az 1840-es években a vármegye alkotta a municipalista-centralista vita központi kérdését. A két tábor ellentétesen közelítette és ítélte meg a helyhatósági önkormányzatoknak a magyar államrendszerben betöltött szerepét. A municipalisták is – élükön Kossuthal – elengedhetetlennek tartották a vármegye alapvető megreformálását, ám a kialakítandó új, polgári államberendezkedésen belül komoly szerepet szántak neki mint a nemzeti közakarat letéteményesének, a belső és külső szabadság őrének. A centralisták véleménye szerint nem a vármegye működési visszasságaival volt a fő probléma, hanem azok alkotmányos helyzetével: a vármegyék által delegált követek nem a választókat képviselték, hanem a helyhatóságot, a követutasítás és a visszahívás joga „szavazógéppé” tette a képviselőket, a *vis inertiae*, valamint a közigazgatási és igazságszolgáltatási rendszer egybefonódását összeegyeztethetetlennek tartották a korszerű liberális állam alapszémjével."

A vármegyekérdés 1848-1849-ben

A reformnemzedéket megosztó polémiaát 1848-ban sem sikerült lezárni. Ez tükröződik az áprilisi törvények vármegyékkel foglalkozó XVI. és XVII. törvénycikkelyének megalkotása körüli vitában és a megszületett kompromisszumban. A vármegyei törvénycikkelyek vitája az április 2-i kerületi ülésen kezdődött. Kossuth javaslatát, melyben a megyerendszer rendi alapról népképviselőre helyezését, valamint az alkotmányvédő szerep megtartását indítványozta, konzervatív és centralista oldalról is heves támadások érték.²⁷ Pázmány Dénes meglátása szerint a népképviselői rendszer és a felelős központi kormányzat kialakítása után a megyék léte szükségtelen, sőt káros. A konzervatív kritika a tervezet túlságosan korainak tartott, társadalmilag megalapozatlan demokratikus vonásait érintette. Április 3-án Széchenyi István szólalt fel a vitában, egyetértett Kossuthal a vármegye fenntartásának szükségességében, de felhívta a figyelmet arra, hogy a megyék népképviselői alapra helyezésével az ország jelentős területén nemcsak a nemesség, hanem a magyar nemzetiség is elveszítene vezető szerepét. A törvénytervezetet csak úgy tartotta elfogadhatónak, ha az biztosítja a „magyarság kifejtését”, amely nélkül „felelős minisztérium nem kell, de alkotmány sem kell, de szabadság sem kell”.²⁸ A kormányválsággal fenyegető helyzet megoldásában aktív szerepet vállalt Deák Ferenc.²⁹ A megszületett kompromisszum értelmében a törvényjavaslat kimondottan ideiglenes jelleggel készült, a végleges rendezést a következő országgyűlés teendői közé sorolta.³⁰

A törvénycikk értékelése körül kialakult vita alapkérdése: a rendelkezés milyen mértékben segítette elő a helyhatóságok polgári átalakítását, illetve milyen mértékben járult hozzá az ún. „feudális” tendenciák továbbéléséhez. Szabad György véleménye szerint a megyebizottmány tovább élte a nemesség előjogait, ezáltal egy „jelentős feudális maradvány épült be a polgári államrendszerbe”, a népképviselő elvének visszautasítása pedig hozzájárult a nemzetiségi konfliktus kiéleződéséhez.³¹ Csizmadia Andor a törvénycikk legnagyobb hibájának azt tartotta, hogy a törvényalkotók „a közgyűlés helyett működő állandó bizottmányokban a parasztság igen szerény képviseletét biztosították”.³² Sarlós Béla véleménye szerint a „nemesei vármegye 1848-ban összeomlott, ezt a feudális korszakbeli vármegyét az abszolutizmus végképp eltemette, 1870-ben teljesen új megyei szervezetet kellett létrehozni”.³³ Szamel Katalin megfogalmazásában „ez az időszak a vármegyék szempontjából ténylegesen semmi előremutató változást nem eredményezett, hiszen a forradalmi időszakban csupán az elhatározás született meg arra, hogy nem rendi alapokra támaszkodó szervezetet hoznak létre”.³⁴ A megyei nemesség politikai szerepvállalásának törvényesen is biztosított átmentése mögött nem a nemesei szűkkeblűséget, hanem – Gergely András meglátása szerint – sokkal inkább az abszolutista vagy republikánus államcsínyből való politikai félelem motivációját, valamint a szakszerűen és megbízhatóan működő közigazgatási szakapparátus szükségességét kell keresnünk.³⁵

Annak ellenére, hogy az áprilisi törvények több kitévelt tartalmaztak a megye-rendszer változatlanlására (XVI. tc. preambuluma, a III. tc. 26. §), a nemesi vármegye alapvetően átalakult. A törvénycikkek összessége egy sor, addig sarkalatosnak számító jogtól fosztotta meg a törvényhatóságokat. A XVI. tc. 1. §-a a legközelebbi országgyűlés feladataként jelölte meg a megyei szerkezet népképviselői alpra helyezését. Az átmeneti időszakra a „*lehető legrövidebb idő alatt*” (2. § a. pontja) összeülő közgyűlés feladata lett „*egy nagyobb számú állandó bizottmány*” (2. § c. pontja) megválasztása. A közgyűlésen szavazati joggal bírtak „*mindazok, kiket akár a törvény, akár egy, vagy más megyének eddig is hozott határozatai szavazati joggal felruháztak*”, valamint „*kiket a megyei lakosok községenként ezen közgyűlésre képviselőül utasítottak*” (2. § b. pontja).¹⁷ A törvény nem rendelkezett a községenként küldött képviselők számáról, így a paraszti rétegek számára a megyei érdekképviselő elvi lehetőségét teremtette meg. Ez a véletlennek aligha tekinthető momentum akár a népképviselő felé mutató első óvatos lépésként is értékelhető. A vármegyei közgyűlés helyére lépő állandó bizottmány a választások népképviselői alpra helyezése miatt elvesztette a követküldés jogát, ebből kimondatlanul ugyan, de az következett, hogy megszűnt a követutasítási és visszahívási jogköre is. A III. tc. 6. §-a kimondta, hogy „*Ő Felsége a végrehajtható hatalmat ezentúl kizárólag csak a magyar ministerium által fogja gyakorolni*”,¹⁸ a megye így elvesztette a végrehajtásban eddig gyakorolt jogkörét. A III. tc. 32. §-a által megfogalmazott miniszteri felelősséggel összeegyeztethetetlen a *vis inertiae* joga.¹⁹ A VIII. tc. 1. §-a értelmében az adókulcsokat a felelős minisztérium dolgozza ki, így kérdésessé vált a helyi adók jogi helyzete.¹⁶ Egyedül az igazságszolgáltatási rendszer megyei felügyelete maradt változatlan, sőt tovább erősödött az eddig az úriszékhez tartozó pereknek a megyei törvényszékhez utalása által.²⁰

A vármegyei tisztikar összetételével a XVII. tc. foglalkozott. Ez előírta, hogy tisztújítást a „*legközelebbi országgyűlésen teendő intézkedésekig*” ne tartanak, a tisztikar szükséges kiegészítését a főispánnak és a központi választmányának kell ideiglenes helyettesítéssel megoldania.²¹ Az áprilisi törvények tehát nem hoztak gyökeres, automatikus átalakulást a vármegyei tisztikarban, hiszen a törvények gyors életbeléptetésének elengedhetetlen feltétele volt a szakszerűen és hatékonyan működő vármegyei adminisztráció. Szemere Bertalan határozott lépéseket tett a törvénytelen tisztújítások megakadályozására, majd az események nyomására, csupán augusztus végén adta fel addigi álláspontját, és engedélyezte a kormányellenes hivatalnokok leváltását.²² A törvényhatóságok többségében személycserékre a lemondások miatt került sor leggyakrabban, melyeket általában családi vagy egészségügyi problémákkal indokoltak. Ennek ellenére a lemondások politikai indítékát valószínűsíthető, hogy legnagyobb számban az áprilisi törvények kihirdetésekor, az önvédelmi harc megindulása után, majd a függetlenségi nyilatkozat letételét követően találkozhatunk velük. Az újonnan választott tisztviselők,

hasonlóképpen az első népképviselői országgyűlés képviselőihez, döntő részben a kiváltságait éppen elvesztett vármegyei nemesség soraiból kerültek ki.¹⁴ Az okokat azonban véleményünk szerint nem a rendi tendenciák továbbélésében kell keresnünk, hanem abban a körülményben, hogy erős polgári szakértelemiség hiányában nem volt olyan társadalmi erő, amely alkalmas lett volna a közigazgatási feladatok ellátására.

1848-49-ben, az önvédelmi harc követelményeinek megfelelően, a megyei autonómia a kormány, majd az OHB tevékenysége folytán ideiglenes jelleggel ugyan, de tovább szűkült. A kormány, a királyi biztosi intézmény hagyományait felhasználva, az ország egyes területeinek élére, a hadseregek mellé különböző feladatkörrel rendelkező kormánybiztosokat nevezett ki.¹⁵ A kormánybiztosok jogkörét 1848-49-ben nem szabályozta törvény, hatáskörüket a megbízólevelük írta körül.¹⁶ A széles hatáskörrel bíró megbízott nagymértékben korlátozta a helyi hatóságok működését, rendelkezett a városi és vármegyei adminisztrációval, szükség esetén felhasználhatta a helyi nemzetőrséget, katonaságot. Kinevezési hatalmával élvé szabadon dönthetett személyi kérdésekben, a vármegyei tisztviselőket politikai indokok alapján felfüggeszthette, helyettesíthette.¹⁷ A kormánybiztosi intézmény a szabadságharc leverése után megszűnt, de a császári adminisztráció is alkalmazta a meghódított területek igazgatásában a királyi, majd a császári biztosokat.¹⁸

A vármegyék alkotmányos helyzetének végleges rendezésére, a vitás kérdések megoldására azonban a hadiesemények alakulása miatt nem kerülhetett sor. A szabadságharc leverése után az alkotmányos közigazgatás kérdése természetesen lekerült a napirendről, tartós megoldására csak a kiegyezés után vállalkozhatott a felelős magyar kormány.

A Windisch-Grätz-féle közigazgatási rendszer, kísérlet a Birodalom konzervatív átszervezésére

Az önkényuralom közigazgatás-történetének ismertetésekor nagyobb hangsúlyt fektetünk a megye és a központi kormányzervek kapcsolatára, az ország Birodalmon belüli helyzetére, valamint a közigazgatási rendszer reformjával kapcsolatban megfogalmazott elképzelésekre. Ezt a megközelítésmódot azért tartjuk indokoltnak, mert ebben az időszakban, az 1860-61-es rövid alkotmányos időszakot leszámítva, a megye és tulajdonképpen Magyarország inkább elszenvé-
dője, mint alakítója volt a politikai folyamatoknak. Természetesen területi korlátok miatt nem térhetünk ki minden elméletre – ez nem is lehet célja egy bevezető fejezetnek – ezért elsősorban a központi hatalom oldaláról közelítjük meg a kérdést.

Az önkényuralom közigazgatási rendszerének kialakulása a szabadságharc idején megkezdődött. A Magyarországgal való nyílt szakítás előkészítéséhez, az ezt kimondó uralkodói kéziratok szövegezéséhez, az udvar igénybe vette a magyar konzervatívok segítségét. Az V. Ferdinánd nevében 1848. október 3-án megjelentetett uralkodói nyílt parancsot gróf Szécsen Antal szövegezte.³⁹ A Magyarországhoz, az Erdélyi Nagyfejedelemséghez és a „*melléktartományok Zászlósaikhoz*” intézett októberi manifesztum a törvényhozás feloszlata mellett kimondta a vármegyei, városi és kerületi gyűlések ideiglenes felfüggesztését is.⁴⁰ A bécsi udvari köröknek, az egyértelmű konzervatív támogatás ellenére, Ferenc József államcsínye után sem volt egységes véleménye arról, miként szervezzék új-ja az elfoglalt ország közigazgatását. A herceg Alfred zu Windisch-Grätz vezette konzervatív tábor helyeselte ugyan a birodalmi centralizáció mérsékelt alapelveit, ahhoz azonban ragaszkodott, hogy az új közigazgatás bázisát az aulikus főnemesség alkossa, és a mérsékelt föderatív szellemnek megfelelően a Birodalom tartományai történelmi különállásukat megőrizték. Windisch-Grätz kinevezésekor ígéretet kapott arra, hogy Magyarország majdani újjászervezésének elveiről megkezdése nélkül nem döntenek.⁴¹

A hajdani Konzervatív Párt Windisch-Grätz támogatását élvező vezetői memorandumaikban fogalmazták meg elképzeléseiket a forradalom utáni Magyarország újjászervezéséről. Céljuk ezzel az volt, hogy az uralkodó a Félix Schwarzenberg herceg vezette kormány liberális minisztereinek elképzeléseivel szemben az ő elveiket fogadja el, vagyis az ország hadügyi, külügyi és gazdasági tekintetben olvadjon ugyan be a Birodalomba, de belügyi vonatkozásban maradjon önálló.⁴² Ezen munkák közül, az átfogó programadás igénye és a sajátos társadalomkritika miatt, érdemes részletesen foglalkozni gróf Dessewffy Emil 1849 januári memorandumával. A Magyarország elleni hadműveletek megindítása után Dessewffy terjedelmes beadvánnyal fordult Windisch-Grätzhez, melyben leszögezte, a lázadás szellemének elnyomása után a fő feladat „*a lázadási szellemet eddig tápláló hibák és tévedések*” megszüntetése. Dessewffy szerint az ország, hála a kormány ötven éven keresztül gyakorolt helytelen „*apatikus*” politikájának, a széthullás állapotába jutott. Az „*általános bajnak csak egy igazságos király vaskeze*” vethet véget. A Habsburg uralkodók közül I. Ferenc József került a legkedvezőbb helyzetben trónra, hiszen: „*A korábbi lázadásokat az akkori különleges viszonyok miatt csak a trónöröklés biztosítására lehetett felhasználni. A Kossuth-féle lázadás azonban megadja a királynak a lehetőséget, hogy a jövődű lázadások elemei is állandó kihatással kiirtassanak.*” Néhány sorral később konkrétan is megfogalmazza, milyen jogokat kap az uralkodó: „*a király nem hagyja magát semmiféle fennálló törvénytől, semmiféle meglévő gyakorlattól, vagy visszaféléstől akadályoztatni népei valóságos javát illető elhatározásaiban.*” Dessewffy tehát a „*lázadást*” megfelelő ürügynek tartja arra, hogy az uralkodó a fennálló törvényeket saját céljainak és elképzeléseinek megfelelően szabadon

megváltoztassa. Ez a felfogás véleményünk szerint igen közel áll az osztrák kormány által képviselt jogeljátszás elmélethez. Különösen figyelemreméltó az a módster, amivel az „erkölcsi csödbe jutott” nemesség szerepét értékel; míg a köznemeseket „félelem és pénzérdekei” miatt megnyerhetőnek tartotta, addig „a magyar főnemesség azonban belsejében tökéletesen elrothadt, javíthatatlan emberfaj, mely a kormánnyal soha sem fog kibékülni, hanem örökké duzzogni fog”. Ez a Birodalom irányítását nem érinti hátrányosan, hiszen Anglián kívül egyetlen ország kormányzásban sem vesznek részt privilegizált főnemesek. Különösen elítélte a római katolikus főpapság forradalomban viselt szerepét, melyet a kilenc hónap legnagyobb botrányának tartott. A magyar minisztériumok jogkörét a Budán felállított „Magyar királyi országigazgatási Bizottmányok” szánta, amely nem gyakorolt volna felügyeletet az erdélyi és a horvát-szlavón területek felett. A bizottmány vezetői szerepére – rátermettebb jelölt híján – az általa erélytelennek tartott id. Szögyény-Marich Lászlót javasolta. A központi igazgatás megtestisrtása után a következő feladatok a vármegyék útszervezését tartotta, azok bizottmányait vagy fel kell oszlanni, vagy tagjait alaposan meg kell rostálni. Óva intett azonban arról, hogy az új testületekben a parasztsággal szemben – melyben a legaulikusabb (!) társadalmi réteget látta – a nemesek kerüljenek túlsúlyba. Emellett ügyelni kell a vallási és nemzetiségi viszonyok „méltányos tekintetbevételére”, valamint a nagybirtokosok megfelelő mértékű érdekképviseletére, de „ügyvédeket” csak kivételes esetben lehet az új állásokba kinevezni. A kinevezéseket – a polgári biztos felterjesztései alapján – a katonai kerületi biztos eszközölte volna.“

Az 1848. december 13-tól előrenyomuló osztrák főerők mögött, Windisch-Grätz irányítása mellett a Dessewffy által kifejtett koncepció alapján indult meg a közigazgatás újjászervezése. Az újonnan létrehozott irányítási struktúrában magyarországi kormányzat legfőbb szervének, a „hadserg-parancsnokság politikai-igazgatási osztályának” volt alárendelve a Szögyény-Marich László által vezetett „Ideiglenes Polgári Közigazgatás”, melyet magyar konzervatív személyzete a hajdani Helytartótanács mintájára szervezett meg. A pénzügyek irányítását a gróf Almásy Móric által vezetett „Ideiglenes Kamarai Igazgatás”, a hadbiztosai teendők koordinálását pedig Torkos Miklós látta el. Az országbíró Majláth György lett.“ Az ország meghódított területét Pozsony, Buda és Sopron székhellyel három katonai kerületre osztották. A törvényhatóságok irányítására két-három megyénként konzervatív arisztokraták közül királyi biztosokat neveztek ki. A biztosok a katonai kerület parancsnokának voltak alárendelve, utasításukat innen kapták, és ide kellett rendszeres jelentéseiket is megküldeniük. Az alájuk rendelt területet fel kellett esketniük I. Ferenc József „császár és király” hűségére, az ellenállókkkal szemben pedig katonai törvénykezést kellett életbe léptetni. Emellett a törvényhatóságok és a városi tanácsok soraiban végre kellett hajtaniuk a legszükségesebb változtatásokat. Az átalakított tisztikarok szigorú ellenőrzés alatt folytathatták

tovább munkájukat. A bizottmányok üléseit betöltötték, csupán az árvaszéki és a gazdasági ügyek kezelését láthatta el megbízható férfiakból álló bizottság. A gyanús személyek letartóztatása is a biztosok feladata volt, az ítéllethozatal az illetékes katonai parancsnokság felügyelete alá került.⁴⁴ Azáltal, hogy a közigazgatás nyelve a magyar maradt, valamint a biztosok nem kaphattak közvetlen utasítást a bécsi kormánytól, az ország szerény mértékben ugyan, de megőrizte elkülönülését a Birodalom Lajtán túli területeitől.⁴⁵

Föderalizmus és centralizmus erőpróbája

Windisch-Grätz intézkedései, személyi politikája szöges ellentétben állt a Schwarzenberg-kabinet elképzeléseivel. Habár a magyar konzervatívok felajánlott segítségét Schwarzenberg óvakodott egyértelműen visszautasítani, már 1848 végén felvetette, hogy a magyar területeket nemzetiségi alapon álló kerületekre bontva olvasszák be az összmonarchiába.⁴⁶ A bécsi udvarban uralkodó bizonytalan viszonyokat jellemezte, hogy miközben a háttérben megkezdődtek az olmtüzi alkotmány előkészítési munkálatai, Schwarzenberg 1849. februárjában arról értesítette Apponyi Györgyöt, hogy a császár „*Titkos Magyar Bizottság*” felállítását határozta el, melynek feladata Magyarország és az összmonarchia szorosabb kapcsolatának megalapozása lett. A bizottság – gróf Apponyi György, gróf Barkóczy János, gróf Dessewffy Emil, báró Jósika Samu, Ürményi József, Szentiványi Vince, Wirkner Lajos – úgy gondolta, hogy végre elérkezett a pillanat, mikor komoly befolyást kapnak a kezükbe, és alapos munkával egy terjedelmes, részletes tervezetet készítettek elő. A tervezet elkészült, de semmi hatása nem lett, hiszen Apponyi legnagyobb megdöbbenésére március elején – tudtuk és megkérdezésük nélkül – új alkotmányt jelentettek meg.⁴⁷

Gróf Franz Stadion-Warthausen belügyminiszter koncepciója szerint Magyarországot koronatarományokká alakítva kell beilleszteni a liberális elvek alapján átszervezett, centralizált, egységes osztrák monarchiába. Az általa kidolgozott alkotmánykonceptió – az olmtüzi oktrojált alkotmány – értelmében a magyar alkotmány csak addig marad érvényben, amíg nem ütközik az egységes birodalmi alkotmánnyal. A tervezet elvetve Magyarország hagyományos közigazgatási rendszerét a nemzetiségi elv alapján álló, új kerületi beosztást irányzott elő. A tartományok, ezen belül a felszabdalt magyar területek, valamint az azt alkotó községek számára kilátásba helyezte a korlátozott autonóm igazgatást, ennek bevezetését azonban a rendkívüli helyzetben nem látta időszerűnek.⁴⁸ Windisch-Grätz az alkotmány kibocsátása után kijelentette: „*ameddig beleszólásom lesz, ez az alkotmány soha Magyarországon fogatosítva nem lesz*”.⁴⁹ A herceg jóslata végül is megálta a helyét, az új alkotmányt sohasem vezették be a meghódított országban. Ennek azonban már nem Windisch-Grätz tiltakozása volt az oka, hiszen a

sorozatos katonai vereségek hatására 1849. április 12-én leváltották posztjáról. A főparancsnok távozását követően a konzervatív, federalista politika is talaját veszítette.

A konzervatív vezérkar azonban nem ismerte fel azonnal a Schwarzenberg-kormány felől fenyegető veszély nagyságát. Mivel Windisch-Grätz hadi tevékenységével és a forradalmárokkal szembeni „engedelkeny” magatartással ők sem voltak megelégedve, befolyásukat a herceg felmentése mellett vetették latba.¹⁴ Abban reménykedtek ugyanis, hogy az új főparancsnok mellé a polgári ügyek kezelésére magyar konzervatív politikust fognak kinevezni, ezáltal ők megőrizhetik befolyásukat az ország újjászervezésének irányításában.¹⁵ Taktikájuk azonban helytelennek bizonyult, hiszen miután a Windisch-Grätz helyébe kinevezett, a polgári hatalmat elődjéhez hasonlóan szintén kezében tartani akaró báró Franz Ludwig von Welden altábornagy sem tudta a katonai helyzetet stabilizálni, május 30-ától báró Julius von Haynau tábornagy vette át a főparancsnokság irányítását.¹⁶

A függetlenségi nyilatkozat kihirdetését kihasználva, a május 26-i kormányülésen, báró Alexander Bach terjesztette be az elemeiben már Dessewffy 1849 januári tervezetében is fellelhető jogeljárás, „*Verwinkungstheorie*” továbbfejlesztett elméletét. Eszerint Magyarország a trónfosztás révén elvesztette a birodalmi alkotmány által eddig biztosított jogokat, és felhatalmazta az uralkodót, hogy a kialakult helyzetben tetszése szerint szabályozza a meghódított ország igazgatását.¹⁷ A kormány véglegesen elhatárolta magát a konzervatív arisztokratáktól, és a centralista tervek megvalósításába kezdett. Haynau mellé már Bach delegálta a polgári ügyek vezetésével megbízott császári biztost, báró Karl Geringer belügyminiszteri tanácsost. A polgári közigazgatás kialakításának irányítása véglegesen a kabinet kezébe került.¹⁸

A konzervatívok 1849 májusa után is több kísérletet tettek arra, hogy elképzeléseiknek megfelelően módosítsák az osztrák kormánypolitika merev centralizmusát. Dessewffy májusban magyar tanácsadók döntéshozatalba való bevonását javasolta Bachnak, aki őt fel is kérte belügyminisztériumi tanácsadónak.¹⁹ Az osztrák és orosz sereg mellé kinevezett „hadisereg biztosok” utasítását báró Jósika Samu dolgozta ki. A biztosoknak a közigazgatási ügyekbe már alig volt beleszólásuk, elsődleges feladatuk a megszálló csapatok ellátásának biztosítása volt, és eltérően a Windisch-Grätz alatt kinevezettektől, közvetlenül az osztrák belügyminisztérium alárendeltjeinek számítottak.²⁰ Ennek alapján megállapítható, hogy a második újjászervezés a konzervatív részvért ellenére is az első pillanattól a centralizmus jegyében zajlott. Ebben a folyamatban a magyar előkelőket csak eszközként használták fel, a tényleges irányításba már nem volt beleszólásuk. Schwarzenberg a jogeljárás elméletét felhasználó végleges tervet június 2-án adta át az uralkodónak, és ezen az alapon indult meg Magyarországnak a Birodalomba való beolvadására tett kísérlet.²¹

A Haynau-féle közigazgatás

A június óta ideiglenes jelleggel működő közigazgatást szabályozó rendeletet Haynau 1849. október 24-én tette közzé. Magyarországon a végrehajtó hatalmat az itt állomásozó hadsereg főparancsnoka gyakorolta, mellette tevékenykedett az osztrák minisztériumnak alárendelt, polgári ügyekért felelős császári biztos. Az ország területét, amelyről leválasztották Erdélyt a Partiummal, Horvátországot a Muraközrel és Szlavóniával, a Határőrvidéket és az újonnan létrehozott „*Szerv Vajdaság és Temesi Bánság*”-ot, öt katonai kerületekre – soproni, pozsonyi, kassai, pest-budai, nagyváradai kerület – osztották. A katonai körzetekben a végrehajtó hatalmat a kerületi parancsnok vezette, míg a polgári ügyekért a császári biztosnak alárendelt miniszteri biztos volt a felelős. A katonai kerületek 2-3 polgári kerületből tevődtek össze, élükön a kerületi főispáni címmel felruházott kerületi főbiztos állt. A kerületi főispán feladatai közé tartozott a megyék határainak ésszerűsítése, a megyei vagy városi tisztkarnak a megyefőnökök javaslatai alapján való kinevezése. A megyék élére a kerületi főbiztosnak alárendelve – megyefőnöki címmel – kormánybiztosok kerültek. Az új tisztkar megszervezésekor, a szakértelem és a nemzetiségi hovatartozás mellett, döntő mértékben figyelembe kellett venni az új berendezkedés iránti hűséget, a feltétlen engedelmességre való hajlamot. A politikailag kompromittált személyeket a szolgálatból el kellett bocsátani. A megyék járásokra oszlottak, ezek képezték a közigazgatás legalacsonyabb szintjét, élükön a járási biztosok, az igazgató szolgabírók álltak. A rendelet a kerületi főispáni szinttől felfelé, valamint a katonai hatóság egészeit illetően hivatali nyelvként a németet jelölte meg. A politikai hatóságok feladata a rendeletek és törvények betartatása lett, önálló intézkedéshez való jogukat elvesztették, javaslataikat feletteseikkel kellett elfogadtatni. A rendszerből eltűnt az önkormányzat intézménye. A megyefőnöknek joga volt ugyan, hogy egyes vitás kérdésekben a döntéshozatal előtt kikérje a megye „*meghitt és feddhetetlen*” szakértőinek véleményét, ez azonban nem helyettesíthette a megyei közgyűlést.” Geringer 1849. november 13-i rendeletében felszólította a kerületi főbiztosokat, hogy az új járási határokat a nemzetiségi viszonyok maximális figyelembevétel mellett jelöljék ki. Az átalakításkor nem kellett ügyelni a közigazgatási rendszer hagyományaira, mivel a rendelet szerint a járások egyenjogúsítása miatt a lakosság közömbössé válik az iránt, hogy melyik közigazgatási egységhez tartozik.”

A polgári és a katonai igazgatás vezetői között gyakoriak voltak a konfliktusok. Nézeteltéréshez vezetett a politikai vezetés azon igénye is, hogy a hivatalnoki kar politikai felülvizsgálatát, purifikációját ne a hadbíróságok, hanem a hivatali előjárók végezzék, ugyanis az elhúzódó és túlzott szigorral zajló vizsgálatok lehetetlenné tették a vármegyei vezetés konszolidálását.”

Az osztrák minisztériumtól függetlenedni igyekvő Haynau nyugdíjaztatását az 1850. július 6-i minisztertanácson határozta el Ferenc József. Döntése a közigaz-

gatási rendszer átalakításának következő lépését – a katonai és polgári közigazgatás szétválasztását – készítette elő, ugyanis a Haynau utódjául kijelölt gróf Karl Wallmoden-Gimborn altábornagy hatásköre már csak a katonai igazgatásra terjedt ki.⁴²

Alexander Bach provizóriuma

A reformfolyamatot Bachnak az 1850. szeptember 8-án jóváhagyott és szeptember 13-án közzétett, az olmützi alkotmány alapelvein nyugvó rendelete vitte tovább. Ezután Magyarország provizorikus, ideiglenes közigazgatásának élén a helytartó állt. (Ideiglenesen Geringer, majd 1851. október 10-i kinevezése után Albrecht főherceg, aki 1852 áprilisában foglalta el állását.) Az ország területét öt közigazgatási kerületre osztották, melyeknek központjai Sopron, Pozsony, Kassa, Nagyvárad és Pest-Buda lettek, vezetésükkel császári-királyi főispánokat bíztak meg. A közigazgatási kerületek megyékre oszlottak, irányításukat a főispánnak alárendelve a megyefőnökök végezték. Az alapfokú közigazgatási egységek, a járások élén közigazgatási szolgabírói címmel járási biztosok álltak. Az új rendszer lényeges változásokat tartalmazott: járási szinten is elválasztotta egymástól a közigazgatási és igazságszolgáltatási funkciókat, valamint megszüntek az addig működő polgári kerületek, az új közigazgatási kerületek kialakításakor a történelmi hagyományok helyett a nemzetiségi, földrajzi, közlekedési szempontokat vették figyelembe. Az átalakításkor azonban a politikai szempont volt a legfontosabb, a pest-budai központi magyar kerület kialakításakor gondosan ügyeltek annak méretére, hogy centrális helyzetével párosulva ne ellensúlyozhassa a fő célt, a „magyar elem” háttérbe szorítását, és a kerületeknek a Birodalomba való fokozatos beolvadását.⁴³ Ennek ellenére a magyar tisztviselők aránya, a döntően nemzeti ségek lakta területen is, magas maradt. Az eredeti céloknak tehát nem sikerült megfelelni, a nemzetiségi hovatartozás a kinevezési szempontok között elvesztette jelentőségét. Ennek okai a nemzetiségek értelmiségi rétegének szűkössége, a szakapparátus hiánya, a német nyelv kismérvű ismerete, valamint a nemzetiségi mozgalmak és a központi kormányzat összeütközésbe kerülése voltak.⁴⁴ A provizórium megszervezésekor Deák Ágnes megállapítása szerint a legfontosabb kinevezési szempontok: a politikai megbízhatóság (ez alatt nem az alkotmányos időszakban való hivatalvállalás hiányát értették), alkalmasság (szakképzettség, személyes rátermettség, valamint a földbirtoklás olyan foka, amely nem akadályozza a pályázót abban, hogy teljes munkaidőben ellássa hivatalát), szükséges nyelvtudás, a helyi viszonyok ismerete, a nemzetiségi, vallási hovatartozás.⁴⁵

Emellett azonban a „magyar koronataromány” területi egységét, melyet az olmützi alkotmány értelmében fenn kellett tartani, a Helytartóság országos hatáskörű intézménye biztosította. A kerületi kormányzóságok belső ügyviteli és le-

vezelési nyelve a német lett, emellett lehetőség szerint a megyefőnököknek is németül kellett feleltesséikkel érintkezniük. Az átszervezés a vármegyék történelmileg kialakult területét is érintette. Esztergom és Komárom megye Dunától északra és délre eső területeiből az északi részen Komárom, a déli részen Esztergom néven alakítottak új megyét; Pest-Pilis-Solt, Nyitra és Bihar megyéket kettéosztván, Tornát Abaújba, Ugocsát Beregbe, a szépségi városokat pedig Szepes vármegyébe olvasztották be. Az újonnan szervezett 45 vármegye 265 járása 1851 folyamán kezdte meg működését.⁴⁴

A nyílt abszolutizmus kiépítése és a definitív közigazgatási rendszer

Ferenc József az 1851. augusztus 20-án kelt rendeleteivel látott hozzá a nyílt abszolutista rendszer kiépítéséhez. A Schwarzenberg herceghez intézett kabineti irat kimondta, hogy az uralkodó „*kötelesség által fölhíva*” érezte magát „*a' ministeriumot képes politikai viszonyokból, az őt mint tanácsomat 's legfelsőbb végrehajtó organumomat illető kellő állásba helyezni, azt egyedül 's kirekesztőleg az uralkodó 's trón irányába felelősnek nyilvánítani 's bármely más politikai tekintély irányába a' felelősség alól fölmenteni*”.⁴⁵ Az uralkodó közölte báró Karl Friedrich Kübeckkel, a Birodalmi Tanács elnökével, hogy az irányítása alatt álló testületet csupán saját tanácsának tekinti, tagjait önmaga jelöli ki és rendeleteit ezentúl még véleményalkotás céljából sem köteles a tanácsnak megküldeni.⁴⁶ Schwarzenberg herceg ugyanezen a napon egy másik iratot is kezébe vehetett, amely arra szólította fel, hogy vegye megfontolás alá az 1848. március 4-én kibocsátott alkotmány fennállásának és foganatosításának kérdését, ennek módzartairól terjessze elő javaslatait.⁴⁷ Az abszolút hatalom kiépítését az ún. „szilveszteri pátens” kibocsátása zárta le. A pátens „*erő- és törvényes hatályon kívülnek*” nyilvánította az olmtüzi alkotmányt és a Birodalom államformáját abszolút monarchiaként deklarálta. A birodalmi alkotmányosság kora ezzel lezárult, megszületett a véglegesnek tekintett abszolutizmus. A parancs az alkotmányos időszak vívmányai közül kettőt életben tartott: „*Az álladalom minden tagjainak törvény előtti egyenlősége, valamint minden pór alattvalói és jobbgyi kötelemnek 's az ezzel összekapcsolt szolgálmányoknak meg nem állhatása, és 'a korábbi jogosítottak méltányos kármentesítése mellett különös törvények által történt megszüntetése, világosan megerősítettik*”.⁴⁸ A császár az ugyanezen a napon keletkezett kabinet-iratában meghatározta Birodalom belszerkezetének alapelveit is; a „*régi történelmi vagy új címek*” által birtokolt országok az „*ausztriai örökös császárság elválaszthatatlan alkatrészei*” lettek. Az egységes közigazgatási rendszer községi – kivéve ez alól az uradalmi nagy földbirtokokat –, járási és kerületi, valamint megyei hatóságokból épült fel, melyek „*a koronaországokban a' helytartóság és az országfőnök*” irányítása alá kerültek. A hivatalnokokat, bírákat, községi előljáró-

kat a „kormányának” kellett kinevezni. A községi előjárók és választmányok megválasztásáról későbbi törvénynek kellett gondoskodnia. A testületi üléseket zártan nyilvánították. Járási szinten a közigazgatást újra egyesíteni kellett az igazságszolgáltatással, e fölött azonban a két rendszer továbbra is elvált egymástól. Magyarország közigazgatását az új igazgatási elveknek megfelelően szervezték át.¹

A „Magyarországot illető szervező rendelet” kidolgozására 1852 elején a Birodalmi Tanács tagjaiból és az érintett miniszterekből bizottságot alakítottak ki, melynek javaslatát császári jóváhagyás után 1853. január 19-én tették közzé. A rendelet Magyarország széttagolását akarta véglegesíteni. Az eddig egységes Helytartóságot megszüntetve a kormányiszervet öt, kerületi székhelyekbe kitelepült osztályra osztották. A kerületeket csupán a helytartó személye kötötte össze. Az élükön álló helytartósági alelnökök nagyobb önállóságot kaptak, Béccsel az eddiginel közvetlenebb kapcsolatba kerültek. A megyehatóságok jogköre, az 1850. szeptemberi állapothoz képest változatlan maradt, számuk azonban tovább csökkent: Árvárt Turóccal, Csanádot pedig Békéssel vonták össze. Járási szinten a közigazgatási és igazságszolgáltatási szolgabíróságokat, a központi, tisztán politikai járások kivételével összevonva úgynevezett vegyes szolgabíróságokat hoztak létre. A járási szerkezet kialakítására minden helytartósági osztályban szervezőbizotmányt kellett felállítani, ez kijelölte a járások új határát, a járási, megyei és törvényszéki központokat, meghatározta az egyes hatóságok személyzeti létszámát, valamint az alkalmazottak fizetési beosztásait.² Ehhez a munkához pontos útmutatást adott a rendelet.³ A szakirodalom rámutat arra, hogy a definitívumban megváltozott a kinevezési gyakorlat: a kormányzat kísérletet tett arra, hogy a hivatalnokait kiszakítsa eredeti környezetükből, megfosztva őket rokoni és személyi kapcsolataiktól. A szolgabírói hivatalok betöltésekor a politikai és morális alkalmasságon túl vizsgálták a szakképzettséget, a nyelvtudást. Emellett hangsúlyos volt az az elvárás is, hogy a pályázónak nem lehettek az adott területen birtokai, és nem szolgálhatott ott, ahol 1848-ban hivatalt viselt. Ezzel párhuzamosan a hivatali állások számát lecsökkentették. A véglegesen betölteni kívánt státuszokra a birodalom teljes területéről be lehetett nyújtani pályázatokat.⁴

Mivel Albrecht főherceg 1852. június 19-i rendelete a megyehatóságok alá vonta az eddig a földesúri joghatóság alá tartozó községeket, a törvényhatóságok a területükön található községek teljes jogú, elsőfokú közigazgatási- és joghatóságává váltak.⁵ Az új járási beosztás 1854. április 29-én lépett életbe.⁶

A katonai és polgári kormányzatot az ostromállapot 1854. május 1-i megszüntetését követően választották véglegesen szét. Albrecht főherceg kormányzói és a helytartósági alelnökök egymással ütköző jogkörét az 1856. december 31-i rendelet hangolta össze. Az ország legfelső politikai hatósága a főkormányzóság lett, ennek voltak alárendelve a politikai és rendőri hatóságok. A helytartósági osztályok azonban a hozzájuk utalt ügyekben országos politikai és közigazgatási főkormányzósággá váltak.⁷

Az abszolutista irányítás válsága és az 1860-61-es rendezési kísérlet

A bürokratikus kormányzás nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a rendszernek nem sikerült szilárd bázist kiépítenie. Az 1850-es évek végének pénzügyi válsága, valamint a külpolitikai kudarcok Ferenc Józsefet változtatásokra kényszerítették. 1859. június 24-én az egyesült francia és olasz seregek döntő győzelmet arattak a császár által személyesen vezényelt osztrák hadsereg felett. A villafrancai fegyverszünet után, 1859. július 16-án keletkezett laxenburgi manifesztum féltreérthetetlen ígéretet tett a törvényhozási és közigazgatási változásokra, habár azok irányáról nem nyilatkozott. A császár kijelentette, hogy a háborús vereség után lehetőséget kapott arra, „*hogy Ausztria belső jólétét s külső hatalmát gazdag szellemi s anyagi erőinek célirányos kifejtésére, valamint a törvényhozásban és igazgatásban teendő korszerű javítások által tartósan megalapítsam. Valamint népeim a komoly próbák és áldozatok ime napjaiban hűn mellett állottak, szintúgy segítsék most is bizalmas elém járulásukkal a béke műveinek előmozdítását, támogatván ez által jóakaró szándokaim valósítását.*”⁷⁹

Az 1859. augusztus 22-én végrehajtott kormányalakítás során Bachot és báró Johann Franz Kempent felmentették tisztségükből. Az új kabinet élére újra miniszterelnök, gróf Johann Bernhard Rechberg került. Az átalakított kormány programnyilatkozatában ígéretet tett a pénzügyi gazdálkodás, a felekezeti jogegyenlőség és a községi közigazgatás újraszabályozására, de az országot érintő lényegi reformokról, a törvényes alap helyreállításáról egyelőre hallgatott. A Rechberg vezette kabinet Bach politikáját vitte tovább, ennek talán leglátványosabb jele az előző vezetés alatt előkészített Protestáns Pátens szeptember 11-i életbe lépése volt.⁸⁰

A vereségek hatására újra aktivizálódtak a konzervatívok, báró Jósika Samu már négy nappal a solferinói vereség után megbeszélést folytatott Rechberggel – aki akkor még csak a külügyminiszteri tárcát vezette – ahol kijelentette, a konzervatív támogatás előfeltétele, hogy „*ha meggyőződünk róla, hogy a mostani rendszert teljesen elejtik, másodszor, ha elégséges valódi bizonyítékaink vannak, hogy a népben a hitet és bizalmat újra feltámaszthatjuk.*” Emellett Jósika felvetette a vármegyék visszaállítását, valamint egy „*tanácsadó testületnek eszméjét ... minden tartományból.*” Jósikának a beszélgetés végén az a meggyőződése támadt, hogy a külügyminisztert sikerült meggyőznie az abszolutizmus rendszerének tarthatatlanságáról.⁸¹

Dessewffy Emil a találkozó és a villafrancai fegyverszünet hírére július 15-16-án tervezetet dolgozott ki, melyet Sárospatakon Jósikával, Sennyey Pállal és Ürményi Józseffel is ismertetett. Dessewffy abból indult ki, hogy Rechberg a „*Metternich-féle történelmi iskola*” híveként az abszolút igazgatás átalakítását hajlandó támogatni.⁸² Az említett tervezetet augusztus 14-i levelében nyújtotta be a

leendő kormányfőnek. Ebben vitatta az önkényuralom jogalapjául számító jogeljárás elméletét. Helyzetértékelése szerint „Magyarország a *dynastia* s *Ausztria* számára *moráliter* el van veszve.” „Gyógyulás csak úgy lehet, ha ez útról egészen visszafordulnak. ... Az abszolút hatalom folytatása Ausztriában immár erkölcsi lehetetlenséggé vált, de lehetetlen anyagilag is.” A gyógymód, a változtatást előíró, gyors rendeletek életbeléptetése lehet, melyek „összességükben mint államcsíny tünnek fel, mely kivételben nem ugyan egy pár nap alatt, de mégis aránylag rövid idő alatt fejeződnének be. ... a kivétel formája dictatori lenne, s az átalakulás a koronától eredne.”¹² Az osztrák hatalom jellemzése, a bürokratikus abszolutizmus tarthatatlanságának bemutatása után a történelmi alap helyreállítása mellett érvelt. Az új rendszerben a központi minisztertanács csupán egy államminiszterből és három szakminiszterből – külügy, pénzügy és hadügy – állt volna, a többi feladatot a visszaállított udvari kancelláriák – az egyesült, a magyar és az erdélyi – kapták meg. Helyre kellett állítani „a magyar, az erdélyi, a horvát alkotmányt, az 1849-diki eseményekből folyó három nagy elv”, a közadózás, jobbágyfelszabadítás és az általános hadkötelezettség megtartása mellett. A Muraközzelet és a Szerb Vajdasággal egyesült Magyarország közigazgatásának élén ismét a Helytartótanács, az igazságszolgáltatásén pedig a Királyi Kúria áll. A vármegyéket, a kerületeket valamint a városi önkormányzatokat megreformálva kell helyreállítani. Emellett a Birodalom örökös tartományaiban is „a március előtti” rendi alkotmányt kell helyreállítani. „Vezérő elv l. nem restaurálni a túlhaladott előjogokat, de megóvni azon befolyást, mely a *conservatív* elemeket, különösen a nagy földbirtokot megilleti...” Az átalakított Birodalmi Tanács a császár „alkotmányos, rendi, törvényhozó és pénzügyi” szervezete, mely feladatkörébe tartoznak az adó, vám-, pénz- és bankügyek, az újoncozás mellett jogot kap a költségvetés előirányzatainak és számadásának véleményezésére és változtatások javaslására. Tagjai közül az elnök mellett húszat a császár jelöl ki, százat pedig az országgyűlések delegálnak. Az 1849 után született rendeletek revízióját követi a császár magyar és cseh királlyá koronázása.¹³ Dessewffy tehát a tartományok belső szerkezetében, a társadalmi változások elfogadása mellett az 1848 márciusa előtti állapotokat akarta helyreállítani. A Birodalom irányításában azonban ő is nélkülözhetetlennek tartott bizonyos fokú centralizálást, amely az 1848 előtt ismeretlen Birodalmi Tanács felállításában és jogkörének meghatározásában jelenik meg. Az általa közölt cselekvési program az első komoly lépést jelentette az Októberi Diploma felé, mely több elemét ebből a tervezetből nyerte. Rechberg a kormányalkatás előtt háromszor találkozott személyesen Dessewffyvel, aki úgy gondolta, hogy elveivel sikerült kedvező benyomást gyakorolnia a leendő miniszterelnökre. Ferenc József a laxenburgi nyilatkozatban közölte ellenére ekkor még nem szánta rá magát az autokratikus kormányzati rendszer teljes feladására. A háborút lezáró zürichi békeszerződés (1859. november 10.) pedig lehetőséget teremtett a külpolitikai problémák félretétele mellett a belső gondok megoldására.¹⁴

Ebben a helyzetben az udvar által visszautasított konzervatívok is részt vettek a Protestáns Pátenssel szemben kibontakozó ellenállásban.¹⁴

A Protestáns Pátens fogadtatása bizonyos szempontból előrevetítette az Októberi Diploma hatását. Hiszen mindkét esetben azonos volt az uralkodói szándék; az önkényuralmi viszonyokhoz képest jelentős engedmények születtek a protestánsok számára, az alkotmányos viszonyok teljes rehabilitálása azonban elmaradt. Ferenc Józsefet és kabinetjét meglepetésként érte a tiltakozás mérete, hiszen az 50-es évekhez képest jelentős előrelépés történt az öngazgatás felé. A magyar politikai elit azonban más megközelítésből vizsgálta az eseményeket, a történelmi alap csorbulását tekintették elsődlegesnek. A törvények megváltoztatásának joga az uralkodót és az országgyűlést közösen illette, az egyoldalú uralkodói döntés, habár jelentős engedményeket tartalmazott a Bach-korszakhoz képest, elfogadhatatlan volt. A kiegyenlítődés, a kiegyezés, ezáltal Magyarország tartós politikai stabilizálódása csak a teljes alkotmányosság rekonstruálásának alapján volt elképzelhető. Erre utaltak a magyar helpolitikai események jóval Deák nyílt fellépése előtt. A Pátens fogadtatásának tanulságait azonban sem Ferenc József, sem az osztrák kabinet, sem pedig a magyar konzervatív politikusok nem ismerték fel, vagy nem fogadták el.

A válságos itáliai helyzet és a Magyarországon kibontakozó, egyre erősebb ellenállás lehetetlenné tette a hadsereg számának lényeges mérséklését. Ezáltal nem lehetett az államháztartás hiányát ellensúlyozni, és az uralkodó nem halogathatta tovább a rendszer bázisának kiszélesítését. Az 1860. március 5-én kibocsátott császári nyiltparancs megerősítette az olaszországi alkotmány által létrehozott, hatáskörében többször módosított Birodalmi Tanács intézményét. Tagjainak számát 38 fővel megemelte. A további tanácsosok személyéről pedig a később összeülő országos képviselőknek kellett dönteniük. A kibővített testület *„tárgyalási köréhez”* került az állami költségvetés és zárszámadás *„megvizsgálása”, „az általános törvényhozásra vonatkozó minden fontosabb javaslat”,* valamint *„az országos képviselők folterjesztései”*. A törvények és rendeletek kezdeményezési jogát azonban nem kapta meg. A megerősített tanács üléseit 1860. március 31-től szeptember 28-ig tartotta.¹⁵ A tanács szűkre szabott jogköre az osztrák liberálisok és a magyar konzervatívok számára egyaránt elégtelen volt.¹⁶ A Birodalmi Tanács 12 életfogytiglan kinevezett tagja közé két – Apponyi György és gróf Haller Ferenc tábornok –, a 38 ideiglenes tanácsos közé pedig hét magyar – gróf Barkóczy János, ifj. Majláth György, Somssich Pál, Vay Miklós, Eötvös József, Toperecz Jenő nagyváradi polgármester, báró Bánffy Miklós – került. Az állást visszautasító Eötvös, Vay és Somssich helyét Szécsen Antal, Andrássy György és Korizmic Antal püspök foglalt el.¹⁷

A kényszerű kurzusváltáshoz idomulni nem tudó – az 1860 március, áprilisi eseményekre válaszul katonai erő alkalmazását követelő – Albrecht főherceget is menesztetni kellett. Helyét Benedek Lajos tábornagy, ideiglenes főkormányzó

foglalta el. Kinevezése az 1860. április 19-i keltezésű legfelsőbb kéziratban jelent meg.” Ugyanekkor felszámolták a vidékre kihelyezett helytartósági osztályokat, újra egyesítették a Helytartótanácsot, és ígéretet tettek arra, hogy az országgyűlés meghallgatása mellett fogják életbe léptetni a közigazgatás új – valójában az 1847-es alapon álló régi – önkormányzati rendszerét. A császár ekkor még nem szánta rá magát az alkotmányosságra, hiszen az országgyűlésnek csupán véleményező, és nem kezdeményező hatáskört kívánt juttatni, a megyék teljes hatáskörét sem kívánta visszaállítani. Az új rendszer július 1-gyel lépett hatályba, ekkor szűntek meg a helytartósági osztályok, és kezdte meg működését az „*összpontosított Helytartótanács*.” A feszültség enyhítését szolgálta a július 14-én kiadott rendelet, ez engedélyezte a német nyelv mellett a lakosság többsége által beszélt nyelv igazgatási használatát. Benedek azonban elérte, hogy a rendeletet Magyarországon csupán bizalmas utasítás formájában juttassák el az illetékes szervekhez.”

Az Októberi Diploma előkészítése

Ferenc József az augusztus 25-én magához kérte Rechberg, Goluchowski és Nádasdy minisztereket, valamint Apponyi György, Szécsen Antal, Majláth György és Heinrich Clam-Martinić tanácsosokat, és személyes egyeztetések kezdődtek a Birodalmi Tanács és a magyar országgyűlés hatásköréről, a Magyar Kancellária és a Hétszemélyes Tábla helyreállításáról, valamint Horvátország, Erdély, a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság helyzetéről. A Szécsen által előadott nézetek alapjait a Dessewffy által fogalmazott tervek képezték. A konferencia végén az uralkodó felkérte a tárgyaláson résztvevőket, foglalják össze pontos elképzeléseiket.”

A végleges császári döntést megelőzte a Birodalmi Tanács állásfoglalása. A szeptember 10-én kezdődő vitában a Rechberg kabinet tagjai egyetértettek a magyar konzervatívokkal abban, hogy az abszolútizmussal végképp fel kell hagyni. A kisebbségbe szorult liberálisok hiába bírálták a konzervatív restaurációs szándékokat, és támogatták inkább a birodalmi méretekben alkalmazott, a nemzetiségek lélekszám szerinti, cenzusos képviseletén alapuló kormányzati rendszer eszméjét, ehhez a magyar vezetők mellett Ferenc József támogatását is lehetetlen volt megszerezni. Sőt a konzervatív kihívással az örökös tartományokban is szembe kellett nézniük, hiszen a magyar politikusok Ausztria belső szerkezetét is a saját elképzelésüknek megfelelően szándékozták átalakítani, ez pedig egyet jelentett a liberális polgárság hatalmi súlyának veszteséves lecsökkenésével. A szeptember 27-i végszavazáson a konzervatív javaslat győzött, melyet az arisztokrata tanácsosok nemzetiességre való tekintet nélkül támogattak. Az osztrák nagypolgárok és államhivatalok különvéleményt fogalmaztak meg. A császár két nap múlva feloszlatta a tanácsot, és közölte, hogy döntését rövidesen ismertetni fogja.”

Szécsen Antalnak a tanácskozási munkában elért sikerei arra készítették Dessewffy Emilt, hogy 1860 szeptember elején ismét egy terjedelmes memorandum forduljon Rechberghez. A tervezetet október 7. és 9. között ismertette a konzervatív vezérkarral. Itt derült ki Dessewffy számára, hogy a császár végleges változtatásokra szánta el magát, és erről már Szécsen Antallal egyeztet. Szécsen a tárgyalások során a Dessewffy által előterjesztett elveket képviselte, de október 10-én már kénytelen volt a szerzővel közölni, hogy a műve csak változtatásokkal valósítható meg. Október 13-án Szécsen Bécsbe kérte a konzervatívok vezérkarát, ahol megkezdtek az Októberi Diploma végleges tárgyalásait. Dessewffy a végsőkéig ragaszkodott eredeti elképzeléseihez (birodalmi parlament a tanács helyett, az örökös tartományok gyűléseinek felruháza a magyar országgyűlés által birtokolt jogokkal, az adómegajánlás és pénzügy tartományi hatásköre, a szűkebb és teljes tanács jogainak világos szétválasztása, nyílt ülések, szabad elnökválasztás...), de ebben elvarátai – mivel javaslatait Ferenc József számára elfogadhatatlannak tartották – nem támogatták. Október 19-én Ferenc József, Rechberg és Szécsen véglegesítette a Diploma szövegét, mely 20-án került nyomdába, és a Wiener Zeitung 21-i számában jelent meg.¹¹

Az Októberi Diploma kibocsátásakor meg kell jegyeznünk, hogy a hozzá vezető út igen korlátozott mértékben tekinthető tárgyalásos rendezésnek, hiszen az uralkodó tárgyalási partnereit úgy válogatta meg, hogy lehetőleg saját elképzeléseinek megfelelő javaslatokat kapjon a tanácsadó testületektől. Mivel a kibővített Birodalmi Tanács testülete minimális társadalmi reprezentációval bírt, az itt elfogadott javaslat kedvező visszhangjára minimális volt az esély. Az uralkodó és tanácsadói között zajló egyeztetés célja sem a kompromisszum kimunkálása volt, hiszen a magyar konzervatívok, miután megtették javaslataikat, a végleges szöveg kialakítására minimális befolyással bírtak. Gyakorlatilag ők is oktrojként kapták meg a Diploma szövegét, csak néhány nappal hamarabb, mint a Birodalom népei.

Az Októberi Diploma és a hozzá kapcsolódó kéziratok

A Diploma az újonnan létrehozott jogrendszert próbálta harmonizálni a korábban létezett „szerkezettel”, ebben a munkában a legfontosabb eszköz a fejedelem „megérett belátásán és hazafiúi buzgóságán” alapuló oktroj volt. Az államirat négy alapelvet határozott meg:

- I.: a törvényhozás „ezentúl csupán a törvényesen egybegyűlt országgyűlések és illetőleg a Birodalmi Tanács közrehatásával fog gyakoroltatni”;
- II.: a Birodalmi Tanács hatáskörébe került: „ércz-, pénz- és hitelügy, vám- és kereskedelmi ügyek, továbbá a jegybank ügye elvei fölött, a törvényhozási posta-, távirat- és vasút-ügyek alapelveit illetőleg... a katonáskodási kötelezettségek módját, mivoltát és rendjét illető törvényes intézkedések... újabb adók és illetékek tételeinek follebbemelésé, nevezetesen a só árának

nagyobbitására, valamint újabb államkölcsönök fólvétele... a meglévő államadósságok átváltoztatása, és az állami ingatlan vagyon eladása... beleegyezésével rendelhetik el... az állami kiadások költségvetésének vizsgálata és megállapítása a következő évre, valamint az állami számvizsgálati kimutatás és évi pénzügyi kezelés végeredményének vizsgálata”;

III. „A törvényhozás minden egyéb tárgyai, melyek az előbbeni pontokban nem foglaltatván” a magyar országgyűlés és az örökös tartományok tartománygyűléseinek a jogkörre maradt.

IV. Az utolsó pont kimondta, hogy a Diploma „az országos törvények közé eredeti szövegében és az illető ország nyelvén bejegyzendő lésson”.

Az októberi oktrojált alkotmány tehát jelentősen csökkentette a magyar országgyűlés jogkörét. Véleményünk szerint a Diploma a Birodalmi Tanács jogkörének kiszélesítése, valamint a hadügy és külügy uralkodói felségjogként való kezelése miatt Magyarország szempontjából alapvetően centralista, nem pedig föderalista munkának tekinthető, hiszen még az 1848 előtti közjogi állapotokat sem állította helyre. Ebbe a centralizmusba azonban a konzervatív föderalizmus csirái is belevégültek, hiszen a Diplomához kapcsolódó, ugyanezen a napon keltezett kéziratok az áprilisi törvények előtti magyar igazgatási és igazságszolgáltatási rendszert voltak hivatva modernizált formában feltámasztani. Ezért az államirat értékelésére leginkább a „föderalizált centralizmus” kifejezést tartjuk alkalmazsnak.

A Diploma kibocsátását személycserék követték: gróf Leo Thun-Hohenstein kultusz-, gróf Nádasdy Ferenc igazság- és báró Adolf Thierry rendőrminisztert, valamint Benedek Lajos tábornaszernagyot, Magyarország katonai főkormányzóját felmentették hivatalából. Báró Alexander Helfert kultusz, Josef Lasser lovag kultusz igazságügy, báró Mecséry Károly rendőr-, gróf Agenor Goluchowski államminiszteri kinevezést kapott. Szécsen Antal tárca nélküli miniszter lett. Az újra felállított magyar kancellária élére báró Vay Miklós került, az erdélyi kancellária vezetését, december 9-i hatállyal, báró Kemény Ferenc látta el.” A kancellár tagja lett a minisztertanácsnak, hatásköre a megszüntetett bel-, igazság- és vallásügyi minisztérium közigazgatási feladataira terjedt ki. Szintén a kancellár képviselte a minisztertanácsi üléseken az országbíró által irányított igazságszolgáltatási ügyeket is. Az örökös tartományok hasonló természetű ügyeit az államminiszter, gróf Goluchowski kezelte.” Magyarország hivatalos és ügyintézési nyelve „minden közigazgatási hatóságnál és törvényszéknél” ismét a magyar lett, „a városi és falusi községek egyházi és tanodai ügyekben a hivatalos nyelv használatát szabadon” határozhatták meg, „a megyei, városi és községi gyülekezetekben az országban divatozó bármely nyelvet” alkalmazhatták, a beadványokra az eredeti nyelven kellett a válaszolni, a községeket, városokat pedig azok hivatalos nyelvén lehetett megkeresni.” Az ország egységét nem állították helyre, „Horvát-

és Tótország" tartománygyűlésének nyilatkoznia kellett a Magyarországhoz fűződő kapcsolatáról, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság hangulatának felmérése gróf Alexander Mensdorff-Pouilly altábornagynak lett feladata. Az említett országrészek hovatarozásáról Ferenc József később szándékozott dönteni. Erdély csupán arra kapott lehetőséget, hogy az 1848. május 30. előtti képviseleti rendszert, az etnikai és vallási viszonyoknak megfelelően, átalakítsa. Erdély uniójának kérdése azonban szóba sem kerülhetett.¹⁰⁰

Vay Miklóshoz intézett kézirat rendelte el a magyar országgyűlés összehívását, „*annak összeállítás formáját és módját illetőleg, az 1608. 3-dik törvénycikknek*” szabályait kellett követni. Az állampolgárok „*azelőtt nem választóképes osztályai*” részére a Scitovszky János hercegprímás elnöklete alatt tartandó tanácskozás lett hivatott ideiglenes választójogi szabályokat alkotni.¹⁰¹ Az Októberi Diplomával ellentétes 1847-48. évi törvények – a köztelherviselésről, az úrbéri terhek eltörléséről, a legelő elkülönítéséről és a faizásról valamint a papi tized megszüntetéséről intézkedőket kivéve – megszüntetésének jogát az uralkodó fenntartotta magának. Az országgyűlés illetőségi köre szempontjából a Diplomát kellett irányadónak tekinteni.¹⁰² Az országbírói és a tárnokmesteri tisztségbe a kancellár állított jelöltet. A tárnokmester – november 1-től Majláth György – ideiglenesen az 1848 előtti jogkörébe visszaállított Helytartótanács elnöki tisztségét is ellátta. Az országbíró a királyi kúria vezetésének átvétele mellett megbízást kapott az ország új igazságszolgáltatási rendszerének kialakítására.¹⁰³ Az uralkodó intézkedett az 1860. április 19-i kéziratban megígért „*ösi megyei rendszerek helyreállításáról*” is. A vármegyék ideiglenes irányítását az újonnan kinevezett főispánok által „*alakított*” bizottmány és tisztikar látta el. A megyerendszer végleges átalakítása az országgyűlés feladata lett.¹⁰⁴ Az önkényuralom alatt kinevezett hivatalnokok az új szervezésig végezték feladataikat.¹⁰⁵

Dessewffy a Diploma szövegét kezébe kapva azonnal Pestre utazott, ahol Deákkal, báró Eötvös Józseffel és báró Kemény Zsigmonddal ismertette a dokumentumot. Deák egyelőre nem volt hajlandó nyílt állásfoglalásra, még az új választójogi alapelveket kidolgozni hivatott esztergomi primási értekezleten sem kívánt részt venni. Kemény, Eötvös és Falk Miksa azonban hírlapi cikkeikben határozottan kifejtették, hogy a 48-as alap helyreállítását tartják a birodalmi igazgatás egyetlen elfogadható módjának.¹⁰⁶

Vármegyeszervezés

Az újjáalakított megyerendszer jelentős mértékben támaszkodott a rendi időszak hagyományaira, de lényeges elemekben el is tért tőle. A változtatásokat egyrészt a polgári átalakulás következményeinek – a közgyűlési rendszer helyett az 1848-49-ben alkalmazott bizottmány helyreállítása, kinevezésekkor a társadalmi egyenlőség érvényesítésének ígérte –, másrészt az önkényuralomi igazgatási

szisztéma örökségének – a pénzügyi igazgatás különválasztása, az osztrák polgári törvénykönyv hatályának meghosszabbítása, a főispáni jogkör kiterjesztése, a nyelvhasználat etnikai szempontból kedvezőbb szabályozása – tarthatjuk.

Az Októberi Diploma nyíltan jelezte a Birodalom belső válságát. Ebben a helyzetben az olasz egységmozgalom sikerei, valamint az ezen felbuzdult emigrációs propaganda hatására elementális erővel törtek ki az ország különböző részein a kisebb-nagyobb jelentőségű tiltakozó mozgalmak. A tekintélyét veszített, szét-hulló-félben lévő igazgatási apparátus alig-alig tudott megbirkózni az adószedés és az újoncoszás feladatával. A tiltakozási hullám meggyőzte a Birodalom döntéshozóit, hogy nem lehet megállni a megkezdett úton, a megyerendszer helyreállítása elkerülhetetlen.¹⁰⁷

November 26-án a kancellária kibocsátotta az újonnan kinevezett főispánok számára készített utasítását, a főispánoknak ezt vezérfonalként használva kellett az irányításuk alá rendelt megyei önkormányzatokat újjáalakítani. A rendi közgyűlés jogkörét az ideiglenes állandó bizottmány vette át, a tagokat – maximum 400, minimum 50 főt – elméletileg a társadalmi, vallási és etnikai viszonyok figyelembevétel neveztek ki. Az ülések nyíltak lettek, a magyarul nem tudóknak jogukban állt a „*megyében divatozó nyelvet*” használni. A főispánnak és az általa felügyelt és vezetett tisztikarnak a bizottmány előtt kellett letennie az 1848 előtt alkalmazott esküt. A közigazgatás költségeit a központi szervek utalták le a törvényhatóságoknak, melyek így nem voltak jogosultak az anyagi és politikai függetlenséget biztosító háziadó beszedésére. A pénzügyi jogosítványok továbbra is az önkényuralom alatt felállított pénzügyi szervezeteknél maradtak. Az igazságszolgáltatási rendszer az utasítás értelmében az országbírói értekezlet javaslatának megszületéséig változatlan maradt, addig is a szolgabírói hivatalokhoz tartozó perekben az osztrák polgári törvénykönyv irányelveit kellett volna figyelembe venni. A megyék törvényes működése felett a Helytartótanács örködött.¹⁰⁸

A főispánok megyéjükben először egy előkészítő gyűlést, ún. „*ősközgyűlést*” tartottak, ahol a megye tekintélyes férfijaival kidolgozták az első bizottmányi gyűlés összehívásának alapelveit. Az értekezletek kivétel nélkül az 1848. évi XVI. törvénycikket fogadták el, a volt, 1848-49-es bizottmányi tagok automatikus megbízást kaptak, a természetes vagy „erkölcsi” halál, vagy a lemondások miatt szükséges kiegészítések lebonyolítása általában az első közgyűlés feladata lett. A tagok sorába több vármegye beválasztotta az emigráció jeles személyiségeit is. A főispán és az új tisztikar esküetele után a Bach-korszakbeli hivatalnokok állása megszűnt, akiket nem választottak meg új tisztségre, rendelkezési állományba kerültek. A szakirodalom tud olyan esetről, ahol az ún. Bach huszárokat erkölcsi halottnak nyilvánították, és automatikusan törölték a bizottmányi névsorból. Kutatásaink alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy a rendelkezési állományba került hivatalnokok döntő többsége idegen származású – elsősorban más vármegyei születésű, másodsorban idegen ajkú – volt, míg a helyi születésű szakhivatalno-

kok személyes rátermettségük alapján sikerrel pályázhattak egy-egy állás alkotmányos betöltésére. De több olyan esettel is találkozunk, ahol ez alól kivételt tettek.¹⁰⁹

A közigazgatási rendszer helyreállítása mellett azonban az igazságszolgáltatást változatlan módon kellett tovább folytatni. A magyar törvények hatályát az uralkodó nem állította vissza, hanem az országgyűlési rendezésig az osztrák polgári és büntető törvénykönyvet alkalmazták. A hagyományos megyei jogkör csorbitása országos felháborodást keltett, ebben a helyzetben különösen fontos volt az ország legjelentősebb településének, Pest városának közgyűlése, ahol 1861. január 17-én Szilgyi Virgil és Deák Ferenc fejtegette ki ellentmondó nézeteit. Szilgyi azt javasolta, hogy a városi tanács az eléje kerülő polgári peres és bünvádi ügyekben az általa hatályosnak tekintett magyar törvények szerint járjon el, és az áprilisi örvények értelmében vegye kezébe az igazságszolgáltatás irányítását. A közgyűlésen jelen lévő Deák felszólalására a közgyűlés ezt a népszerű nézetet elítélte, hiszen a jogrendszer felforgatása, a régi elveknek az átalakult társadalmi és gazdasági körülmények közötti alkalmazása, valamint a törvényhatóságok egymástól eltérő magatartása teljes igazságszolgáltatási zavart idézett volna elő, mely éppen az alkotmányos átalakulás létjogosultságát kérdőjelezhetné meg.¹¹⁰

A Februári Pátens előkészítése

1860. december 13-án az uralkodó felmentette tisztségéből gróf Agenor Goluchowski államminisztert, és helyére báró Anton Schmerling lovagot nevezte ki. Az új államminiszter december 23-án tette közzé programját. Az új koncepció a Birodalom képviselői szervezeteit a rendi alapokról a kezdeményezési joggal bíró, nyilvánosan ülésező érdekképviseletre szándékozott helyezni. Kijelentette továbbá, hogy a Birodalmi Tanács tagjainak számát növelni kell, az új tagok megválasztása pedig az országgyűléseknek lesz feladatuk.¹¹¹

1860. december 21-én Vay Miklós kancellár nem hivatalos módon az uralkodóval való személyes tanácskozáásra hívta Deák Ferencet és Eötvös Józsefet. A találkoztól, mint azt Lónyay Menyhért naplója is megörökítette, többen a kiegyezést, a minisztériumok megalakítását, tehát az áprilisi törvények rehabilitálását várták. Deák 1861. január 9-én sógorának írt levelében számolt be a találkozó eredményéről, pontosabban eredménytelenségéről. Deák elbeszélése szerint a „*császárr*” csupán az országgyűlés összehívását és a „*Vojvodina*” visszacsatolására tett ígéretet, emellett kijelentette, hogy a közönsnek tekintett pénz- és hadügy kezelését a Birodalmi Tanácsnak, a „*birodalmi országgyűlésnek*” kell ellátnia. Deák szerint a megegyezés lehetetlen volt, hiszen „*Mi az 1848-diki törvényeket egész terjedelmükben kívánjuk alapul tekinteni. Ő felsége sok részben közzelt ugyan azokhoz, de némely részben azokat módosítani kívánja.*”¹¹² Ferenc József, Szőgyény-Marich László elbeszélése szerint aggodalmát fejezte ki, hogy a két tárgyalópartner határozottan a perszonálunió mellett nyilatkozott.¹¹³

Ferenc József céljai között azonban egyelőre még 1848 részleges rehabilitálása sem szerepelt. A Birodalmi Tanács magyar tagjainak januárra egyre nagyobb problémákkal kellett szembenéznük. Az osztrák miniszterek azzal fenyegetőztek, ha a magyarok nem tudnak rendet tartani, akkor ők veszik át szerepüket.¹¹⁴ A kancellária ezt elkerülendő a január 15-16-i minisztertanácsi ülésre a megyékhez intézett erőteljes hangvételű leirattervezetet terjesztett elő. A leirat bevezetőjében elismerte, hogy nem teljesültek a Diploma fogadtatásához fűzött remények, több megye messze túlmént az engedélyezett „törvényes” határon, ezért elrendelte, hogy: a bizottmányok névsoraiból töröljék a „büetlen és felségsértő” egyéneket; az adófizetés akadálytalanul bonyolódjék; a törvénykezésben tartsák be az ideiglenes szabályokat; az 1848-as törvényeket az országgyűlési felülvizsgálatig tilos életbe léptetni. Az ellenszegülő bizottmányokat feloszlattással, az országgyűlés esetleges elhalasztásával, valamint az „*ősi alkotmányunk egész kiterjedésbeni*” helyreállításának kése delmével fenyegették meg. Vay kancellár külön levélben kérte a megyéket, ne kockáztassák az eddigi eredményeket és a legnagyobb reménységet, az országgyűlés összehívását.¹¹⁵

Az uralkodói leirat lehetőséget teremtett a törvényhatóságoknak, hogy feliratban fogalmazzák meg válaszaikat. A feliratok többsége hitet tett az áprilisi törvények mellett, és egyértelműen elutasította a Diplomát, törvénytelennek minősítették az igazságszolgáltatás önkényuralmi rendszerét, az országgyűlési jóváhagyás nélküli adókat, az áprilisi törvények felfüggesztését, valamint a száműzöttekkel szembeni felségsértési vádat.¹¹⁶ Az országgyűlés összehívását azonban a tiltakozási mozgalom ellenére sem halasztották el, a január 21-én kelt körrendelet 1861. április 2-ára Budára hívta a követeket. A kapcsolt részek azonban nem kaptak meghívólevelet.¹¹⁷

Január végén Schmerling úgy nyilatkozott, hogy a magyarokkal való meg egyezés nem egyéb pusztán illúzió, hiszen az ország gyakorlatilag fellázadt a központi hatalommal szemben, és ezért ellenségnek kell tekinteni. A magyar konzervatívok hatalmi pozíciói a tiltakozások hatására tovább romlottak, február 4-én Rechberget a császár unokabátyja, Rainer főherceg követte a miniszterelnöki poszton. Ez ugyan nem érintette közvetlenül a konzervatívok állásait, de együtt járt fő ellenfelük, Schmerling hatalmának növekedésével.¹¹⁸

Az uralkodó a kompromisszumokkal járó tárgyalások felvállalása helyett tovább ment az Októberi Diploma által megkezdett úton, és 1861. február 26-án újabb államirattal, a Februári Pátenssel fordult népeikhez. Az előkészítő munkálatok február elején kezdődtek el, február 9-től a minisztertanács minden nap tanácskozott. Szécsen hibába próbálta védeni a Diploma alapján a magyar országgyűlésnek fenntartott jogokat – a birodalmi képviselőlet arányának, a képviselőválasztás módjának meghatározását – csupán annyit sikerült elérnie, hogy a Reichstag elnevezést Reichsrat-ra módosították.¹¹⁹ A Pátens célja a törvényhozás gyakorlatának részletes és pontos szabályozása volt. „Magyar, horvát-

és tótországi királyságok", az „erdélyi nagyfejedelemség”, valamint a „lombard-velencei királyság” kivételével a Birodalom egyéb területei számára új választási rendszert határozott meg.¹²⁰ A Birodalmi Tanács az urak házából – tagjai: császári család nagykorú főhercegei, az uralkodó által meghívott „kitűnő nemzetségek” nagykorú fejei, az érsekek és a hercegi ranggal bíró püspökök, valamint egyéb „kitűnő férfiak” – és a követek házából állt. A 343 követet a tartomány – illetve országgyűlések választották, de az uralkodó, e testületek közbeiktatása nélküli, közvetlen helyi választást is elrendelhetett. Az elnököt és alelnököt az uralkodó nevezte ki, a tanácsot kötelees volt évente összehívni és feloszlataása esetén újabb választásokat kiírni. Az ülések ugyan nyitlak voltak, de az elnök vagy 10 tag kívánságára zárt ülést lehetett elrendelni. A tanács hatásköre az Októberi Diploma II. cikkelyében leírtakra terjedt ki. A törvények előterjesztési joga a minisztereket és a tanácsot illette, a javaslat abban az esetben emelkedett törvényerőre, ha mindkét ház és az uralkodó is elfogadta. A miniszterek intézkedéseikről utólagosan értesíteni tartoztak a testületet. A Diplomához képest újdonságot jelentett a magyar korona országainak képviselői nélkül működő „szűkebb Birodalmi Tanács” intézményének a megalkotása, amely abban az esetben ülésezett, ha a „magyar korona országain” kívüli tartományok közös ügyeit tárgyalta. Ezzel el-elentében a költségvetés ürügyén lehetőség volt a magyar országgyűlés jogkörébe való beavatkozásra, ebben az esetben az örökös tartományok képviselői nem zárattak ki a tárgyalásból. A „magyar királyság” 85, „Horvát- és Tótország” 9, Erdély pedig 26 képviselőt delegálhatott.¹²¹ Magyarország területét tehát 120 fő képviselte, a követküldés mechanizmusa azonban egyértelművé tette, hogy az ország egységének helyreállítása nem tartozik az uralkodó szándékai közé. A közös törvényhozási, pénz- és hadügyi kérdések Birodalmi Tanács általi igazgatása pedig egyértelműen elvetette az 1848-as magyar minisztériumok felállítását. Ebben a kérdésben a Pátens csupán megismételte a Diplomában lefektetett alapelveket, de ezzel gyakorlatilag elvágta az egyeztetés útjait, hiszen a magyar országgyűlés számára nem maradt más szerep, mint a 85 követ megválasztása. Egyértelművé vált, hogy az 1848-as alapokon állók és az udvar közötti a meg-egyezés lehetetlen, hiszen az uralkodó kijelentette, szuverén hatalmának korlátozásában a legmesszebb ment. Ezután már csak a konzervatívok tápláltak egy-re halványabb reményt az eredeti terveik megvalósulása iránt. Vay Miklós tiltakozását kifejezve megtagadta az aláírást, a kancellária pedig nem volt hajlandó kihirdetni a dokumentumot.¹²²

A lehetetlent ismét Dessewffy Emil kísérelte meg, 1861. február 18-i levelében ismertette elképzeléseit Vay Miklóssal. Ekkor már az Österreichische Zeitungban megjelentek a Pátens egyes részletei. Dessewffy szerint a legnagyobb gondot az jelentette, hogy nyilvánvalóvá vált, a kormány nem akar egyezkedni, pedig ez még október 20. alapján elképzelhető volt. Tervezetében a kiegyezés által létrehozott államrendszer előképét találhatjuk meg: az örökös tartományok

gyűlések választása újján létrehozni a *szűkebb Birodalmi Tanácsot*, mely a magyar országgyűléssel lenne egyenrangú testület. Ez a két szerv delegálná a 100 tagú általános Birodalmi Tanácsot, amely törvényjavaslati joggal bírna, ülései nyilvánosak volnának, tagjai csak választással kaphaták mandátumukat, jogköre csak „az *összmonarchia közös érdekeit és terheit*” érintette volna. Az „*adó-törvényhozás joga*” az adott ország belügyének minősül, és kikerül a Birodalmi Tanács kezelése alól.¹² A szerző tehát – rovábbfejlesztve saját korábbi nézeteit – a centralizmussal szemben a dualista berendezkedés lehetőségét vetette fel, elképzelésével azonban egyelőre megelőzte a döntéshozó pozícióban kortársait.

Magyarország birodalmon belüli közjogi helyzete és az 1861-es országgyűlés

Az uralkodó felkérésére a konzervatívok március 11. és 15. között készítették el kormányprogram-javaslatukat. Ebben elkerülhetetlennek vélték a Diploma és a Pátens országgyűlési vitáját, valamint a magyar képviselők deputációjának részvételét a Birodalmi Tanács elé utalt ügyek végleges rendezésében. A magyar törvények módosítását követte volna a koronázási hirtvélnék az 1741-es minta szerinti megszővegezése és a koronázás. A program egyértelműen elutasította a magyar minisztérium gondolatát, de arra lehetőséget kínált, hogy a speciális magyar ügyek irányítását az *összminisztérium* magyar tanácsosainak engedjék át. Az uniót „*kiútatatos végleges megoldásnak*” minősítették. Abban az esetben, ha az országgyűlés engedetlen lenne az uralkodói akarattal szemben, felosztatását új összehívás követte volna, majd ha ez sem eredményezett volna sikert, a törvényhatóságok felfüggesztését és provizórium bevezetését javasolták, a kormányzati rendszert azonban ebben az esetben is fenntartandónak ítélték.¹³ Az uralkodó a tervezetet elfogadta, azt a lényeges módosítást azonban kikötötte, hogy a magyar törvények helyreállítását meg kell előznie az Októberi Diploma és a Februári Pátens változatlan formában való elfogadásának.¹⁴

A Birodalmi Tanács 1861. május 1-i megnyitáskor remény sem mutatkozott arra, hogy magyar képviselők is megjelenjenek az ülésen. Ferenc József trónbeszédében félreérthetetlenül *összbirodalomról* beszélt, és kijelentette, hogy a Diploma és a Pátens elleni támadásokat a Birodalom elleni támadásnak fogja fel.¹⁵

Az országgyűlés számára ezután az egyetlen alternatívát a Diploma és a Pátens visszautasításának módja jelentette. Hiszen minden irányvonal – leszámítva a konzervatívok képviselőit – egyetértett az áprilisi törvények rehabilitálásának szükségességében. (Ezen túlmenően nem tartjuk feladatunknak az országgyűlési munka bemutatását, hiszen az nem tartozik a munka szorosan vett céljai közé.)¹⁶

A belpolitikailag súlytalanná vált konzervatívok ismét elvesztették befolyásukat. Július 18., a Deák által fogalmazott felirat átadása után az uralkodó felmen-

tette Vay Miklós kancellárt és Szécsen Antal tárca nélküli minisztert, és helyükre gróf Forgách Antal és gróf Esterházy Móric került. A második felirat elfogadását követően az augusztus 11-i minisztertanácsi ülés elhatározta a magyar országgyűlés feloszlását, Apponyi és Majláth nem tudta elérni, hogy csak elnapolásról intézkedjenek, így a határozatot augusztus 22-én végrehajtották.¹²⁹

Az országgyűlés feloszlása után az ellenállás fő fórumai a megyék lettek, a vármegyék a reformkori hagyományokhoz hasonlóan a vezérvármegye, Pest-Pilis-Solt példáját követték. Pest megye 1861. augusztus 26-i közgyűlése tiltakozott az országgyűlés feloszlása ellen, jegyzőkönyvbe rögzítette, hogy az országgyűlés minden intézkedésével egyetértett, és elhatározta, addig hivatalban marad, amíg erőszakkal fel nem oszlatják. A tisztikar félévi fizetéséről lemondott, és a vármegyei költségek fedezésére közadakozást hirdetett. A Helytartótanács jelentése alapján a Kancellária rendeletileg azonnal feloszlatta a bizottmányt, és megsemmisítette annak az országgyűlés feloszlása kapcsán tett határozatát. A rendelet ellen tiltakozva a megye vezetősége elhatározta, hogy a tiltás ellenére szeptember 30-ra közgyűlést hívnak össze, és itt tárgyalják meg a Kancellária és a Helytartótanács intézkedését. A közgyűlés résztvevői, hogy megakadályozzák a tervezett ülés esetleges feloszlását, már szeptember 29-én összegyűltek, az elővigyázatos katonaság azonban már ezen a napon megszállta a megyeházát, és így megakadályozta az ülés megtartását. Az események hatására a bizottmány és a tisztikar október 1-én lemondott hivataláról, és Nyáry Pál alispán az ügyek átmeneti kezelésére Gerlóczy Imre főlevéltáros vezetésével ideiglenes hivatalnokokat jelölt ki.¹³⁰ A vármegyei ellenállás tehát lehetetlenné tette az alkotmányos közigazgatás további működtetését.

A Schmerling-provizórium

A rendezett állapotok helyreállítására teendő intézkedéseket többszöri tárgyalás után november 5-én fogadta el a minisztertanács. A provizórium alapétele szerint a megyék nyílt lázadásukkal megakadályozták az alkotmányos viszonyok helyreállítását. Az uralkodó a Diplomában és a Pátensben kifejtett alkotmányos alapelvekről ennek ellenére sem mondott le, de azt elkerülhetetlennek tartotta, hogy a magyar országgyűlés újbóli összehívását és a kiegyezési tárgyalások folytatását a közigazgatási viszonyok normalizálódásáig elhalassza.¹³¹ Az ideiglenes idősakra megszűnt a Helytartótanács testületi jogköre. Gróf Pálffy Móric altábornagy lett az új helytartó, neki lett feladata az ország politikai közigazgatásának irányítása, ellenőrzése, a közrendet veszélyeztető mozgalmak elnyomása, a veszélyes egyének megfigyelés alá vétele. Szükség esetén igénybe vehette a katonai főhadparancsnokságok fegyveres erejét.¹³²

A megyék élére új főispánokat neveztek ki, akik személyes felelőség mellett irányították a terület közigazgatási, törvénykezési és egyenes adózási ügyeit. Ők

neveztek ki, illetve váltották le a tisztviselőket, hat hónapra előre meghatározták a megyék költségvetését, melyet az államkincstárból fedeztek. A közrendet zavaró eseményeket rendszeresen jelenteniük kellett a helytartónak. Az igazságszolgáltatási ügyekben az országbírói értekezlet határozatai voltak irányadóak, de a provizórium sajátosságai miatt szinte állandóak voltak a konfliktusok a polgári és a katonai igazságszolgáltatási szervek között, hiszen a közrend, a személyi és vagyonbiztonság ellen irányuló bűncselekményeket ideiglenes jelleggel a polgári bíróságoktól a katonai bíróságok jogkörébe utalták. Elméletileg a főispán, tehát a megye hatáskörébe tartozott volna az adóügyek ellátása, a cs. kir. pénzügyi hivatalok azonban nem voltak hajlandók átadni a folyó ügyek kezelését.¹¹² A főispánok lehetőséget kaptak arra, ha a megyében a rend helyreállt bizonyos konkrét feladatok megoldása végett a megyék „fedhetetlen” férfiakból nyilvános tanácskozó testületet alakítsanak, valamint indítványt tegyenek a megyei bizottmány felállítására. 1862 tavaszától egyre több megyének engedélyezték az ún. „nyilvános tisztszék” összehívását, ahol a terület közigazgatási ügyeit tárgyalták, de közbiztonsági kérdésekről nem eshetett szó. Pest megye 1862. július 8-án tartott tisztszékén például 400 városi és községi képviselő jelenlétében Nyáry Pál új bizottmány alakítását indítványozta.

A személyi kérdések megítélésében nem egységes a szakirodalom véleménye, egymással szöges ellentétben álló nézetekkel találkozhatunk. Kérdéses, mekkora nehézséget jelentett az új tiszttakar összeállítása, milyen volt a hivatalt vállalók megítélése, milyen mértékben bízható meg a rendszer saját hivatalnokaiában? A legtöbb alkotmányos törvényhatóság utolsó ülésén határozatba foglalta a tiszttakar kollektív lemondását, valamint a hivatalviseléstől való tartózkodást, az ez ellen vétőket előzetesen is hazaárulónak nyilvánították. Ennek ellenére egyes megyék hivatali apparátusát vizsgálva, jelentős számban találunk volt alkotmányos tisztviselőket a provizórium hivatalaiban. Számukra a közigazgatási munka már nem személyes politikai szerepvállalás, a megélhetés egyik, esetleg egyetlen forrását jelentette. Több rendelkezési állományba került hivatalnok is újra álláshoz jutott, de az örökös tartományokból származókkal csak elvétve találkozunk. A tiszttakar hűsége azonban valóban kétséges lehetett, hiszen a rendszer önmagát is ideiglenesnek nevezte, kimondott célja volt az alkotmányos keretek – Schmerlingi értelemben vett rendszerének – helyreállítása. Ebben a helyzetben a lakossághoz fűződő viszony sokkal fontosabb szerepet kapott a további karrier szempontjából, mint a Bach-korszakban.

Kormányzati kísérletek a provizórium felszámolására

Az ideiglenes közigazgatás célja elsősorban az volt, hogy az országot rákényszerítse a birodalmi képviselőterben való részvételre. 1862 végén Forgách kancellár már elérkezettnek látta az időt a kiegyezési tárgyalások előkészítésével. Ekkor az

uralkodó magához kéréste Apponyi György országbíróát és megbízta, foglalja össze elképzeléseit a kiegyezés lehetőségeiről. A dualizmus koncepciójából kiinduló tervezet – mely Majláth György, Sennyey Pál, Ürményi József részvétele mellett valószínűleg Deák Ferenc jóváhagyásával készült – az országgyűlés összehívása és a kiegyezési tárgyalások megkezdése előtt elkerülhetetlennek tartotta a miniszteriális irányítás és az alkotmányos viszonyok helyreállítását. Tervezte az áprilisi törvényeket és a Pátentet módosítva közös ügynek minősítette a külügyet, a hadügyet, a birodalmi pénz- és kereskedelmi ügyeket, melyek kezelése a paritás elve alapján felépülő közös minisztériumok feladata lett volna. Az uralkodó 1863. március 9-én azonban azt közölte Apponyival, hogy elveit nem támogatja.¹¹¹

Forgách, aki nem pártolta a miniszteriális rendszer helyreállítását, szintén elkészítette a maga javaslatát, amely a Pátensben megfogalmazott közös kezelésű ügyek körét nem szűkítette ugyan, de azok tárgyalását a magyar országgyűlés és a Birodalmi Tanács által kiküldött delegációknak szánta. Az elképzelés a miniszterek heves tiltakozását váltotta ki, ezért az uralkodó 1863. március 30-i határozatában ezt is eljettette, és emellett kijelentette, hogy időszerültennek tartja a magyar és a horvát országgyűlés összehívását, elvetette Magyarország és Erdély uniójának gondolatát, valamint felmentette Apponyi Györgyöt, és gróf Andrássy Györgyöt nevezte ki a helyére.¹¹²

Schmerling és Forgách között egyre növekedett a feszültség, a kancellár értelmetlennek tartotta az országgyűlés összehívását, hiszen semmi reményt nem látott arra, hogy az elfogadja a Pátens által létrehozott birodalmi irányítási szisztémát. Schmerling pedig minden áron ki akarta ezt kényszeríteni. Forgách vitába keveredett Ignaz Plener pénzügyminiszterrel is, aki nem adott utasítást a pénzügyi hatóságoknak az egyes adók megyei hatáskörbe utalására, báró Mecséry Károly rendőrminiszter pedig továbbra is felügyeletet gyakorolt a magyarországi egyletek felett, habár ezt már az októberi rendezés is a Helytartótanács hatáskörének nyilvánította. A folyamatos súrlódások miatt 1864. április 22-én az uralkodó Schmerling javaslatára nyugdíjazta a kancellárt, és gróf Zichy Hermann-nal, az államminiszter hűséges emberével váltotta fel.¹¹³

A provizórium közigazgatási és igazságszolgáltatási rendszere, mely a Bach-korszak modern bürokratikus elvei helyett az Októberi Diploma által bevezetett elavult rendi alapokon nyugodott, nem felelt meg a modern kor támasztotta követelményeknek. A közbiztonság ijesztő mértékben romlott, az igazságszolgáltatás gyakorlata a gazdasági és társadalmi fejlődés akadályozója lett. A reform szükségessége nyilvánvaló volt a kortársak szemében. A kormány ezt a feladatot a provizórium alatt akarta végrehajtani, hiszen ettől várták a rendszer alapjának kiszélesítését és az országgyűlési választások hatékony befolyásolásának lehetőségét. Forgách távozása után hivatalos körökben ez ellen csak Pálffy Móric helytartó tiltakozhatott. Hiába intézett azonban a kancellárhoz 1864. május 24-én

terjedelmes emlékiratot, melyben amellet érvelt, hogy az átszervezés a leendő országgyűlés feladata, hiszen ennek oktrojál történő életbeléptetése a rendszer elleni hangulat újabb heves kitörését idézné elő, szeptember 14-én mégis megbízást kapott, hogy az új szervezés koncepcióinak kidolgozására alakítson bizottságot. Másnap még egyszer kísérletet tett elvei elfogadtatására, a kancellárnak címzett iratában leszögezte, hogy az országgyűlés, bármilyen összetételű legyen is, követelni fogja az önkormányzati jogok helyreállítását. A Bach-korszak centralista szervezetének a Helytartótanács akkori szervezetében nem felelt meg, a helytartótanácsi osztályok felállítását – mely a kérdést megoldotta volna – azonban kivitelezhetetlennek tartotta. Ehelyett a megyei bizottmányok újbóli felállítására tett javaslatot, mely a lakosság érdekeinek megfelelően a kormány számára elfogadható keretek között oldotta volna meg a közigazgatási és igazságszolgáltatási nehézségeket. A kancellár azonban az eredeti utasításban megjelölt munka folytatására szólította fel.¹⁴

Mielőtt azonban a tervezet elkészülhetett volna, az uralkodó döntő fordulatra szánta el magát, az 1865. január 5-i minisztertanácsi ülésen kimondták, a Monarchia érdeke a magyar országgyűlés mihamarabbi összehívása „*még akkor is ha várható, hogy az országgyűlés eredmény nélkül, vagy nem kellő sikerrel zárul majd*”. Ennek érdekében a közigazgatási és jogszolgáltatási reform előkészítő munkálatait leállították, és hozzákezdtek a választások előkészítéséhez.¹⁵

A kiegyezési tárgyalások időszaka

Ferenc József 1865. január 25-án megbízta Zichy Hermann kancellárt: tegyen javaslatot a rendkívüli katonai bíraskodás felfüggesztésének módjára. A kancellár bizottságot hívott össze, melynek javaslatát március 6-án terjesztette az uralkodó elé. Ez az előterjesztés a katonai ítélkezés megszüntetését és a polgári bíróságok hatáskörébe utalását, Pálffy felmentését és az országgyűlésnek az 1848. évi V. tc. alapján való összehívását javasolta. A magyar törvényeket az 1848-as sajtótörvény kivételével helyreállíthatónak vélte. Fontosnak tartotta, hogy a Helytartótanács visszanyerje eredeti hatáskörét, hiszen az új országgyűlés előkészítését csak így tudta hatékonyan irányítani. A megyei bizottmányok megszervezését – okulva az 1861-es tapasztalatokon – csupán a törvényes állapot, a kiegyezés létrejötte után látta célszerűnek. Az előterjesztés a minisztertanácson belül heves vitákat váltott ki, május 9-én azonban az uralkodó Schmerling bejegyzésével elfogadta a kancellár elveit, de a Helytartótanács rehabilitálását a minisztérium mozgásvabadtságának biztosítása miatt megtagadta.¹⁶

Időközben a minisztérium és a kancellária háta mögött megkezdődtek a kiegyezési tárgyalások, a Húsvéti cikk megjelenése után pedig megtörtént a kormánytalakítás. 1865. június 8-án az uralkodó közölte Zichyvel, hogy a polgári

bíróságok hatásköre mellett július 1-től a Helytartótanács is visszanyeri eredeti jogkörét. Június 26-án az uralkodó felmentette Zichy Hermann magyar, és gróf Nádasdy Ferenc erdélyi kancellárt, a magyar főkancellári tisztséget Majláth György tárnokmester, az erdélyi kancellária ideiglenes vezetését pedig gróf Haller Ferenc tábornok kapta meg. Július 18-án Pálffy Móric helytartót báró Sennyey Pál főtárnokmester váltotta fel. Július 27-én pedig, a birodalmi gyűlés berekesztésével egy napon, a költségvetési vitában alulmaradt, a kiegyezési tárgyalásokra alkalmatlannak minősült Anton Schmerlinget gróf Richard Belcredi, volt csehországi helytartó követte az államminiszteri posztón.¹³⁷

A Belcredi-kabinet a konzervatív rendi föderalizmus helyreállítására tett kísérletet. A szeptember 17-i minisztertanácson kezdeményezte a Februári Pátens, valamint a Birodalmi Tanács felfüggesztését, ezzel a lépéssel a magyar politikai vezetőréteg is egyetértett. Az ebben a szellemben kiadott szeptember 20-i és 23-i császári manifesztumok az osztrák liberális centralizmus bukását jelentették, komoly kísérlet történt a dualista koncepció háttérbe szorítására, az Októberi Diploma szelleméhez való visszatérésre.¹³⁸

Magyarország közigazgatása a kiegyezés előkészítő szakaszában alapvetően nem változott, csupán hatásköri és személyi módosulások történtek ez idő alatt. A Majláth György vezette kancelláriának sikerült elérnie, hogy az osztrák kormányzatek lemondjanak a magyar területek közvetlen igazgatásáról, így a Helytartótanács 1866. január 1-től kezébe vehette az ország pénzügyi igazgatását.¹³⁹

A megyék irányításában a legfontosabb változás a főispáni kar személyi összetételének, valamint a főispáni jogkörnek a módosulása volt. Majláth 1865. augusztus 25-én új főispáni utasítást bocsátott ki, mely a Helytartótanácsnak alárendelt főispánok kezébe adta a megye teljes körű irányítását, a tisztviselői kar összetételének módosításától egészen a szükséges katonai erő igénybevételéig.¹⁴⁰ Fontos szerep hárult a főispánokra az országgyűlés összehívásában és a választási időszak zavartalan közigazgatási munkájának irányításában. Majláth 1865. szeptember 17-én tett javaslatot az országgyűlés összehívására, melyet másnap, az uralkodói jóváhagyás után köriratban hozott a főispánok tudtára. Az utasítás a törvényes állapotok helyreállításáig csupán egy bizottmányi ülést engedélyezett, melynek feladata a központi választói bizottmány megválasztása és a kerületi beosztás elkészítése lett. A főispánnak előzetes tárgyalásokat kellett folytatni megyéje prominens személyiségeivel, és csak abban az esetben volt köteles összehívni a bizottmányt, ha kellő garanciát látott arra nézve, hogy ott politikai jellegű ügyeket nem fognak napirendre venni. Ha erre nem nyílt lehetőség, akkor az 1861-es választmányt kellett összehívni.¹⁴¹ Az országgyűlési választások komolyabb rendzavarás nélkül zajlottak le, és 1865. december 10-én megkezdhette munkáját a törvényhozás, ahol megkezdődhettek a kiegyezést előkészítő munkálatok.¹⁴² A kiegyezést előkészítő tárgyalások, egyeztetések bemutatását már nem tartjuk munkánk közvetlen feladatának.¹⁴³

A kiegyezés létrejöttéhez a magyar tárgyalókészség mellett azonban még szükség volt a birodalmi vezetés módosulására, hiszen Belcredi elfogadhatatlannak tartotta a dualista államszervezetet, mely pedig a magyar fél számára az egyetlen elfogadható tárgyalási alpnak minősült. Az elkerülhetetlen kormányátalakítás 1866. október 28-30-án vette kezdetét, amikor, Eszterházy és Mensdorff felmentését követően, a dualizmust pártoló Friedrich Ferdinand Beust, volt szász külügyminiszter kapta meg az osztrák külügyi tárcát. Belcredi és Beust, két eltérő belpolitikai koncepció – tartományi gyűlésekből összetevődő Birodalmi Tanács intézménye; „dualista centralizmus” a két centralizált alkotmányos állam, Ausztria és Magyarország paritáson alapuló államszövetsége – képviselői 1867. február elejéig viaskodtak egymással, február 3-án Ferenc József felmentette Belcredit, és másnap Beustot nevezte ki utódjául. Ezzel elődlt az új államfelépítés módja is.¹⁴

A magyar kormány kinevezése után a rendi eredetű irányító szervek március 10-ével fejezték be működésüket, a közigazgatás irányítását a belügyminisztérium vette át, ezzel lezárult az önkényuralmi igazgatási kísérlet több átalakítást megélt, 17 éves periódusa, és kezdetét vette az alkotmányos korszak.

Jegyzetek

- [1] A vármegyes feladatok összefoglalásánál felhasználtuk: *Heves és Külső Szolnok vármegye statútuma*. Heves Megyei Levéltár, Heves és Külső-Szolnok vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (a továbbiakban HmL IV-1/a) 1831. 172. kötet. 200., közli: Orosz Ernő: *Heves megye története*. In: *Magyarország vármegyéi és városai. Heves vármegye monográfiája*. Szerkesztette: Dr. Borovszky Samu. Országos Monográfia Társaság, 1909. (a továbbiakban: Orosz)
- [2] *Magyar törvénytár 1526-1608. évi törvénycikkek*. Szerkesztette: Dr. Márkus Dezső. Budapest, 1899. 137.
- [3] Eötvös József: *Reform*. Lipcse, 1846. (a továbbiakban: Reform) 49.
- [4] Más néven szegődményes, a tisztikarnak azon része, amely kívül esett a nemesi monopóliumon, ide tartoztak többek között az orvosok, mérnökök, rendvédelmi hivatalnokok stb.
- [5] Fényes Elek: *Magyarország statisztikája*. Pest, 1842. (A továbbiakban: Fényes 1842.) I. 113-114. Fényes ebbe a számba belefoglalta a szabadfoglalkozású értelmiségieket is.
- [6] 1222. évi Aranybulla 14. cikk, 1498. évi LVII. tc., 1504. évi III. törvénycikk. *Magyar törvénytár 1000-1526. évi törvénycikkek*. Szerkesztette: dr. Márkus Dezső. Budapest, 1899.
- [7] Fényes 1842. III. 135.
- [8] Fényes 1842. III. 131-132., Sipta István: *Törtevések a vármegyek polgári átalakítására. Tervezetek, javaslatok, törvények*. Budapest, 1995. (a továbbiakban: Sipta 1995.) 7-9.

- [9] Fényes 1842. III. 109-110.
[10] Fényes 1842. III. 110-111.
[11] Fényes 1842. III. 111.
[12] Fényes 1842. III. 111.
[13] Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, 1976. (a továbbiakban: Csizmadia) 73.
[14] Szamel Katalin: *A megyerendszer fejlődésének története Magyarországon*. Budapest, 1981. (a továbbiakban: Szamel) 27.
[15] Sarlós 76.
[16] Stipta 1995. 10.
[17] Reform 43.
[18] Kossuth Lajos felszólalásait a vármegyei vitában lásd: Barta István: *Kossuth az utolsó rendi országgyűlésen 1847-48. I. Kossuth Lajos Összes Munkái*. XI. Budapest, 1951. 713-728.
[19] Stipta 1995. 30-31.
[20] Széchenyi István: *Napló*. Budapest, 1982. 1222.
[21] Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Budapest, 1986. 210-211.; *Magyar törvénytár 1836-1868. évi törvénycikkek*. Szerkesztette: dr. Márkus Dezső. Budapest, 1896. (a továbbiakban: Törvénytár) 237.
[22] Szabad György: *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében*. Budapest, 1977. 122.
[23] Csizmadia 82.
[24] Sarlós Béla: A közigazgatás polgári jellegéről. In: *A magyar polgári államrendszerek*. Szerkesztette: Pölöskei Ferenc és Ránki György. Budapest, 1981. (a továbbiakban: Sarlós) 276.
[25] Szamel 23.
[26] Gergely András: Az 1848-as politikai államszervezet. In: *A magyar polgári államrendszerek*. Szerkesztette: Pölöskei Ferenc és Ránki György. Budapest, 1981. (a továbbiakban: Gergely) 72.
[27] Törvénytár 237.
[28] Törvénytár 219.
[29] Törvénytár 221.
[30] Törvénytár 232.
[31] Törvénytár 234. XI. tc. 2. §
[32] Törvénytár 238.
[33] Stipta 1995. 64.
[34] A vármegyei tisztikar és a megyebizottmányok összetételével kapcsolatban lásd: Lakatos Ernő: *Az első megyebizottmány*. In: *Levéltári közlemények. Huszonehedik évfolyam*. Budapest, 1956.
[35] Szócs Sebestyén: *A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban*. Budapest, 1972. 11-15.

- [36] Csizmadia Andor: *A kormánybiztosi intézmény 1848-1849-ben*. Budapest, 1960. 16.
- [37] Példaként szolgáljon Noszlopy Gáspár Somogy megyei működése, lásd alább 224-225.
- [38] Sashegyi 1965. 25., 33.
- [39] *Magyarország újjáalakulási történetének forrásai. A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben*. Összegejtette, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Andics Erzsébet. Budapest, 1981. (a továbbiakban: Andics) I. 69.
- [40] Legfelsőbb leirat. Schönbrunn, október 3-án. In: *Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott legfelsőbb manifesztumoknak és szózatoknak, valamint a császári királyi hadsereg főparancsnoka által Magyarországon kiadott hirdetéseknek*. Buda, 1849. (a továbbiakban: *Manifesztumok és Szózatok*) 6-8.; Berzeviczy I. 36.
- [41] Somogyi 1981. 25.; Berzeviczy I. 53-55.
- [42] Beksics 460.; Berzeviczy I. 74.; Szabad György: *Az önkényuralom kora*. In: *Magyarország története X kötetben*. Főszerkesztő: Kovács Endre. VI/1. kötet. Budapest, 1979. (a továbbiakban: Szabad 1979.) 438.
- [43] Gróf Dessewffy Emil emlékirata Windisch-Grätzhez a lázadás okairól és kiirtásuk módzatairól. „Országigazgatási Bizottmány” felállítását javasolja. In: Andics II. 266-275.; Berzeviczy I. 63., 85.
- [44] Szabad 1979. 453.; Andics I. 79.; Berzeviczy I. 77-81.
- [45] Windisch-Grätz utasításai a császári biztosok számára 1848. december 16. és 22. között. In: Andics II. 230-231.; Berzeviczy I. 82-83.
- [46] Szabad 1979. 453.
- [47] Steier Lajos: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-1849-ben*. Budapest, 1937. II. kötet 223-228.
- [48] Andics I. 103-105.; Sashegyi 1965. 26.; Berzeviczy I. 159-160., 171.
- [49] Az ausztriai császári Birodalom alkotmánya. Olmütz, Márczius 4-én. In: *Manifesztumok és Szózatok* 47-67.; Berzeviczy I. 66-68., 81-83.
- [50] Andics I. 91.
- [51] Andics I. 91-92. 389-391.; Berzeviczy I. 92.
- [52] Andics I. 93., 115. és 116. lábjegyzet.
- [53] Sashegyi 27.; Berzeviczy I. 97-98., 100-101.
- [54] Andics III. 259-261., 277-282.; Sashegyi 19.; Berzeviczy I. 98-99.
- [55] Legfelsőbb kézirat báró Geringer-Oedenburger Károlyhoz, ... In: *Manifesztumok és Szózatok* 88. Szabad 453.
- [56] Andics III. 245-253., 262.; Berzeviczy I. 72.
- [57] Andics III. 236-237., 314-317.
- [58] Szabad 1979. 453.; Sashegyi 19-20.; Berzeviczy I. 105-106.
- [59] Báró Haynau tábornagymagy hirdetője, mellyel a Magyarország ideiglenes közigazgatási rendszere 'b az usáltás emnk miként életbeléptetésére közléteit. In: *Manifesztumok és Szózatok*; 180-205.; Berzeviczy I. 135-139.
- [60] Karl Geringer, magyarországi polgári ügyekben tejhatalmú császári biztos iratai. Általános iratok. (a továbbiakban: MOL D 55.) 1849. 4195.

- [61] Szabad 1979. 454.; Berzeviczy I. 178.
- [62] Sashegyi 39.; Berzeviczy I. 181.
- [63] Sashegyi 41.
- [64] Deák 2000. 152-153.
- [65] Deák 2000. 158-159.
- [66] *Hivatali utasítás a közigazgatási Hatóságok számára Magyarországon a belügyminisztériumnak ezen koronaországban közigazgatási Hatóságok szerkezete iránt 1850-i sept. 13-án kiadott rendeletével együtt.* Buda, 1851.; Beksics 428-429.; Berzeviczy I. 215.
- [67] *A' Császár Ő Felségének legfelsőbb kabineti irata a' miniszerelnökhöz 1851-ki augusztus 20-król.* Magyarországot illető Országos Kormánylap. (A továbbiakban: MOK) 1851. XVI. darab, 580-581.; Berzeviczy I. 258.
- [68] *A' Császár Ő Felségének legfelsőbb kabineti irata a' Birodalmi Tanács elnökéhez 1851-ki augusztus 20-król.* MOK 1851. XVI. darab, 582.; Berzeviczy I. 258.
- [69] *A' Császár Ő Felségének legfelsőbb kabineti irata a' miniszerelnökhöz 1851-ki augusztus 20-król.* MOK 1851. XVI. darab, 583.; Berzeviczy I. 258.
- [70] *1851-diki december 31-kén kelt császári nyíltparancs.* MOK 1852. I. darab, 2-3.; Berzeviczy I. 275-276.
- [71] *A' Császár Ő Felségének legfelsőbb kabineti irata, a miniszerelnökhöz.* Melléklet a' 2-dik számhoz. Az ausztriai császári állam koronaországaiiban szervez intézmények alapelvei. MOK. 1852. I. darab, 3-7.
- [72] *A' bel-, igazság- és pénzügyi ministereknek 1853-iki január 19-kén kelt rendelete.* MOK 1853. III. darab, 75-122.; Sashegyi 59.; Berzeviczy I. 325-330.
- [73] *A Helytartóság személyzete helytartóból, Statthalter (8 000 Ft), helytartósági alelnökökből, Statthaltereivizepresident (6 000-5 000 Ft), udvari tanácsosokból, Ministerialrat (4 000 Ft), helytartósági tanácsosokból, Landesrat (3 000-2 000 Ft), titkárokból, Sekretar (1 400-1 200 Ft), fogalmazókból, Konzipist (800-700 Ft), fogalmazó gyakornokokból, Konzipistpraktikant (300 Ft), segédhivatali igazgatókból, Direktor des Hilfämter (1400-1000 Ft), hivatalsegédekből, Adjunkt (1000-800 Ft), hivataltisztkekből, Offiziale (700-500 Ft), járulnokokból, Akzessist (350-400 Ft), ajtónállókból, Türhüter (400 Ft), irodaszolgákból, Kanzelleidiener (250-300 Ft), szolgálsegédekből, Dienersgehilfe (216 Ft) és kapusokból, Portier (216 Ft) tevődött össze. A megyei hatóságon megyefőnököt, Kreisvorsteher (2000-2500 Ft), egy helytartósági titkári rangba besorolt helyettes biztost, 1. Komissár (1200-1400 Ft), megfelelő számú biztost, 2. Komissár (8-900 Ft), megyei orvosokat, Kreisarzt, egy titkárt, Sekretar (6-700 Ft), hivataltisztkeket, Registrant (500 Ft), írnokokat, Kreiskanzellist (3-400 Ft), és hivatalszolgákat, Diener (2-250 Ft), alkalmaztak. A szolgabírói hivatal személyzeti állománya szolgabíróból, Bezirkvorsteher (1000-1200 Ft), segédekből, Bezirkadjunkt (7-800 Ft), tollnokokból, Aktuare (4-500 Ft), írnokokból, Bezirksamtshancellist (3-400 Ft), és szolgálkból, Diener (200-250 Ft), állt, mellettük „az utódok kiképzése végett” megfelelő számú hallgatósz,*

Auskultant, fogalmazói gyakornokot, *Praktikant*, kellett alkalmazni. A kerületi fő-törvényszék elnökből, *Präsident* (5000 Ft), alelnökből, *Vizepräsident* (3-4000 Ft), meghatározott számú fő-törvényszéki tanácsosból, *Oberlandesgerichtsrät* (2-3000 Ft), tanácsítkárból, *Ratssekretar* (1-2000 Ft), titkárságéból, *Sekretärsadjunkt* (8-900 Ft), hallgatószökből, *Auskultant* (300 Ft), segédhivatalnokokból – iktató, kiadó, irattári hivatalnok – (800-1400 Ft) hivatali tisztekből, *Offizialeakzessisten* (5-700 Ft), járulnokokból, *Akzessist* (350-400 Ft), tanácsszolgákból, *Ratsdiener* (400 Ft), irodai és hivatalszolgákból, *Kanzelleidiener*, *Dienergehilfer* (216-300 Ft) állt. A kerületi törvényszék, I. osztályú társasbíróság személyzete elnökből, *Präsident* (4000 Ft), alelnökből, *Vizepräsident* (2-3000 Ft), kerületi törvényszéki tanácsosokból, *Landesgerichtsrat* (1400-1800 Ft), tanácsítkárból, *Ratssekretär* (8-900 Ft), segédekéből, *Gerichtsadjunkt* (5-700 Ft), segédhivatali igazgatóból, *Direktor des Hilfsämter* (900-1000 Ft), segédhivatalnokokból, *Adjunkt* (7-800 Ft), hivataltisztekből, *Offizial* (5-600 Ft), járulnokokból, *Akzessist* (350-400 Ft), várnagyból, *Kerkermeister* (350-400 Ft), hivatalszolgákból, *Amtsdiener* (250-300 Ft), fogolyfelügyelőből, *Gefangenaufseher* (250 Ft), és szolgálétekből, *Dienergehilfer* (216 Ft), állt. A megyei törvényszékeken elnök, *Präses* (2500-3000 Ft), kerületi törvényszéki tanácsos, *Landesgerichtsrat* (1400-1800 Ft), megyei törvényszéki tanácsosok, *Kreisgerichtsrat* (1200-1400 Ft), tanácsítkár, *Ratssekretär* (8-900 Ft), bírósági segédek, *Gerichtsadjunkt* (5-700 Ft), segédhivatali igazgató, *Direktor des Hilfsämter* (8-900 Ft), segédhivatalnokok, *Adjunkt* (6-700 Ft), hivataltiszte, *Offiziale* (5-600 Ft), járulnokok, *Akzessist* (3-400 Ft), várnagy, *Kerkermeister* (350-400 Ft), hivatalszolgák, *Amtsdiener* (2-300 Ft), fogolyfelügyelő, *Gefangenaufseher* (250 Ft), és szolgáléte, *Dienergehilfer* (216 Ft), voltak alkalmazásban. (A kimutatást a MOK 1853. III. darab, 75-122. alapján készült)

[74] Deák 2000. 162-163.

[75] *Rendelet Ő cs. k. Főhercegségtől, Magyarország hadi és polgári kormányzóitól* 1852-diki június 19-ről. MOK 1852. 220-222.

[76] *A' bel-, igazság és pénzügyi minisztériumoknak 1854-ki ápril 6-án kelt rendelete, Magyarország politikai és bírósági szervezete tárgyában.* MOK 1854. VII. darab, 179-197.

[77] Sashegyi 64.; Berzeviczy II. 94-95.

[78] Pesti Napló. 1859. július 17.; Berzeviczy II. 208-209.

[79] Szabad György: *Forrádalom és kiegyezés válságánál (1860-61)*. Budapest, 1967. (a továbbiakban: Szabad 1967.); Sashegyi 67-68.; Berzeviczy II. 217-218.

[80] *Dudák Ferenc beszédei.* Szerkesztette: Kónyi Manó. Budapest, 1886. II. 412-413.; Berzeviczy II. 239-240.

[81] Kónyi II. 415.

[82] Gróf Demewffy Emil levele gróf Rechberg külügyminiszternek. 1859. augusztus 14. In: Kónyi II. 416-426.; Berzeviczy II. 240-241.

- [83] Dessewffy Emil: Tervezete egy hadjáratnak Ausztria belsejében, hogy az 1859. évi szerencsétlen háború következményeinek eleje vételessék és tartós erőhöz lehessen jutni. In: Kónyi II. 426-439.
- [84] Szabad 1967. 10-11.
- [85] A Protestáns Pátensről bővebben: Szabad 1967. 12-13.; Berzeviczy II. 247-251.; Csohány János: *A magyarországi protestánsok abszolutizmuskori bécsi kormányiratok tárában*. Doktori értekezés kézirat. Budapest, 1979.
- [86] Kónyi II. 461.
- [87] Szabad 1967. 17.; id. Szőgyény-Marich László emlékiratai. Budapest, 1903-1918. (a továbbiakban: Szőgyény-Marich) III. 12-13.
- [88] Pesti Napló 1860. május 2., Szabad 1967. 30-31.
- [89] Szabad 1967. 25.; Berzeviczy III. 51.
- [90] Pesti Napló 1860. április 21.; Szabad 1967. 28.; Sashegyi 69-70.; Stipta 1995. 70.
- [91] Berzeviczy III. 91-97.; Szabad 1967. 40.
- [92] Szabad 1967. 65-66., Szőgyény-Marich III. 52-53.; Berzeviczy III. 107.
- [93] Szabad 1967. 66-69.; Szőgyény-Marich III. 52-57.; Pesti Napló 1860 szeptemberi 20-22.; Berzeviczy III. 109., 111., 114., 115.
- [94] Dessewffy Emil: Az átalakítás formulázása részleteiben, a javasolt rendszabályok életbe léptetése időpontjának megjelölésével. In: Kónyi II. 462-488.
- [95] Kónyi II. 488-492.; Szabad 1967. 74-75.; Szőgyény-Marich III. 57-59.; Berzeviczy III. 121.; Sashegyi 72-73.; *Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből*. A bevezető írta: Lévy József. Budapest, 1899. Reprint: Miskolc, 1999. (a továbbiakban: Vay) 316.
- [96] Császári diploma a monarchia bel-államjogi viszonyainak rendezésére. Bécs, 1860. október 20. In: Kónyi II. 493-495.
- [97] *Magyarország történeti kronológiája*. Főszerkesztő: Benda Kálmán, III. 1848-1944. Budapest, 1993. 724.
- [98] Legfelsőbb kézirat gróf Rechberg miniszterelnökhöz a magyar és erdélyi királyi kancelláriák visszaállítása iránt. In: Kónyi II. 496.
- [99] Legfelsőbb kézirat a magyar udvari kancellárhoz a hivatalos és oktatási nyelv tárgyában. Bécs, 1860. október 20. In: Kónyi II. 501-502.
- [100] Legfelsőbb kézirat Horvát- és Tótországot illetőleg. Bécs, 1860. október 20., Legfelsőbb kézirat Erdélyt illetőleg. Bécs, 1860. október 20., Legfelsőbb kézirat a szerb vajdaságot és a Temesi bányságot illetőleg. Bécs, 1860. október 20., In: Kónyi II. 503-504.; A Szerb Vajdaság és Temesi bányság visszakebelezése 1860. december 27-én történt meg.
- [101] Az 1860. december 18-án megtartott esztergomi értekezlet az 1848. évi V. tc. alkalmazását javasolta az uralkodónak. Az értekezletről részletesebben lásd: Kónyi II. 515-521.; Szabad 1967. 151-157.
- [102] Legfelsőbb kézirat Vay magyar udvari kancellárhoz a magyar országgyűlés összehívása iránt. 1860. október 20. In: Kónyi II. 498-499.

- [103] Legfelsőbb kézirat a magyar udvari kancellárhoz a m. kir. Helytartótanács visszaállítására iránt. Bécs, 1860. október 20.; Legfelsőbb kézirat a magyar udvari kancellárhoz Magyarországon az igazságszolgáltatás szervezetről. Bécs, 1860. október 20. In: Kónyi II. 500.
- [104] Legfelsőbb kézirat a m. udv. kancellárhoz a vármegyei rendszer helyreállítása tárgyában. Bécs, 1860. október 20. In: Kónyi II. 501.
- [105] Legfelsőbb kézirat a magyar udvari kancellárhoz átmeneti intézkedések tárgyában. Bécs, 1860. október 20. In: Kónyi II. 502-503.
- [106] Kónyi II. 508., 517.; Szabad 1967. 84-87.; Berzeviczy III. 138.
- [107] Az ellenállási mozgalom részletes ismertetését lásd: Szabad 1967. 94-105.
- [108] Szabad 1967. 106.; Sashegyi 79.; Sipta 1995. 92., 97-100.; Főispáni utasítások. In: Kónyi II. 504-506.
- [109] Szabad 1967. 180-181.; Sashegyi. 80.; Sipta 1995. 92-94., 100-102.
- [110] Deák Ferenc 1861. január 17-én elhangzott beszédei. In: Kónyi II. 532-541.; Sipta 1995. 108.
- [111] Kónyi II. 521.; Sashegyi 76.; A Schmerling kabinet tagjairól bővebben: Somogyi Éva: A birodalmi centralizációtól a dualizmusig (Az osztrák-német liberálisok útja a kiegyezéshez). Budapest, 1976 (a továbbiakban: Somogyi 1976.) 9-14.
- [112] Kónyi II. 526-532.
- [113] Szabad 1967. 222.
- [114] Szőgyény-Marich III. 71.
- [115] Szabad 1967. 230-231.; Sashegyi 80.
- [116] A leirat fogadtatását lásd részletesen: Szabad 1967. 231-242.
- [117] Szabad 1967. 242-243.; Az országgyűlés összehívásának és a megyék követségügyi jogkörének tárgyában kialakult megyei vitát lásd bővebben: Szabad 1967. 242-249.; Sipta 1995. 75-84.
- [118] Kónyi II. 541.
- [119] Szabad 1967. 258.; Szőgyény-Marich III. 74-75.
- [120] Somogyi 1976. 18-19.
- [121] A Februári Pátens. In: Kónyi II. 587-591.
- [122] A Februári Pátens kihirdetését követő tiltakozást részletesen ismerteti: Szabad 1967. 263-291.; Vay 391.
- [123] Kónyi II. 593-595.; Dessewffy Emil levele báró Vay Miklóshoz. 1861. II. 18. In: Vay 384-388.
- [124] Szőgyény-Marich III. 84-87.; Báró Vay Miklós kancellár feltejesztése az országgyűléssel szemben követendő irányról. 1861. márczius 17-dikén. In: Kónyi III. 3-10.; Ferenc József levele báró Vay Miklós kancellárhoz. 1861. III. 6. In: Vay 393-394.
- [125] Ferenc József levele báró Vay Miklós kancellárhoz. 1861. IV. 6. In: Vay 397-402.
- [126] Szőgyény-Marich III. 98-99.; Berzeviczy III. 239.
- [127] Az országgyűlési események összefoglalását lásd: Szabad 1967. 434-598.; Az országgyűléssel kapcsolatos legfontosabb iratokat ld. in: Kónyi III. 1-291.

- [128] Az országgyűlést berekesztő leirat. In: Kónyi III. 279.
- [129] Dedek-Crescens Lajos: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye története. In: *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye*. Szerkesztette: Dr. Borovszky Samu. Országos Monográfia Társaság. Budapest, é.n. I. (a továbbiakban: Dedek-Crescens) 409.; Rádyné Rác Katalin: Pest-Pilis-Solt vármegye közigazgatásának szervezeti és területbeosztási változásai. 1848-1867 között. In: *Pest megye múltjából 7. Fejezetek Pest megye történetéből*. Tanulmányok. Szerkesztette: Egy Tibor. Budapest, 1990. (a továbbiakban: Rádyné) 322.
- [130] Magyar Országos Levéltár, Magyar kir. Udvari Kancellária, 1860-1867. Általános iratok (a továbbiakban: MOL D 189.) 1860. 61. In: Sashegyi 92-93.
- [131] MOL D 189. 1860. 61.: VIII. F. 2. 16086. In: Sashegyi 93-94.; Kónyi III. 291.
- [132] Magyar Országos Levéltár, Magyar kir. Udvari Kancellária, 1860-1867. Elnöki iratok (a továbbiakban: MOL D 185.) 1861. 738. In: Sashegyi 94-95.
- [133] Apponyi György emlékiratát ld. in: Kónyi III. 302-315.; Berzeviczy IV. 15-17.; Sashegyi 97-98.
- [134] Sashegyi 98-99.
- [135] Sashegyi 102-103.; Kónyi III. 332.
- [136] Sashegyi 103-105.; Pálffy tervezete: MOL D 185. 1864. 1598. In: Sashegyi 104-105.; Zichy Hermann és Pálffy Móric közötti súrlódásokról lásd Lónyay Menyhért 1865. március 13-i naplóbejegyzését. In: Kónyi III. 340-341.
- [137] Sashegyi 107-108.; Kónyi III. 333.; Somogyi 1976. 56.
- [138] Sashegyi 111-114.; Somogyi 1976. 57.
- [139] A Birodalmi Tanács képviselőházában Schmerlinget ért támadásokat lásd: Kónyi III. 379-396.; Sashegyi 114.; Kónyi III. 437.; Somogyi 1976. 57-59., 62-66., 73-76.
- [140] Sashegyi 114-115., Somogyi 1976. 78-81.
- [141] Sashegyi 115-117.
- [142] MOL D 185. 1865. 945. In: Sashegyi 118-119.; Kónyi III. 440.
- [143] Kónyi III. 457.
- [144] MOL D 185. 1865. 1067., 1073. In: Sashegyi 119-120.,
- [145] A kiegyezéssel kapcsolatos iratokat lásd: Kónyi III. 496-767., IV. 1-492., V. 1-128.
- [146] Somogyi 1976. 178-187.

IV.

Pest-Pilis-Solt, a vezérvármegye története és tisztikarának összetétele a reformkor végétől a kiegyezésig

Pest-Pilis-Solt vármegye lakossága és közigazgatási beosztása

Pest-Pilis-Solt a második legnagyobb területű megye volt a magyar vármegyék sorában, kiterjedése 1869-ben 12034 négyzetkilométer.¹ Lakossága 1836-ban 2 szabad királyi, 1 érseki, 1 püspöki és 22 mezővárosban, 164 faluban és 152 pusztán élt. Területe 4 járásra – pesti, pilisi, solti, váci – oszlott, Buda és Pest autonóm szabad királyi városként ékelődött a megyébe.² 1785-ben 7 462 nemes számoltak össze, az 1840-es években pedig 12 314-re becsülték létszámukat.³

A vármegyei népesség az 1787. évi népszámlálás alapján 271 861 főt,⁴ a vármegyei népesség lakott helyeit összesítő kataszter alapján 1793-ban 319 794 főt,⁵ az 1803-as összeírás szerint pedig 303 511 főt tett ki.⁶ Fényes Elek 1836-ban azonban 414 708 főre tette a lakosságot (ezen kívül Buda lakossága ekkor 29 676, Pest pedig 66 788 főt volt),⁷ míg az 1843-as vármegyei népesség-összeírás csupán 369 490 nemtelen lakost mutatott ki.⁸ Az 1850-es népszámlálás alapján a megyében Pest és Buda szabad királyi városokkal együtt 558 047 főt élt. (Ezzel ellentétben 1856-ban a hivatalos kimutatás szerint a két szabad királyi város és a két megyehatóság összesített népessége 613 846 főt volt.)⁹ Az 1857-es összeírás szerint 564 331 (ebből Buda: 43 980, Pest: 81 483) fő¹⁰, az 1869-es népszámlálás szerint pedig 534 305 fő.¹¹

Fényes Elek adatai alapján 1836-ban 317 889 magyar (62,6 %), 122 100 német (24 %), 35 656 szlovák (7 %), 12 466 szerb, görög és román (2,4 %), 18 573 zsidó (3,5 %)¹², 1857-ben pedig magyar 426 323 (75,5 %), német 103 651 (18 %), 26 257 szlovák (4,6 %), 4 867 szerb (0,8 %), 2 815 sokác (0,4 %), 418 görög (0,08 %) élt a vármegyében.¹³

Fényes Elek 1836-os adatai alapján járásonként is vizsgálható a lakosság nemzetiségi összetétele:¹⁴

Járási neve	Összlakosság (fő)	Magyar (%)	Német (%)	Szlovák (%)	Szerb, görög, román (%)	Zsidó (%)
Pilisi	74 138	27	51	4	10	6,6
Pesti	50 202	62	14	22	0,04	3
Váci	62 341	77,4	2,4	17,7	0,1	2,3
Solti	100 585	78	8	9	3	1,6
Buda sz. k. város	29 676		100			
Pest sz. k. város	66 788	20	80			

1836-ban a lakosság többsége római katolikus volt (64,8 %), jelentős a reformánus (22,5 %) és az evangélikus (7,5 %) felekezet, a zsidóság a lakosság 3,5 %-át, az ortodoxok pedig 1,2 %-át adta.^{15,16}

Pest-Pilis-Solt vármegye a reformkorban

Pest-Pilis-Solt vármegye központi fekvése, a többi vármegyéhez viszonyított nagy kiterjedése, nádor-főispánjának tekintélye miatt már a reformmozgalom kezdetén kiemelkedett az ország vármegyéi sorából, programadó vármegyévé vált. A megye közgyűléseit a negyedévenkénti pesti országos vásárhoz igazították, így a megyei nemések az átlagosnál nagyobb számban vehettek részt a politikai életben. Ezek a gyűlések szinte kis-országgyűlések is voltak egyben, hiszen a reformmozgalom vezetői gyakran használták fel a nagy nyilvánosságot arra, hogy országos jelentőségű javaslataikat meghirdessék és a megyei nemések támogatását hozzájuk megnyerjék.¹⁷ Ennek alapján a történetírás Pestet méltán nevezi vezérvármegyének.

Az 1843-44-es országgyűlésen Szentkirályi Móric és Ráday Gedeon volt a vármegye követe. Utasításuk értelmében számon kellett kérniük a kormányon és a törvényhatóságokon, valóban mindent megtettek-e az eddigi reformországgyűléseken hozott törvények életbe léptetése, betartatása érdekében. Az utasítás hiteket tett a „szellemi, közjogi, birtokviszonyi és közteherviselési tekintetben” értelmezett „érdekegység” mellett. *„Alig hiszünk valakit – fogalmaztak – csak kissé gondolkodót is honunkban, ki át ne látná, hogy minden osztályok külön érdekeinek egy magasabb közös érdekbe egyesítése nélkül nemzetünknek jövője nincs.”*¹⁸

Az 1844 augusztusi közgyűlésen Kossuth Lajos indítványára feliratot készítettek, amelyben a népképviselőlet életbeléptetését kérték az uralkodótól. Széchenyi István javaslatára a megye megfogalmazta az adózással kapcsolatos minimális nemesi adótervet, a pótutastítás értelmében a nemességnek legalább 3 millió forintig vállalnia kellett volna a közterheket. A Pest megyei követek munkájának eredményeként az országgyűlés a nemesi adózásnak az elvét elfogadta. A megyei életben azonban nem rekedt meg ezen a szinten az adózás ügye, mivel az 1845 januári közgyűlésen Rosty Albert önkéntesen lemondott adómentességéről, a háziadó mellett a hadiadó fizetését is elvállalta. A példát követők sorában másodikként Kossuth Lajost jegyezték be a jegyzőkönyvbe.¹⁹

Az 1845 márciusi közgyűlés hangulatát az adminisztrátori kérdés borzolta fel. A honti események hatására Eötvös József és Kossuth Lajos közösen szólalt fel, Eötvös javaslatára tiltakozó átiratot intéztek a többi vármegyének, és bizottmányt állítottak fel a népképviselőlet és a felelős kormány felállításáról szóló törvényjavaslat kidolgozására.²⁰

A szabadságharc előtt az utolsó tisztújítást 1845. május 6-án tartották.²¹ Az 1845-ben megválasztottak (67 fő) közül 55 fő (82 %) már szerepelt a vármegye

gye életében. A 12 új ember közül 7 fő beosztott – járási esküdti – állásba került, mellétrük 2 új adószedő, 1 alszámvevő és 2 főadószedő kezdte meg munkáját 1845-ben. A tisztikar gyakorlatilag az előző évek garnitúrájából verbuválódott. A szabadságharc időszakában 62 fő szolgált tovább, a vármegye vezetésében a forradalmi átalakulás hatására nem következett be jelentős személyi változás. A Windisch-Grätz-féle közigazgatásban csupán 17 főt találunk a kimutatásban.

A Bach-korszak provizórikus szakaszában 16 fő (23,9 %), a definitívumban 9 fő (13,4 %), az 1860-61-es alkotmányos korszakban 17 fő (25,4 %), a Schmerling-provizóriumban 6 fő (9 %), a kiegyezés után pedig 11 fő (16,4 %) vállalt közigazgatási szerepet. A szabadságharc leverése után tehát a tisztviselők jelentős része végleg elvesztette állását. A több politikai korszakon átnyúló életpályával rendelkező hivatalnokok közül érdemes megemlíteni Simoncsics László esküdt²², Láng Ferenc alorvos²³, Nyáry Lajos alszámvevő²⁴, Halász Farkas főcsendbíró²⁵ nevét.

1845 novemberében a közgyűlés a horvát tartománygyűlés összehívásának rendjét megváltoztató, a magyar nemességet hátrányos helyzetbe juttató rendelet ellen tiltakozott, amely megváltoztatva a horvát tartománygyűlés összehívásának rendjét a magyar reformereket hozta hátrányos helyzetbe. A kérdést oly fontosnak ítélték, hogy megpróbálkoztak küldöttség útján személyesen értekezni az uralkodóval, a kísérlet azonban eredménytelen maradt.

A reformerek és a konzervatívok egyik legfontosabb utolsó megmértetése az 1847-es követválasztás volt. Az Ellenzéki Párt Szentkirályi Móric mellett Kossuth Lajos követté választást támogatta. Kossuthal szemben, aki ekkor még nem tartozott az általánosan ismert, pontosabban elismert ellenzéki vezetők közé, előbb Patay József, majd ennek visszalépése után Balla Endre főjegyző indult. A választáson 2950:1315 arányban az ellenzéki vezér győzedelmeskedett.²⁶

Az utolsó reformországyűlésre készített követutasítás szakított az eddig alkalmazott alapelvvel. Nem készítettek minden apró részletre kiterjedő útmutatást, csupán a követendő alapelveket jelölték meg a követek számára, így gyakorlatilag az ellenzék programnyilatkozatának volt tekinthető.²⁷

Pest-Pilis-Solt vármegye a forradalom és szabadságharc időszakában

A vármegye már a március 15-i gyűlésen utasította a járási tisztviselőket, hogy a lakosságot tájékoztassák az átalakulás tartalmáról és várható irányáról.²⁸ Az áprilisi törvények rendelkezéseinek megfelelően 1848. május 8-án tartották meg a tisztikar kiegészítő választásokat. A megye volt első alispánjának, a nádor által jászkun főkapitánynak kinevezett Szentkirályi Móricnak a helyét Nyáry Pál eddigi másodalispán foglalhatta el, akinek utóda Balla Endre (Kossuth 1847-es vetélytársa) lett. Így változás következett be a főjegyzői állásban is, amelyet

Jankovich Györggyel és Hajós Józseffel töltötték be. Balla Endre azonban időközben lemondott tisztéről, ezért május 27-én Madarassy László kapott másodalspáni megbízatást, ugyanezen a napon lett főszolgabíró Végh Ignác és Pajor Titus.²⁷ A vármegye új főispáni helytartójának Szemere Bertalan gróf Károlyi Istvánt nevezte ki, aki 1848. június 20-án foglalta el állását.²⁸

Pest megyét az V. törvénycikk alapján 10 választókerületre osztották. A népképviseleti választások során gróf Teleki László a szolnok-abonyi, Patay József a monori, Beniczky Ödön a gödöllői, Hajnik Pál a váci, Eckstein Rudolf a szentendrei, Nyáry Pál a ráckevei, Hajós József a dunavécsei, Halász Boldizsár az alsódbabasi, Szeles Lajos a dunapataji, Nagy Ignác a keceli választókerületben nyert mandátumot.²⁹

Június folyamán kialakították a megye új igazságszolgáltatási rendszerét. Június 14-én a rögtönítélő bíróságok – Kecskeméti, elnöke Batta Sámuel, Solti, elnöke Bernáth György, Pesti, elnöke Halász Pál, Váci, elnöke Vermes Mihály és Pilisi Rögtönítélő Bíróság, elnöke Simoncsics János – június 25-én pedig a kerületi és városi törvényszékek – Gödöllői, Ráckevei, Óbudai, Nagykőrösi, Nagykátai, Ócsai, Dunavécsei, Kalocsai Törvényszék – alakultak meg. Június 25-én állt fel a megye új árvaügyi választmánya, melynek elnöke Nyáry Pál elsőalspán lett. Augusztus végén a járási számvevősegeket és az úrbéri tartozások rendezésére hivatott bizottmányt alakították meg.³⁰

Az országgyűlés által 1848. július 11-én megajánlott 200 000 újoncból 6 200 jutott a megyére. Emellett Nagykőrösön kezdték meg felállítani a Károlyi István által szervezett huszárezredet. 1849. május 15-én a vármegye a törvényileg előírt újonckontingensen túl egy 600 gyalogosból és 300 lovasból álló védserég felállítását határozta el úgy, hogy annak terheit a volt nemesek vállalták. A megyében összesen 31 266 nemzetőrt írtak össze, akik közül a bácskai harcokban 4 000, az Ozora környéki hadműveletekben 10 000, a tavaszi hadjárat során Pest alatt, Aulich Lajos seregének támogatása közben 3 000 – kecskeméti, nagykőrösi és ceglédi – nemzetőr vett részt.³¹ A katonaillesítési kötelezettségek teljesítését külön bizottmány volt hivatott intézni, ezt szeptember 1-én alakították meg.³²

A szabadságharc támogatására a közadózás életbelépéséig a megyei nemesség saját birtokai terhére 400 000 forint rendkívüli adót szavazott meg.³³ Az 1849. május 29-én Cegléden tartott közgyűlésen pedig a honvédelem során megnyomorodott katonák, valamint a meghalt honvédek árvainak megsegítésére alapítvány létrehozását javasolta Nyáry Pál.³⁴

Pest-Pilis-Solt vármegye császári megszállás alatt

A Windisch-Grätz vezette osztrák csapatok 1849. január 5-én vonultak be a budai várba. A megye élére Babarczy Antal királyi biztos került, az irányítása alatt

álló megye tisztikarának többsége meghajolt az osztrák uralom előtt, nem követte más megyék példáját, központját nem tette át a magyar csapatok által birtokolt területre. Babarczy felfüggesztette a megyebizottmány működését, és 1849. január 15-én Madarassy Lászlót első, Jankovich Györgyöt pedig másodalispánná nevezte ki, majd január 23-án Simoncsics Alajos kapott másodfőjegyzői megbízatást."

Az osztrák csapatok bevonulása utáni időszakból 71 tisztviselő névét sikerült kimutatni.⁴⁴ A hivatalnokok 84,5 százalékánál (60 fő) találkozhatunk megszállás előtti szerepvállalással, tehát a Babarczy által vezetett tisztikar a reformkor óta vezető szerepet vállaló vármegyei nemesekből tevődött össze. A megye mind a 16 vezetője szolgált a szabadságharc alatt, bár Babarczy igazából nem tartozik ebbe a kategóriába, hiszen ő csupán Csongrád megye követte volt az utolsó rendi országgyűlésen. Eckstein Rudolf, a Pilisi járás főszolgabírója és Hajós József főjegyző népképviselőként decemberig részt vettek az országgyűlés munkájában. A 26 középvezető közül 20 fő (a 15 szolgabíró közül 12, 4 aljegyző, a 2 számvevő, valamint az udvari kapitány és a főcsendbíró), 29 beosztott közül pedig 24 fő (16 esküdt, 6 megyei és élelmezési biztos és két díjnok) tartozott ebbe a csoportba. A Bach-korszak provizórikus szakaszában csupán 23 fő, 32 % (3 vezető, 9 középvezető és 11 beosztott) vett részt (közülük 20 1848-49-es múlttal is rendelkezett), a definitívumban 12 fő, 17 %, az 1860-61-es alkotmányos periódusban 23 fő, 32 % (a Bach-korszakban közülük 18 fő – 7 beosztott, 7 középvezető és 4 vezető – szerepelt), a Schmerling-provizóriumban 12 fő, 17 % (7 beosztott, 3 középvezető és 2 vezető; 1860-61-ben 5 fő szerepelt közülük), a kiegyezés után pedig 12 fő, 20 % (6 beosztott és 6 középvezető; 1861-1865-ös múlttal 1 fő rendelkezett) szolgált. A szabadságharc leverése után tehát a Babarczy-féle tisztikar fokozatosan szorult ki a megyei adminisztrációból, de az alkotmányos korszakokban megnövekedett létszámuk és kicserélődött személyi állományuk.

Az alkotmányos viszonyok helyreállítása

Kossuth 1849. április 9-én Batta Samut nevezte ki a megye kormánybiztosának és megbízta, hogy

„Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegyék törvényhatóságát gyökeresen reconstituálja, közigazgatását a törvényes alkotmányos ösvénybe visszavezesse s azt a haza iránti hűsége esküvel kötelezendő tisztviselők által kezeltesse...” „A megye bizottmányak s volt tisztikarának (Nyáry Pál első alispán, ki országgyűlési követsége, s honv. bizottmányi tagsága mellett Pest megyének törvényes első alispánja meg nem szűnt lenni) minden hatósága s megbízatása ezennel felfüggesztetnek, sőt megszűntnek nyilvánítatván, Ön oda utasittatik, hogy új bizottmányt alkosson, azt a kijelölendő székhelyre azonnal összehívva, s annak közbejöttével s törvényes közbejárdásával, – kivéve mindig az első alispáni hivatalt – új tisztikart al-

hosson, s részint törvényes szokás szerint nevezze; a kinevezendőket, és megválasztandókat a haza iránti hűségre leteendő eskü mellett hivatalaikba beiktassa, s a népet irántuk törvényes engedelmességre utasítsa... A haza iránt hűlennékké lett egyének... kijelölés, s kinevezés alá még azon esetben sem kerülhetnek, ha más büntetésre méltó beszámítás alá nem jönnének..."

A megújított megyebizottmány 1849. május 14-én Kecskeméten tartott közgyűlést. A bizottmány tagjai miután közvetlen szavazással megválasztották a tisztviselőket, megbízták a kormánybiztost, hogy kérje a Honvédelmi Bizottmány elnökét határozatának visszavonására, hogy ezáltal a tisztikar még egy esélyt kapjon hűségének bizonyítására.⁴⁰ A választáskor az osztrák megszállás alatt hivatalban lévő tisztviselőknek csupán töredéke, 7 fő – Ách Károly főszolgabíró, Csontos Lajos főmérnök, Lisznyay Darnó Gedeon letéti pénztárnok, Gonda Ferenc esküdt, Balogh János uribiztos és Sánta Antal csendbiztos – kapott újra bizalmat.⁴¹ A megye bizottmánya tehát az óvás ellenére teljesítette a kormányzó utasításait. A 95 tisztviselő közül 44 (46,3%) nem rendelkezett vármegyei múlttal. A Noszlopy Gáspár által levezényelt Somogy megyei választási eredményekhez hasonló állapotok alakultak ki Pest megyében. A megyék reformkori tisztikara, amely vállalta a közigazgatási munkát mind az áprilisi törvények kihirdetése, mind pedig az osztrák bevonulás után, a magyar csapatok előrenyomulása következtében szorult ki hagyományos pozícióiból, és adta át a helyet egy új garnitúrának. Az új emberek közül 5 fő vezető (a vezetők 30 %-a), 19 fő középvezető (a középvezetők 41 %-a), 20 fő pedig beosztott (a beosztottak 62,5 %-a) állásba került. A szabadságharc leverése után közülük 6 fő, 13 % – 3 orvos mellett Verbovszky József és Kovács István esküdtek, valamint Fekete János házipénztárnok – szolgált tovább. Az 1860-61-es alkotmányos időszakban hatan kaptak bizalmat, köztük két Bach-korszaki hivatalnok. A tisztikar 54,8 %-a, 51 fő szolgált már a vármegyében, 1848-ban valamennyien viseltek hivatalt, ide tartozott a Windisch-Grätz alatt szerepelt 7 fő. Ők adták a vezetők 70 (12 fő), a középvezetők 58,7 (27 fő) és a beosztottak 37,5 %-át (12 fő). A Bach-korszakban közülük 10 fő (20%) szolgált tovább, 1860-61-ben pedig 13 nevével találkozhatunk (közülük csupán 1 fő szerepelt az önkényuralom időszakában). A szabadságharc utolsó tisztikara tehát jelentős mértékben elszakadt a megye hagyományos elitjétől, a szabadságharc utáni szerepvállalása azonban nem tér el jelentősen az eddig áttanulmányozott időszakokéitól.

Az 1849. június 11-i Pesten tartott választmányi közgyűlés a megye közigazgatásának átszervezéséről hozott határozatot, amely a megye eddigi öt járását egyenként 8-10 kerületre osztotta, minden kerület élére egy-egy szolgabíró került. Az új szolgabírók kötelesek voltak kerületükben lakni, és hivatali munkájukért személyes felelősséggel tartoztak. A határozat értelmében kettéválasztották

az igazságszolgáltatási és a közigazgatási feladatokat, ugyanis minden tisztségre két személyt választottak.⁴⁴ A megyebizottmány júniusi döntése jelentős előrelépés volt a polgári közigazgatási és igazságszolgáltatási rendszer életbeléptetése felé, hiszen a rendi korszakban alkalmazott kollektív felelősség elve, szemben a személyes felelősséggel, valamint az igazságszolgáltatás és a közigazgatás alapszintű szétválasztásának hiánya a rendi közigazgatás legnagyobb hiányosságának számított.

Az osztrák és orosz seregek előrenyomulása miatt a megyebizottmány menekülni kényszerült, Kecskeméten és Csongrádon még tartottak üléseket, ezután azonban a működésüket beszüntették.⁴⁵

Pest-Pilis-Solt vármegye a Bach-korszakban

A császári csapatok 1849. július 11-én vonultak be Pestre. A Haynau által felállított közigazgatási rendszerben a vármegyét Buda és Pest városokkal, valamint a Jászkon kerülettel a Pesti Polgári Kerületbe osztották be. A kerület polgári irányítást Szentiványi Vince kerületi főbiztos vehette kezébe. A főbiztos augusztus 1-én Madarassy László első alispánnak nevezte ki, ezt követte augusztus 9-én az ideiglenes tisztikar megalakítása.⁴⁶ Ekkor azonban a császári csapatok még nem ellenőrizték a megye teljes területét, ezért a közigazgatás kiépítése a katonai előrenyomulással, valamint a vidék pacifikációjával párhuzamosan kellett, hogy haladjon. Varga Soma ceglédi és Tenke László kecskeméti főszolgabíró augusztus 10-én kapta meg megbízólevelét. A tisztikar kialakítása szeptember 9-éig elhúzódott. Az új tisztviselők legfontosabb feladata a rend helyreállítása, valamint a katonaság ellátásának biztosítása mellett a „pártütőknek” és híveiknek a felkutatása és vagyonuknak zár alá helyezése volt.⁴⁷ Az osztrák hadsereget elsősorban a váci és a pesti járásokban szállásolták el, ezért az alispán többször sürgette e járások tehermentesítését.⁴⁸

A szabadságharc leverése után Pest megye esetében más megyéktől eltérve érdemes megvizsgálni az 1849. szeptemberében kinevezett tisztikart, ezt indokolja, hogy a Bach-korszakban a megye feldarabolása előtt ez az utolsó egységes megyei tisztikar, ettől az időponttól kezdve egymástól különválasztva kell kezelni Pest-Solt és Pest-Pilis megyehatóságokat.⁴⁹ 1849. szeptemberében 40 fő állt szolgálatba, közülük 25 fő rendelkezett reformkori és 1848-as múlttal, 5 fő a Babarczy-féle tisztikarban, 10 pedig szeptemberben kezdte meg szolgálatát. Míg az 1849. májusában megválasztott tisztikarból csupán Sánta Antal szerepelt, addig a Babarczy által kinevezettek közül 14 fő (6 vezető – Jankovič György másodalispán, Hajós József főjegyző, Mészáros Károly, Szeles József, Thenke László, Végh Ignác főszolgabírók –, 3 középvezető, 5 beosztott) szolgált. A Szentiványi Vince által vezetett megye tehát inkább tekinthető a reformkori hivatali apparátus örökösének, mint

az megfigyelhető volt a megye 1848 májusi ujjászervezésekor. A kinevezési gyakorlat azt igazolta, hogy elsősorban a Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetése után szolgálatban állókat igyekeztek eltávolítani állásaikból, és az 1848-ban hivatalnokoskodókra alapozták az új közigazgatást. A 25 1848-as múlttal rendelkező személy közül csupán 9 fő szolgált Windisch-Grätz alatt is, ez a kategória adta a vezetőket 75 (9 fő), középvezetőket 50 (4 fő) és beosztottakat 60 %-át (12 fő). A Bach-korszak definitív szakaszában 8, az alkotmányos időszakban 4, a Schmerling-provizóriumban 6 fő töltött be közülük állást. A fennmaradó 15 személy közül 5 a Windisch-Grätz-i adminisztrációban jelent meg először. Közöttük 3 vezetőt, 4 középvezetőt és 8 beosztottat találunk. 3 fő – Thenke László főszolgabíró, Báthory István és Schlick Gyula írnok – szolgált tovább a definitív korszakban.

A szabadságharc leverése után kinevezett tisztikar tehát a megye reformkori és 1848-as tisztikarának az utóda. 1849 szeptemberében nem lehet kimutatni gyökeres átalakulást. Az látható ugyan, hogy a személyi állomány többször átstrukturálódott a szabadságharc időszakában. Az átszervezések közül az 1849 májusi volt a legjelentősebb, az önkényuralom számára a kompromittálódás szempontjából választóvonalnak tekinthető változás.

Az ideiglenes közigazgatás mellett elkezdődött az ideiglenes igazságszolgáltatási szervezet kialakítása, a munka irányítását Jankovich György másodalispán végezte. A megyei közigazgatási rendszer végleges kialakításáig a havonta kétszer ülésező polgári törvényszék volt illetékes az eddig a közgyűlés jogkörébe tartozó „betáblázások, tilalmazások, ellentmondások, képviselői vagy ügyési megbízások” ügyében.”

A vármegye hajdani vezetői közül többeket is kemény büntetés sújtott a szabadságharc leverése után. Nyáry Pál Világoson esett fogságba, előbb halálra ítélték, majd az ítéletet 20 év várfogságra változtatták, amiből 6 évet töltött le Josephstadtban. Szeles Lajos másodalispánt szintén halálra ítélték, amit 15 év várfogságra változtattak, ő a komáromi várban halt meg. Gróf Károlyi István a huszárezred felállításáért 400 000 forint pénz és 2 év börtönbüntetést kapott. Halász Boldizsár, Patay József és Simonyi János népképviselők halálos ítéletét szintén várfogságra változtatták. Kossuth Lajost, Hajnik Pált, Grove Istvánt és Rákóczy Jánost 1851. szeptember 21-én halálra ítélték, és in effigie felakasztották.”

A provizórium időszaka

Az ideiglenes közigazgatási rendszer kiépítése során Szentiványi Vince, aki megtartotta kerületi főispáni tisztét, Madarassy László első- és Jankovics György másod alispánt megerősítette állásában. Az 1849 október végén életbeléptetett „ideiglenes közigazgatási rendezet” a járások számát tizenhétre emelte. Az új járás

beosztás kialakításakor elsősorban arra ügyeltek, hogy ahol lehetett, nemzetiségű többségű területeket jelöltek ki. A járás székhelyét úgy kellett megválasztani, hogy az a legtávolabbi településtől is csupán egy napi járóföldre essék. A járási tisztviselőknek emellett kötelességük volt a helyben lakás. Az újonnan felállított járásokba, vagy ahogy azokat nevezték, kerületekbe, 17 új szolgabíró és 10 segédet neveztek ki. Az új közigazgatási rendszer 1850. március 4-én lépett életbe, ekkor a hatalmas kiterjedésű megyét három kormánybiztosságra osztották: ifj. báró Majthényi László vezette pesti, Keresztessy József vezette kecskeméti és a Végh Ignác vezette kalocsai.¹⁰ Az új hivataloknak a rendelkezésre álló rövid egy hónap alatt kellett a folyamatban lévő ügyeket szétosztani. A megye központi levéltára Pesten maradt, csupán az újonnan keletkezett iratok alkották az új megyefőnökségek irattárát.¹¹ Az új tisztviselőket 1850 márciusában nevezték ki, a kinevezésre javasolt személyek hosszabb ideje szolgálatot teljesítők voltak, azaz a szerkezeti változás nem járt együtt automatikus személyi átalakulással. Azonban a hivatali állások számának csökkenése óhatatlanul is maga után vonta egyes személyek elbocsátását, kinek számára ígéretet tettek, hogy a törvénykezési szervezet végleges kialakításakor kapnak állást, addig is valódi feladattal nem járó rendelkezési állományba helyezték őket.

A Pest-Budai Katonai Kerület élére Koller Ferenc miniszteri biztost nevezték ki. Szentiványi Vince kerületi főbiztos utóda Ambrus Mihály lett, kinek hivatalát Ambrus tartós betegsége miatt Koller Ferencnek kellett átvennie. Koller 1850. december 17-ig látta el a két állást. Működése alatt a legfontosabb változás a megye újabb szerkezeti átalakítása volt, a pesti megyefőnökség területét megőrizve Pest-Pilis megyévé alakult, a kecskeméti és a kalocsai területet azonban összevonták, és Kecskemét központtal megalakították Pest-Solt megyét, melynek főnöke Keresztessy József lett.¹² Ezt a kerületi főbiztos 1850. február 9-én keltezett 1891. számú leirata rendelte el. A két hatóság járásainak számát az eredeti 17-ről 13-ra csökkentették.¹³

1850. december 18-án August Antal vette át a pesti kerület irányítását, ez a változás többet jelentett egyszerű személycserénél, hiszen együtt járt a miniszteri biztosság intézményének és a katonai közigazgatási rendszernek a megszüntetésével, és a Bach-féle provizorikus, ideiglenes irányítási szisztémájának bevezetésével.

1851. január 1-től tehát Pest-Pilis-Solt vármegye kettéosztását véglegesítették. Pest-Pilis Kapy Eduárd személyében új főnököt kapott, Pest-Solt irányítását továbbra is Keresztessy József látta el. A megerősített felosztás után Pest-Pilis nyolc járásból (szentendrei, budaörsi, váci, gödöllői, pilisi, dabasi, ráckevei, nagykátai) állt, területe 94 négyzetmérföldet tett ki, lakosságának száma pedig az 1850-es népszámlálás adatai szerint 342 990 fő volt.¹⁴ A kecskeméti központú Pest-Solt megye hét járásból (Kecskeméti, Ceglédi, Nagykőrösi, Solti, Kalocsai, Hajósi, Kiskőrösi) állt, területe 95 négyzetmérföld, lakossága pedig 215 057 volt.¹⁵ A megyehatóságok egymás közötti ügyeiket

magyarul intézték, csupán a megyefőnöki felterjesztésekben fordul elő néhány német nyelvű irat.

Pest-Pilis megye 1851-ben szolgálatot teljesítő tisztikara, az esküokmányok szerint 62 főt tett ki.¹¹ A 39 új ember adta a szolgálathoz lévő tisztikar 63 %-át, részarányuk a vezető hivatalnokok között 42,8 % – 6 fő – a középvezetők között 57,1 % – 8 fő – beosztottak között pedig 78,1 % – 25 fő – volt. A hivatalnoki karnak 37 %-a szerepelt alkotmányos időszakban¹², 13 fő (21 %) a szabadságharc alatt is szolgált, a megye 14 vezető hivatalnoka közül 7, a 14 középvezetője közül 3, a 32 beosztottja közül 3 közülük került ki.

A személyügyi kimutatási kartonok alapján részletesebb képet alkothatunk az ismert beosztású tisztikar összetételéről.¹³ A megye vezetését adó 14 fő közül nyolcnak ismert a kartonja, Kapy Eduárd Sáros megyei születésű megyefőnökön kívül valamennyien Pest megyei születésűek vagy illetőségűek voltak. Az átlagéletkoruk 42 év, a legöregebb, Tessényi Zsigmond, az 53 éves főorvos, a legfiatalabb Madách Béla, a 26 éves budaörsi főszolgabíró volt. Németül és latinul mindnyájan beszéltek, négyen emellett „szlávul”, ketten pedig franciául is értettek. Schmidt János főorvos pedig a magyar, német, latin, francia, olasz és ógörög nyelvekben volt jártos. A két orvoson kívül valamennyien ügyvédi diplomával rendelkeztek. A 14 középvezető közül csupán négynek ismeretesek az életrajzi adatai, de 10 fő születési helye megállapítható, 8 megyei, 1 nógrádi és 1 debreceni volt. Az 4 ismert születési idejű hivatalnok közül a legidősebb Nagy Sándor kerületi orvos (49 év), a legfiatalabb Pilisy Béla szolgabíró (28 év) volt, az átlagéletkor pedig 35 év. Nyelvtudása csupán három főnek ismert, valamennyien beszéltek németül és latinul, ketten pedig „szlávul”. Hét személy végzettségét lehet megállapítani: 3 orvosi, 4 pedig jogi diplomával rendelkezett. A 32 beosztott hivatalnok közül hétnek ismertek a személyügyi kartonjai, mellettük még 4 születési helye valószínűsíthető: 8 fő megyei származású, 2 somogyi, 1 pedig újverbázi volt. A legöregebb Hoffman József kiadó (53 év), a legfiatalabb Kármán Lajos, az újverbázi fogalmazó (22 év), az átlagéletkor 34 év. Németül és latinul valamennyien beszéltek, Hőke Lajos emellett franciául és angolul is tudott. Két főnek ismeretlen a végzettsége, négyen ügyvédi diplomával, 1 fő pedig filozófiai tanulmányokkal rendelkezett.

A 16 ismert hivatali életrajzú tisztviselőről megállapítható, hogy valamennyien felsőfokú végzettséggel rendelkeztek, legalább németül beszéltek, 24 fő (az ismert születési helyűek 82,7 %-a) megyei születésű volt.

Az 1851-es tisztikar 35,4 %-a – 22 fő – a Bach-korszak második szakaszában, 8 %-a – 5 fő – az 1860-61-es tisztikarban, 21 %-a – 13 fő – a Schmerling-provizóriumban, 3 %-a – 2 fő – a kiegyezés utáni tisztikarban is részt vett.

Pest-Solt megye 1851-ben szolgálatot teljesítő tisztikara az esküokmányok szerint 33 fő volt.¹⁴ A 18 új ember a tisztikar 54,5 %-át adta, részarányuk a vezető hivatalnokok között 41,6 % – 5 fő –, a középvezetők között 0 %, beosztot-

tak között pedig 86,6 % – 13 fő – volt. A hivatalnoki karnak 45,5 %-a – 15 fő – szerepelt az alkotmányos időszakban, Horvát Mihály megyefőnök kivételével mind rendelkezett a szabadságharc alatti szolgálattal, közülük került ki a megye 12 vezető hivatalnoka közül 7, az 5 középvezetője közül 5, a 15 beosztottja közül 2, Molnár Mihály beosztása pedig ismeretlen. Az alkotmányos múlttal rendelkező hivatalnokok tehát a vezető beosztásokban – számarányukhoz képest – felülreprezentáltak jelennek meg.

A 12 vezető közül hétnek ismert a kartonja." A születési helye 9 főnek ismert: heten a megyében, Horváth Mihály megyefőnök Győr vármegyében, Moravcsik György főszolgabíró pedig Ludrófalván született. Az átlagéletkoruk 37,8 év, a legöregebb Mészáros Károly főszolgabíró (54 év), a legfiatalabb Kada András főorvos és Csernus Imre főszolgabíró (27 év) volt. Németül és latinul mindnyájan beszéltek, hárman emellett „szlávul” is értettek. 6 fő jogi, 2 fő mérnöki, 1 pedig orvosi tanulmányokat folytatott. Az 5 középvezető a vármegyében született. Két személynek ismertek a részletes adatai: Vörös András szolgabíró 31, Csillagh Benjámín megyei titkár 30 éves volt, mindkettő ügyvédi diplomával és német, latin nyelvismerettel rendelkezett. Rájuk kívül még a két járási orvos felsőfokú végzettsége tekinthető biztosnak. A 15 beosztott hivatalnok közül tizenegy esetében az 1850-51-es szereplés jelenti az első értékelhető adatot, róluk semmilyen más információval nem rendelkezünk. A fennmaradó 4 személy közül Kovács István díjnokról csupán annyit tudunk, hogy 1849 májusában a solti járás esküdtje lett. Személyi kartonnal csupán három fő rendelkezik, valamennyien más vármegyéből származó magyarok voltak, jogi végzettséggel, német és – egy kivételével – latin nyelvismerettel rendelkeztek, átlagéletkoruk 38,3 év volt.

A ismert hivatali életrajzú tisztviselőről megállapítható, hogy valamennyien felsőfokú végzettséggel, idegennyelvtudással rendelkeztek, és 13 fő (az ismert születési helyűek 72,2 %-a) megyei születésű volt.

Az 1851-es tisztikar 33 %-a – 11 fő – a Bach-korszak második szakaszában, 24%-a – 8 fő – az 1860-61-es tisztikarban, 27%-a – 9 fő – a Schmerling-provizóriumban, 12%-a – 4 fő – a kiegyezés utáni tisztikarban is részt vett.

Ha összesítjük a két tisztikar 1851-es adatait, akkor megállapítható, hogy 36 fő volt megyei születésű (az ismert születési helyűek 78,7 %-a), valamennyi ismert kartonon felsőfokú végzettségre és idegennyelv-ismeretére utaló adatok találhatóak, a szabadságharc időszaka alatt 33 fő, 35 % szolgált; a vezetők 53,8 %-a, a középvezetők 63 %-a, a beosztottaknak pedig a 15 %-a tartozott ebbe a kategóriába. A megyék vezetésében tehát az új emberek elsősorban az alacsony beosztásokban jelentek meg, a hagyományos elit a vezető beosztásokban felülreprezentáltak szerepelt. Az összesített adatok alapján 35 % – 33 fő – esetében a definitív, 14 % – 13 fő – az 1860-61-es, 23 % – 22 fő – a Schmerling-provizórium, 6,4 %-nál – 6 fő – pedig a kiegyezés utáni szolgálat bizonyítható. A tisztviselők tehát a későbbi korszakokban fokozatosan veszítik el szerepüket, de az kimutat-

ható, hogy az önkényuralmi időszakokban többen állnak szolgálatban közülük, mint az alkotmányos periódusokban.⁴⁰

A definitívum időszaka

Az 1853. január 19-én kelt rendelet alapján végrehajtott átszervezés után a két megyehatóság a Budai Helytartósági Osztály irányítása alá került. Augusz Antal, a volt Pesti Kerületi Kormányzat vezetője továbbra is szolgálatban maradt, csak hivatalát Pestről Budára helyezték, és át kellett térnie a teljes német nyelvű ügyintézésre. Az Augusz elnökletével megalakult Budai cs. kir. Szervező Bizottmány feladata lett a járási beosztás kialakítása és a birodalom területéről beérkezett álláspályázatok elbírálása. A szervezési feladatokat a bizottmány 1854. októberében fejezte be, ezután a személyi ügyekben a helytartósági osztály vezetője által irányított személyügyi bizottmány intézkedett.⁴¹

A hajdani Pest-Pilis-Solt vármegye továbbra is két megyehatóságra oszlott, a járási beosztás azonban újra módosult. Pest-Pilis megye járásainak száma eggyel csökkent, mivel a szentendrei és a budaörsi járást budavidéki járás néven összevonták, a pilisi és a dabasi pedig új központjukról új elnevezést – monori, ócsai – kapott. A megye járásai beosztása tehát a következőképpen alakult: budavidéki cs. kir. politikai szolgabíróság, ráckevei, váci, nagykátai, monori, ócsai, gödöllői cs. kir. vegyes szolgabíróság. A Megyehatóság területén 12 mezővárosban, 130 községben és 84 pusztán 225 775 fő élt. A lakosság 58 %-a (131 756) magyar, 22 %-a (49 750) német, 13,7 %-a (31 010) szlovák, 1,8 %-a (4 006) szerb, 0,8 %-a (1 942) cigány nemzetiségű volt, a töredékadatok 3,3 %-ot tettek ki. Pest-Solt megye területén a hajósi járást megszüntették, a solti székhelye pedig Dunavécsé lett. A megye járásai tehát a kecskeméti cs. kir. politikai szolgabíróság, valamint a kiskörösi, a nagykörösi, a dunavécséi, a ceglédi és a kalocsai cs. kir. vegyes szolgabíróság lettek. A megye területén 4 város, 7 mezőváros, 31 község mellett 2 pusztá volt található. A 200 992 fős lakosság 85,3 %-át a magyar (171 505 fő), 5,8 %-át a szlovák (11 619 fő), 5,4 %-át a német (10 882 fő) és 1,3 %-át (2 611 fő) a horvát nemzetiség adta, a töredékek 2,2 %-ot tettek ki.⁴²

A provizórium és a definitívum fordulóján, a Müller-féle alkotmányos napár adatainak felhasználásával végeztük el a két megyehatóság közigazgatási és igazságszolgáltatási tisztikarának elemzését.

A Pest-Pilisi Megyehatóságon 1853-54 fordulóján 52 fő teljesített szolgálatot.⁴³ Az 1851-est tisztikarból 21 fő nem szerepelt a kimutatásban, közülük 3 fő később még megjelenik az alkalmazottak között, Homoky Andrást pedig Komárom megyébe helyezték át. 1854-re 2 főszolgabíró, 2 számvevő, a levéltáros, 5 szolgabíró, 1 kerületi orvos és 10 beosztott hivatalnok hagyta el a megyét. Az ekkor szolgálatba lépett 11 új ember közül 9 beosztott állásba került, Könyevy Lipór számvevői, Matekovits Ferenc pedig levéltárosi kinevezést kapott. A hiva-

talnoki kar 35,8 %-a, 19 fő rendelkezett alkotmányos múlttal, a megye 12 vezető hivatalnokai közül 7 (58,3 %), a 11 középvezetője közül 5 (45,3 %), a 30 beosztottja közül 7 (23,3 %) közülük került ki.

A megye vezetését adó 11 fő közül kilencnek ismert a kartonja.⁴⁴ 6 fő Pest megyei, 2 fő egyéb magyar, Gustav Mader pedig csehországi születésű volt. Az átlagéletkoruk 41,5 év, a legöregebb Schmidt János, az 53 éves főorvos, a legfiatalabbak Madách Béla és Jovanovits György, a 26 éves főszolgabírók voltak. Németül valamennyien beszéltek, emellett 7 fő latinul, 5 pedig szláv nyelven értett. Gustav Mader németül, csehül, olaszul és franciául beszélt. A Schmidt János főorvoson kívül valamennyien jogi végzettséggel rendelkeztek. A 11 középvezető közül ötnék ismeretesek az életrajzi adatai, ezen kívül 2 fő születési helye és végzettsége megállapítható: 5 fő megyéből, 1 Debrecenből, 1 pedig Bánhegyesről származott. Az 5 ismert születési idejű hivatalnok közül a legidősebb Tessényi Zsigmond kerületi orvos (56 év), a legfiatalabb Somogyi Antal szolgabíró (24 év) volt, az átlagéletkor 35 év volt. Nyelvtudása 4 főnek ismert: németül valamennyien, latinul és „szlávul” pedig hárman beszéltek. Hét személy végzettségét lehet megállapítani: 3 orvosi, 4 pedig jogi diplomával rendelkezett. A 30 beosztott hivatalnok közül nyolcnak ismertek a kartonjai, mellettük még 4 születési helye valószínűsíthető: 7 fő a megyéből, 2 Somogyból, 1 Máramarosból, 1 Pozsony vármegyéből, 1 pedig Újverbászról származott. A legöregebb Hoffman József kiadó (56 év), a legfiatalabb Kármán Lajos az újverbászi fogalmazó (25 év), az átlagéletkor 40,8 év. Németül és latinul valamennyien beszéltek. Két főnek ismeretlen a végzettsége, hárman filozófiai, hárman jogi és filozófiai tanulmányokat folytattak, egy fő pedig ügyvédi diplomával rendelkezett.

Az ismert hivatali életrajzú tisztviselők felsőfokú végzettséggel rendelkeztek, legalább németül beszéltek, 18 fő (az ismert születési helyűek 64,3 %-a) megyei születésű volt. Az 1853-54-es tisztikar 39,6 %-a – 21 fő – a Bach-korszak második szakaszában, 15 %-a – 8 fő – az 1860-61-es tisztikarban, 24,5 %-a – 12 fő – a Schmerling-provizóriumban, 5,6 %-a – 3 fő – a kiegyezés utáni tisztikarban is részt vett.

Pest-Pilis megye területéhez, a Müller-féle kimutatás alapján 15 bírósági fórum tartozott,⁴⁵ ahol 166 személy állt szolgálatban, közülük csupán 24 fő rendelkezett alkotmányos szolgálattal (3 vezető, 18,7 %, 13 középvezető, 20,3 %, 8 beosztott 9,3 %). Részletesebb adatokkal 34 főről rendelkezünk. A 16 vezető közül Bizony Tamás járásbíró ügyvéd volt, 1812-ben született Miskolcon, a szintén jogi végzettségű Eötvös József megyei törvényszéki elnök 1822-ben Egerben született, Nagy István pedig 1848. szeptemberében jelent meg Pest megye tisztikarában. Mindhárman szolgáltak a szabadságharc időszakában. A 64 középvezető közül 19 főről szerepelnek 1853 előtti adatok. Kilenc fő a megyéből, 7 pedig egyéb magyar vármegyékből származott. A legidősebb Radler András járásbíró (44 év), a legfiatalabb Steinbach István ülnök (26 év) volt, az átlagéletkoruk 35

év. 6 fő ügyvédi diplomával rendelkezett, 4 jogi, 1 pedig filozófiai tanulmányokat folytatott. Németül és latinul mindnyájan értettek, emellett 6 fő valamilyen szláv nyelvben is jártas volt, Popovits Sándor és Rozsos Ferenc ülnök pedig németül, latinul, szerbül, románul és franciául beszélt. A 86 beosztott közül 12 fő esetében tudunk részletesebb vizsgálatot végrehajtani. Közülük 10 fő számitott megyeinek, 1 Barsból, 1 pedig Szegedről érkezett. A legidősebb az 57 éves írnök, Mészáros Károly, a legfiatalabb a 23 éves Ihász Márton volt, az átlagéletkor 34,2 év. Négy főnek ismeretlen a végzettsége, a többiek mind felsőfokon képzettek voltak, közigazgatási, jogi, orvosi vagy filozófiai tanulmányokat folytattak. 5 fő németül, 6 latinul beszélt, Baranyi Sándor emellett „szlávul” és szerbül értett.

Az ismert hivatali életrajzú igazságszolgáltatási tisztviselők tehát szintén rendelkeztek felsőfokú végzettséggel és idegennyelvtudással, 20 fő (az ismert születési helyüek 64,5 %-a) megyei születésű volt. Az 1853-54-es tisztikar 30,7 %-a – 51 fő – a Bach-korszak második szakaszában, 7 %-a – 12 fő – az 1860-61-es tisztikarban, 14 %-a – 23 fő – a Schmerling-provizóriumban, 5 %-a – 8 fő – a kiegyezés utáni tisztikarban is részt vett.

1853-54-ben Pest-Solt megyében 40 fő szolgált. 11 fő, 27,5 % rendelkezett alkotmányos múlttal, a megye vezetésében felülreprezentáltak jelen, hiszen ők adták a *vezetők* 78 (7 fő), *középvezetők* 33 (2 fő) és a *beosztottak* 8 %-át (2 fő). Az 1851-es tisztikarból 13 fő nem szolgált tovább: 2 főszolgabíró, 2 mérnök, 1 főorvos, 2 alorvos, 3 beosztott és egy ismeretlen beosztású további szolgálatáról nincsenek adatok a feldolgozott vármegyékben. Moravcsik György főszolgabíró a Jászkun kapitányságban, Csillagh Benjámín pedig Heves megyében folytatta tovább közigazgatási karrierjét. 1854-ben 8 olyan személy kezdett meg olyan hivatali pályáját, melyről korábbi adattal nem rendelkezünk, mivel valamennyien beosztott írnökök, díjnokok, segédek, feltételezhető róluk, hogy ők a megnövekedett létszámszükséglet miatt felvett fiatal hivatalnokok voltak.

Mind a 9 *vezetőről* részletesebb képet tudunk alkotni meglévő kartonjaik alapján. Öten a megyében, négyen pedig egyéb magyar vármegyékben születtek. Átlagéletkoruk 38 év, a legöregebb Mészáros Károly (57 év), a legfiatalabb Báthory Gábor főszolgabíró és Paolini Frigyes megyei biztos volt (28 év). Németül és latinul mindnyájan beszéltek, hárman emellett „szlávul” is értettek. 7 fő jogi, 1 filozófiai tanulmányokat folytatott, Hajós Menyhért főszolgabírónak a végzettsége ismeretlen. Paolini Frigyes, aki önéletrajza szerint századosként részt vett a szlovák felkelésben, a magyar mellett a „négy államnyelvet” beszélte. A 6 *középvezető* közül 3 fő a vármegyében, Eleméry Ferenc járási orvos pedig Bács megyében született. A legfiatalabb Kada András járási orvos (30 év) (Kada 1851-ben még megyei főorvosként a *vezetők* közé tartozott), a legöregebb Eleméry Ferenc (42 év) volt, az átlagéletkor 35,3 év. 4 fő orvos, 1 pedig ügyvéd volt. Nyelvismerete két főnek ismert: Kada András német, latin, francia és „szláv”, Vörös András szolgabíró pedig német és latin nyelven beszélt. A 25 *beosztott* hivatalnok kö-

zül 10 főről rendelkezünk részletesebb információkkal: csak négyen származtak a megyéből, de a fennmaradó 6 fő magyar volt. A legöregebb Nemes István 52 éves fogalmazó, a legfiatalabb pedig a 25 éves írnok, Kerekes István, Szalay Sándor gyakornok és Nagy Károly díjnok volt, az átlagéletkor 32,1 év. Nyolc főnek ismert a végzettsége: 3 ügyvéd volt, 4 jogi, 1 pedig filozófiai tanulmányokat is folytatott. A nyolc ismert nyelvtudású hivatalnok mindegyike beszélt németül, latinul: „szlávul” 1 fő értett.

Az 1853-54-es tisztikar elemzése után ismét megállapítható, hogy az ebben az időszakban hivatalban állók szintén felsőfokon képezettek voltak, és rendelkeztek a munkavégzéshez szükséges német és egyéb nyelvek ismeretével. 12 fő (az ismert születési helyüek 63,1 %-a) megyei születésű. Az 1853-54-es tisztikar 40 %-a – 16 fő – a Bach-korszak második szakaszában, 20 %-a – 8 fő – az 1860-61-es tisztikarban, 25 %-a – 10 fő – a Schmerling-provizóriumban, 10 %-a – 4 fő – a kiegészítés utáni tisztikarban is részt vett.

Pest-Solt megye területéhez tartozó 8 bíróságon⁴⁴ 41 fő dolgozott,⁴⁵ közülük 12 fő rendelkezett alkotmányos szolgálati múlttal (6 vezető, 75 %, 4 középvezető, 25 %, 2 beosztott 12 %). A 8 vezető közül, a 6 ismert származású Pest megyei volt. A legöregebb a 43 éves törvényszéki elnök, Végh Ignác, a legfiatalabb a 34 éves járásbíró, Bolváry Antal volt, az átlagéletkort nem érdemes kiszámolni, hiszen rajtuk kívül Hegedűs Sándor járásbíró születési éve ismert pontosan (1818). Végh, Bolváry és Hegedűs ügyvédek voltak, latinul és németül beszéltek. A 16 középvezető közül 7 főről szerepelnek részletesebb adatok. Öten a megyéből, ketten pedig egyéb magyar vármegyékből származtak. A legidősebb Jeszenszki Pál segédjárásbíró (50 év), a legfiatalabb Zombory János ülnök (30 év) volt, az átlagéletkoruk 36,7 év. 3 fő ügyvédi diplomával rendelkezett, 1 pedig jogi, politikai és filozófiai tanulmányokat folytatott. Németül és latinul mindnyájan értek, emellett 2 fő „szlávul” is beszélt. A 17 beosztott közül 7 fő esetében rendelkezünk részletesebb adatokkal. Közülük öten a megyében születtek. A legidősebb a 32 éves Papanek Ignác és Szabó János, a legfiatalabb a 23 éves Dobos Sándor volt, az átlagéletkor 28,3 év volt. A végzettsége három főnek ismert, 2 fő jogi, 1 pedig filozófiai tanulmányokat folytatott, hatan németül és latinul beszéltek.

Az 1853-54-es igazságszolgáltatási tisztikar 53,6 %-a – 22 fő – a Bach-korszak második szakaszában, 7 %-a – 3 fő – az 1860-61-es tisztikarban, 22 %-a – 9 fő – a Schmerling-provizóriumban is részt vett. Az igazságszolgáltatási tisztviselők is rendelkeztek tehát felsőfokú végzettséggel és megfelelő idegnyelvtudással, 20 fő (az ismert születési helyüek 80 %-a) megyei születésű volt.

Ha összesítjük a két tisztikar 1853-54-es pest-pilis- és pest-solti adatait, akkor megállapítható, hogy 70 fő volt megyei születésű (az ismert születési helyüek 67,9 %-a). Az ismert személyi katonok döntő többségén felsőfokú végzettségre és idegen nyelv ismeretére utaló adatok találhatóak, ahonnan ezek hiányoznak, ott nincs más alacsonyabb iskolai végzettségre utaló információ. Alkotmányos hiva-

tali múlttal 66 fő (27,1 %) rendelkezett, a *vezetők* 52,3, a *középvezetők* 24,7, a beosztottnak 18,6 %-a tartozott ebbe a kategóriába. Ha a közigazgatási tisztikart külön vizsgáljuk, akkor a *vezetők* 70, a *középvezetők* 41,2, a *beosztottak* 16,4 %-a sorolható ebbe a kategóriába. Az alkotmányos múlttal rendelkezők száma tehát 1851-hez képest megduplázódott, de mivel ebben az időszakban a hivatali apparátus is jelentős mértékben felduzzadt, arányuk csökkent. De megállapítható, hogy a vezető tisztségekben továbbra is jelentős pozíciókat őriztek. Az összesített adatok alapján 36,6 % – 110 fő – esetében a definitív, 10 % – 31 fő – az 1860-61-es, 18 % – 54 fő – a Schmerling-provizórium, 5 %-nál – 15 fő – pedig a kiegyezés utáni szolgálat bizonyítható. A tisztviselők a későbbi korszakokban fokozatosan veszítették el szerepüket, de az önkényuralmi időszakokban többen álltak szolgálatban, mint az alkotmányos periódusokban.

A definitív időszakból az első elemzést az 1856-os tisztikar esetében végeztük el.

A Pest-Pilisi Megyehatóságon 1856-ban 55 fő teljesített szolgálatot.⁷⁰ Az 1853-54-es tisztikarból 39 fő, köztük 14 Pest megyei születésű, nem szerepelt a kimutatásban. 10 *vezető* – a megyefőnök, 5 főszolgabíró, a számvevő, a levéltáros, az I. osztályú megyei biztos és egy főorvos –, 3 szolgabíró és 26 *beosztott* hagyta el a megyét. 13 fő más megyékben folytatta munkáját, 21 főről többet nem szerepelnek adatok a feldolgozott vármegyékben. A szolgálatba lépett 41 új ember közül huszonhatról vannak 1856 előtti adatok, 13 megyei, 10 egyéb magyar, 3 pedig idegen származású volt. Az új emberek közül került ki 7 *vezető* – alkotmányos múlttal 3 rendelkezett –, 8 *középvezető* – alkotmányos múlttal 1 rendelkezett – és 26 *beosztott*, alkotmányos múlttal 5 rendelkezett. A teljes hivatalnok kar 25 %-a, 14 fő szolgált alkotmányos időszakban, a megye 10 *vezető* hivatalnoka közül 6 (60 %), a 15 *középvezetője* közül 3 (20 %), a 30 *beosztottja* közül 5 (16,6 %) közülük került ki.

A megye *vezetését* adó 10 fő közül hétnek ismert a személyi kartonja.⁷¹ 3 fő Pest megyei, 4 fő egyéb magyar születésű volt. Az átlagéletkoruk 41,4 év, a legöregebb Halász Farkas, az 52 éves, a legfiatalabb Simontsits László, a 36 éves főszolgabíró volt. Németül valamennyien beszéltek (két főnek nyelvtudására nincsenek adatok), emellett 4 fő latinul, 2 pedig valamilyen szláv nyelven értett, valamennyien jogi végzettséggel rendelkeztek. A 15 *középvezető* közül nyolcnak ismertek az életrajzi adatai. 4 fő a megyéből, 3 más magyar területről, 1 pedig Csehországból származott. A 7 ismert születési idejű hivatalnok közül a legidősebb Tessényi Zsigmond kerületi orvos (60 év), a legfiatalabb John Albert szolgabíró (28 év) volt, az átlagéletkor 38,1 év. Németül valamennyien beszéltek, emellett 5 fő latinul, 4 pedig valamilyen „szláv” nyelven értett. A cseh Anton Hable magyarul nem tudott. 5 fő jogi, 1 filozófiai és 2 orvosi végzettségű volt. A 30 *beosztott* hivatalnok közül tizennyolcra vannak részletes adatok, 8 fő a megyéből, 8 más magyar területekről, 2 pedig Ausztriából származott. A legöregebb Mihalik Pál fogalmazó (50 év), a legfiatalabb Schmidt István tollnok (24 év), az átlagélet-

kor pedig 30,7 év. Németül és latinul a két idegen kivételével valamennyien beszéltek, 4 fő emellett „szlávul”, egy pedig franciául értett, a két osztrák a magyar nyelvet nem ismerte. A grazi születésű Josef Pilley fogalmazón kívül valamennyien felsőfokú végzettséggel rendelkeztek.

Az eddigiekhez hasonlóan a tisztikar tehát 1856-ban is rendelkezett a megfelelő szakirányú képesítéssel, németül valamennyien beszéltek, 15 fő (az ismert születési helyűek 45 %-a) megyei születésű volt. Az 1856-os tisztikar 12,7 %-a – 7 fő – az 1860-61-es tisztikarban, 23,6 %-a – 13 fő – a Schmerling-provizóriumban, 9 %-a – 5 fő – a kiegészítés utáni tisztikarban is részt vett.

Az 1856-ban Pest-Pilis megye területéhez tartozó bírósági fórumokon szolgálatban álló 35 személy²³ közül csak négyről rendelkezünk részletes adatokkal: Eötvös József törvényszéki elnök 1822-ben született Egerben, jogi tanulmányokat végzett, a magyar, latin és német nyelvet ismerte. Horváth Ignác gyakornok 1829-ben született Kalocsán, 1859-ben államvizgát, 1860-ban bírói vizgát tett, 1861-ben pedig ügyvédi diplomát szerzett, nyelvtudása magyar, német és latin volt. Thenke László ülnök 1849 óta szolgált a megyében. Vécsey Sándor törvényszéki portás 1828-ban született Gömör vármegyében, filozófiai és jogi tanulmányait 1847-ben végezte Pápán, magyar, német, latin és francia nyelven beszélt. A fennmaradó 31 fő közül 4 1854, 27 pedig 1856 óta állt szolgálatban, róluk az Országos Levéltár feldolgozott iratanyagában semmi sem található, hiszen ez elsősorban a közigazgatási tisztikart tekintette át.²⁴ Az igazságszolgáltatási tisztikarból csupán 2 fő Schmerling-provizóriumi szolgálatáról tudunk.

1856-ban Pest-Solt megyében 47 fő szolgált.²⁵ Az 1853-54-es tisztikarból csupán 8 fő állt ekkor a megye szolgálatában – Radácsy Frigyes, Vlahovits Mihály főszolgabírók és Kada András járási orvos mellett 5 beosztott hivatalnok – 20 főről nem szerepelnek többé adatok a feldolgozott vármegyékben, 4 fő más vármegyébe került át. Az 1860-61-es időszakban 6 fő, a Schmerling-provizóriumban 3 fő, 1867 után 4 fő hivatalvállalása bizonyítható. 1853 és 1856 között tehát teljesen kicserélődött a tisztikara. 11 fő, 23,4 % rendelkezett alkotmányos múlttal, a vezetők 55 (4 fő) középvezetők 40 (4 fő) és a beosztottak 7 %-át (2 fő) adták, tehát a vezetésben továbbra felülreprezentáltak voltak.

A 9 vezető közül hétről vannak részletes adataink.²⁶ 4 fő a megyében, 3 pedig egyéb magyar vármegyékben születtek, átlagéletkoruk 38,5 év, a legöregebb, Szehenyi Pál főszolgabíró (49 év), a legfiatalabb Kada András főorvos (32 év) volt. Németül és latinul mindnyájan beszéltek, ketten emellett franciául és „szlávul” is értettek, mind a 7 fő jogi végzettségű volt. A 10 középvezető közül hétre vonatkozóan rendelkezünk adatokkal. 4 fő volt vármegyei, 3 pedig egyéb magyar. A legfiatalabb Babocsai József és Csernus István (29 év), a legöregebb Kun Bertalan (42 év) szolgabírók voltak, az átlagéletkor 33,8 év. Két főnek a végzettsége és egynek a nyelvtudása ismeretlen, a többiek mind jogi diplomával rendelkeztek, németül és latinul beszéltek. A 28 beosztott hivatalnok közül 17 főről

rendelkezünk részletesebb információkkal: közülük heten származtak a megyéből, a fennmaradó 10 fő is magyar volt. A legöregebb Chiovini Antal tollnok és Pethő István fogalmazó (32 év), a legfiatalabb pedig a 23 éves tollnok, Jakabffy Károly volt, az átlagéletkor 27,5 év. Három főnek a végzettsége, kettőnek pedig a nyelvtudása ismeretlen, mellettük 2 ügyvéd volt, 10 jogi, 1 politikai, 1 pedig filozófiai tanulmányokat folytatott. Az ismert nyelvtudású hivatalnokok mindegyike beszélt németül, 13 fő latinul, 3 szlovákul, 1-1 pedig franciául és románul értett.

A tisztikar elemzése után megállapítható, hogy a hivatalban állók felsőfokon képzetek voltak és rendelkeztek a munkavégzéshez szükséges német és egyéb nyelvek ismeretével. 15 fő (az ismert születési helyüek 48 %-a) megyei születésű volt. A tisztikar 15 %-a – 7 fő – az 1860-61-es tisztikarban, 36 %-a – 17 fő – a Schmerling-provizóriumban, 4 %-a – 2 fő – a kiegyezés utáni tisztikarban is részt vett.

Pest-Solt megye igazságszolgáltatási fórumain 1856-ban 32 fő dolgozott,⁷ adatok hiányában, a pest-pilisi igazságszolgáltatási tisztikarhoz hasonlóan, itt sem tudunk részletes vizsgálatot végrehajtani. Csupán a következő információkat sikerült összegyűjteni: Égető János gyakornok 1841 óta szerepelt a megyében, bár a választások során nem sikerült tisztséghez jutnia. Gál János megyei törvényszéki tanácsos rendelkezett 1848-as vármegyei múlttal. Gyenes Sándor törvényszéki ülnök 1824-ben Révkomáromban született, végzettsége ismeretlen, a német és a latin nyelvet ismerte. Machick Lajos államügyész 1822-ben Szentendrén született, végzettsége ismeretlen, német, latin, szerb, szlovák nyelvtudással rendelkezett. Marinkics Mihály segédszolgabíró 1826-ban született Kecskeméten, végzettsége ismeretlen, nyelvtudása latin és a német nyelvre terjedt ki. Mráz József segédszolgabíró 1845 óta szolgált a megyében. Nagy Károly megyei törvényszéki tanácsos 1829-ben született Tiszaföldváron, jogi tanulmányokat folytatott, német és latin nyelvtudással rendelkezett. Urbanovszky Jusztin törvényszéki elnök 1841 óta szolgált a megyét. Az igazságszolgáltatási tisztikarból 1860-61-ben 2 fő, a Schmerling-provizóriumban 5 fő, 1867 után 2 fő szolgálata ismert.

Ha összesítjük a két megyehatóság 1856-ban szolgált közigazgatási tisztikarait (az igazságszolgáltatási tisztikarok összesített elemzése adatok hiányában nem lehetséges), akkor megállapítható, hogy 30 fő volt megyei születésű (az ismert születési helyüek 46,9 %-a, a *vezetők* 50, a *középvezetők* 53, a *beosztottak* 42,8 %-a). Az ismert személyi kartonok döntő többségén felsőfokú végzettségre és idegen nyelv ismeretére utaló adatok találhatóak.

Alkotmányos hivatali múlttal 27 fő (23,5 %) rendelkezett, a *vezetők* 52,63, a *középvezetők* 28, a *beosztottak*knak 12 %-a tartozott ebbe a kategóriába. 1853-54 hasonló adataihoz képest valamennyi kategóriában csökkent a részarányuk, de a vezetésen belül még mindig őrizték irányító szerepüket.

Az összesített adatok alapján 14 % az 1860-61-es, 30 % a Schmerling-provizórium, 7 %-nál pedig a kiegyezés utáni szolgálat bizonyítható. A hasonlóan 1853-54-hez a tisztviselő a későbbi korszakokban fokozatosan veszítették el

szerepüket, de a Schmerling-provizóriumban az 1856-osok közül arányait tekintve többen szolgáltak.

A Pest-Pilisi Megyehatóságon 1859-ben 52 fő teljesített szolgálatot.⁷⁷ Az 1856-os tisztkarból 16 fő nem szolgált tovább, de mivel közöttük van az ösztözes 1856-os járási orvos, és ilyen állásban 1859-ben senkit sem találtunk a kimutatásban, valószínűsíthető, hogy velük csökkenteni kell ezt a számot. Az orvosokon kívül Bellegarde Ferenc 1. osztályú biztos, Dobosy László és John Albert szolgabírók mellett 7 beosztott hivatalnok távozott. 11 főről nem szerepelnek többet adatok, 3 1860-61-ben, 5 a Schmerling provizóriumban, 2 pedig 1867 után szolgált. 7 főnek ismert a születési helye: 4 megyei, 2 egyéb magyar és a bécsi születésű Josep Manquett hagyta el a megyét. 1856 után 13 új ember jelent meg, köztük 8 1858-ban tűnt fel, 1 1853 óta Pest-Pilis megyénél szolgált, mellettük 2 megyei, 1 aradi és egy jársói hivatalnok kezdte meg munkáját. Az új emberek közül a legmagasabb tisztséget Békesi István főszolgabíró kapta, mellette 3 középvezetővel és 9 beosztottal gazdagodott a tisztkar. 1859-re tehát már nem zajlott le oly mértékű átalakulás, mint az 1853 és 1856 között megfigyelhető volt, a tisztkar személyi összetétele stabilizálódott. Ezért nem kell elvégezni az 1856-hoz hasonló részletes elemzést, hiszen annak adatai nem különböznek jelentősen az 1859-esétől. A tisztviselők előéletére, születési helyére és a további szolgálatra vonatkozó adatokat azonban ismertetni kell. 1856-ban 15 fő származott a megyéből (az ismert születési helyűek 45 %-a), ez most két fővel csökkent, mivel négygel szintén csökkent az ismert születési helyűek száma is, így az arányuk 43 % lett. (1856-ban a vezetők 42,8, a középvezetők 50, a beosztottak 44 %-a volt megyei születésű, 1859-re az adatok a vezetők esetében 50, a középvezetők esetében 33, a beosztottak esetében 43,7 %-ra módosultak.) Az 1859-es tisztkarból 36 fő 1859 utáni szerepéről nem sikerült adatokat szereznünk, 11 %-a – 6 fő – az 1860-61-es tisztkarban, 21 %-a – 11 fő – a Schmerling-provizóriumban, 6 %-a – 3 fő – a kiegyezés utáni tisztkarban is részt vett.

Az 1859-ben Pest-Pilisi Megyehatóság bírósági fórumain 38 fő teljesített szolgálatot.⁷⁸ Az 1856-os tisztkarban minimális változások következtek be, ezek annak összetételét nem módosították jelentősen, ezért a közigazgatáshoz hasonlóan nem kell részletes elemzést elvégezni. 1859-re 5 fő hagyta el a szolgálatot: az egeri születésű Eötvös József törvényszéki elnök a kecskeméti szolgabírószágon, Bobest Lajos ülnök pedig Egerben folytatta munkáját. Thenke László és Szadlaczek Mátyás ülnökök, Pecháta Lajos igazgatósági segéd további szolgálatáról nem szerepelnek adatok. A tisztkar 8 új emberrel gyarapodott, közülük Breuer József ülnök és Légrády Sándor igazgatósági segéd már 1854-ben is szerepelt, csak 1856-ban hiányzott a kimutatásokból. A fennmaradó 6 fő mind középvezetőként kezdte meg megyei munkáját 1856 és 1859 között.

Pest-Solt megyében 1859-ben 48 fő szolgált.⁷⁹ Az 1856-os tisztkarból 17 fő távozott, és 17 új ember kezdte meg megyei szolgálatát (egy fő 1856 előtt és után

is szerepelt ezért nem vettük az új emberek közé): Bonyhády István megyefőnök, Eötvös Pál főszolgabíró, Paulinyi Frigyes I. osztályú biztos a *vezetők* közé tartozott, mellettük 3 *középvezető* – köztük az osztrák Emanuel Puchberger III. osztályú biztos – és 11 *beosztott*. Ez olyan arányú változás, hogy ennél a tisztikárnál ismét részletes elemzést kell végezni.

A 9 *vezető* közül hatról vannak részletes adataink,¹⁰ de származása 8 főnek ismert: 4 fő a megyében, 3 egyéb magyar vármegyékben, Franz Schmidt pedig Tirolban született. Átlagéletkoruk 40,5 év, a legöregebb Szebenyi Pál főszolgabíró (52 év), a legfiatalabb Kada András főorvos (35 év) volt. Németül és latinul mindnyájan beszéltek, ketten emellett franciául és „szlávul” is értettek, de Franz Schmidt nem beszélt magyarul. 5 fő diplomás ügyvéd volt, 1 pedig politikai és jogi végzettséggel rendelkezett. A 9 *középvezető* közül hatra vonatkozóan rendelkezünk adatokkal: 2 fő vármegyei, 2 jáászberényi, Emanuel Puchberger III. osztályú biztos és Maximilien Schneider szolgabíró osztrák volt. A legfiatalabb Puchberger (28 év), a legöregebb Kun Bertalan (45 év) szolgabíró volt, az átlagéletkor 35 év. 2 fő diplomás ügyvéd, 3 fő politikai és jogi, 1 pedig jogi-közigazgatási végzettségű volt. A 4 magyar latinul és németül beszélt, a két osztrák azonban nem értett magyarul. A 30 *beosztott* hivatalnok közül 15 főről rendelkezünk részletes információkkal: öten a megyéből származtak, a fennmaradó 10 fő egyéb magyar vármegyékben született. A legöregebb Chiovini Antal tollnok (35 év), a legfiatalabb pedig Rózsashegyi Adalbert fogalmazó (25 év) volt, az átlagéletkor 30 év. Két főnek a végzettsége ismeretlen, mellettük 4 ügyvéd volt, 7 fő jogi, 1 pedig filozófiai tanulmányokat folytatott. Az ismert nyelvtudású hivatalnokok mindegyike beszélt németül, két kivételével latinul, 3 fő valamilyen szláv nyelven, 3 franciául, 1 pedig románul értett.

Az 1859-ben hivatalban állók is felsőfokon képzettek voltak és rendelkeztek a munkavégzéshez szükséges német és egyéb nyelvek ismeretével. 11 fő (az ismert születési helyűek 38 %-a) megyei születésű volt. A tisztikar 12,5 %-a – 6 fő – az 1860-61-es tisztikarban, 31,2 %-a – 15 fő – a Schmerling-provizóriumban is részt vett, 33 fő – 68,75 % – 1860 után nem szerepel a feldolgozott adatokban. 1856-hoz képest drasztikusan lecsökkent az alkotmányos múlttal rendelkezők száma: mindösszesen 4 fő, 2 *vezető*, 1-1 *középvezető* és *beosztott* tartozott ide (1856-ban: 11 fő, 23,4 % 4 *vezető* 4 *középvezető* és 2 *beosztott*).

Pest-Solt megye igazságszolgáltatási fórumain 1859-ben 35 fő dolgozott.¹¹ 1856-hoz hasonlóan adatok hiányában csak a személyi összetételben bekövetkezett változásokat tudjuk bemutatni: 1856 és 1859 között 8 fő hagyta el a megyét és 11 kezdte meg szolgálatát, sorsukról a szolgálat befejezése után nem rendelkezünk adatokkal. Az igazságszolgáltatási tisztikarból 1860-61-ben 3 fő, a Schmerling-provizóriumban 6 fő, 1867 után 2 fő szolgálata ismert, 28 főről 1860 után nincsenek adatok.

Ha összesítjük a két megyehatóság 1859-ben szolgált közigazgatási tisztkarait, akkor megállapítható, hogy 24 fő volt megyei születésű (az ismert születési helyűek 40,7 %-a, a vezetők 50, a középvezetők 33, a beosztottak 38,7 %-a). 1856-hoz képest tehát csökkentek az adatok (1856-ban megyei születésű 30 fő, az ismert születési helyűek 46,9 %-a, a vezetők 50, a középvezetők 53, a beosztottak 42,8 %-a).

Alkotmányos hivatali múlttal 16 fő (16 %) rendelkezett, a vezetők 42,1, a középvezetők 10, a beosztottaknak 10 %-a tartozott ebbe a kategóriába. Tehát folytatódott a kategória 1853-54 óta megfigyelhető erőteljes csökkenése.

Az összesített adatok alapján 12 % az 1860-61-es, 26 % a Schmerling-provizórium, 3 %-nál pedig a kiegyezés utáni szolgálat bizonyítható, 71 % pedig többet nem szerepel 1860 után a feldolgozott adatokban.

Pest-Pilis-Solt vármegye és tisztkara 1860-61-ben

Károlyi István 1860. november 29-én keltezett körlevelében értesítette a vármegyét, hogy az uralkodó őt nevezte ki főispáni helytartónak. A tisztújító közgyűlést 1860. december 10-re hívta össze, ahova elsősorban az 1848-49-es bizottmányi tagokat hívta meg, de a községeket külön utasította, hogy az áprilisi törvények értelmében képviseltesék magukat.¹⁴

A december 10-i közgyűlésen, miután a főispán ünnepélyesen megújította 1848-ban tett esküjét, intézkedtek a megye egységének helyreállításáról, és hozzákendtek a legfontosabb feladat, a megyei állandó bizottmány felállításához. Batta Sámuel javaslatára az 1848-as tagok lemondtak hivatalukról, így meg lehetett tartani az új választást. A 623 tag mellé másnap még 57 személy neve került, így a bizottmány tagjainak végleges száma 680 fő lett.¹⁵ A december 10-i ülésen Nyáry Pál javaslatára ideiglenes tiszviselőket választottak, Ivánka Imre jegyző, Egressy Samu tiszti ügyész, Szilvássy István főszolgabíró, Jancsics Antal pedig esküdt lett.¹⁶

A tisztújítás lebonyolítására minden járásba választmányt küldte ki, melyeknek feladatuk volt az 1848-as tisztkarok tagjainak felkutatása és a további szolgálatra való felszólítása mellett azon egyének összeírása, akik a hivatalviselésre önmagukban elég „erőt és tehetséget” éreztek. Az előzetes intézkedések után 1861. január 10-én tartották az általános tisztújítást. Habár a választás előtt a bizottmány úgy nyilatkozott, hogy az olyan emberek, akik a Bach-rendszerben akárcsak egy napot is szolgáltak, nem tölthetnek be hivatalt az új alkotmányos időszakban, a tisztkarba mégis bekerültek egyértelműen „rovott múltú” hivatalnokok is.

Pest-Pilis-Solt vármegye élére tehát 1861. január 10-én választották meg az új tisztkart.¹⁷ A szolgálatba lépett 107 tiszviselő közül 17 fő (15,8 %) viselt hiva-

talt a Bach-korszakban, közülük 15 fő (14 %) a Bach-korszak ideiglenes, 7 (6,5 %) pedig a definitív szakaszában állt munkában. A megye új bizottmánya tehát nem vonta automatikusan meg bizalmát a passzív ellenállás tétele ellen vétőktől. A *vezetők* (23 fő) között 5 kompromittálódott személy található: Becser Sámuel pénztárnok, Gerlóczy Imre levéltárnok, Hajós Menyhért fő hadiadószedő, Sánta Péter fő háziadószedő, Schmidt János főorvos. Az *55 középvezető* 14,5 (8 fő) és a *beosztottak* 13,8 %-a (4 fő) szintén ebbe a csoportba tartozott. Alkormányos múlttal 45 fő rendelkezett, közülük 7 fő vállalt szerepet a Bach-korszakban. A 23 vezető 65,2 (15 fő, csupán alkormányos időszakban szolgált 12 fő, 52,17 %), az 55 középvezető 43,6 (24 fő, csupán alkormányos időszakban szolgált 21 fő, 38,1 %) és a 29 beosztott 20,7 %-a (6 fő, csupán alkormányos időszakban szolgált 5 fő, 17,2 %) közülük került ki. Az új tisztikar harmadik csoportját az először hivatalhoz jutó emberek adták (52 fő, 48,6 %), közülük került ki a *vezetők* 26 (6 fő), a *középvezetők* 47,3 (26 fő) és a *beosztottak* 69 %-a (20 fő). Mivel az 1860-61-es tisztviselőkről nem készültek személyi adatlapok, ezért végzettségükre utaló adatokkal nem rendelkezünk.

A választások során tehát alapvetően átalakult a megye irányítása, az alkormányos múlttal rendelkező, nem kompromittálódott tisztviselők a vezetők között többségre tettek szert, mellettük az új emberek alkották a középvezetők és a beosztottak legnagyobb csoportját. A kompromittálódott hivatalnokok kevés esetben kaptak bizalmat, de jelentős mértékben találhatók meg a vezetők között.

A megye az áprilisi törvények alapján szervezte újjá önmagát, és ezért a bizottmány a január 10-i ülésen úgy határozott, hogy a törvénytelennek tekintett Helytartótanácsból és a Kancelláriától csupán a közigazgatásilag sürgős ügyekben érkezett megkereséseket fogják elfogadni.⁴⁴ Január 23-án pedig átvették az igazságszolgáltatási rendszer irányítását is. A Bach-korszak örökségéből, több megyéhez hasonlóan, egyedül a telekkönyvi rendszert tartották fenn, ennek a vezetését azonban a megyei törvényszékre bízták.⁴⁵

Az 1861. február 11-i közgyűlés foglalkozott Ferenc József 1861. január 16-i leiratával. Az ekkor megfogalmazott válasz erélyes hangon utasította vissza a leiratot, a törvényekhez való ragaszkodás alapján megtagadták az adó beszédését és az újoncok kiállítását.⁴⁶

Az országgyűlésen a megye 10 képviselővel vett részt, közülük öten már 1848-ban is tagjai voltak a népképviselői országgyűlésnek. Beniczky Ödön a gödöllői, Hajnik Pál a váci, Nyáry Pál a ráckevei, Halász Boldizsár az alsódabasi és gróf Teleki Pál az abonyi kerület képviselője lett.⁴⁷

Az 1861. augusztus 26-i közgyűlés tiltakozott az országgyűlés feloszlatása ellen, jegyzőkönyvbe rögzítette, hogy az országgyűlés minden intézkedésével egyetértett, és elhatározta, hogy addig hivatalban marad, amíg erőszakkal fel nem oszlatják. A tisztikar 6 hónapi fizetéséről lemondott, és a vármegyei költségek fedezésére közadakozást hirdetett.⁴⁸ Ennek hatására, a Helytartótanács jelentése

alapján, a Kancellária feloszlatta a bizortmányt és megsemmisítette határozatait. Ez ellen tiltakozva a megye vezetősége elhatározta, hogy a tiltás ellenére szeptember 30-ra közgyűlést hívnak össze, és itt megtárgyalják a Kancellária és a Helytartótanács intézkedését." A közgyűlés résztvevői, hogy megakadályozzák a tervezett ülés esetleges feloszlátást, már szeptember 29-én összegyűltek. Az elővigyázatos katonaság azonban már ezen a napon megszállta a megyeházát, és így megakadályozta az ülés megtartását. Az események hatására a bizortmány és a tisztikar október 1-én lemondott hivataláról, és Nyáry Pál alispán az ügyek átmeneti kezelésére Gerlóczy Imre főlevéltáros vezetésével ideiglenes hivatalnokokat jelölt ki."

A Schmerling-provizórium időszaka

A feloszlátott megye élére ismételten Kapy Ede megyefőnököt nevezték ki, akit már október 17-én macskazenével kísérelt meg köszönteni Pest város lakossága. Az Emmerling szálloda elé gyülekező tömeg azonban a katonaság riasztó lövései elől feloszlott."

A provizórium vezetése különös figyelmet fordított a vezérvármegyének tekintett Pest megrendszabályozására. Pállfy Móric, Magyarország királyi helytartója 1861. november 13-án kelt leiratában ezért a következőképpen utasította az új megyefőnököt:

„Az ország megzavart közigazgatásának már égető szükségé vált mielőbbi rendezése céljából felhívom Méltóságodat, miszerint a kormányra bízott Pest megye tiszti karának alakítását minden eréllyel s annál sietősebben eszközölje, minthogy tekintettel Pest megye által a legközelebb elmúlt időkben elfoglalt irányadó állására, ha ebben a tisztikar újjáalakítása sikerülne, jogos s alapos remény mutatkoznék arra, hogy Pest megye példáját követve a többi megyékben is mihamarébb alakulhatnának meg a tisztikarok. ... a megyei hivatalokba csupán oly hűséges, becsületes és határozott jellemű férfiak léptetnek, kiktől ... Méltóságod bizton elvárhatja, hogy míg a meg nem oldott közjogi kérdések a magyar országgyűlésen elintézve nem lesznek, a kormány rendeleteit mindenkor habozás nélkül pontosan teljesítendik.”

Kapy Endre sikeresen és gyorsan teljesítette a feladatát, hiszen már az 1861. november 19-i feliratában a tisztikar megalakulásáról értesíthette a helytartót." Az újjászervezett tisztikar már december elején megkezdte munkáját, Benyovszky Vince első alispán december 5-én már a megyei tisztviselők „tisztii ülése”-ről tájékozathatta a főispánt." A megyei tisztii ülés jogkörébe csupán a közigazgatási kérdések megvitatása tartozott, de ez a lehetőség határozott előrelépést jelentett a Bach-korszaki adminisztráció személyi felelősségre alapozott rendszeréhez képest. 1862-től arra is vannak adataink, hogy a tisztikar mellett részt vállaltak a munká-

ban a megyei települések képviselői. Nyáry Pál, Kecskemét képviselője 1862. július 4-én azt indítványozta, hogy a tisztai ülés összetételét alakítsák át, hogy abból a megye minden társadalmi rétegét és érdekeit arányosan képviselő bizottság jöjjön létre. Az 1862. szeptember 2-i gyűlésen Kapy jelentése szerint a megye minden nagyobb települése megfelelő mértékben képviselgethette magát.⁷⁷ A megye vezetése tehát az 50-es években alkalmazott módszerekkel szemben, az adott körülmények között a lehető legnagyobb mértékben próbálta alkalmazni a kollektív döntés-előkészítést.

Kapy Edének 1863-ra hosszadalmas tárgyalások után sikerült elérnie, hogy a solti járás számára Kalocsán külön törvényszéket állítsanak fel. A törvényszék élére Moravcsik Györgyöt nevezték ki, aki mellett még hét igazságszolgáltatási, valamint nyolc rendészeti állással gyarapodott a megye tisztviselői kara.⁷⁸

A 1863-ban Pest-Pilis-Solt vármegye tisztikarát 155, a tiszteletbeli hivatalnokokat, 96 főt leszámítva, alkotta.⁷⁹ A Schmerling-provizórium időszakában 37 fő (23,9 %) szolgált 1860-61-es múlttal, a vezetésben 8 (34,8 %, 2 fő 1860-61-ben kezdte meg megyei munkáját), a középvezetésben 20 (27 %, 5 fő 1860-61-ben kezdte meg megyei munkáját), 9 (15,5 %, 3 fő 1860-61-ben kezdte meg megyei munkáját) pedig a *beosztottak* között dolgozott. Az 1863-as hivatalnokok 47,1 %-át (73 fő) az új emberek tették ki, a *vezetők* 34,8 (8 fő), a *középvezetők* 41,9 (31 fő), a *beosztottak* 58,6 %-a (34 fő) tartozott ebbe a kategóriába. A harmadik csoportot a Bach-korszak hivatali állományának a tagjai (62 fő) jelentették, közülük 41 fő a Bach-korszakban kezdte meg hivatali pályafutását. Ők adták a *vezetők* 52,2 (12 fő, csak 1850-es hivatali múlttal 8 fő, 34,8 % rendelkezett), a *középvezetők* 42 (31 fő, csak 1850-es hivatali múlttal 18 fő, 24,3 % rendelkezett), és a *beosztottak* 32,7 %-át (19 fő, csak 1850-es hivatali múlttal 15 fő, 26 % rendelkezett). A provizórium tisztikara tehát alapjaiban a Bach-korszak hivatali állományára támaszkodott, de igen jelentős volt az 1860-61-es továbbszolgálok és az új emberek aránya.

A provizórium adminisztrációja ismét készítettett hivatali kimutatásokat, ezért ebből az időszakból újra rendelkezünk személyi kartonokkal.⁸⁰ A 23 *vezető* tisztségviselő közül tizenegynek ismert a születési helye, hatan a megyéből, öten más magyar vármegyéből származtak. Az ismert születési idejű csoport átlagéletkora 43,6 év, a legöregebb az 50 éves Moravcsik György törvényszéki elnök, a legfiatalabb a 35 éves Kármán Lajos főszolgabíró volt. 8 fő diplomás ügyvéd volt, 1 jogi, filozófiai és politikai tanulmányokat folytatott, 2 főnek a végzettsége ismeretlen. Németül és latinul valamennyien beszéltek, emellett 4 fő franciául, 4 fő „szlávul”, egy fő pedig románul értett. A 74 *középvezető* közül 33 főről rendelkezünk részletesebb adatokkal. 21 fő megyei volt, 12 pedig az ország egyéb területeiről származott. A legidősebb Rádler András szolgabíró (55 év), a legfiatalabb Kun Sándor törvényszéki ülnök (30 év) volt, a tisztviselők átlagéletkora 38,9 év. Az ismert személyi kartonúak közül 11 főnek a végzettsége ismeretlen, mellettük

9 ügyvédi diplomával rendelkezett, 5 pedig jogi és politikai tanulmányokat folytatott. Németül valamennyien beszéltek, emellett 21 fő latinul, 9 „szlávul”, 4 olaszul, 3 franciául, 1 pedig románul értett. Az 58 alacsony beosztású hivatalnok közül tizenháromról rendelkezünk bővebb adatokkal. 9 fő biztosan a megyében született, a fennmaradó 4 pedig mind magyar volt. A legfiatalabb Rózsashegyi Adalbert (29 év), a legöregebb Mészáros Károly kiadó (66 év) volt, az átlagéletkoruk 40,7 év. Csupán öt főnek ismert a végzettsége: 2 filozófiai, 1 politikai, 2 pedig jogi tanulmányokat folytatott. A nyelvtudása 9 főnek ismert: 4 németül és latinul, 2 németül, latinul és „szlávul”, 1 németül és „szlávul”, 1 németül és 1 csupán magyarul beszélt.

Az 1863-as tisztikar is rendelkezett a feladata ellátásához szükséges szakmai és nyelvi ismeretekkel. A tisztikar tagjai közül 36 fő született bizonyíthatóan a megyében (az ismert születési helyűek 63,1 %-a). A dualizmus időszakában 21 fő további szolgálatáról vannak adataink.

A provizórium időszakában a hivatalokban végzett munka már precíz megbízhatóságot, alaposágot és (nem utolsó sorban) megfelelő szakértelmet követelt a tisztviselőktől. A levéltári iratok összesítése során kiderült, hogy csupán a közigazgatást tekintve az alszolgabíróságokon évente átlag 2-3000, a főszolgabíróságokon 6-9000 ügyirat keletkezett.¹⁰¹

Pest-Pilis-Solt vármegye a kiegyezés megkötésének időszakában

Az 1867. június 4-én tartott bizottmányi ülés határozta el a megyei szervezet átalakítását, melynek részletes kimunkálására Beöthy Lajos alispán vezetésével előkészítő bizottmányt küldtek ki. A bizottmány július 11-én terjesztette be jelentését, melyben az 1848. évi III. tc. 26. §-ra hivatkozva tett javaslatot, néhány kérdésben ugyan a rendi megye hagyományait tartotta követésre méltónak (évenkénti négyzseri közgyűlés), de szellemét tekintve a polgári közigazgatási rendszer meghonosítását tekintette legfontosabb feladatának (személyi felelősség elve, a gyűlések nyilvánossága).

Az 1867-es tisztújítás során, a tiszteletbeli hivatalnokokat nem számítva, a megye eddigi legnagyobb tisztikara, 175 fő lépett hivatalba (1 főispán, 2 alispán, 1 főügyész, 3 alügyész, 1 főjegyző, 3 aljegyző, 1 főszámvevő, 10 számvevő, 4 főcsendbiztos, 8 biztos, 2 levéltáros, 2 mérnök, 4 főorvos, 22 orvos, 6 főszolgabíró, 25 szolgabíró, 38 esküdt, 33 törvényszéki ülnök és 1 várnagy, 8 főnek pontos beosztása ismeretlen).¹⁰²

A tisztikarból 19 fő (11 %) szerepelt a schmerlingi időszakban, a vezetők 10,5 (2 fő), a középvezetők 14 (16 fő) és a beosztottak 2 %-a (1 fő) tartozott közéjük. Az 1861 és 1867 között hivatalban lévő, 1867-ben újra bizalmat kapott 19 fő közül 14 tagja volt az 1861-es alkotmányos tisztikarnak is.

Az 1861-es tisztviselők közül 70 főt választottak újra. A *vezetők* 73,7 (14 fő, csak alkotmányos múlttal 13 fő rendelkezett, plusz 1 fő, aki csupán a szabadságharc alatt szolgált), a *középvezetők* 41,4 (46 fő, csak alkotmányos múlttal 35 fő rendelkezett) és a *beosztottak* 22 %-a (10 fő, csak alkotmányos múlttal 9 fő rendelkezett) tartozott ebbe a csoportba. 85 fő, a teljes tisztikar 48,6 %-a volt új hivatalnok, legjelentősebb arányban a *beosztottak* között jelentek meg (34 fő, 75,5 %), a *középvezetők* 44,1 (49 fő) és a *vezetők* 10,5 %-át (2 fő) adták. Az 1867-es tisztviselőkről nem készültek személyi adatlapok, ezért részletes elemzésüket nem lehet elvégezni. De érdekes megnézni még a szabadságharc alatt szolgált hivatalnokok részvételét: a *vezetésben* 8 fővel (42,1 %), *középvezető* között tizenkilencel (17 %), az *alacsony beosztásúak* között pedig 4 fővel (8,8 %) volt jelen ez a csoport.

Az 1867-es átalakulás során tehát a megye vezetése visszakerült az 1860-61-es tisztikar kezébe, köztük igen jelentős a szabadságharcos múltra visszatekintők száma is. Számbelileg a legnagyobb csoportot az új emberek alkották, akik elsősorban a *beosztottak* és a *középvezetők* között voltak jelen. A Schmerling provizórium garnitúrája nem tűnt el ugyan teljesen, de relatív száma, a tisztviselői kar feldúsulása miatt igen alacsony.

Járás neve	Népesség	Magyar	Német	Szlovák	Szerb	Zsidó
Szentendrei	25340	7493	10309	2940	4214	384
Budaörsi	31473	6649	23658			1156
Ráckevei	14775	7961	4342		2429	43
Váci	22528	19107		2939		482
Gödöllői	23690	13747	447	8902		594
Bagi	23362	20322		2175		865
Monori	22853	8289	6666	7686		212
Nagykútai	29237	23502		4425		1310
Ceglédi	23036	21361	1647			28
Nagyabonyi	24309	22964				1345
Nagykőrösi	23603	22722			25	856
Alsónémedi	21807	18708		2285		814
Solti	27795	24477		2130		1188
Kecskeméti	54487	53788			86	613
Kiskőrösi	23153	12572	2047	7793		741
Kalocsai	28306	25918	2115			273
Hajosi	29775	19982	7248		2357	188
Összesen	449519	329562	58479	41275	9111	11092

** Pest-Pilis-Solt megye 1849. évi ideiglenes járási beosztása és a járásek etnikai viszonyai
Közli: Rádyné I. számú táblázat*

Pesti Megyehatóság		
Kerület neve	Kerület központja	Kerület lakossága
Szentendrei	Szentendre	25444
Budaörsi	Tinnye	31336
Ráckevei	Ráckeve	14775
Váci	Vác	29284
Godöllői	Godöllő	40444
Monori	Monor	29798
Alsónémedi	Úrbó	26136
Kecskeméti Megyehatóság		
Kecskeméti	Kecskemét	71470
Ceglédi	Cegléd	41492
Nagykátai	Lőrincskáta	30229
Kalocsai Megyehatóság		
Kalocsai	Kalocsa	46139
Kiskőrösi	Kiskőrös	28573
Solti	Tass	36582
Összesen		451702

* Pest-Pilis-Solt vármegye 1850-es felosztása
Rádyné 305 adatai alapján

Összegzés, Pest-Pilis-Solt vármegye közigazgatási tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig¹⁰³

Az 1. diagram a vármegyei tisztikarok előéletét mutatja be. Az egyes elemzési metszeteknél megfigyelhető, hogy az adott időszakban hivatalban lévők milyen más időszakokban töltötték be hivatalt, ezzel a vizsgált tisztikar és a megelőző korszakok közötti kontinuitást lehet megállapítani.¹⁰⁴

A reformkor utolsó tisztújításán megválasztott és 1848-ban hivatalban lévők döntő többsége (82 %) a vármegye reformkori állományából származott, mellettük az új emberek kategóriája csupán 18 %-ot tett ki, a reformkori tisztikar tehát minimális átalakulással szolgált 1848-ban.

A császári megszállás után kinevezett tisztviselők a szabadságharc tisztikarából származtak, a két időszak között szoros kapcsolat volt. A megye visszafoglalása után következett a hivatali apparátus első gyökeres átalakulása. Az 1849 májusában tartott tisztújításon – Kossuth Lajos utasításának megfelelően – szinte teljesen hátrébe szorultak a császári megszállás alatt továbbszolgálók. A választás eredményei alapján az állások valamivel több, mint felét az 1849 elején hátrébe húzódnók töltötték be, mellettük meghatározó, minden eddigit meghaladó szerephez jutottak az új emberek.

Hasonlatosan radikális, csak éppen ellenkező irányú átalakulás zajlott le a *Bach-féle provizórium* megszervezésekor. Az 1849 májusában hivatalhoz jutók kompromittálódottnak számítottak, jelentősen visszaesett a szerepük (11,6 %). Velük közel azonos számban alkalmazták a Windisch-Grätz-féle hivatalnokokat. Az alkotmányos múlttal rendelkezők aránya 39 % volt. A tisztviselők többsége a provizóriumban kezdte meg Pest megyei pályáját. 1853-54-ben a tisztikar összetétele hasonló volt az 1851-eshez, de az alkotmányos hivatalnokokon belül aránymódosulás ment végbe, ami az egyes kategóriák súlyának csökkenéséhez vezetett. A *definitív* átszervezés során szolgálatba álló hivatalnokok többsége rendelkezett provizóriumi szolgálattal, a hivatali múlt nélküli új emberek a tisztviselők negyedét adták. Az alkotmányos múlttal rendelkezők csökkenése tovább folytatódott. Az 1859-es évben folytatódtak az 1856-ban megfigyelhető folyamatok, egyedül a provizóriumbeliek csökkenése számított új tendenciának, őket elősorban hivatali múlt nélküli emberek váltották fel.

Pest vármegyében tehát az önkényuralmi apparátusban megtalálhatók ugyan az alkotmányos múltú hivatalnokok, azonban szerepük folyamatosan mérséklődött, és helyeiket az új belépőknek adták át. A vármegye esetében tehát egy gyors elcsere figyelhető meg, ami kapcsolatba hozható a terület központi fekvésével, a megye reformkori és 1848-49-es szerepvállalásával.

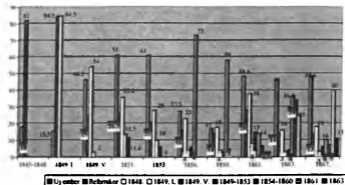
Az 1861-es választáskor a hivatalok csaknem felét új emberekkel töltötték be, a Bach-korszak előtti időszakok tisztviselőinek száma az 1859-es szinthez képest minden kategóriában megduplázódott. Szembetűnő az ötvenes évek hivatalnokainak háttérbe szorulása, a provizórium tisztviselői ugyan az 1849 májusi tisztviselőkkel szinte azonos arányban vannak jelen, de a definitívumban résztvevők szinte teljesen eltűntek a tisztikarból.

Az 1863-as évben pontosan fordított folyamatok játszódtak le. Az új emberek aránya ismét magas, az ötvenes évekbeli tisztviselők szerepvállalása több, mint duplájára emelkedett. Az 1850 előttiéke pedig kevesebb, mint felére csökkent. Érdemes megjegyezni, hogy a hivatalnokok 25 %-a szolgált 1860-61-ben.

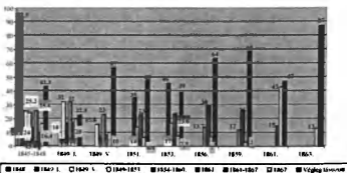
1867-es tisztikarban szintén magas az új emberek aránya, emellett a 40-es évek alkotmányos hivatalnokai nagyjából az 1863-as szinten szerepeltek. Az ötvenes években szolgált aránya jelentősen visszaesett, az 1860-61-esek 40 %-ot tettek ki, míg a provizórium időszakából csupán néhány fő szolgálhatott tovább.

A vármegye tisztikarai között kimutathatók ugyan személyi kapcsolatok, de ez azonban nem jellemző, mind az önkényuralom időszakában, mind pedig a 60-as években nagyfokú átalakulások zajlottak le.

A 2. diagram adataiból megállapítható, hogy a politikai korszakváltások után hogyan alakult a tisztviselők hivatali karrierje. Erről az adatsorból leolvasható, hogy a korszakváltások után milyen arányban szolgált tovább a tisztikar és mekkora a pályaelhagyók aránya.¹⁰⁷

I. diagram
Pest-Pilis-Solt vármegye tisztikarának előlétele (%)

II. diagram
Pest-Pilis-Solt vármegye tisztikarának utólétele (%)

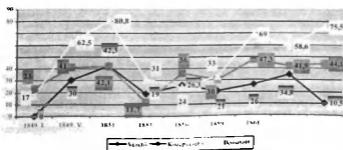
Az utolsó reformkori tisztikar döntő többsége 1848-ban is folytatta munkáját, a császári csapatok bevonulása azonban jelentősen átformálta a megye arculatát. A tisztviselők 43,3 %-a többet nem vállalt hivatalt, a fennmaradó 56 % pedig egymást váltotta az alkotmányos és önkényuralmi korszakokban. De mindkét időszakban időről-időre csökkent a szerepvállalásuk. Ezzel teljesen azonos tendencia figyelhető meg a Windisch-Grätz féle tisztikar esetében is. Említést érde-

mel azonban, hogy 1851-ben és 1861-ben egymással teljesen azonos arányban szolgált közülük két egymástól teljesen különböző garnitúra. Hasonló megállapítások tehetők az 1849 májusi tisztkarról is azzal a különbséggel, hogy itt igen magas a pályaelhagyók aránya, tehát ez az állomány nem tudott meggyökeresedni a megyében. 1861-ben azonban negyedrészüket ismét a hivatalnokok között találjuk.

Az 1851-es és az 1853-54-es tisztkarokra hasonló tendenciák jellemzőek: a definitív átszervezés hatására jelentős részüik végleg, 14-15 %-uk pedig időlegesen elvesztette állását. Az időleges állásvesztők azonban újra felbukkannak a 60-as évek alkotmányos időszakaiban, azonban a provizórium alatti hivatalviselés gyakoribb. A *definitivum* két metszetének tisztkara szintén nagymértékben hasonlít egymáshoz: rendkívül magas a véglegesen állást vesztek súlya, igen alacsony az alkotmányos szerepvállalás és ehhez képest több, mint kétszeres a provizórium hivatalviselés.

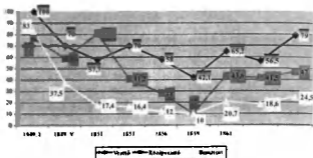
Az 1861-es tisztkarnak 47 %-a nem szolgált tovább, a fennmaradó 53 % két csoportra oszlott: 15 % hivatalt vállalt a provizóriumban, ők 1867-ben többségben elvesztették állásukat, 43 % pedig háttérbe húzódott és hű maradt adott szavához. Az 1863-ban szolgálatban állóknál a legmagasabb az állásukat vesztek és legalacsonyabb a továbbszolgálók aránya. E kategóriának elemzéséhez azonban gyakorlatilag nélkülözhetetlenek az 1870-es évek adatai, hiszen e nélkül csupán annyit tudunk megállapítani, hogy 1867-68 folyamán Pest-Pilis-Solt vármegyében nem kaptak állást.

A II. diagram elemzése után az I. diagram vizsgálatok tapasztalt sajátosságokat tudtuk megerősíteni: a vármegye esetében kimutatható ugyan kontinuitás, de ez igen kis mértékű, az elemzett vármegyék közül legradikálisabb változások itt zajlottak le.

III. diagram
Új emberek a megye tisztkarában (%)

Meg kell vizsgálni, hogy az új emberek valamint az alkotmányos hivatali múlttal rendelkezők milyen arányban jelennek meg a hivatali ranglétra különböző fokozatain, hiszen ebből állapítható meg, hogy az adott időszakban melyik kategória irányította a vármegyét. Ebben nyújtanak segítséget a következő diagramok.

IV. diagram
 Alkotmányos múlttal rendelkező tisztviselők (%)

Az III. diagramon jelentős kilengések figyelhetők meg. 1849 májusában és 1851-ben nagymértékű átalakulások zajlottak, ekkor a hivatali ranglétra minden fokozatán megnövekedett az új emberek aránya. A definitívumra már megindult a tisztikar konszolidációja, de még 1856-ban is jelentős átalakulások zajlottak le. A 60-as évek kurzusváltásán ismét jelentős arányban juttattak hivatalhoz új embereket, kivételt ez alól a vezető tisztségek jelentettek, ahol az egymástól jól elkülöníthető két garnitúra váltotta egymást, s így kevés hely jutott az új emberek számára.

A IV. diagram adataira világosan tükrözi az eddig elmondottakat: az önkényuralom időszakában komoly kísérlet történt a személyi állomány lecserelésére, a folyamat eredményeképpen 1859-re még a vezetők között is 50 % alá csökkent e kategória részvétele. A 60-as években azonban újra visszaszerezték a vezetésen és a középvezetésen belüli meghatározó szerepüket.

A tisztviselők születési helyének bemutatására alkalmasak a következő diagramok (V.-IX. diagram). Itt lehet megvizsgálni, hogy az idegen ajkú tisztviselők milyen arányban jelentek meg a tisztikaron belül. Az elemzés azonban nem lehet teljes, hiszen a feldolgozott forrásokban nem állt rendelkezésünkre a teljes hivatali állományra vonatkozó adatok. A diagramok a teljes tisztikar adatait tartalmazzák, de elemzésünkben csak az ismert adatokat vesszük figyelembe.

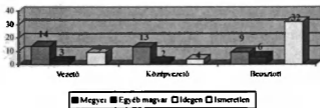
A megyei tisztviselők: szerepük 1851-től folyamatosan csökkent. 1851-ben meg a vezetők 77, a középvezetők 86 és a beosztottak 60 %-a soraikból került ki, addig 1859-re a vezetők közötti 50 %-os részesedést kivéve minden kategóriában hátrébe szorultak. 1859-ben a középvezetőknek 33 és a beosztottaknak 38,7 %-a volt Pest megyei születésű. A Schmerling-provizórium időszakában ugyan minden kategóriában átvették a meghatározó szerepet, de nem számítottak egyeduralkodónak, a vezetők 54, a középvezetők 63 és a beosztottak 70 %-át adták.

Az egyéb magyar tisztviselők már az 1851-es metszetben megjelentek, és szerepük folyamatosan növekedett. Míg 1851-ben vezetők 16, a középvezetők 14 és a beosztottak 40 %-át adták, addig 1859-ben a vezetők 37,5, a középvezetők 41 és a beosztottak 58 %-a közülük került ki. A definitív időszakban tehát a vezetőket kivéve a legjelentősebb csoportot adták. A Schmerling-provizórium tisztikarában arányuk lecsökkent ugyan, de szerepük továbbra is jelentős maradt.

Az első idegen hivatalnokok már 1851-ben feltűntek, de igazából a definitívum időszakában növekedett meg szerepük, 1859-ben a vezetők 12,5, a középvezetők 26 és a beosztottak 3 %-a ebből a kategóriából származott. Az idegen hivatalnokok közül ketten a kalocsai szolgabíróaságon, ketten a pesti politikai szolgabíróaságon – tehát döntően magyar területeken – ketten pedig a megye központi hivatalában szolgáltak. A Schmerling-provizóriumra azonban eltűntek a tisztikarból.

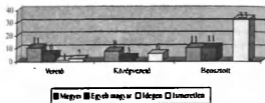
Az elemzés után megállapítható, hogy a tisztikar döntő részben magyar volt, az átalakulás során azonban a más megyékből áthelyezett magyarok kezébe került a meghatározó szerep. Az idegen hivatalnokok részvétele a vezető és középvezető tisztségekben volt jelentős.

A X. diagram adatai alapján együttesen lehet szemlélni a kettéosztott, majd újra egyesített vármegye tisztviselőinek átlagos életkorát.¹⁰⁶ A vezető tisztviselőkre viszonylag alacsony átlagéletkor jellemző, különösen igaz ez Pest-Solt megyére. A korszak folyamán nem növekedett a vezetők átlagéletkora, ebből arra lehet következtetni, hogy a nagyfokú fluktuáció során folyamatosan fiatalokkal töltötték

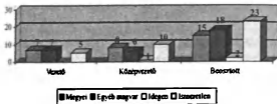
V. diagram

Pest Pilis és Pest Solt megye tisztikarainak származása, 1851.

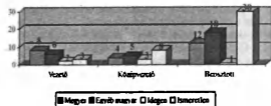
VI. diagram

Pest-Pilis és Pest-Solt vármegyék tisztikarainak származása, 1853.

VII. diagram

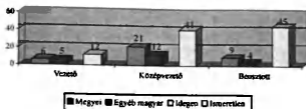
Pest-Pilis és Pest-Solt vármegyék tisztikarainak származása, 1856.

VIII. diagram

Pest-Pilis és Pest-Solt vármegyék tisztikarainak származása, 1859.

fel a vezető tisztségeket. Ez is igazolja azt a megállapítást, hogy az önkényuralom alatt a hajdani vezérvármegyében teljes elitváltság végrehajtására törekedtek. A középvezetők soraiban is elsősorban a 30-as évek derekán járó hivatalnokokat találunk, ez alól csupán Pest-Solt 1859-es adata jelent kivételt. A folyamatos fiatalodás legmarkánsabban a beosztott hivatalnokok körében mutatkozik meg, ez

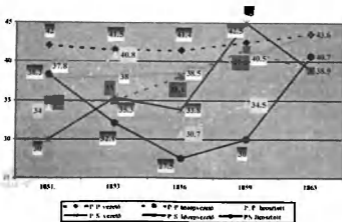

IX. diagram

Pest-Pilis és Pest-Solt vármegyék tisztikarainak származása, 1863.

kifejezetten az iskoláikat frissen végzett szakértelmiség tömeges alkalmazásából következett.

Az elemzés után megállapítható, hogy a megye tisztikarában mind az önkényuralmi, mind az alkotmányos időszakokban jelentős személyi átalakulások zajlottak le. A 60-as évek tisztújításai során a választók megtagadták bizalmukat az önkényuralom hivatalnokaitól, és alapvetően új tisztikarokat alakítottak ki. Erre meg is volt a személyi lehetőség, hiszen az ország egyik legfejlettebb, legpolgári-asultabb területén bőven lehetett képzett jelentkezőt találni.

X. diagram

Pest-Pilis és Pest-Solt vármegye önkényuralmi tisztviselőinek átlagéletkora

Jegyzetek

- [1] Fényes Elek: *Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolott tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. Pest, 1836. (a továbbiakban: Fényes 1836) II. 338.; Magyarország történeti demográfiája. Szerk.: Kovacsics József, Budapest, 1963. (a továbbiakban: Kovacsics) 7. számú táblázat
- [2] Fényes 1836. II. 348., 369., 384., 406., 418., 431., 447.
- [3] Fényes 1836. II. 353., Ifj. Palugyai Imre: *A megyerendszer hajdan és most*. IV. kötet. Pest, 1848. (a továbbiakban: Palugyai: Megyerendszer) IV. 73.
- [4] Kovacsics 2. számú táblázat
- [5] Kovacsics 3. számú táblázat
- [6] Kovacsics 4. számú táblázat
- [7] Fényes 1836. I. 206.
- [8] Kovacsics 5. számú táblázat
- [9] MOK 1856. 105-106.
- [10] Fényes Elek: *A magyar birodalom nemzetiségei, és ezek száma vármegyék és járdások szerint*. Pest, 1867. (a továbbiakban: Fényes 1867.), 44.
- [11] Kovacsics 7. számú táblázat
- [12] Fényes 1836. II. 348.
- [13] Fényes 1867. 42-43.
- [14] Fényes 1836. II. 369., 384., 406., 418., 431., 447. adatai alapján.
- [15] Fényes 1836. II. 348
- [16] A lakosság összetételére vonatkozó adatok Kovacsics József szerkesztette demográfiai munkában található, melyet a fejezet végén mellékletben közlünk.
- [17] Dedek-Crescens 390.
- [18] Dedek-Crescens 394.; Az utastást közli: Galgóczy Károly: *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye monográfiája*. Budapest, 1876. (a továbbiakban: Galgóczy) 178-194.
- [19] Dedek-Crescens 395.; Galgóczy 197.
- [20] Dedek-Crescens 396.
- [21] A kimutatás a Pest Megyei Levéltár Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (a továbbiakban: PmL IV. 3/ a/ 1.) 132. kötet, 1845. május 6-i jegyzőkönyv alapján készült.
- [22] Simoncsics László: 1820. Tirnye, végzettsége: politikai, filozófiai és jogi tanulmányok, nyelvtudása: magyar, német, latin; 1841. V. 5.: esküdtnak jelölik; 1843. I.-1844. X.: tiszteletbeli esküdt, Pest-Pilis-Solt vármegye; 1844. X.-1848. V: esküdt, Pest-Pilis-Solt vármegye; 1845. V. 6.: szolgabírónak jelölik; 1848 V: esküdt, lemond állásáról; 1848. V.-1849. X.: kerületi adóhivatalnok, Pest-Pilis-Solt vármegye; 1849. X.: alszolgabíró, Pest-Pilis-Solt vármegye; 1849. X.-1854. IV: főszolgabíró, Budaörs; 1852-1859.: főszolgabíró, nagykézai járás; 1860. szolgabíró, Vác, Pest-Pilis-Solt vármegye

- [23] Láng Ferenc: 1841-45.: orvos, solti járás; 1849. V.: sebész, solti járás, a császári közigazgatásban nem vett részt; 1850-51.: orvos, kalocsai járás, Pest-Solti cs. k. Megyehatóság; 1861.: orvos, solti járás; 1862-64.: orvos, Kalocsa, solti járás; 1867-?: orvos, solti járás
- [24] Nyáry Lajos: 1841-45.: alszámvevő; 1848. VI.: árvabizottmány tagja; 1849. I.: főszámvevő; 1861.: számvevő; 1862-64.: főszámvevő; 1867.: főszámvevő
- [25] Halász Farkas: 1804. Dabas, végzettsége: jogi tanulmányok, ügyvédi vizsgát nem tett, nyelvtudása: magyar, német, latin; 1829. XI.- 1835. VI.: tiszteletbeli szolgabíró, Pest-Pilis-Solt vármegye; 1836: soroksári csendbiztos; 1835. VI.- 1841. VI.: vármegyei katonai biztos, pesti járás; 1841-45.: főcsendbiztos; 1849. III.: főbiztos; 1849. IX.- 1854: főszolgabíró, monori járás, Pest-Pilisi cs. k. Megyehatóság; 1856-1859.: főszolgabíró, ráckevei vegyes szolgabírószág, Pest-Pilisi Megyehatóság; 1861: esküdt, pesti járás
- [26] Dedek-Crescens 399.
- [27] Dedek-Crescens 399.; A követutasítást közli: Galgóczy: 198-208.
- [28] Dedek-Crescens 400-401.
- [29] Pest Megyei Levéltár Pest-Pilis-Solt vármegye Bizottmányi jegyzőkönyvei (a továbbiakban: PmL. 1848. 102-a-1.) 1 kötet 1848. május 8-i, 27-i jegyzőkönyv. Rády né 297.
- [30] PmL. 1848. 102-a-1. 2 kötet 1848. június 20-i jegyzőkönyv; Dedek-Crescens 401.
- [31] Dedek-Crescens 401.; Galgóczy 221.
- [32] PmL. 1848. 102-a-1. 2 kötet 1848. június 14-i, 25-i, augusztus 30-31-i jegyzőkönyv.
- [33] Dedek-Crescens 401-402.; Galgóczy 221-222.; A részletes nemzetőri összeírást és beosztást közli: Galgóczy 225-227.
- [34] A névsort lásd: PmL. 1848. 102-a-1. 2 kötet 1848. szeptember 1-i jegyzőkönyv
- [35] Az adóösszeíró bizottság névsorát lásd: PmL. 1848. 102-a-1. 3 kötet 1848. november 14-i jegyzőkönyv
- [36] Dedek-Crescens 402.; Galgóczy 222-225.
- [37] Pest Megyei Levéltár Pest-Pilis-Solt vármegye Windisch-Grätz-féle megyei elnöki közigazgatási iratok lajstroma (a továbbiakban: PmL IV. 105.) január. 18-i, 23-i, 31-i iratok; Rády né 298.
- [38] Az 1849 januártól áprilisig terjedő időszakra vonatkozó kimutatás. a PmL IV. 105. lajstromkönyve és számozás nélküli közigazgatási iratai alapján készült.
- [39] Rády né 298.; Kossuth Lajos 1848/49-ben IV. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. Második rész 1849. január 1.- április 14. Sajtó alá rendezte: Barta István. Budapest, 1953. (a továbbiakban: KLÖM XIV. II.) 850-854.
- [40] Pest Megyei Levéltár Pest-Pilis-Solt Forradalmi Bizottmányának jegyzőkönyve (a továbbiakban: PmL IV. 103-a-1.) 1849. április 30. és 14-i jegyzőkönyv. Dedek-Crescens 404.; Rády né 299.; Galgóczy 229-230.

- [41] A kimatartás a PmL IV. 103. a 1. kötet 1849. május 14-ei jegyzőkönyv alapján
- [42] PmL IV. 103. a 1. kötet 1849. június 11-i jegyzőkönyv; Rádyné 300.
- [43] Rádyné 300.; Galgóczy 231.
- [44] Sashegyi 1965. 266-267.
- [45] Pest Megyei Levéltár Pest-Pilis-Solt Haynau-féle megyei elnöki közigazgatási iratok jegyzőkönyve (a továbbiakban: PmL IV. 106. a) 1. kötet 1849. augusztus 10.- szeptember 9-ig terjedő jegyzőkönyvek; Rádyné 301.
- [46] Rádyné 302.
- [47] A kimutatás a PmL IV. 106. a 1. kötet 1849. augusztus- szeptemberi jegyzőkönyvei alapján készült.
- [48] Rádyné 301-302.
- [49] Dedek-Crescens 405.
- [50] Sashegyi 1965. 267.
- [51] Rádyné 305.
- [52] Sashegyi 1965. 277., 294.
- [53] Sashegyi 1965. 294.; Rádyné 308.
- [54] Sashegyi 1965. 294.; Rádyné 310.
- [55] Karl Geringer, magyarországi polgári ügyekben teljhatalmú császári biztos iratai. Esküokmányok (a továbbiakban: MOL D 54.) 1. csomó, 536. fólió
- [56] Az alkormányos időszak hivatalviselésnél az adott megye vagy az ország más területén betöltött – reformkori, 1848-49-es, nem osztrák megszállás alatti – állásokat ventük figyelembe.
- [57] Magyar Királyi Udvari Kancellária iratai. Személyügyi nyilvántartási iratok. (a továbbiakban: MOL D 188.) 1-10. csomó
- [58] MOL D 54. 1. csomó, 536. fólió
- [59] MOL D 188. 1-10. csomó
- [60] A két megyehatóság adatait azért tartjuk célszerűnek egyesíteni, mert az újonnan létrejött megyék gyakorlatilag az egységes Pest-Pilis-Solt vármegye utódának tekintendők, melyek tisztikarait a közös múlt összekapcsolta.
- [61] Rádyné 313.
- [62] Rádyné 313., 315., 316.
- [63] Müller Gyula Nagy Naptára 1854-re. Pest, 1853. (a továbbiakban: Müller) 227.
- [64] MOL D 188. 1-10. csomó
- [65] Müller 227-288.; MOK 1854. 183.
- [66] Müller 227-228.
- [67] MOL D 188. 1-10. csomó
- [68] MOK 1854. 183.
- [69] Müller 227-288.
- [70] Hof- und Staats-Handbuch Des Kaiserthumes Österreich IV. Teil. Königreich Ungarn. für das Jahr 1856-1860. Wien, 1856-1860. (a továbbiakban: Handbuch) 1856. 9-10.

- [71] MOL D 188. 1-10. csomó
[72] Handbuch 1856. 26.
[73] MOL D 188. 1-10. csomó
[74] Handbuch 1856. 14-15.
[75] MOL D 188. 1-10. csomó
[76] Handbuch 1856. 29.
[77] Handbuch 1859. 9-10.
[78] Handbuch 1859. 24.
[79] Handbuch 1859. 13-14.
[80] MOL D 188. 1-10. csomó
[81] Handbuch 1859. 26-27.
[82] Dedek-Crescens 405-406.; Rádyné 318.; Galgóczy 237.
[83] Dedek-Crescens 406.
[84] Pest megyei levéltár, Pest-Pilis-Solt vármegye Bizottmányának jegyzőkönyve (a továbbiakban: PmL IV. 252- a) 1. kötet 1860. december 10-i jegyzőkönyv
[85] A kimutatás a PmL IV. 252- a 1. kötet, 1861. január 10.-i jegyzőkönyv alapján készült.
[86] PmL IV. 252- a 1. kötet, 1861. január 10.-i jegyzőkönyv
[87] PmL IV. 252- a 1. kötet, 1861. január 23.-i jegyzőkönyv
[88] Dedek-Crescens 406.; A felirat szövegét közli: Galgóczy 229-245.
[89] Rádyné 322.
[90] Dedek-Crescens 409.
[91] Galgóczy 246.
[92] Dedek-Crescens 409.; Rádyné 322.
[93] *Munkások és parasztok mozgalmai Magyarországon 1849-1867.* Iratok. Szerkesztette: Sashegyi Oszkár. Budapest, 1959. (a továbbiakban: Sashegyi 1959.) 310.
[94] MOL D 199. M. kir. Helytartótanács Elnöki iratok III. 10865/ 1861. november 13. Közli: Rádyné 323.
[95] Rádyné 323.
[96] Rádyné 325.
[97] Rádyné 325.
[98] Rádyné 326.
[99] Magyarország tisztinévtára, 1863. Pest. (a továbbiakban: Tisztinévtár) 95-100.
[100] MOL D 188 11-12.
[101] Rádyné 327.
[102] A kimutatás a Magyar Országos Levéltár 1862-1867. évi iratok, Általános segédkönyvek (a továbbiakban: MOL D 225) 276. kötet 163-167., és a MOL D 225. 277. kötet 163-167. alapján készült.
[103] Az összegző fejezetben a munka céljainak megfelelően a közigazgatási apparátus összetételét elemezzük. Az önkényuralom időszakában kettéosztott megye adatai együtt szerepelnek.

- [104] Egy személy többször is szerepelhet az adatok között, hiszen egy százalék meghatározásakor életpályájának csak egy szakaszát vehetjük figyelembe, emellett még természetesen másik korszakokban is megjelenhet. Az új emberek kategóriába azokat soroltuk be, akik az ebben a vármegyében még nem viseltek hivatalt!
- [105] A pályaelhagyás adatai azt mutatják, hogy az adott politikai korszak (pl.: reformkor, provizórium) után a tisztviselők hány százaléka nem szerepel többet a feldolgozott korszakokban!
- [106] Az átlagéletkor számításához csupán az önkényuralmi időszakokból rendelkezünk megfelelő adatokkal, hiszen az alkotmányos időszakokban nem készültek személyi adatlapok.

I. Melléklet

Pest-Pilis-Solt vármegye népszénelgi adatai

Pest-Pilis-Solt megye népesség az 1787. évi népszámlálás alapján (Kovacsics 2. számú táblázat)

Települések: 1 püspöki város, 20 mezőváros, 162 falu, 58 pusztta. 41635 ház,

Vallási megoszlás: 52159 keresztény, 1009 zsidó család,

Foglalkozási szerkezet: 369 lelkész, 2956 nemes, 97 hivatalnok, 2131 városi polgár vagy falusi mesterember, 17021 paraszt, 16982 polgárok és parasztok örökösei, 34171 szellér, 10065 egyéb

Kiskorúak és nők: 40402 1-12 éves, 11311 13-17 éves, 131030 nő,

266535 keresztény

Keresztény férfiak között: nő: 53778, nőtlen vagy özvegy 81727.

Zsidók: 992 nő, 1746 nőtlen vagy özvegy férfi, 2588 nő, nők és férfiak összesen: 5326

Teljes népesség: 271861

Pest-Pilis-Solt megye népessége a Magyarország lakott helyeit összesítő kataszter alapján, 1793. (Kovacsics 3. számú táblázat)

Lakott helyek jellege: határrészek: 11, majorságok, malmok, tanyák: 2, kocsmák, fogadók: 13, házak: 45950,

Lakosság: családok: 64084, férfiak: 161999, nők: 157795, összesen: 319794

Települések: szabad királyi város: 2, püspöki város: 1, mezőváros: 20, falu: 165, pusztta: 162
Pest-Pilis-Solt megye népessége az 1804. évi (nem nemesi) népszámlálás főszeresítés szerinti végeredményei alapján (Kovacsics 4. számú táblázat)

Települések: mezőváros: 23, falu: 160, pusztá: 111, házak száma: 43830

Családok száma: 61581

Foglalkoztatási szerkezet: tisztviselő és honorácior: 202, polgár és kézműves: 1212, nemesek szolgái: 4254, paraszt: 31543, zsellér: 34797, családfe fiai: 79208,

Férfiak: 151216, **nők:** 152295,

Összes népesség: 303511

Férfinépesség összetétele: keresztények: 0-17 évesek: 51806, 18-40 évesek: házasok: 4153, özvegyek vagy nőtlenek: 7839, 41 évnél idősebbek: 1628, római katolikusok: 89426, evangélikusok: 14968, reformátusok: 40311, görög keletiek: 2724, zsidók: 0-17 évesek: 1848, 18-40 évesek: házasok: 859, nőtlenek és özvegyek: 420, 41 évnél idősebbek: 660.

Az 1787. évi népszámláláshoz viszonyítva a férfinépesség szaporodása: keresztények: 15488, zsidók: 1049, fogyása: keresztények: zsidók:

A 18-40 éves keresztényekhez hozzáadandó: 82003

Pest-Pilis-Solt megye népessége az 1843. évi (nem nemesi) népösszeírás fődsszesítés szerinti végeredményei alapján (Kovacsics 5. számú táblázat)

Települések: mezőváros: 25, falu: 158, pusztá: 122, házak száma: 57932

Családok száma: 69774

Foglalkoztatási szerkezet: tisztviselő és honorácior: 1009, polgár és kézműves: 5969, nemesek szolgái: 5881, paraszt: 20242, zsellér: 51865, családfe fiai: 102738,

Nők: 181786, **összes népesség:** 369490

Férfinépesség összetétele: keresztények: 0-17 évesek: 79879, 18-40 évesek: házasok:

V.

Heves és Külső-Szolnok, egy ellenzéki vármegye története és tisztikarának összetétele a reformkor végétől a kiegyezésig

Heves vármegye lakossága és közigazgatási beosztása

Heves és Külső-Szolnok vármegye Magyarország hetedik legnagyobb területű vármegyéje volt, területe 1869-ben 120,7 négyzetmérföld.¹ A lakossága 1836-ban 1 érseki- és 16 mezővárosban, 172 faluban és 117 pusztán élt, a vármegye települései négy járás között – gyöngyösi, mátrai, tarnai és a tiszai – oszlottak meg.²

Az 1787. évi népszámlálás 180 513 főben,³ a vármegyei népesség lakott helyeit összesítő kataszter 1793-ban pedig 180 856 főben adta meg a megye lakosságát.⁴ Az 1803-as összeírás szerint 170 460 fő lakta a megyét.⁵ Fényes Elek 1836-ban azonban 268 704 hevesiről tudott.⁶ Az 1843-as vármegyei népesség-összeírás 234 891 nemtelen lakost mutatott ki.⁷ Az 1851-es népszámlálás szerint a kettéosztott vármegyében összesen 269 343 fő élt.⁸ Az 1857-es összeírásban 302 950 fő, az 1869-es népszámlálás adataiban pedig 332 613 fő szerepel.⁹

A népesség Fényes Elek adatai alapján 1785-ben 11720 főt tett ki, az 1840-es években azonban 10133 főre becsülték a megyei nemesek létszámát.

Fényes Elek adatai alapján 1836-ban és az 1857-es népszámlálás alapján a megye lakosságának döntő része magyar volt, csupán 620 német és 28 görög képviselte a nemzetiségeket. 1836-ban a lakosság 75,4 %-a római katolikus, 23 %-a református, 1 %-a zsidó, 0,4 %-a evangélikus volt, emellett 433 ortodox és 2 unitus élt a megyében.¹⁰

A lakosság összetételére vonatkozó adatok Kovacsics József szerkesztette demográfiai munkában található meg, melyet a fejezet végén mellékletben közlünk.

Heves és Külső-Szolnok vármegye a reformkorban

Heves és Külső-Szolnok vármegye tisztikarának elemzését 1844-ben kell kezdeni, mivel 1844-ben és 1845-ben két ellentétes politikai szándékú tisztújítás zajlott le. Míg 1844-ben elsősorban a kormányparti beállítottságú főispánnak és híveinek akarata teljesült, addig az 1845-ben megismételt tisztújításon a megyei ellenzék állíthatta jelöltjeit a vármegye élére. Ez utóbbi éli meg a szabadságharcot. 1849. augusztus 16-ig csak a lemondások által megüresedett állásokat töltötték be, általános tisztújítást nem tartottak. Az elemzés érdekes lehetőségeit ki-

nálja e kettős választás, egyrészt összehasonlítható a két hivatalnoki kar felépítése, valamint a szabadságharc alatti és utáni politikai magatartása.

A reformkor első időszakában Heves és Külső-Szolnok vármegye, részben Pyrker János érsek-főispán tevékenységének következtében az aulikus megyék sorába tartozott.¹⁴ Mivel az érsek-főispánegyéb egyházi jellegű feladatai miatt nem tudta a megyét állandó jelleggel irányítani, 1837-ben Gombos Imrét neveztek ki főispáni helytartónak.¹⁵ 1841. szeptember 16-án, Gombos halálát követően Almásy Gedeon, eddigi elsőispán lett az egyesült vármegyék főispáni helytartója, kinek személyében ismét kormánypárti politikus került a tisztikar élére.¹⁶ Almásy minden tőle telhetőt megtett, hogy megyéjét a liberális ellenzékétől megóvja és szilárdan megtartsa a kormány zászlaja alatt. Hivatali ideje során állandósult a konfrontáció közte és a megyei ellenzék között, feladatát egyre nehezebben tudta teljesíteni. Amikor a vegyes házasságok körül kirobbant vita során a római-katolikus püspöki kar 1841. február 22-i körlevelében elrendelte, hogy a vegyes házasságokban született gyerekeket katolikus hitre kell keresztelni, a megye Esztergom vármegye példáját követve, még szembehehelyezkedve a liberális ellenzékkel, elfogadta a körlevelet. Az 1843 áprilisában tartott követválasztáson a közgyűlés ugyan elutasította a szatmári 12 pontot – különösen kikelve az ősiség eltörlését célzó javaslat ellen –, azonban az országgyűlési követek már a megyei liberálisok képviselői, Almásy Pál és Fehér Lajos lettek. Az augusztus 28-án megváltoztatott követutasítás pedig már az ősiség eltörlése mellett foglalt állást.¹⁷

Az 1844-45-ös „kettős tisztújítás”

A főispáni helytartó utolsó próbálkozása céljainak elérésére az 1844-es botrányos tisztújítás volt.¹⁸ Az 1844. december 16-ára összehívott választó közgyűlésre a szokottnál nagyobb számban gyűltek össze a megyei nemesek, akik között a liberális irányzat képviselői voltak többségben. Almásy Gedeon, látva a nagy tömeget, kijelentette, hogy ennyien nem férnek be a vármegye üléstermébe, ezért a tisztújítást a szabadban fogják megtartani. A reggeli szentmise után a sokaság, élén a főispánnal és híveivel, a megyeháza felé vonult. Amikor a kapubejáróba értek, Almásy megállt a kapuboltozathoz nyíló jobboldali feljáró lépcsőjén, és az ide betorlódot hívei előtt megkezdte a tisztújítást. Az ellenzéki nemesek a kapun kívül rekedtek, először még – nem sejtve, hogy mi fog történni – együtt éljenek a bent lévőkkel. Már túl voltak az első- és másodispán személyének a megválasztásán, mikor a főispán megbízta Balogh János alszolgabíró, hogy a kívül rekedteknek tolmácsolja az eseményeket, közölje velük a jelöltek neveit és a szavazás idejét, ő pedig majd a lépcsőházban, a nyitott ablakokon behallatszó hang erejét összevetve a bentivel, megállapítja az eredményt. A megyeháza előtt állók egyre nyugtalanabbak lettek. A többszöri eredménytelen kiabálás után a küldöncöt azzal irányították vissza a tömött kapualjba, hogy közölje: a választást ered-

ménytelennek tekintik, mert jogaik gyakorlásában korlátozást szenvednek. Erre a bent lévők egyöntetű szavazással valótlannak nyilvánították a protestálók állításait, és folytatták a tisztújítást. Az így megválasztott tisztkar összetételében tökéletesen megfelelt a főispán elképzeléseinek, hiszen hűséges hívei mindig az általa sugallt nevet kiáltozták.¹⁷

Az eset országos visszhangot váltott ki. Az új tisztrviselők közül 7 maga sem fért be a kapualjba, 6k az esküt sem tették le. A tisztkar pedig a botrány miatt, Földváry János főügyész kivételével, rövidesen lemondott. Az 1845. január 16-ára keltezett királyi leirat Nagypalugyay Plathy Mihály udvari tanácsost küldte ki biztosul Egerbe, hogy a történeteket kivizsgálja, és a törvénytelenégeket orvosolja. A választás újbóli megtartása helyett azonban csak a megüresedett tisztségek betöltését engedélyezték, bár ennek az adott körülmények között csupán elvi jelentősége volt. A tisztújításra 1845. május 8-án került sor, amely az ismételt nagy érdeklődésre való tekintettel a vármegye udvarán zajlott le.

1845. május 8-án a tisztkar összetételében gyökeres átalakulás zajlott le.¹⁸ Az előző év 79 hivatalnokja közül mindössze 29-et választottak újra. A leváltottak között volt az első- és a másodalispán, a főügyész, a főlevéltáros, két főszolgabíró, 7 alszolgabíró, 9 járási esküdt stb. Ezzel gyakorlatilag a megye teljes vezetése átforgalmódott. Az 50 elmozdított személy közül 31 a vizsgált időszak folyamán nem vállalt szolgálatot a vármegyében, 8 személyt a szabadságharc során választottak meg különböző tisztségekre, míg tizenegyen csak az önkényuralom korában jutottak hivatalhoz.

Az 1845-ben megválasztottak 43,3%-át tették ki az 1844-ben is szolgálatban állók. A szabadságharc leverése után, a Bach-korszakban ebből a hivatali állományból, szemben az előző évi huszonnegyvel (30,4%) – 1844 óta 9 fő folyamatosan szolgált, 11 főt a szabadságharc leverése után neveztek ki, 4 fő pedig a szabadságharc alatt kapott állást, melyet később megtartott – 16 fő (23,8%) vállalt majd közigazgatási szerepet. E 16 személy közül 9 1844-ben is bizalmat kapott. Figyelmet érdemelnek az 1844-ben megválasztott, majd a szabadságharc leverése után kinevezettek közül: Földváry János¹⁹, Kanyó Gábor²⁰, Sütő János²¹, Góth Rafael²², Kovács Pál²³, Makkay Félix²⁴, Elek Mihály²⁵, Okolicsányi Gusztáv²⁶ és Vészei László²⁷; a szabadságharc alatti tisztrviselők közül: Magyar Pál²⁸.

Az önkényuralom alatti szerepvállalást figyelembe véve megállapítható, hogy a vármegye két, a konzervatív elkötelezettségű főispáni helytartó és a liberális érzelmű közgyűlés által delegált hivatali állománya 1849 után megközelítőleg azonos mértékben vett a „passzív ellenállás” nemzeti céljai ellen.

1845. augusztus 15-én az országos botrányt kavaráó Almásy Gedeont is leváltották tiszteről, helyére a megye korábbi országgyűlési követe és alispánja, Brezovay József került.²⁹ A megye vezetését ezután az ellenzéki Almásy Pál vehette kezébe, aki munkáját már modern közigazgatási elvek alapján végezte. Az 1846. július 16-i közgyűlésen mutatta be első, statisztikai alapokon nyugvó al-

ispáni jelentését, kezdetben szóban, majd írásban tájékoztatta a közgyűlést a tisztikar munkájának eredményeiről.¹⁹ A megye politikai életében bekövetkező változást hűen igazolta az 1847-es országgyűlési követválasztás, ekkor a konzervatívok még jelöltet sem állíthattak. A törvényesen egyesült vármegyéket Schneck László²⁰ és Radics Miklós²¹ képviselte az utolsó rendi országgyűlésen. A követutatisás az ellenzék országos követeléseinek elfogadása mellett abból az alapelvből indult ki, hogy ha a pótlólagos utasítások bevárására nincs idő, a követek saját lelkiismeretük szerint, az általános haladás elveit figyelembe véve szavazzanak.²²

Heves és Külső-Szolnok vármegye a forradalom és szabadságharc időszakában

A pesti és pozsonyi márciusi eseményeket először az 1848. március 20-i kisgyűlésen tárgyalták. Az ülést Blaskovits Gyula másodalispán²³ nyitotta meg. Felolvasták a Helytartótanács cenzúrárt eltörlő rendeletét és Pest vármegye levelét, amelyben a rend- és a vagyonbiztonság érdekében általa tett intézkedésekről értesítette a vármegyéket. A kisgyűlés elhatározta, hogy mindkét levelet, mint ideiglenes szabályokat 1000 példányban kinyomatják, és a szolgabírók által a megye járásában kihirdetik.²⁴

István nádornak Batthyány Lajos kinevezését közlő levelét a március 22-i kisgyűlésen ismertette Blaskovits Gyula. Ekkor érkezett meg az országgyűlési követek jelentése a közteherviselést, az országgyűlés Pestre költözését, a papi tized és az úrbéri viszonyok eltörlését elfogadó alsóházi döntésről. „Zúgó, szűnni nem akaró” éljenzés közepette a kisgyűlés felhatalmazást kapott az azonnali választ, intézkedést igénylő ügyek tárgyalására, elintézésére.²⁵

A forradalom utáni első közgyűlésre április 10-én került sor. Az elnöklő másodalispán beszámolójában ismertette a megye és az ország életében bekövetkezett változásokat: a „*felizzani látszó kedélyek lecsillapítása érdekében*” április 3-án sor került az úrbéri viszonyok eltörlésének a kihirdetésére. Elrendelte a nemzetőrség felállítását, ismertette, hogy a március 28-i kisgyűlésen megalakult a 37 tagú állandó központi rendőri választmány, amelyet a közgyűlés további 8 személlyel egészített ki. A közgyűlés elfogadta az alispáni jelentést, és intézkedett arról, hogy az új törvények megérkezése után nyolc napon belül ismét hívattassék össze.²⁶

Batthyány Lajos április 19-én küldte meg a megyéknek a szentesített törvényeket, Blaskovits Gyula, a levél kézbevétele után, május 1-re hívta össze a nemzeti vármegye utolsó közgyűlését. 1848. május 1-jén hatalmas lelkes tömeg gyűlt össze a vármegyeházán. Miután meghallgatták az országgyűlési követek jelentését, kijelölték az áprilisi törvényeket előszóban kihirdető bizottságokat, és kisebb változtatásokkal elfogadták a vármegye Blaskovits által készített, új választókerületi beosztását. Ezután megalakult a 314 tagú megyei bizottság.²⁷ A bizottságnak

88 település delegálta, hozzájuk kellett még számítani a tisztikart is. A testületben a megye településeinek 49 %-a képviseltette magát. A tagok száma nem állt arányban a települések lélekszámával, pl.: Gyöngyös (14 870 lakos) 29 fővel, Mezőúr (16 150 lakos) 9 fővel képviseltette magát. A tagok többsége nemesi származású volt, a nem nemesek általában az értelmiség, a falusi jegyzők, bírók és papok sorából kerültek ki.”

A szabadságharc ideje alatt az 1848-ban esedékes általános tisztújításra nem került sor, hanem az 1848. évi XVIII. törvények alapján csupán a lemondások miatt megüresedett állásokat töltötték be. Ilyen választásra kilencszer került sor.” Ez az eddig nem tapasztalt méretű mozgás a politikai változásokkal hozható összefüggésbe. Bár a lemondások indokai között szinte kivétel nélkül családi vagy egészségügyi problémákra való hivatkozásokat találunk, de az a tény, hogy a jelenséggel a legnagyobb számban az áprilisi törvények kihirdetése után (1848. június 2.) és a Függetlenség Nyilatkozat keletkezését követően (1849. május 15) találkozhatunk, a politikai indítékok valószínűségét erősíti. Abból azonban, hogy az 1848 március-április folyamán lemondott tisztviselők lemondásuk után gyakran bukkannak fel más tisztségekben, különböző bizottságokban, arra is lehet következtetni, hogy ebben az esetben nem a politikai szemléletmód, hanem esetleg a megszorodott tendenciák késztették az adott személyt a lemondásra. Az abszolutizmus ideje alatti szerepváltás értékelésénél ezért figyelembe kell venni azt is, hogy a szabadságharc során szolgáló emberek meddig maradtak az adminisztrációban, és milyen bizottsági munkában vettek részt az esetleges lemondásukat követően.

A népképviselő-választásokra június 13. és július 6. között került sor. Közfelkiáltással választották meg népképviselőnek Almásy Pált Gyöngyösön, Csiky Sándort Egerben és Pap Pált a kápolnai kerületben. A szolnoki kerületben Graeffl József, Pest város főkapitánya győzött Halasy Kázmér alszolgabíróval szemben, a mezőtúriiban Borbély Lajos Péczely Józseffel és Békefyvel szemben, az abádszalókiiban Recskly Andor Lipcsey Péterrel szemben, a tiszánánaiban Németh Albert Okolicsányi Gusztávvval és Horlaky Péter tiszánánai földbirtokossal szemben, a pétervásáriiban pedig Fejér Lajos Madarassy Jánossal szemben. A nagyfügedi kerületben Puky Miklós másodalpán, Schaffner János egri főbíró és Molnár Lajos karácsondi földbirtokos indult, azonban egyik sem szerezte meg az általános többséget. A június 29-én megismételt szavazás Puky Miklós győzelmét eredményezte, ami ellen Schaffner János eredménytelenül fellebbezett. A gyöngyöspatai kerületben Gosztonyi János főszolgabíró indult Horváth Mihály harvani prépost, történetíróval szemben. A választás során azonban a két tábor összeverekedett. A megismételt választást július 6-án tartották Berecz Ferenc főügyész vezetésével, a győzelmét Gosztonyi János szerezte meg.”

Az 1848-as bizottsági ülések sorából kiemelkedik a július 22-i, ekkor Mézsaáros Lázár sürgető levelet intézett a vármegyéhez, hogy az a 3000 nemzetőrrel minél gyorsabban vonulassa le a négy hétig tartó délvidéki szolgálatra. Az össze-

ín 14000 nemzetőrből azonban ekkor csak 1000 jelentkezett a veszélyes vállalkozásra. Ebben az elkésztető helyzetben Blaskovits Gyula, hogy emelje a megye hanyatlani látszó lelkesedését, önként jelentkezett a nemzetőri seregbe. Szavait a bizottmány hatalmas lelkesedéssel fogadta, és egyöntetűen követni akarta az alispán példáját. Az alispán javaslatára azonban úgy döntöttek, hogy a tisztikarnak csupán a fele szállhat táborba. A szerencséseket sorshúzással jelölték ki. Így 31 tisztviselő követhette Blaskovits Gyulát a Bács-Bodrog vármegyei Kulára.⁴¹

A szabadságharc alatt a vármegye területe többször került katonai megszállás alá, ekkor a bizottmány kénytelen volt áttenni üléseinek székhelyét Egerből más településre. A „hadi mozgalmak” idejére a megyét Almásy Pál kormánybiztos rendelete alapján 1848 decemberében ideiglenesen kerületekre osztották, melyeknek élére „helyben lakó, megbízható hazafiakat” neveztek ki ideiglenes szolgabírói címmel. Feladatuk a közigazgatás folyamatosságának biztosítása, a rend fenntartása és az ellenséges hadak mozgásának figyelése volt.⁴² A vármegye aktívan kivette részét a honvédség kiállításából. A rendes nemzetőrök felváltására a megyének az ősz folyamán ki kellett állítania 600 fő önkéntes állandó nemzetőrt, a megajánlott 200 000 újoncból pedig 4542 jutott Heves területére, ebből 1849 májusára 3561 honvédet sikerült kiállítani.⁴³

Franz Edler von Schulzig altábornagy 1849 január közepén érte el a megye területét, és január 21-én megszállta Gyöngyöst. Halassy Gáspár másodalispán január 25-én jelentette Kossuth Lajosnak Hatvan megszállását. Arról is tájékoztatta az OHB elnökét, hogy az osztrák parancsnok mellett működő Mátyus császári biztos a megyét hódolásra szólította fel, a január 23-i megyegyűlés pedig a katonai helyzetre hivatkozva tudomásul vette a felszólítást, és rendelkezett a politikai foglyok szabadon bocsátásáról. Kossuth értesülve az eseményekről, felhábordott levelet intézett Halassyhoz, és Csiky Sándort, Eger országgyűlési képviselőjét nevezte ki a megye kormánybiztosának.⁴⁴ Kossuth levelének hatására a közgyűlés január 29-én módosította határozatát. Csiky január 29. és február 2. között tartózkodott Egerben, ahol intézkedéseket tett a város védelme és az ellenséges csapatmozgások figyelemmel kísérése érdekében.⁴⁵ A katonai helyzet továbbí súlyosbodása miatt a február 9-i gyűlés kénytelen volt a vármegye székhelyét Tiszafüredre áttenni, ezután Egerben csupán a büntető törvényszék, az alleveltáros és a várnagy maradt. A bizottmány február 14-től április 14-ig az ideiglenes székhelyen ülésezett.⁴⁶

Az osztrák csapatok Török Sándor őrnagy vezetésével, a kápolnai ütközetet követően, 1849. március 1-én vonultak be Egerbe. A város új polgármestere Scheidl Adolf nyugalmazott császári ezredes lett. Török Sándor súlyos hadisarcot vetett ki a városra, és elrendelte a fegyverek beszolgáltatását. Március 13-án azonban a gerillacsapatok tevékenysége, valamint Görgei Artúr tokaji átkelésének hírére a város kiürítését kellett elrendelni, melynek során Scheidl Adolf polgármester főbe lőtte magát.⁴⁷

Az április közepi visszaköltözés után a bizottsmány április 26-án tartotta első egy ülést. Ekkor olvasták fel a Függetlenségi Nyilatkozatot és intézkedtek annak nyilvános kihirdetéséről, erre a feladatra külön bizottsmányokat jelöltek ki. Május 16-án Blaskovits Gyulát nevezték ki a megye főispánjává, aki június 2-án foglalta el hivatalát. Június 18-án a szolnoki választókerület leköszönt képviselője, Graefl József helyett Damjanich Jánost választották meg képviselővé. Június 26-án a közgyűlés értesült az orosz hadak Miskolcig történt előrenyomulásáról. Miután küldöttet menesztett a hír igazolására, másnap intézkedett a Törökszentmiklósrá való költözéséről. Így megkezdődött az egyre fogyatkozó tisztikar másfél hónapos vándorlása: július 1-jén Szolnokon, 10-én Törökszentmiklóson, 28-án Fegyvermeken, augusztus 3-án Dévaványán találjuk őket. Az utolsó ülés, Szana Zsigmond rangidős szolgabíró elnökléte alatt, augusztus 16-án Dévaványán zajlott le. Ekkor érkezett meg a világiosi fegyverletétel híre, csak ezután intézkedtek a vármegye hazatéréséről és önmaguk feloszlásáról. A vármegyei törvényszék, amely a tisztikarral együtt költözött, augusztus 8-án szintén Dévaványán tartotta utolsó ülését.”

A 1848-49-ben Heves és Külső-Szolnok vármegyék élén 87 személy (a tiszteletbeli hivatalokkal és a nem fizetéses táblabírákkal együtt 134 fő) töltött be különböző közigazgatási és/vagy igazságszolgáltatási funkciót.¹⁴ A hivatalviselők számára kedvező előmeneteli lehetőségeket biztosítottak a gyakori lemondások, a máskor legalább 3 évre stabilan betöltött tisztségekben most sűrűn váltogatták egymást a hivatalnokok. A szolgabírói, főszolgabírói állásokra rendszerint az adott járásban eddig esküdti, alszolgabírói státuszt gyakorló embereket választották. E másfél év alatt 34 személy mondott le, ez az időközben meghalt 4 emberrel az összes tisztségviselő 43,6 %-át teszi ki. Így, hasonlóan a katonatiszti pályához, a forradalmi változások eddig soha nem tapasztalt gyorsaságú előmeneteli lehetőségét nyitották meg a kor hivatalnokai számára. A leköszönések 1848 május végén jelentkeztek legnagyobb számban, ekkor 16 fő hagyta el addigi állását (köztük egy főszolgabíró, öt alszolgabíró, az 1. alügyész, a 2. aljegyző). Közülük 5 fő még szerepelt 1848-49-ben, 4 csupán a Bach-rendszer alatt vállalt szerepet (Balogh János¹⁵, Földváry László¹⁶ és Okolicsányi Gusztáv főszolgabírói státuszban). A következő nagyobb lemondási hullám októberben következett be, amikor egy főszolgabíró, két alszolgabíró és egy esküdt köszönt le. Majd a Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetése után hagyta el állását öt alacsonyabb rangú hivatalnok. A lemondások időpontjai viszonylag nagy pontossággal jelzik az udvar és az ország politikai viszonyának határpontjait, ezektől csupán néhány hét késedelmi idővel maradnak el. Ez adta a lehetőséget például a következő személyeknek a gyors rangemelkedésre: Blaskovits Gyula, Halassy Gáspár¹⁷, Izsák László¹⁸.

A megye 1848. június 2-án kiegészített tisztikara 42 főt tett ki, közülük 20 fő nem rendelkezett reformkori múlttal. Új ember volt 1 vezető, 9 középvezető és 10 beosztott hivatalnok. A vármegye vezetését 11 fő alkotta, a Bach-korszakban 3 fő vállalt közülük hivatalt, 1860-61-ben négyet választottak újjá, négy fő pedig

nem szerepelt többet a megyei adminisztrációban. A 20 *középvezető* közül a Bach-korszakban 10 fő, 1860-61-ben 3 fő vállalt hivatalot, 2 fő csak 1861 és 1865 között szolgált, 4 pedig a szabadságharc után befejezte Heves megyei hivatali pályafutását. A 11 *beosztott* hivatalnok közül a Bach-korszakban 4, 1860-61-ben 1 fő szolgált, 6 pedig többet nem fordult elő a vármegyében. A hivatalnokoknak 40,5 %-a a Bach-rendszer provizórius, 19 %-a a definitív időszakában, 19 %-a 1860-61-ben, 7 %-a a Schmerling-provizóriumában, 9 %-a pedig a kiegyezés után állt szolgálatban. A szabadságharc teljes ideje alatt a vármegyében hivatalot viselt 87 tisztviselő, közülük harminckilencel (44,8 %) találkozhatunk az önkényuralom adminisztrációjában. Az abszolutista közigazgatás tehát a szabadságharc alatti tisztikar jelentős részét alkalmazta, és ezzel párhuzamosan ezek az emberek nem vettek részt a passzív ellenállás politikájában. Az aktív 1848-49-es tisztviselők száma az idő előrehaladtával folyamatosan csökkent.

Tizenegy olyan tisztviselő nevét ismerhetjük meg a jegyzőkönyvekből, akik az utolsó ülésig kitartottak a forradalom ügye mellett, közülük csupán egy vállalt hivatalot augusztus 16-a után. Néhányat közülük érdemes név szerint is kiemelni: Lipcsey József alügyész¹¹, Nánásy Mihály törvényszéki elnök¹², Soldos Imre főszolgabíró¹³.

Heves és Külső-Szolnok vármegye a Bach-korszakban¹⁴

Az augusztusi ideiglenes közigazgatási rendelet szerint Magyarországot kilenc katonai kerületre osztották, melyek további polgári kerületeket foglaltak magukban. A Szolnokon megszervezett VII. kerülethez tartozott az Egri polgári kerület, mely Borsod valamint Heves és Külső-Szolnok vármegyéket foglalta magában. Egert július 25-én szállták meg az orosz csapatok. Kapy Eduárd, a Sáros megyei születésű császári hadi biztos, aki az utolsó rendi országgyűlésen a konzervatívok egyik jelentős alakja volt, július 29-én érkezett meg a városba. Kapynek Geringer utasítása szerint az eddig eredménytelenül működő Szirmai István kormánybiztost kellett felváltania. Kezdetben csak korlátozott jogkörrel bírt, megbízatása a rend fenntartására szólt. Köllmayer ezredes, a megye katonai parancsnoka már augusztus 24-én felszólította, hogy állítson tisztikart a hivatalnokok nélküli megye élére. Erre meghatalmazást csak szeptember első napjaiban kapott, így 1849. szeptember 7-étől Köllmayer ezredes mellett az Egri kerület polgári ügyeit vezette. Szeptember 25-én Haynau báró Ambrózy Lajost bízta meg a Heves és Borsod megyékből szervezett polgári kerület főbiztosának, de ő egyelőre nem tudta átvenni hivatalát.¹⁵ Kapy a vármegye első megyefőnökének Földváry Jánost nevezte ki. Szeptember elején az országos „forgatókönyvnek” megfelelően megkezdődött a közigazgatás újjászervezése, a hatalom átvétele. Ennek látványos lépései voltak Egerben a folyamatos letartóztatások, a Kossuth-bankók nyilvános elége-

tése (szeptember 10.), a városi tisztikar feloszlása (szeptember 16.), a zsendárság október 12-i rendszeresítése. A megyei tisztikar tagjai közül 11 személy ellen indult hadbíróági eljárás. Almásy Pált és Puky Miklóst távollétükben kötél általi halálra ítélték, Csiky Sándor és Schnee László halálos ítéletét kegyelemből hat illetve négyéves várfogságra enyhítették, a többiek elleni eljárást 1850-re megszüntették. Letartóztatták Schaffner Lajost, Eger 1848-49-es polgármesterét, valamint a városi képviselőtestület forradalmi beállítottságú tagjait.⁴⁴ A megtorlás a hadbíróági iratokat részletesen elemző Hermann Róbert megállapítása szerint elsősorban elrettentő volt, ugyanis a szabadságharc alatti politikai elit büntetése az új rend ellen fellépőekénél jóval enyhébb volt.⁴⁵

Kapy Eduárd a Pest-Budai katonai kerületbe tartozó megyét három kerületre, „császári megyére” osztotta: az egri Kanyó Gábor, a gyöngyösi Luby István⁴⁶, a szolnoki pedig Sütő János vezetésével kezdte meg működését. Az intézkedést az tette szükségessé, hogy a megye területét a forradalmi agitáció egyik fő fészekének tartották, és így szorosabb ellenőrzés alá akarták vonni. Kapy Földváry János elnöklése alatt a megyében egy törvényszéket szervezett.⁴⁷ Október 3-án Heves megye élére kerületi kormánybiztosnak és alispánnak Majthényi Lászlót neveztek ki.⁴⁸ Kapy Eduárd 1850. október 29-től a Borsod, Heves és Külső-Szolnok vármegyéket magába foglaló egri polgári kerület ideiglenes, majd november 12-e után végleges főbiztosa, kerületi főispánja lett, és emellett átvette Szolnok „császári” megye ügyeinek intézését.⁴⁹ Ez a hivatali átfedésekkel és hivatásköri tisztázatlanságokkal terhelt megyei rendszer 1850. január 21-én újra módosult, ekkor a kerületi főispán javaslatára megszűnt Heves és Külső-Szolnok vármegye egysége. Az Egri cs. kir. Megyehatóság – amelybe beleolvadt a gyöngyösi „kerület”-főnöke Kanyó Gábor, a szolnokié pedig Sütő János lett.⁵⁰

Az ország ideiglenesnek szánt közigazgatási struktúráján a következő változás Haynau menesztése után, 1850. május 22-én következett be. Kapy Eduárd hivatala is áldozatául esett ennek az átszervezésnek, ő maga a kassai miniszteri biztosság vezetését vette át.⁵¹ Az egri polgári kerület 1850. szeptember 11-én szüntette be működését, ettől kezdve a három császári vármegyét közvetlenül a pesti kerületi miniszteri biztos, Koller Ferenc irányította.⁵²

A kettéosztott megye területe az új rendszerben is a pest-budai kerület része maradt. A szolnoki kerületet 3 közigazgatási szolgabíróságra, a törökszentmiklósi, a tiszafüredi és a szolnoki járásra osztották.⁵³ Az egri cs. kir. kerület pedig a pétervásári, a gyöngyösi, a hevesi és a központi, vagy más néven egri járásra tagolódott.⁵⁴ Heves megye élén 1851. április 13-án Kanyó Gábor Sütő János váltotta fel. Sütőt pedig Külső-Szolnok megye élén Bonyháy Imre követte.⁵⁵

Heves megye 1851-ben szolgálatot teljesítő tisztikara az esküokmányok szerint 30 főt tett ki.⁵⁶ A 30 hivatalnok között 13 új embert találunk, ők alkották a szolgálatban lévő tisztikar 43,3 %-át. Az új emberek részaránya a beosztott hivatalnokok között volt a legmagasabb, a 20 fő közül 11 (55 %) tartozott ebbe a ka-

regóriába. A hivatalnoki kar 53,3 %-a (16 fő) szerepelt az alkotmányos időszak tisztikaraiban, 13 fő (43,3 %) esetében pedig a szabadságharc alatti szolgálatról is van információ. A megye 4 vezető beosztású állásából hármát (1848-49-ben 2 fő szolgált közülük), 6 középvezetői állásából négyet (1848-49-ben 2 fő szolgált közülük), a 20 beosztott állásból pedig kilencet (1848-49-ben 9 fő szolgált közülük) a hajdani alkotmányos tisztikar képviselői töltöttek be.

A személyügyi kartonok alapján részletesebb képet alkothatunk a tisztikar összetételéről.⁷⁷ A megye *vezetésébe* tartozó 4 fő bizonyíthatóan Heves megyei születésű. Átlagéletkoruk 33 év, a legöregebb Sütő János megyefőnök (41 éves) volt. Valamennyien értettek németül és latinul, két fő jogi, politikai és közigazgatási, egy fő politikai és közigazgatási, egy pedig jogi és politikai végzettséggel rendelkezett. A 6 középvezető közül háromnak teljesen, háromnak részlegesen ismertek az adatai. Öt fő hevesi születésű vagy hevesi illetőségű volt, Péczely Ferenc titkár pedig Székesfehérváron született. Az átlagéletkoruk 35 év, a legidősebb Bóta József egri járási alszolgabíró (52 év), a legfiatalabb Jekelfalusy Lajos gyöngösi alszolgabíró (25 év) volt. Egy fő németül és latinul, egy latinul és gyengén németül, egy pedig latinul beszélt, egy fő jogi és teológiai, egy közigazgatási és politikai, egy pedig ügyvédi diplomával rendelkezett. Három főnek a képzettségi adatai ismeretlenek. A megye 20 *alacsony beosztású* hivatalnok közül tizenháromnak ismert a születési helye, közülük 10 fő hevesi vagy hevesi illetőségű volt a Bach-korszak előtt is, egy fő Szentesről, egy fő Gömör megyéből, egy pedig Szlavóniából került a megyébe. A 10 ismert születési idejű beosztott hivatalnok közül a legidősebb Horánszky János volt (40 év), az átlagéletkoruk pedig 29 év. Három főnek ismert a végzettsége, valamennyien felsőfokú végzettséggel rendelkeztek (filozófiai; jogi; filozófiai, politikai és jogi). Négy főnek ismert a nyelvtudása, németül valamennyien értettek, 3 fő latinul, 1 emellett „szlávul”, 1 pedig franciául beszélt. Arról a 11 megyei tisztviselőről, akinek személyi kartonját ismerjük, megállapítható, hogy felsőfokú végzettséggel rendelkezett és több nyelven beszélt, 8 fő (72,7%) hevesi származású, 7 fő (63,6%) a reformkorban és 3 fő (27%) a szabadságharcban is vállalt hivatal.

A Bach-korszak „provizórikus”, ideiglenes első szakaszának utolsó évére az arányszámok megváltoztak, hiszen a tisztikar létszáma 42 főre emelkedett.⁷⁸ Ez az új emberek számának tizennégyről huszonkettőre való növekedésével járt együtt, emellett a reformkori hivatalnokok száma 16-ról 20 főre változott. A szabadságharcban szerepet vállaltak száma egy fővel nőtt ugyan, de arányában 43,3%-ról 33,3%-ra csökkent. Az ismert születési helyű vagy illetőségű hivatalnokok (25 fő) 74 %-a volt Heves megyéből való. Az újonnan hivatalba lépőkről is elmondható, hogy valamennyien megfelelően képzett hivatalnokok voltak.

Az 1854-ben kiadott Müller-féle naptár adatokat tartalmaz a megye igazságszolgáltatási tisztikaráról is. Mivel az eddigiekben az igazságszolgáltatási tisztikar

a megye egyéb hivatalnokai között mutatták ki, és 1853-60 között ez a gyakorlat megváltozott, ezzel a hivatali állománnyal ezéről külön kell foglalkozni.

1853-ban Heves megye igazságszolgáltatási tisztikara 39 főt tett ki. A 39 hivatalnok között 21 új embert (53,8%) találunk, részarányuk a beosztott hivatalnokok között volt a legmagasabb (13 fő közül 12), a vezető beosztásúak között azonban nem képviselték magukat. A hivatalnoki kar 46,15%-a (18 fő) szerepelt alkormányos időszakban, 12 fő (30,7%) a szabadságharc alatt is szolgált. Az 5 vezető beosztású állásból ötöt (közülük 4 fő 1848-49-ben is szolgált), 20 középvezetői állásból tizenegyet (közülük 6 fő 1848-49-ben is szolgált), a 12 beosztott állásból pedig egyet (közülük 1 fő 1848-49-ben is szolgált) a reformkori tisztikar képviselői röltének be. Az 5 vezető Heves megyei születésű. A törvényszék elnöke Földváry János, 1844-ben főügyésznek megválasztott, 1845-ben leváltott hivatalnok. A vezetőik személyi kartonjai nem ismertek. A 20 középvezető közül 10 fő hevesi születésű, vagy illetőségű volt, egy gömöri és egy zempléni mellett 8 fő születési helye ismeretlen. A legidősebb a 63 éves Bokács János ülnök volt. A középvezetők többségének szintén ismeretlenek a kartonjai, de öt fő felsőfokú végzettségéről valamint hat fő nyelvtudásáról vannak adataink: 1 fő politikai és közigazgatási, 1 fő közigazgatási, 1 fő filozófiai, 1 fő politikai és jogi, 1 fő filozófiai és jogi tanulmányokat végzett. 3 fő latinul és németül, 3 fő emellett még szlovákul is beszélt. A 13 alacsony beosztású hivatalnok közül négyről rendelkezünk részletes adatokkal 3 fő volt hevesi születésű, egy pedig Rozsnyóról származott. Az átlagéletkoruk 24 év. Valamennyien jogi tanulmányokat végeztek, németül és latinul beszéltek. Mind a négy fő a Bach-korszakban végezte el iskoláját és kezdte meg hivatali szolgálatát.

Az 1853. január 19-i szervező rendelet Heves megyét a Pest-Budai Helytartósági Osztályba sorolta be.¹⁷ Az új elvek alapján szervezett közigazgatási rendszer négy szolgabírói (pétervásári, hevesi, gyöngyösi, egri) és az Eger városi járásból tevődött össze.¹⁸ Sütő Jánost 1853. július 3-ától Tibold Károly váltotta fel a megyefőnöki hivatal élén. Sütő ezt követően az egri úrbéri törvényszék élére került.¹⁹ Az egri törvényszék vezetésében 1854 októberében történt változás, Földváry Jánost Balogh István, majd pedig Bobest Gyula váltotta.²⁰

Az 1856-os évben, az 1853-54-ben szolgálatban álló igazságszolgáltatási és közigazgatási tisztikarból (81 fő), csupán 21 hivatalnokot találunk a megye szolgálatában, 8 fő más megyében folytatta szolgálatát, 7 fő pedig későbbi időpontban megjelenik még a definitív tisztviselők között. 5 főnek bizonytalan a további szereplése. 40 pedig nem szerepel többet a feldolgozott vármegyék kimutatásaiban.

Az 1856-os közigazgatási tisztikarban 29 fő szolgált,²¹ közöttük tizenhárom (44,8 %) csak a Bach-korszakban viselték hivatalt. Ebből a csoportból 1 fő a felsővezetésben (20 %), 3 a középvezetésben (42,8 %) és 9 (52,9 %) a beosztottak között szolgált. A tisztikar 38 %-a (11 fő) a reformkorban – 3 vezető, 60%,

3 középvezető, 43 %, 5 beosztott, 29,4 %,–, 34,5 %-a, (10 fő) – 3 vezető, 60%, 3 középvezető, 43 %, 4 beosztott, 23,5 % – pedig a szabadságharc alatt is szerepelt. A 29 hivatalnok közül huszonháromnak ismert a születési helye, hevesi volt 8 fő (35 %), 3 pedig a Császárság nem magyar területeiről származott.

A megye *vezetésébe* tartozó 5 fő közül négynek ismert a személyi kartonja. Közülük 2 fő a megyéből, Rozsos Ferenc³⁰ Baromlaktól, Tibolth Károly pedig Sopronból származott. A legöregebb az 57 éves főorvos, Hanák Mihály³¹ volt. Valamennyien beszéltek németül és latinul, három fő jogi és politikai, egy pedig orvosi végzettséggel rendelkezett. A 7 *középvezető* közül egynek részlegesen, egynek pedig teljesen ismeretlenek az adatai. Csupán Borovicsény Gyula alszolgabíró volt hevesi, Antal János Jászapátiban, Lakner Antal a Sopron megyei Egyéden, Nemes János Bolyon, Szilágyi Lajos pedig Kecskeméten született. Két cislajtán tisztviselőt is találunk közöttük: Ludwig Pokorny³² és Avelin Reinhardot. A legidősebb Antal János egri járási alszolgabíró (54 év), a legfiatalabb Avelin Reinhard (27 év) volt, az átlagéletkoruk 38 év. A négy ismert végzettségű hivatalnok jogi tanulmányokat folytatott, a két cislajtán hivatalnok mellett három biztosan beszélt németül, valamint latinul. A megye 17 *alacsony beosztású* hivatalnoka közül tizenkettőről rendelkezünk teljes vagy részleges adatokkal. Öt fő volt megyei születésű, két fő a Dunántúlról, egy fő Bars megyéből, Johan Moschner³³ pedig Csehországból származott. A legidősebb Johan Moschner volt (47 év), az átlagéletkoruk 36 év. Tíz főnek ismert a végzettsége, kilencen bizonyosan felsőfokú végzettséggel rendelkeztek, 3 fő jogi-politikai, 1 fő jogi-filozófiai, 2 fő jogi, 1 fő filozófiai, 1 fő közigazgatási, 1 fő pedig mezőgazdasági tanulmányokat folytatott. A nyelvtudása szintén 10 főnek ismert, németül valamennyien értettek, 3 fő németül, 3 fő németül és latinul, 1 fő németül és csehül, 2 fő németül, latinul és szlovákul, 1 fő (Prusovszky István tollnok) pedig magyarul, németül, latinul, szlovákul, lengyelül, olaszul és franciául beszélt.

1856-ban Heves megye igazságszolgáltatási tisztikarát 25 fő alkotta. A hivatalnokok 40 %-a 1854 után lépett megyei szolgálathoz, 44 %-a pedig a Bach-korszak provizórikus időszakában kezdte meg munkáját. Reformkori és 1848-49-es múlttal 3 fő, reformkori múlttal 1 fő rendelkezett (a *vezetésben* 1 fő (3,3 %), a *középvezetésben* 2 fő (13,3 %)), a *beosztottak* között 1 fő (14,3 %)). 3 vezető közül Hanák Sándor³⁴ Heves, Oberknezevich Árkád³⁵ pedig Torontál megyei származású, Okolicsány Lucian születési helye ismeretlen. Két vezető személyi kartonja ismert ugyan, de végzettségre vonatkozó adatokat nem tartalmaz. A 15 *középvezető* közül csupán 3 főről rendelkezünk bővebb adatokkal, közülük egyik sem volt hevesi származású (Csongrád, Fejér és Borsod megyéből származtak), valamennyien beszéltek németül és latinul, és ügyvédi diplomával rendelkeztek. A 7 *beosztott* hivatalnok közül kettőnek sikerült fellelni a személyi kartonját. Mindkettő egri születésű, jogot végzett, németül és latinul beszélő 28-29 éves hivatalnok volt.

1856-ra tehát a tisztikar személyi összetétele jelentősen megváltozott, az 1853-as tisztikar 25 %-a szolgált tovább a vármegyében, a helyi származásúaknak az ismert születési helyű hivatalnokokhoz viszonyított aránya jelentősen lecsökkent. Közigazgatási tisztikarban a hevesiek aránya: 1854-ben 74 % (vezetés 60%, középvezetés 86 %, beosztottak 73 %), 1856-ban 34 % (vezetés 50 %, középvezetés 14,3 %, beosztottak 41,6 %), az igazságszolgáltatási tisztikarban 1854-ben 85,7 % (vezetés 100 %, középvezetés 83 %, beosztottak 75 %), 1856-ban 42 % (vezetés 50 %, középvezetés 0 %, beosztottak 100 %). A szabadságharc idején is szerepet vállaltak aránya a közigazgatási tisztikarban jelentősen nem változott, az igazságszolgáltatásban azonban 34,4 %-ról 12 %-ra csökkent.

Heves megye a Bach-korszak második felére nehéz gazdasági helyzetbe került. Eger városának 1854. december 10-én sikerült megváltania a püspökség és a főkapitány közös földesurasága alól a borkilencedet, a szőlőfaljai taksát, valamint a haszonbérlet legelőket, de ehhez 40 ezer ezüster forint hitelt kellett felvenni.²⁴ Gyöngyös városa 1852. október 16-án kötötte meg 85 földesúri igénylővel a földesúri terheket megváltó „örökjegyzéset”, melynek értelmében a városnak 142 878 forintot kellett végkielégítésként fizetnie, ehhez pedig 90 ezer forint kölcsön felvételére volt szükség.²⁵ A növekvő adóterhek, az 1857-58-as gazdasági válság, valamint a rossz termés súlyos pénzügyi helyzetet teremtett, a földbérletők egymás után mentek tönkre.²⁶

Heves megye tisztikara személyi összetételében 1859-re jelentősen megváltozott.²⁷ Az 1856-os igazságszolgáltatási és közigazgatási tisztikarból 13 fő (24 %) nem szolgált már ebben az időben. A személyi változások hatására a közigazgatási tisztikarban az új emberek száma duplájára növekedett (5 főről 11-re, 17,24 %-ról 33 %-ra), emellett a szabadságharcban szerepet vállaltak száma csökkent (10 főről, 34,48 %-ról, 8 főre, 24 %-ra). A megye vezetését alkotó 5 főnek ismert a személyi kartonja. Két fő a megyéből, Rozsos Ferenc, Tibolth Károly és Moháry/Morbitzer Gyula²⁸ pedig az ország más területeiről származott. A legöregebb Hanák Mihály (60 év), a legfiatalabb Moháry/Morbitzer Gyula (32 év) volt, az átlagéletkoruk 48 év. Valamennyien beszéltek németül és latinul, Moháry/Morbitzer Gyula emellett olaszul, Rozsos Ferenc pedig olaszul, szerbül, románul és franciául is értett. Négy fő jogi és politikai, egy pedig orvosi végzettséggel rendelkezett. Tibolth Károly megyefőnök kivételével valamennyien szerepet vállaltak mind a reformkor, mind a szabadságharc ideje alatt. A 8 középvezető közül négynek részlegesen, egynek pedig teljesen ismeretlenek az adatai. Borovicsény Gyulán kívül egy sem volt közülük hevesi. Antal János, Lakner Antal, Nemes János, Ludwig Pokorny és Szilágyi Lajos továbbra is szolgált a megyehatóságban, de Avelin Reinhardot a Zemplén megyei Fekete József és az ismeretlen származású Vrasich Tamás váltotta fel. A legidősebb középvezető 1859-ben is Antal János (57 év) volt, a legfiatalabb pedig a 30 éves Pokorny, az átlagéletkoruk 41 év. Mind az öt ismert végzettségű hivatalnok jogi tanulmányokat folytatott, Pokorny mellett három fő beszélt németül és latinul. Három fő (37,5 %) szerepelt a reformkor és a szabadságharc adminisztrációjában.

A 20 beosztott hivatalnok közül tizenháromról rendelkezünk teljes vagy részleges adatokkal. Öt fő Heves megyei, három dunántúli, kettő gömöri, Johan Moschner pedig csehországi származású volt. Johan Moschner volt a legidősebb, a legfiatalabb pedig a székesfehérvári Hering Móric (24 év), az átlagéletkoruk 35 év. Nyolc főnek ismert a végzettsége, egy kivételével valamennyien jogászok voltak. A nyelvudmása tizenkettő főnek ismert, valamennyien értettek németül és négy fő kivételével latinul, 5 fő pedig szlovákul is beszélt, Hering Móric emellett franciául, olaszul és angolul is beszélt. A 20 fő közül a reformkorban 1, a reformkorban és a szabadságharcban szintén 1 fő vállalt szerepet.

1859-ben az igazságszolgáltatási tisztikar 39 főt tett ki, ez 14 fővel több, mint 1856-ban. Az új hivatalnokok száma 10 főről 29-re növekedett, reformkori és 1848-49-es múlttal 5 fő, csak reformkori múlttal 1 fő rendelkezett. A vezetésben 0, a középvezetésben 4 (18 %) a beosztottak között 2 (12,5 %) 1849 szeptemberéig szerepet játszott hivatalnok volt. Az igazságszolgáltatás vezetője a totrontáli Oberkezeviech Árkád volt. A 22 középvezető közül 5 főről rendelkezünk életrajzi adatokkal, Hanák Sándor kivételével nem hevesiek voltak (Csongrád, Fejér és Borsod megyéből származtak), valamennyien beszéltek németül és latinul, és ügyvédi diplomával rendelkeztek. Az új hivatalnokok alkották a középvezetők 68 %-át, de az ismert személyi kartonúak között egyetlen ilyen személy sem található. A 16 beosztott hivatalnok közül csupán az 1856-ban ismertetett 2 főnek ismerjük a kartonját. Az új emberek közül került ki a beosztottak 87,5 %-a.

Heves vármegye tisztikara a Bach-korszakban döntő mértékben magyar maradt. Az ismert születési helyüek között a megyei származású hivatalnokok száma 1854 és 1859 között folyamatosan csökkent, a közigazgatási tisztikaron belül 74 %-ról 34 %-ra, az igazságszolgáltatási tisztikaron belül 85,7 %-ról 37,5 %-ra. A megyében megjelent új hivatalnokok döntő többségéről nem rendelkezünk részletes adatokkal, az ismert személyi kartonok alapján azonban azt valószínűsíthetjük, hogy többségüket a frissen diplomázott szakértelmiségi fiatalok adták; e kategóriában jelennek meg a rendszer számára nem kompromittálódottak, a reformkorban és a szabadságharcban nem szerepeltek, valamint a kisszámú idegen hivatalnokok. A szabadságharc alatti hivatalnokok száma a vizsgált időszakban folyamatosan csökkent, de a közigazgatási tisztikarban még 1859-ben is 24 %-ot tett ki. A személyi kartonok alapján megállapítható, hogy a vármegye tisztikara szinte kivétel nélkül felsőfokú végzettséggel rendelkező, legalább németül beszélő magyar hivatalnokokból állt.

1859-ben megszokasodtak az abszolutizmus-ellenes megnyilvánulások. 1859. július 16-án Egerben „utcai tüntetésre” is sor került: 13, szénakaszálásból hazatérő lakos a hatvani városrészben Kossuthot, Napóleont és a francia hadsereget éllette.” Október 30-án Egerben is megtartották a Kazinczy emlékünnepelet.” 1860. március 15-én Egerben is tüntetés zajlott.” 1860. április 17-én pedig Bartakovics érsek celebrálásával gyászistentiszteletet tartottak Széchenyi István lelki üdvéért.”

Heves és Külső-Szolnok vármegye és tisztkara 1860-61-ben

Az októberi diplomát követően 1860. november 8-án Egerben előzetes megyegyűlést tartottak, itt elhatározták, hogy az 1849. augusztus 16-án letett ügyeket változatlanul folytatják. A tisztújító közgyűlést Bartakovics Béla egri érsek, örökös főispán elnöklelte alatt december 12-re hívták össze.¹⁰ Eger városa november 13-án szintén 48-as alapra helyezkedett. A város polgármestere Schaffner János lett, ő 1848-49-ben is viselte ezt a tisztséget. A képviselőtestület felmérte, hogy a 48-as tisztségviselők közül ki nem vállalja vagy nem vállalhatja a munka felvételét, ezután a megüresedett 9 állást (6 fő elhalálozott, 3 pedig elköltözött Egerből) új hivatalnokokkal töltötték be.¹¹

1860. december 12-én tartották meg Egerben Heves és Külső-Szolnok vármegye 1849 utáni első bizottmányi ülését. Az októberi diploma a megyében sem érte el a célját. A megye közössége az 1848-as törvények álláspontjára helyezkedett, és hevesen utasította vissza a császári pátenst. A bizottmányi ülést Bartakovics Béla érsek főispán hazafias hangvételű beszéddel nyitotta meg. Az 1848-49-es tisztkar lemondása után, másnap választották meg az új tisztkart.¹² A tisztújítás után a bizottmány ellenzéki határozatot fogadott el, melyben tiltakozott a megyék területén működő állami intézmények léte ellen. A Helytartótanács és a Kancellária főségét az áprilisi törvények értelmében visszautasította.¹³ A telexkönyvi, adó- és mérnöki ügyek átvételére csak hetekkel később kerülhetett sor, hiszen az említett hivatalok központi utasítás hiányában a hivatalos iratokat nem voltak hajlandók átadni.¹⁴

1860. december 13-án teljesen új tisztkar került az újra egyesített Heves és Külső-Szolnok vármegye élére.¹⁵ A hivatalba lépett 60 tisztségviselő közül csupán 6 fő viselt hivatalt a Bach-korszakban. A felfokozott hangulatú bizottmányi ülés tehát szinte teljes egészében diszkvalifikálta az osztrák önkényuralom kiszolgálóit. Ez alól azok a hevesi származású hivatalnokok sem jelentettek kivételt, akik esetleg a reformkorban és/vagy a szabadságharc ideje alatt is szolgálták a megyét. Az 1854-60 között hivatalban álló magyar származású, de nem megyei születésű tisztségviselők mind elvesztették állásukat. Az új tisztkar legnagyobb részét a megyében először hivatalhoz jutó emberek adták (60%). Közülük került ki a vezetők 43, a középvezetők 35,7 és a beosztottak 70%-a. Az alkotmányos időszakban szerzett hivatali múlttal 31 fő (35%) rendelkezett, belőlük 13 fő (21,6% szemben a Bach-korszak átlag 30%-ával) szerepelt a szabadságharc alatt. Sajnos az 1860-61-es tisztségviselőkről nem készültek személyi adatlapok, ezért végzettségükre utaló adatokkal nem rendelkezünk. 1860-ban a megye *vezetéséhez* tartozó 14 fő között a legmagasabb az 1848-49-es múlttal rendelkezők száma (8 fő 57%). A Bach-korszakban Mártonffy Károly főmérnök és Berecz Ferenc főügyész viselt hivatalt, ők is csupán a provizórikus időszakban. Gróf Szapáry Gyula elsőispán, Kovács László főjegyző, Isaak László gyöngyösi, Majzik György tarnai főszolgabíró, valamint Daubrova Ignác és Erdey Pál főorvosok most vállaltak elő-

szőr megyei szolgálatot. A 13 középvezető között az 1848–49-es hivatalnokok aránya 23 %, a Bach-korszakbeli adminisztrációban részt vettek 15 % volt. A 23 *alacsony beosztású* hivatalnok között legmagasabb az új emberek (70 %) és a legalacsonyabb a szabadságharcos múlttal rendelkezők aránya (6 %). A tisztikar vezetésében 1861. június 17-én következett be változás, ugyanis az időközben képviselőnek megválasztott Kovách László főjegyző helyére Erdélyi Józsefet, a lemondott Lipcsey Imre másodalispán helyére pedig Isak Józsefet választották meg.¹⁴¹

A február 18-i megyegyűlés fellépett Ferenc József 1861. január 16-i leirata ellen. 1860-61 fordulóján Egerben és a megyében mindennaposak voltak a kisebb-nagyobb tiltakozások, ebben a felfokozott hangulatban gyűltek össze a megye képviselői. A 3000 példányban kinyomtatott nyilatkozatban törvényesnek ítélték az emigránsok bizottmányi tagokká választását, a „*nemzeti gárda*” felállítását, követelték a független felelős minisztérium helyreállítását, valamint a törvénytelen adószedés leállítását. Emellett több bizottmányi tag fegyveres erő alkalmazásának szükségességét fejtegette, hiszen csak ebben az esetben érhető el Ferenc József lemondása! A megyegyűlés kijelentette, hogy Ferenc József nem törvényes uralkodója az országnak, így a tőle érkező rendeleteket úgy kell tekinteni, mintha egy magán személytől jöttek volna.¹⁴² A korabeli rendőrségi jelentés szerint a „*mérsékelt elemek alig jutottak szóhoz*”, az eseményeket a „*kisnemesek*” irányították, „*ezek a romlott és eladósodott emberek*” lettek a „*nap hősei*”.¹⁴³

Február 24-i közgyűlés törvénytelennek ítélte az országgyűlés összehívásának módját és helyét, ezért az országgyűlés jogkörét megkérdőjelezték, azt „*teljesnek el nem*” ismerték.¹⁴⁴ Követválasztásokat március 12-re tűzték ki. A patai kerületben Kovács Lászlót, a kápolnaiiban Babics Jánost, a pétervársáriban gróf Keglevich Gyulát, a tiszabádiban Borbély Miklóst, a szolnokiban Szapáry Gyulát, a fügediben Almásy Sándort, a mezőtúriban Pétery Károlyt, a tiszánánaiban Német Albertet választották meg. Egernek Csiky Sándor, Gyöngyösnek Almásy György lett a képviselője.¹⁴⁵

Az év folyamán a megyében is általánossá vált az adófizetési hajlandóság hanyatlása. Ezért az egri katonai parancsnokság július 11-én megpróbálta katonai erő bevetésével elszállítani az adóösszesítő íveket, az ívek lefoglalására a tisztviselők tiltakozása miatt végül csak augusztus 21-én került sor.¹⁴⁶

Az országgyűlés feloszlata után november 18-ig ülésezett a megye bizottmánya, az e napra kirúgott ülést azonban a megyeházát megszálló katonaság miatt nem tarthatták meg. Ezért a tagok átvonultak az érseki palotába, ahol elbúcsúztak a főispántól, és közösen lemondtak állásukról.¹⁴⁷ Az elfogadott közös nyilatkozat kimondta, hogy „*A tisztikar szabályszerű működését nem folytathatja, az erőszak elől félrevonul, alkotmányos működését felfüggeszti, míg munkáját az alkotmányhoz és letett esküjéhez híven nem folytathatja. A hivatalaikban meghagyott tisztviselők működése addig tart, míg a megye újjászervezését végző kormányservező egyén meg nem érkezik Egerbe.*”¹⁴⁸

A Schmerling-provizórium időszaka

A főispáni helytartónak kijelölt Földváry János 1861. december 16-án kezdte meg működését. Az alkotmányos tiszviselőket elmozdította állásukból, és Bartakovics érsek főispánt a felsőbb utasításra hivatkozva felfüggesztette. Az általa szervezett új tisztkar 1862. január 15-én foglalta el hivatalát.¹⁰⁰ Megszigorították az egyesülési jogot, a rend fenntartása érdekében összefogták az igazolvány nélküli embereket, és lajstromba vették a „*lázítókat és a felségsértőket*”.¹⁰¹ 1862. január 16-án felállították a megyei, 22-én az Eger városi, 1863. március 23-án pedig a szolnoki törvényszéket.¹⁰²

A 1863-ban Heves és Külső-Szolnok vármegye tisztkara minden eddigi létszámot meghaladva, a tiszteletbeli hivatalnokokat leszámítva 99 főt tett ki.¹⁰³ A Schmerling-provizórium időszakában az 1860-61-es tisztkar minimális része, csupán 6 fő szolgált. A megyei vezetők többsége tehát hű maradt az egri érseki palota udvarán tett fogadalmához és az önkényuralom új időszakában nem vállalt hivatalt. Az 1863-as hivatalnokok felét az új emberek tették ki (50 fő), a vezetők 12,5, a középvezetők 34, a beosztottak 66 %-a tartozott ebbe a kategóriába. A második legjelentősebb csoportot a Bach-korszak hivatali állományának a tagjai (43 fő) jelentették, köztük 22 fő a Bach-korszakban kezdte meg hivatali pályafutását, 21 pedig alkotmányos múlttal is rendelkezett. Ők adták a vezetők 75, a középvezetők 60, és a beosztottak 29 %-át.

Ebből az időszakból ismét rendelkezünk személyi kártonokkal, de sajnos ismét nem a teljes tisztkarról maradt fenn ilyen kimutatás.¹⁰⁴ A 8 vezető tisztségviselő közül csupán a torontáli születésű Oberknezeviech Árkád volt nem Heves megyei születésű, de 1850 óta ő is Egerben élt. Őt főnek ismert a születési időpontja, a legidősebb az 56 éves Nagyfejd Mihály főorvos volt, az átlagéletkor 48 év. Három főről bizonyítható a felsőfokú végzettség, és szintén háromról a német és latin nyelvtudás. A 35 középvezető közül 11 főnek ismert a születési helye, heten Heves megyeiek, 2 fő Gömörből, 1 Pestről és 1 fő Pozsony vármegyéből származott. A 4 idegen származású közül két fő már a Bach-korszakban is a megyében szolgált. A legidősebb Rózsa Károly szolgabíró volt (69 év),¹⁰⁵ a tiszviselők átlagéletkora 42 év. A középvezetők közül 8 főnek ismert a végzettsége, valamennyien felsőfokú jogi tanulmányokat folytattak, németül és latinul beszéltek. Az 56 *alacsony beosztású* hivatalnok közül hatnak maradt fenn a kártonja. Négy fő volt hevesi születésű, egy Rozsnyóról, egy pedig Vas megyéből származott, az átlagéletkoruk 38 év. Valamennyien jogi tanulmányokat végeztek, németül és latinul beszéltek. A kiegyezés után a teljes tisztkarból csupán 2 főnek, Nagyfejd Mihály főorvosnak és Székely János telekkönyvi segédnek szavaztak bizalmat a bizottmány tagjai, Rózsa Károly pedig egyházi alapítványnál folytatta pályafutását.

A megye lakosságának komoly nehézséget okozott a felhalmozódott adóhátrétek behajtása, ugyanis az egyik legfontosabb jövedelmét jelentő szőlőművelés

évek óta rossz természettel küzdött, a rossz gazdasági helyzetet tovább súlyosbította az 1863-as nagy szárazság. A következetlen adóbehajtás 1864-ben már Eger város önkormányzatának fizetését is bizonytalanná tette. Szlávik László megállapítása szerint az adófizetés elmaradása nemcsak a törvényteleniségek miatti tiltakozással, hanem a jövedelemképző források kimerülésével is indokolható.¹¹¹

Heves és Külső-Szolnok vármegye a kiegyezés megkötésének időszakában

Schmerling bukása után Heves és Külső-Szolnok vármegyében továbbra is a Földváry által kinevezett tisztikar maradt szolgálatban. Az országgyűlési követválasztások előkészítéséhez a választásokat felügyelő központi választmány felállítására volt szükség. Ezért 1866. június 22-én Szapáry Gyula vezetésével összeült a megye 1860-61-es bizottmánya, amely tiltakozott a főispáni helytartó személye és a törvénytelen tisztikar ellen. Kijelentették, hogy a választások alkalmából rendelkező ad hoc bizottmányi ülés csak Bartakovics érsek vezetésével jöhet létre. Erre az alkalomra október 9-én került sor. Az ekkor megalakult, Isaák László 1860-61-es alispán vezette központi választmány november 27-re írta ki a képviselőválasztást.¹¹² A patai kerületben Kovács Lászlót, a kápolnaiban Pap Pált, a pétervásáriban Nánásy Ignácot, a tisztaabádban Borbély Miklós halála miatt Székly Pétert, a szolnokiban Szapáry Gyulát, a fügediben Almásy Sándort, a mezőúriban Pétery Károlyt, a tiszánánaiban Német Albertet, majd halála után Dobóczky Ignácot választották meg. Egernek Csiky Sándor, Gyöngyösnek Almásy György maradt a képviselője.¹¹³

A kiegyezés után Földváryt felmentették hivatalából. Mivel Bartakovics Béla lemondott főispáni címéről, 1867. március 31-én gróf Szapáry Gyula lett Heves és Külső-Szolnok vármegye főispáni helytartója. Szapáry a bizottmányt április 29-re hívta össze, ezen az ülésen Isaák László másodalispán hivatalos jelentést terjesztett elő az 1861. szeptember 13. és 1867. április 29. közötti eseményekről.¹¹⁴

A tisztújításra április 30-án került sor.¹¹⁵ 1867-ben ismét egy teljesen új tisztikar került a vármegye élére, hiszen két fő kivételével a provizórium időszakának hivatalnokait nem választották meg megyei tisztviselőnek.¹¹⁶ 51 tisztviselő lépett ekkor hivatalba, közülük csupán 3 fő szerepelt az önkényuralmi időszakokban. Az új tisztikar döntő részét a volt megyei nemesek adták. A legjelentősebb csoportot az 1860-61-es tisztikar 22 fője (43 %) – a vezetők 53, a középvezetők 40 és a beosztottak 50 %-a – és 18 új ember (35 %) – a vezetők 23,5, a középvezetők 40 és a beosztottak 50 %-a – jelentette. 1848-49-es hivatali múlttal 20 fő (39 %) rendelkezett. Az 1867-es tisztviselőkről a többi alkotmányos időszakhoz hasonlóan szintén nem készült személyi adatlap. 1867-ben a

megye vezetését 17 fő alkotta, 1860-61-hez hasonlóan közöttük legmagasabb az 1848-49-es tisztviselők száma (11 fő 64,7 %). Önkényuralmi múlttal Berecz Ferenc főjegyzés rendelkezett, ő is csupán a Bach-korszak provizóriumában viselt hivatalt. A megye élén Szapáry Gyula főispán, Puky Miklós elsőalispán, Iszaak László és Halassy Gáspár másodalispán álltak. A 32 *középf vezető* között az 1848-49-es hivatalnokok aránya 28 % volt. Önkényuralmi hivatali múlttal 4 fő rendelkezett: Szuhányi János törvényszéki táblabíró és Végess József számvető a Bach-korszaknak a provizorikus, Hubay Ferenc törvényszéki táblabíró a definitív időszakában, Székely János telekkönyvezető pedig a Schmerling-provizóriumban szolgált. A 1867-ből csupán 2 *alacsony beosztású* hivatalnok adatait sikerült megtalálni, közülük Daizsnyi István iktató új ember, Dorogházy Károly iktató Bach-korszakbeli hivatalnok volt.

A június 26-i közgyűlés határozatban tiltakozott a kiegyezés ellen, amit ugyan tudomásul vett, de kijelentette, hogy az alkotmány helyreállítása elmaradt és az áprilisi törvényekkel ellenkező rendeleteket nem hajlandó végrehajtani. A kormány július 1-én tárgyalta a „hevesi ügyet”, az elfogadott határozat a vitatott nyilatkozat visszavonására szólította fel a megyét. A megyebizottmány július 6-án szavazott a kérdésben és 161 szavazattal 124 ellenében engedelmeskedett annak.¹¹¹ Eger képviselőtestülete szeptember 8-án a belügyminiszteri tiltó rendelet ellenére Kossuth Lajos iránt bizalmi szavazást tartott. A képviselőtestület fájdalmat fejezte ki, hogy Kossuth a jelenlegi helyzetben nem tud hazatérni. A minisztertanács szeptember 13-14-i ülésén felszólította a mezőváros felügyeletét ellátó megyét, hogy semmisítse meg a városi végzést. Mivel erre az nem volt hajlandó, többszöri figyelmeztetés után Wenckheim Béla belügyminiszter október 9-én felfüggesztette az ellenzéki önkormányzatot és Rajner Pál barsi főispán személyében királyi biztost nevezett ki élére. Az osztrómállapot 1867. november 8-ig volt érvényben.¹¹² Heves és Külső-Szolnok, az ellenzéki vármegye azonban ezután is következetesen ragaszkodott a kiegyezést elutasító álláspontjához.

Összegés, Heves és Külső-Szolnok vármegye közigazgatási tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig¹¹³

Az 1848-ban hivatalban lévők 52 %-a a reformkori állományából került ki, mellettük az új emberek kategóriája 48 %-ot tett ki. 1848-ban tehát jelentős változás következett be a vármegye életében, de emellett a reformkori tisztikar megőrizte meghatározó pozícióját. A *császári megszállás* hatására nem alakult át a vármegye tisztikara. Ez elsősorban a bizottmány elköltözésének és a rövid megszállási időszaknak tudható be.

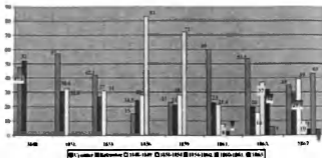
A *Bach-féle provizórium* megszervezésekor kinevezett tisztikar meghatározó csoportját az új emberek adták, de a tisztviselők 33 %-a 1848-49-es hivatali múlt-

tal rendelkezett. 1853-54-ben az apparátusban, 1851-hez hasonlóan továbbra is az új emberek kategóriája volt legjelentősebb, de a betöltött hivatali állások számának növekedésével arányuk 15 %-kal csökkent. A *definitív* átszervezés érdekessége, hogy csupán 15 %-ot tettek ki a megyében először hivatalhoz jutók, ebből arra lehet következtetni, hogy a hevesi és a szolnoki tisztikar már a provizórium alatt stabilizálódott. Erre utal az is, hogy a provizóriumban hivatal viseltek adták a tisztikar 82 %-át. Az 1848-49-esek és a reformkoriak aránya kismértékben csökkent. Az 1859-es évben egyetlen jelentős különbség figyelhető meg az 1856-os állapotokhoz képest, ez pedig az új emberek arányának 8 %-os növekedése. Mivel ez a folyamat a provizóriumi hivatalviselők súlyának csökkenésével járt együtt, egyértelműen kimutatható a fiatal diplomások belépése a tisztikarba.

Heves és Külső-Szolnok vármegyében tehát az önkényuralmi apparátus legmarkánsabb csoportját ugyan az új emberek adták, de az alkotmányos, ezen belül az 1848-49-es múlttal rendelkezők biztosították a folyamatosságot az abszolutizmus és az azt megelőző politikai korszakok között.

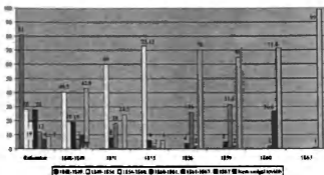
Az 1861-es választás eredményének elemzésekor három meghatározó tendenciát lehet megfigyelni, a hivatali állások 60 %-át új emberekkel töltötték be, az 1848-as hivatali múlttal rendelkező tisztviselők aránya az abszolutizmus időszakához képest csökkent, az önkényuralom alatti tisztviselők – különösen a *definitív* időszakban szolgálók – szinte teljesen eltűntek. Heves és Külső-Szolnok vármegyében tehát a kompromittálódott személyeket elsősorban tapasztalatok nélküli emberekkel helyettesítették. Az 1863-as évben hasonló, de ellenkező előjelű folyamatot figyelhetünk meg: szintén magas az új emberek aránya, emellett jelentősen megemelkedett az ötvenes évekbeli tisztviselők szerepvállalása az 1840-es évek hivatalnokai számának csökkenése mellett, és az 1860-61-es tisztviselők részvétele minimális. Az 1860-61-es provizórium időszakában nem kompromittálódott hivatalnokok adták az 1867-es tisztikar legjelentősebb csoportját, őket követték a szabadságharc tisztikarának nem kompromittálódott tisztviselői, az új emberek a harmadik helyre szorultak. Az ötvenes években szolgáltak és a provizóriumbeliek részvétele minimális volt.

Heves és Külső-Szolnok vármegye tisztikaraiban tehát jelentős változások mutathatók ki, a lezajlott folyamatok érdekessége, hogy míg az önkényuralom időszakára az alkotmányos időszak hivatalnokaival szembeni toleráns bánásmód jellemző, addig az 1860-as évek választásai alkalmával a szavazók sokkal radikálisabb személyi politikát folytattak. A megszakadt kontinuitás tehát nem az önkényuralom személyi politikájának a következménye. Itt meg kell jegyeznünk azt is, hogy míg az 50-es években az államhatalom oldaláról határozott igény mutatkozott a képzett tisztikar kialakítására, ezek a szempontok a nagy nemzeti felhangolások időszakában, a választások során Hevesben csupán mellékes szereppel bírtak.

I. diagram

Heves és Külső-Szolnok megye tisztikardnak előélete (%)

II. diagram

Heves és Külső-Szolnok megye tisztikardnak utóélete (%)

A 2. diagram adataiból megállapítható, hogy az utolsó reformkori tisztikar számára a legfontosabb töréspont az önkényuralmi közigazgatás kialakítása volt, ettől kezdve folyamatosan csökkent a részvételük. Ez alól csupán az 1860-61-es időszak volt kivétel. A hivatali pályáról véglegesen távozó aránya alacsony. Az önkényuralmi és az 1860-as alkotmányos időszakokban szerepeltek között minimális a személyi átfedés.

Az 1848-49-es hivatalnokok esetében is hasonló tendenciák mutathatók ki. Bár itt jóval magasabb a pályaelhagyók aránya. Az adatokból pontosan kiolvasható

ható, hogy az önkényuralom és az alkotmányos időszakok tisztviselői között minimális a kontinuitás, hiszen ha a 100 %-ból levonjuk a pályaelhagyókat és a Bach-féle provizóriumban résztvevőket, akkor 17 %-ot kapunk eredményül, ami szinte teljesen megegyezik az 1860-ban megválasztottak arányával. Érdeemes arra is felhívni a figyelmet, hogy az önkényuralom jóval magasabb arányban foglalkoztatta az 1848-49-cseket, akik ezután kompromittálódottnak számítva ki is szorultak az alkotmányos időszak apparátusából.

Az 1851-es tisztikar esetében magasabb a pályaelhagyók aránya, mint az az 1853-54-esnél tapasztalható, a definitív átszervezés során tehát közülük többen vesztek el állásaikat. Ennek tudható be az is, hogy az 1860-as években többen jutottak hivatalhoz, hiszen a rendszer kialakítása során eltávozók enyhébb elbírálás alá eshettek a 60-as évek választásai során. A *definitivum* két vizsgált tisztikara esetében azonos tendenciákat mutathatunk ki, rendkívül magas a pályaelhagyók aránya, amely ismét bizonyítja a 60-as évek radikális átalakulását.

Az 1861-es tisztikar esetében a pályát elhagyók magas aránya és az 1863-ban szolgálók minimális száma a meghatározó. Érdeemes megjegyezni, hogy az 1863-ban továbbszolgálók mindegyike rendelkezett önkényuralmi múlttal, közülük 1867-ben senki sem kapott újra bizalmat.

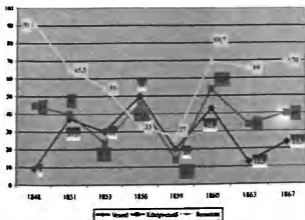
Az 1863-ban szolgálatban állók számára tragikus körülményekkel járt az alkotmányos átalakulás, hiszen szinte kivétel nélkül elvesztették állásaikat. Arra azonban a kutatás jelenlegi állása alapján nem tudunk választ adni, hogy a tiszti apparátus későbbi sorsa hogyan alakult, ehhez további forrásfeltárára, az adatbázis bővítésére van szükség.

A II. diagram elemzése után tehát az I. diagrafból kiolvasható folyamatokat sikerült pontosítani. A két adatsor alapján teljesen azonos tendenciát állapíthattunk meg: a Heves megyei tisztviselők számára az alkotmányosság helyreállítása, nem pedig annak felszámolása jelentette az egzisztenciális törést.

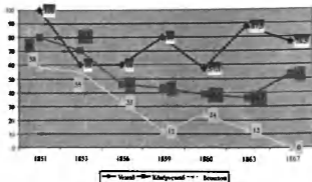
Heves és Külső-Szolnok vármegye esetében is meg kell vizsgálni, hogy az új emberek valamint az alkotmányos hivatali múlttal rendelkezők milyen arányban jelennek meg a hivatali ranglétra különböző fokozatain, hiszen ebből állapítható meg, hogy az adott időszakban melyik kategória irányította a vármegyét. Ebben nyújtanak segítséget a következő diagramok.

Az III. diagram adataiból kitűnik, hogy az új emberek általában az alacsony beosztású hivatalnokok között jelentek meg, de markáns eltérések figyelhetők meg a különböző politikai korszakok tisztikarai között. A vezetők között a Bach-féle provizórium, a definitívum és az 1860-as választás során, a középvezetők között pedig 1848-ban és 1867-ben igen magas az új emberek szerepvállalási gyakorisága. A politikai kurzusváltások tehát a tisztikar minden szintjét érintették.

Az III. diagram adataiból kitűnik, hogy az új emberek általában az alacsony beosztású hivatalnokok között jelentek meg, de markáns eltérések figyelhetők meg a különböző politikai korszakok tisztikarai között. A vezetők között a Bach-

III. diagram
Új emberek a megye tisztihatóiban (96)

IV. diagram
Alkotmányos múlttal rendelkező tisztviselők (96)

féle provizórium, a definitívum és az 1860-as választás során, a középvezetők között pedig 1848-ban és 1867-ben igen magas az új emberek szerepvállalási gyakorisága. A politikai kurzusváltások tehát a tisztikar minden szintjét érintették.

Ezen adatok ismeretében különösen fontos annak a megvizsgálása, hogy az új emberek milyen politikai múlttal rendelkeztek, erre nyújt lehetőséget a IV. diagram. Az adatsorból világosan látszik, hogy a vezetésen belül ugyan csökkent az alkotmányos múlttal rendelkezők (nem feltétlenül vármegyeiek, tehát a megyében újnak minősülők) aránya, de minden korszakban megőrizték domináns szerepüket. Érdekes adatokat szolgáltatott ebben a tekintetben is az 1860-as választás, hiszen a vezetésen belül ekkor volt a legalacsonyabb az alkotmányos tisztviselők aránya. Ezen adatok is alátámasztják azt a megállapítást, hogy míg az 50-es évekre egy integráns személyi politika volt jellemző, addig a 60-as évek átalakulási során a praktikus szempontok alárendelődtek a politikai jelszavaknak.

A tisztviselők születési helyének bemutatására alkalmasak a következő diagramok (V-IX. diagram). A *megyei tisztviselők*: 1851-ben ők alkották a tisztviselők többségét, de a beosztottak között csupán 66 % tartozott közéjük. 1853-54-re már megindult a definitívumra jellemző átalakulás, ez akkor még csak a vezetőket érintette, hiszen itt 66 %-ra csökkent a megyei tisztviselők aránya. A definitívum alatt a két megyehatóság vezetésében megőrizték többségüket, csupán a középvezetők soraiban szorultak kisebbségbe (1856-ban 18, 1859-ben 15 %), a beosztottaknak pedig az 50 %-át adták. A Schmerling-provizórium során minden kategóriában meghatározó, bár nem egyeduralkodó csoportot alkottak.

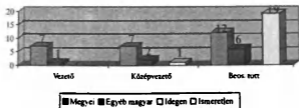
Az *egyéb magyar* tisztviselők 1851 óta voltak jelen a hivatalnokok között, és arányuk 1856-ig a megyei tisztviselők rovására folyamatosan emelkedett. Ez a tendencia 1859-ben is folytatódott, kivételt ez alól csak a vezető tisztségek szolgáltattak. A Schmerling-provizórium időszakában arányuk jelentősen lecsökkent ugyan, de szerepük továbbra is jelentős maradt (vezetők 12,5, középvezetők 36, beosztottak 33 %-át tették ki).

Az *idegen hivatalnokok* 1856-ban jelentek meg a középvezetők (15,3 %) és a beosztottak (11 %) soraiban, 1859-re számuk 50 %-kal mérséklődött. De megjegyzendő, hogy a középvezetők között a helyi tisztviselőkkel csaknem azonos csoportot alkottak. A Schmerling-provizórium alatt már nem szolgáltak a megyében.

Az elemzés után Heves és Külső-Szolnok esetében is megállapítható, hogy a tisztikar döntő részben magyar volt. A definitívum átszervezés után a más megyékből áthelyezett magyarok kezébe csupán a középvezetés került, az irányító posztokon a helyi tisztviselők megőrizték vezető szerepüket.

A X. diagram adatai szerint a vármegye tisztikara hivatalnok minősült, az örvényes évek elejétől jellemző az átlagéletkor növekedése. A legalacsonyabb átlagéletkorról a beosztott hivatalnokok bírtak, ennek alapján Hevesben és Külső-Szol-

nokban is az iskolákat frissen végzet fiatal szakértelemiség munkába állása mutat-
ható ki. A vezetés általában véve a középkoriak kezében maradt. Tehát az ön-
kényuralmi irányítás a politikai értelemben véve nem kompromittálódott, az osztrák
oktatási tananyagon felnevelt fiatalokat Hevesben is elsősorban az alacsony
állásokban alkalmazta. A vezetésen belüli tervezett generációváltást tehát meg-

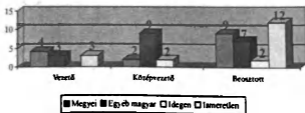
V. diagram

Heves és Külső-Szolnok megye tisztikarainak származása, 1851.

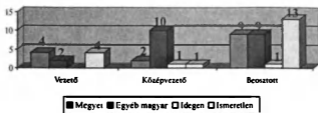
VI. diagram

Heves és Külső-Szolnok megye tisztikarainak származása, 1851.

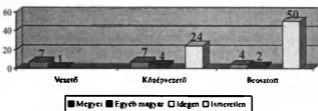
VII. diagram

Heves és Külső-Szolnok megye tisztikarainak származása, 1851.

VIII. diagram

Heves és Külső-Szolnok megye tisztikarainak származása, 1851.

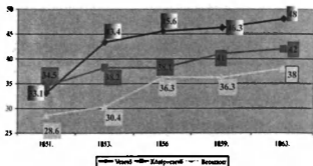

IX. diagram

Heves és Külső-Szolnok megye tisztikarainak származása, 1863.

előzte egy hosszabb előkészítő szakasz, melyben még a volt alkotmányos tisztviselők őrizhették pozícióikat. Ennek a programnak a végrehajtására azonban nem maradt elegendő idő. A fiatal pályakezdeők 1867 utáni sorsáról Heves esetében sem rendelkezünk adatokkal.

Az elemzés után megállapítható, hogy a megye tisztikarában jelentős átalakulások zajlottak le, a kontinuitás megszakítása az 1860-as évek alkotmányos átalakulásainak során következett be. Az önkényuralom tisztikaraiban megjelent, vezető pozíciókba jutott idegenek alkotmányos, jelentős részükben 1848-49-es hivatali múlttal bíró magyarok voltak. Az új emberek a nagyfokú fluktuáció miatt minden beosztásban megjelentek. Az ismert személyi kártonokkal rendelkező hivatalnokokról megállapítható, hogy munkájuk végzéséhez megfelelő szakmai és nyelvi ismeretekkel rendelkeztek.

X. diagram

Heves és Kécskés megyék önkormányzati tisztségviselőinek átlagéletkora

Jegyzetek

- [1] Fényes 1836. III. 183.
- [2] Fényes 1836. III. 191., 198., 204., 219., 230.
- [3] Kovacsics 2. számú táblázat
- [4] Kovacsics 3. számú táblázat
- [5] Kovacsics 4. számú táblázat
- [6] Fényes 1836. III. 191
- [7] Kovacsics 5. számú táblázat
- [8] MOK 1856. 106.
- [9] Fényes 1867. 39.
- [10] Kovacsics 7. számú táblázat
- [11] Fényes 1836. III. 191.
- [12] Hajagos József: *Heves vármegye az átalakulás hónapjaiban (1848. március – június). Heves megye a forradalmi változások előestéjén.* In: *Aetas*. 1998. 2-3. (a továbbiakban: Hajagos) 24.
- [13] Szederkényi Nándor: *Heves vármegye története*, IV. kötet. Egervára visszavételétől, 1687-től 1867-ig. Eger, 1893. (a továbbiakban: Szederkényi) 378.
- [14] Orosz 607-608.
- [15] Szederkényi 386-387.; Hajagos 24.
- [16] Hml. IV.1/a 138. kötet, 1844. december 16-i jegyzőkönyv; Szederkényi 388.; Orosz 609.
- [17] Szederkényi 388.

[18] HmL IV. 1/a 776. kötet, 1845. május. 8-i jegyzőkönyv

Újraavasztottak	Leváltottak		
	1848–49-ben lesz újra tisztviselő	1849 után fog hivatalt vállalni	Többé nem visel hivatalt
36,7%	10,1%	13,9%	39,9%

- [19] **Földváry János:** 1844: főügyész, 1845: 2. alispáni, főügyési, főszolgabírói állásra jelölik, 1849 IX. 7. alispán, első megyefőnök, 1851: elnök, egri cs. k. ideiglenes megyei törvényszék, 1850-54.: elnök, Heves megyei Kerületi Polgári és Fenyítő Törvényszék, 1862-67: helyettes főispán, megyei törvényszék elnöke.
- [20] **Kanyó Gábor:** 1802, magyar, nyelvtudása: magyar, német, latin, jogi és közigazgatási diplomája van, 1838: főadószedő, 1844: 2. alispán, 1848: megyei választmány tagja, 1849 XI. 12. elnök, Heves megyei Kerületi Ideiglenes Fenyítő Törvényszék, 1850 I. 21.- 1851. IV. 13.: kormánybiztos és kerületi főnök, egri kerület.
- [21] **Sötös János:** 1810, Tarnaméra, nyelvtudása: magyar, német, latin; képzettsége: jogi, politikai és közigazgatási tanulmányok, 1833-37: ügyvéd Pesten, 1837-41: alszolgabíró, hevesi járás, 1841-44: főszolgabíró, gyöngyösi járás, 1850 I. 21-től Heves megyei szolnoki cs. k. kerület megyefőnöke, 1851. IV. 13.-1853. VI./ VIII.: Heves megye cs. kir. megyefőnöke, 1853. VI.- 1855. XII.: előjáró, Úrbéri Törvényszék, Eger, 1855. XII.- 1856. IV.- 2: előjáró, Úrbéri Törvényszék, Nagyvárad.
- [22] **Góth Rafael:** 1821, magyar; nyelvtudása: magyar, latin, német; végzettsége: jogi, politikai és közigazgatási tanulmányok, 1840: jegyző, Heves, 1841: ügyvédi vizsgát tesz, 1841: esküdt, hevesi járás, 1844: alszolgabíró, 1844: táblabíró, 1845: alszolgabírói állásra jelölik, 1846. V. 8.-1850. II. 1.: főügyész, egri káptalan, folyamatosan megyei törvényszéki ülnök, 1849.-1853. I. 10.: főszolgabíró, egri járás, 1850: ülnök, egri kerületi rögtönítélő bíróság, 1853 I. 10.: családi okok miatt leköszön.
- [23] **Kovács Pál:** 1844: alszolgabíró, aladószedő, Tarna járás, 1845: főpénztárnoki, alpénztárnoki, aladószedői állásra jelölik, 1849: főszolgabíró, Központi járás, 1850: főszolgabíró, központi járás, 1850: ülnök, Heves megyei Kerületi Úrbéri Törvényszék, 1851-1854.: ülnök, Egri cs. k. ideiglenes megyei törvényszék.
- [24] **Maklary Félix:** 1821, Eger, magyar; nyelvtudása: magyar, latin, gyengén német; végzettsége: közigazgatási és politikai tanulmányok, 1844: alszolgabíró, 1845: alszolgabírói állásra jelölik, 1850: alszolgabíró, 1850-1854: főszolgabíró, hevesi járás, majd 1854-ben fegyelmi úton, megvesztegetés miatt elbocsátják.
- [25] **Elek Mihály:** 1844.- 1849.: számvevő, 1848: nemzetőrök hadba vonulására ügyelő biztos 152. december 9.), a parlamenti munkában való részvétel miatt hadbíróági eljárás indul ellene, amelyet az 1850. július 24-i rendelet alapján felfüggesztenek, 1849-1857.: számvevő, 1862-67: számvevő.
- [26] **Okolicsány Gusztáv:** 1841 XII. 14.-1845: főszolgabíró, tiszai járás, 1845: főszolgabíró, Tarna járás, 1845. V. 8. főszolgabíró, tiszai járás, 1848: lemondott, 1848: országgyűlési követjelölt, tiszánánai kerület, 1849: a Függetlenségi Nyilatkozat élő-

- szóban való kihirdetésére a szolgabírók mellé rendelt bizottság tagja, 1849. V. 15. szavazatszedő bizottság elnöke, 1851: főszolgabíró, tiszafüredi járás.
- [27] Vétesy József: 1817, Eger, magyar, nyelvtudása: magyar, latin, gyengén német, képzettsége: jogi és politikai tanulmányok, diplomás ügyvéd, 1844: alszolgabírói állásra jelölik, 1844: tiszti alügyész, 1845: árvas választmányi számvevő, 1845: táblabíró, 1848: alügyész, 1850: pártbíró, Egri Kerületi Rögtönítélő Bíróság, 1850-1854: főszolgabíró, pétervásári járás.
- [28] Magyar Pál: 1819, magyar; nyelvtudása: magyar, latin, gyengén német; végzettsége: közigazgatási tanulmányok, 1844: esküdti állásra jelölik, 1845-1849: esküdt, tiszai járás, 1848: a hadi mozgalmak idejére a tiszai járáshoz szolgabírói rangban ideiglenesen kerültekre kinevezett tiszviselő, 1849. IV. 12. rendes esküdt, 1849-1851. V.: alszolgabíró, szolnoki járás, Szolnoki cs. k. Megyehatóság, 1851. V.- 1854-?: főszolgabíró, szolnoki járás.
- [29] Szederkényi 389.
- [30] Orosz 609.
- [31] Schnee László: 1844-ben aljegyző; 1845-ben 2. aljegyző; 1847. október 18-án országgyűlési követet választják; 1848-ban 1. aljegyző; 1848. június 2-ától főjegyző és az Esküdtszéki Eljárás Vezetését és a Büntetés Kimondását Gyakorló Bíróság jegyzője; 1849. február 9-étől jegyző a Heves Megyei Büntető Törvényszéknél; 1849. március 17-én helyettes 2. alispán és főjegyző, édesanyja betegsége miatt lemond tisztségéről; felségátlulás vádja miatt kötél általi halálra és vagyonelkobzásra ítélik, az ítéletet kegyelemből 4 év várfogságra enyhítették.
- [32] Radics Miklós: 1845-ben alszolgabírói állásra jelölik; 1847. október 18-án országgyűlési követet választják; 1848. április 2-án megválasztják 2. aljegyzőnek, de nem fogadja el, ezért tiszteletbeli 2. aljegyző lesz; 1848. július 22-én a vármegye nemzetőreivel önként a Délvidékre vonul.
- [33] HmL. IV.-1/a, 1847. október 18-i jegyzőkönyv
- [34] Blaskovits Gyula: 1838-tól 1844-ig főszolgabíró a Tarna járásnál; 1844-ben 2. alispánra jelölik; 1845-től 1849. január 3-ig 2. alispán, 1849. május 16-tól főispán.
- [35] HmL. IV.-1/a, 151. kötet, 1848. március 20-ai jegyzőkönyv; Hajagos 28.: A pesti forradalom hatására kibontakozott megyei népmozgalmak történetét nem érintjük. Erre vonatkozó irodalom: Hajagos
- [36] HmL. IV.-1/a, 151. kötet, 1848. március 22-i jegyzőkönyv
- [37] HmL. IV.-1/a, 151. kötet, 1848. április 10-i jegyzőkönyv
- [38] HmL. IV.-1/a, 151. kötet, 1848. május 1-i jegyzőkönyv
- [39] Hajagos 35-36.
- [40] 1848. június 2-án, szeptember 15-én, október 2-án, november 15-én, december 15-én, 1849. január 3-án, április 2-án, május 15-én és június 1-jén.
- [41] Hajagos 51-52.
- [42] HmL. IV.-1/a, 151. kötet, 1848. július 22-i jegyzőkönyv. A Heves megyei nemzetőrség összetételére és a harcokban való részvételére lásd: 1848-as nemzetőrök He-

- ves és Külső-Szolnok vármegyében.* Összeállította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: P. Kovács Melinda, Kozma György Bertalan, Szabó Jolán. Eger, 1999.
- [43] HmL. IV. 1/a, 151. kötet, 1848. december 19-i jegyzőkönyv
- [44] Szederkényi 399-400.
- [45] KLÖM XIV. II. 259-261.
- [46] Sebestyén Sándor: *Csiky Sándor életpályája (1805-1892)*. Eger, 1981. (a továbbiakban: Sebestyén) 51.
- [47] Orosz 615.
- [48] Sebestyén 54., Szabó Ignác: *Eger város múltjából*. Eger, 1898. 155-156.
- [49] Szederkényi 410-412.
- [50] A gyakori állásváltoztatások következtében a közigazgatási és az igazságszolgáltatási munkakörben alkalmazottak között sok személyi átfedés található, ezért vizsgálatukat nem lehet egymástól elválasztani.
- [51] Balogh János: 1844-ben alszolgabíró; 1848. május 1-től 4. alszolgabíró a tiszai járásnál; 1848. június 2-án lemond; 1849 szeptemberétől főszolgabíró a tiszai járásnál; 1851-ben járásbíró a szolnoki II. osztályú járásbírósnál.
- [52] Földváry László: 1845-ben 1. alszolgabíró a gyöngyösi járásnál 1848 májusában lemond; 1849 szeptemberétől főszolgabíró; 1851-ben járásbíró a gyöngyösi II. osztályú járásbírósnál.
- [53] Halassy Gáspár: 1844-től 1849-ig főszolgabíró a Tarna járásnál; 1848. április 10-től az állandó, központi rendőri választmány tagja; 1848 decemberében bűnvizsgáló bíró, a hadi mozgalmak idejére a Tarna járáshoz szolgabírói rangban ideiglenesen kerületekre kinevezett tisztviselő; 1849. január 3-tól 2. alispán; 1849. május 5-től helyettes 1. alispán.
- [54] Izsák László: 1845-től 1848. december 2-ig alszolgabíró a gyöngyösi járásnál; 1848 decemberétől a gyöngyösi járás főszolgabírója, a hadi mozgalmak idejére a gyöngyösi járáshoz szolgabírói rangban ideiglenesen kerületekre kinevezett tisztviselő; 1860-ban főszolgabíró ugyanebben a járásban
- [55] Lipcsey József: 1848-ban tiszteletbeli alügyész; 1849. június 20-tól alügyész a vármegyei törvényszéken; 1848. június 22-én a vármegye nemzetőreivel önként a Délvidékre vonul; 1860-ban alszolgabíró a tiszai járásban.
- [56] Nánásy Mihály: 1848-49-ben az állandó központi rendőri választmány tagja. 1848. június 3-tól ölnök az Esküdszéki Eljárás Vezetését és a Büntetés Kimondását Gyakorló Bíróságon; 1849. február 9-től a Heves Megyei Büntető Törvényszék elnöke; 1849 áprilisában a függetlenségi Nyilatkozat elő szóban való kihirdetésére, a szolgabírók mellé rendelt bizottság tagja; 1849. június 20-tól a vármegyei törvényszék elnöke
- [57] Soldos Imre: 1844-ben alszolgabírói állásra jelölik; 1845-ben 2. alszolgabíró a tiszai járásnál; 1848. június 2-ától főszolgabíró a tiszai járásnál és bűnvizsgáló bíró; 1848. június 22-én a vármegye nemzetőreivel önként a Délvidékre vonul; 1848 de-

- cemberében a hadi mozgalmak idejére szolgabírói rangban ideiglenesen kinevezett tisztviselő; 1849. július 21-én főszolgabíró, az elnökléte alatt ülésezik Törökszentmiklóson a tisztikar.
- [58] A Bach-korszakban különválasztott Külső-Szolnok vármegye tisztikarát nem elemeztük, az összefoglaló táblázatokban a két megye adatait együttesen hasonlítjuk össze más vármegyékkel.
- [59] Sashegyi 1965. 268-269.; Szlávik László: *A nemzeti ellenállás története Egerben 1849-1867*. Eger, 1991. (a továbbiakban: Szlávik) 6.; Sebestyén 63.
- [60] Szlávik 7.
- [61] Hermann Róbert: *Megtorlás Heves és Külső-Szolnok vármegyében 1849-1851. In: Mátrai Tanulmányok*. Szerkesztette: Horváth László. Gyöngyös, 1995. 135.
- [62] Laby István: 1844-ben és 1845-ben alszolgabírói állásra jelöltik; 1848. április 10-től az állandó központi rendőri választmány tagja; 1848-49-ben 1. aljegyző; 1849 szeptemberétől 1850 elejéig a gyöngyösi kerület kormánybiztosa.
- [63] Szlávik 9.
- [64] Szlávik 11.
- [65] Szederkényi 416.
- [66] Heves megyei Levéltár, A Szolnoki cs. k. Megyehatóság megyefőnöki közigazgatási iratai (HmL, IV-154.) 1850/18.; Szederkényi 418.
- [67] Sashegyi 1965. 268.
- [68] Sashegyi 1965. 268., 276., 295..
- [69] HmL. IV-154. 1850/ 21., 309.
- [70] Heves megyei Levéltár, Egri cs. k. Megyehatóság iratai, egri megyefőnöki elnöki iratok (HmL. IV-152/a) 1852/65., 245.
- [71] HmL. IV-152/a 1852/245.
- [72] MOL D 54. 1. csomó, 726-757. főlőb
- [73] MOL D 188. 1-10. csomó
- [74] Müller 228.
- [75] MOK 1853. 75-122.
- [76] Sashegyi 1965. 321.
- [77] Szlávik 21., Tibolth Károly: 1806. Sopron, végzettsége: jogi tanulmányok, nyelvtudása: magyar, német, latin, 1849. X.- 1853. VI.: szolgabíró, vasvári járás, Vas megye, 1853. VI.- 1860. IV. 13.: megyefőnök, Heves megye, 1855. XII.- 1860. IV. 13.: elnök, Urbéri Törvényszék, Eger, 1860. IV. 13.: felmentik állásából
- [78] Szlávik 21.; Szederkényi 418.
- [79] Handbuch 1856. 13-14., 28.
- [80] Rozsos Ferenc: 1821. Baromlak, végzettsége: diplomás ügyvéd, nyelvtudása: magyar, német, latin, szerb, kissé francia, román, 1843- 1848.: katonai szolgálat, Császár huszárezred, 1848-1851.: levéltáros és kiadó, Pest, 1851. III.- 1854. IV.: segéd-járásbíró, pilisi járásbíró, Pest-Pilisi cs. k. Megyehatóság, 1854. IV.- 1860. XII.: főszolgabíró, pétervásári járás, 1860. XII.- 1863. I.: rendelkezési állományba kerül, 1863. I.- 1865. X.-?: ölnök, telekkönyvi előadó, Esztergom.

- [81] Hanák Mihály: 1799, Eger, végzettsége: 1826-ban orvosi diplomát szerzett, nyelvtudása: magyar, német, latin, 1829- 1849: tiszteletbeli megyei orvos, 1849: főorvosi állásra jelölik, városi főorvos, 1850 II. 10.-1859: megyei főorvos, 1860: meghal.
- [82] Ludwig Pokorny: 1829. Weisenberg am Enns, végzettsége: polincai tanulmányok a bécsi és a grazi egyetemen, nyelvtudása: német, 1852. XI.- 1854. V.: hivatali gyakornok, 1854. V.- XI.: bírósági gyakornok, Pesti Megyei Főtörvényszék, 1854. XI.- 1855. VI.: tollnok, Pesti Megyei Főtörvényszék, 1855. VI.- 1856.: segédszolgabíró, Pesti Megyei Törvényszék, 1856-1859.: szolgabíró, gyöngyösi politikai szolgabíró.
- [83] Johan Moschner: 1809, Csehország, végzettsége: civil jogi tanulmányok, nyelvtudása: német, cseh, 1854. VI.- 1859: fogalmazó (kancellista), Gyöngyösi politikai szolgabíró.
- [84] Hanák Sándor: 1828, Eger, végzettsége: ?, nyelvtudása: magyar, német, latin, 1848: a vármegye nemzetőreivel önként a Délvidékre vonult tisztviselő, 1848: árvas választmányi jegyző, 1 év 3 hónap: tiszteletbeli jegyző, 3 hónap: törvényszéki jegyző, Egri Törvényszék, 1852. V.- 1853. IV.: törvényszéki jegyző, Egri Megyei Törvényszék, 1853. IV.- X.: ?, 1853. X.- 1855. V.: titkár, Egri Megyei törvényszék, 1855. V.- 1860. V.: törvényszéki tanácsos, Egri Megyei Törvényszék, 1860. V.- 1861. I.: rendelkezési állományba kerül, 1861. I.- 1865. X.: ? : törvényszéki táblabíró, törvényszéki tanácsos és helyettes főjegyző.
- [85] Oberknezevich Árkád: 1819, Bóka, Torontál megye, végzettsége: ?, nyelvtudása: magyar, német, latin, szerb, 1850: jegyző, egri kerületi rögtönítélő bíróság, 1850.- 1851.: tiszti ügyész, Heves megye, 1851-1856.: helyettes államügyész, Heves megye, 1856-1862.: államügyész, és törvényszéki tanácsos, egri megyei törvényszék, 1862-1865. X.- ? : főügyész, Heves megye.
- [86] A megváltás eredeti összege 50 ezer forint volt, de a kettős földesúr 10 ezer forintról egy iskolai alapítvány javára lemondott. Szlávik 22.; Sebesyén 64.,68-69.; Szederkényi 420-421.
- [87] Szederkényi 421.
- [88] Szlávik 24.; Nagy István: *A mezőgazdaság Magyarországon az abszolutizmus korbán (1849-1867)*. Budapest, 1944. 104-105.
- [89] Handbuch 1859. 12-13., 26.
- [90] Moháry/ Morbitzer Gyula: 1827, Pest, végzettsége: filozófiai, jogi és politikai tanulmányok, Pest, nyelvtudása: magyar, német, latin, olasz, 1844-1848. VI.: gyakor-nok, Budai Főtörvényszék, 1848. nyara: minisztériumi fogalmazó 1848. december: hadnagy, 12. huszárezred I. osztályában, 1849. február: főhadnagy ugyanitt, 1849. június alszázados, a szabadságharc leverése után bujkál, majd fogalmazó Miskolcon és Pesten, 1848. VI.- 1850. VII.: önéletrajza szerint segédfogalmazó, 1850. VII.- 1851: adminisztrátor, Hatvani postahivatal, 1851-1853: fogalmazó, Gyöngyösi kerületi hivatal/ Borsod vármegye, 1853. XII.-?: fogalmazó és irodatiszt, Helytartóság, 1855.: ?, Esztergom, majd Fejér megye ,1858.: ?, Eger, 1859: 2. helyettes megyefőnök, 1863: pappá szentelték.

- [91] Szlávik 27.; Nagy József: A Heves megyei munkásmozgalom kezdeti szakasza (1850-1914). Eger, 1956.12.; Sashegyi 1959. 276-277.; Sebestyén 73-76.
- [92] Szlávik 31.; Szederkényi 422.
- [93] Szlávik 32.
- [94] Szlávik 32.; Lukács 1955. 233.
- [95] Szederkényi 423.; Szlávik 35.; Sebestyén 78.; Zalár József: Emlékirat. Bevezetésül Heves vármegye 1849-ki Aug. 16-án megszakadt, s 1860-iki december 12-én újra megkezdett alkotmányos Jegyzőkönyvébe. Eger, 1861. 21.
- [96] Szlávik 36., 76.
- [97] Szlávik 39-41.; Heves megyei Levéltár, Heves és Külső-Szolnok vármegye bizottmányának jegyzőkönyvei (a továbbiakban: IV.- 252.) 1860. december 13-i jegyzőkönyv
- [98] Hml. IV.- 252. 1861. január 6.; Szederkényi 424.
- [99] Szederkényi 425.
- [100] Hml. IV.-252. 1. kötet, 1860. december 13- 14-i jegyzőkönyv.
- [101] Szederkényi 428.
- [102] Hml. V-42. 2. 1861. február 16.; Szlávik 41-46.; Sebestyén 79-80.
- [103] Lukács 267.
- [104] Hml. V-42. 2. 1861. február 24.; Szederkényi 425.; Szlávik 47.
- [105] Szederkényi 426.
- [106] Szlávik 53-54.
- [107] A utolsó tényleges ülésre szeptember 13-án került sor. Szlávik 56-57.; Szederkényi 430.
- [108] Szlávik 57.; A határozatot költi: Szederkényi 431-435.
- [109] Szlávik 58-59. Szederkényi 435.
- [110] Szlávik 59-60.
- [111] Szlávik 61.
- [112] Tiszteínvtár 75-73.
- [113] MOL D 188 11-12.
- [114] Rózsa Károly: 1794, Eger, 1841.: városbíró, Eger, 1843: ügyvéd, Eger főbírája, 1845: táblabíró, m, 1848: állandó, központi rendőri választmány tagja, nemzetőrségi százados, táblabíró, 1848: a fogsági törvényszék tagja, 1848. június 9.- 1849. március 1.: polgármester, Eger, 1849. április- 1849. május 25.: polgármester, Eger, 1849: ülnök, Heves Megyei Büntető Törvényszék, 1849 XI. 12. ülnök, Heves Megyei Kerületi Ideiglenes Polgári Törvényszék, 1850: ülnök, Heves Megyei Kerületi Urbéri Törvényszék, 1851-54.: ülnök, egri cs. k. ideiglenes megyei törvényszék, 1863-64.: törvényszéki szolgabíró, 1866.: takarékpénztár választmányi tagja, 1869.: egri katolikus iskolaszéki felügyelő, 1871. Eger.
- [115] Szlávik 61-63.
- [116] Szlávik 71-73.; Szederkényi 436.
- [117] Szederkényi 436.

- [118] A jelentést közli: Szederkényi 437-441.
[119] Heves megyei Levéltár, Heves és Külső-Szolnok vármegye bizottmányának jegyzőkönyvei, 1867. (HmL IV-42.) 5. 1867. május 9.
[120] MOL D 225. 276. kötet, 97-100.
[121] Sebestyén 105-106.
[122] Szlávik 77-78.; Sebestyén 107-113.
[123] Az összegző fejezetben a dolgozat céljainak megfelelően a közigazgatási apparátus összetételét elemezzük. Az önkényuralom alatt kettéosztott megye adatait összevonva kezeljük.

II. melléklet

Heves és Külső-Szolnok vármegye népességi adatai

Heves és Külső-Szolnok megye népessége az 1787. évi népszámlálás alapján (Kovacsics 2. számú táblázat)

Települések: 13 mezőváros, 134 falu, 68 pusztá. 23188 ház.

Vallási megoszlás: 31035 keresztény, 2 zsidó család.

Foglalkozási szerkezet: 196 lelkész, 5640 nemes, 44 hivatalnok, 606 városi polgár vagy falusi mesterember, 9047 paraszt, 8969 polgárok és parasztek örökösei, 20412 zsellér, 6141 egyéb.

Kiskorú és nő: 25491 1-12 éves, 7066 13-17 éves, 80042 nő.

Keresztény férfiak: 163654,

Családi állapot: keresztény férfiak között nő: 32292, nőtlen vagy özvegy 51320.

Zsidó férfiak: 1 nő, 4 nőtlen vagy özvegy férfi, 2 nő, nők és férfiak összesen: 7

Teljes népesség: 163661.

Eger püspöki város

2738 ház, 3690 keresztény,

Foglalkozási szerkezet: 156 lelkész, 412 nemes, 32 hivatalnok, 550 városi polgár vagy falusi mesterember, 1175 paraszt, 1289 polgárok és parasztek örökösei, 1526 zsellér, 465 egyéb,

Kiskorú és nő: 2055 1-12 éves, 572 13-17 éves, 8620 nő.

Családi állapot: keresztény férfiak között nő: 3205, nőtlen vagy özvegy 5027.

16852 keresztény

Teljes népesség: 16852.

Heves és Külső-Szolnok megye népessége a Magyarország lakott helyeit összesítő kataszter alapján, 1793. (Kovacsics 3. számú táblázat)

Lakott helyek jellege: határrezsék: 3, házak: 26972.

Lakosság: Családok: 34789, férfiak: 92008, nők: 88848, összesen: 180 856.

Püspöki utrus: 1, mezőváros: 12, falu: 134, puszta: 98

Heves és Külső-Szolnok megye népessége az 1804. évi (nem nemesi) népszázeírás főösszesítés szerinti végeredményei alapján (Kovacsics 4. számú táblázat)

Települések: mezőútrus: 15, falu: 132, puszta: 97, házak száma: 22775

Családok száma: 33117

Foglalkoztatási szerkezet: tisztviselő és honorációr: 118, polgár és kézműves: 385, nemesek szolgái: 3981, paraszt: 9435, zsellér: 24366, családfő fiai: 48003,

Nemek közötti megoszlás: férfiak: 86288, nők: 84172, Összes népesség: 170460

Férfínépesség összetétele: keresztények: 0-17 évesek: 40544, 18-40 évesek: házások: 3933, özvegyek vagy nőtlének: 5819, 41 évnél idősebbek: 18638, római katolikusok: 65286, evangélikusok: 199, reformátusok: 20160, görög keletiek: 184, zsidók: 0-17 évesek: 232, 18-40 évesek: házások: 114, nőtlének és özvegyek: 48, 41 évnél idősebek: 65.

Az 1787. évi népszámláláshoz viszonyítva a férfínépesség szaporodása: keresztények: 8195, zsidók: 454

A 18-40 éves keresztényekhez hozzáadandó: 16 895

Heves és Külső-Szolnok megye népessége az 1843. évi (nem nemesi) népszázeírás főösszesítés szerinti végeredményei alapján (Kovacsics 5. számú táblázat)

Települések: mezőváros: 16, falu: 126, puszta: 115, házak száma: 34968

Családok száma: 47156

Foglalkoztatási szerkezet: tisztviselő és honorációr: 998, polgár és kézműves: 4202, nemesek szolgái: 5683, paraszt: 12049, zsellér: 32013, családfő fiai: 65743,

Nők: 114203, összes népesség: 234891

Férfínépesség összetétele: keresztények: 0-17 évesek: 53702, 18-40 évesek: házások: 25771, özvegyek vagy nőtlének: 11309, 41 évnél idősebbek: 20383, római katolikusok: 91726, evangélikusok: 735, reformátusok: 25136, görög keletiek: 280, zsidók: 0-17 évesek: 1321, 18-40 évesek: házások: 775, nőtlének és özvegyek: 242, 41 évnél idősebek: 373.

Szaporodás: születés: 9839, bevándorlás 1773; Fogyás: halálozás: 7163, elvándorlás: 1014

Heves és Külső-Szolnok megye népessége 1869-ben (Kovacsics 7. számú táblázat)

Territe: 3761 négyzetkilométer

Lakossága: 209940 fő

Népsűrűség: 55,8 fő/négyzetkilométer

Heves és Külső-Szolnok megye népesség az 1787. évi népszámlálás alapján (Kovacsics 2. számú táblázat)

Települések: 13 mezőváros, 134 falu, 68 puszta. 23188 ház.

Vallási megoszlás: 31035 keresztény, 2 zsidó család.

Foglalkozási szerkezet: 196 lelkész, 5640 nemes, 44 hivatalnok, 606 városi polgár vagy falusi mesterember, 9047 paraszt, 8969 polgárok és parasztok örökösei, 20412 zsellér, 6141 egyéb.

Kiskorú és nő: 25491 1-12 éves, 7066 13-17 éves, 80042 nő.

Keresztény férfiak: 163654.

Családi állapot: keresztény férfiak között nő: 32292, nőtlen vagy özvegy 51320.

Zsidó férfiak: 1 nő, 4 nőtlen vagy özvegy férfi, 2 nő, nők és férfiak összesen: 7

Teljes népesség: 163661.

Eger püspöki város

2738 ház, 3690 keresztény,

Foglalkozási szerkezet: 156 lelkész, 412 nemes, 32 hivatalnok, 550 városi polgár vagy falusi mesterember, 1175 paraszt, 1289 polgárok és parasztok örökösei, 1526 zsellér, 465 egyéb,

Kiskorú és nő: 2055 1-12 éves, 572 13-17 éves, 8620 nő.

Családi állapot: keresztény férfiak között nő: 3205, nőtlen vagy özvegy 5027.

16852 keresztény

Teljes népesség: 16852.

Heves és Külső-Szolnok megye népessége a Magyarország lakott helyeit összesítő kataszter alapján, 1793. (Kovacsics 3. számú táblázat)

Lakott helyek jellege: határrészek: 3, házak: 26972.

Lakosság: Családok: 34789, férfiak: 92008, nők: 88848, összesen: 180 856.

Püspöki város: 1, mezőváros: 12, falu: 134, puszta: 98

Heves és Külső-Szolnok megye népessége az 1804. évi (nem nemesi) népösszeírás főösszeírás szerinti végeredményei alapján (Kovacsics 4. számú táblázat)

Települések: mezőváros: 15, falu: 132, puszta: 97, házak száma: 22775

Családok száma: 33117

Foglalkoztatási szerkezet: tisztviselő és honorárior: 118, polgár és kézműves: 385, nemesek szolgálói: 3981, paraszt: 9435, zsellér: 24366, családfő fia: 48003,

Nemek közötti megoszlás: férfiak: 86288, nők: 84172. Összes népesség: 170460

Férfi népesség összetétele: keresztények: 0-17 évesek: 40544, 18-40 évesek: házások: 3933, özvegyek vagy nőtlenek: 5819, 41 évnél idősebbek: 18638, római katolikusok: 65286, evangélikusok: 199, reformátusok: 20160, görög keletiek: 184, zsidók: 0-17 évesek: 232, 18-40 évesek: házások: 114, nőtlenek és özvegyek: 48, 41 évnél idősebbek: 65.

Az 1787. évi népszámláláshoz viszonyítva a férfinépeség szaporodása: keresztények: 8195, zsidók: 454

A 18-40 éves keresztényekhez hozzáadandó: 16 895

Heves és Külső-Szolnok megye népessége az 1843. évi (nem nemesi) népszámlálás főösszeállítás szerinti végeredményei alapján (Kovacsics 5. számú táblázat)

Települések: mezőváros: 16, falu: 126, puszta: 115, házak száma: 34968

Családok száma: 47156

Foglalkoztatási szerkezet: tisztviselő és honorárió: 998, polgár és kézműves: 4202, nemesek szolgái: 5683, paraszt: 12049, zsellér: 32013, családfő fiai: 65743,

Nők: 114203, összes népesség: 234891

Férfinépeség összetétele: keresztények: 0-17 évesek: 53702, 18-40 évesek: házások: 25771, özvegyek vagy nőtlének: 11309, 41 évnél idősebbek: 20383, római katolikusok: 91726, evangélikusok: 735, reformátusok: 25136, görög keletiek: 280, zsidók: 0-17 évesek: 1321, 18-40 évesek: házások: 775, nőtlének és özvegyek: 242, 41 évnél idősebbek: 373.

Szaporodás: születés: 9839, bevándorlás 1773; Fogyás: halálozás: 7163, elvándorlás: 1014

Heves és Külső-Szolnok megye népessége 1869-ben (Kovacsics 7. számú táblázat)

Terrátele 3761 négyzetkilométer

Lakosság: 209 940 fő

Népsűrűség: 55,8 fő/négyzetkilométer

VI.

Borsod vármegye története és tisztikarának összetétele a reformkor végétől a kiegyezésig

Borsod vármegye lakossága és közigazgatási beosztása

Borsod vármegye nagyságát tekintve Magyarország 28. vármegyéje volt, területe 1869-ben 3576 négyzetkilométer.¹ A lakossága 1836-ban 1 szabadalmas koronai városban, 9 mezővárosban, 171 faluban és 26 pusztán élt.²

Borsod vármegye önkormányzata a XVII. század elején alakította ki a hosszú időre véglegessé vált közigazgatási beosztását. Területe négy járásra oszlott, az első járás a szentpéteri, a második a miskolci, a harmadik a szendrői, a negyedik a vattai, később az ónodi, végül az egri nevet kapta.³ Állandó járási székhelyeket azonban nem jelöltek ki, amely így az aktuálisan megválasztott szolgabíró lakóhelyével egyezett meg. A tisztviselők fizetését telkenkénti adó formájában hajtották be.⁴ Az 1732-es statútumban a tisztviselőknek már rendszeres fizetést állapítottak meg, az alispán 450, a másodalispán 200, a főjegyző 300, a szolgabíró 120, az ügyész 75, az adószedő 200, a csendbírtos 180 forintot kapott évente.⁵

Az 1787. évi népszámlálás 98 998 főben,⁶ a vármegyei népesség lakott helyeit összesítő kataszter 1793-ban pedig 143 476 főben adta meg a megye lakosságát.⁷ Az 1803-as összeírás szerint 125 141 fő lakta a megyét.⁸ Fényes Elek 1836-ban azonban 195 649 borsodiról tud, ha ebből leszámítjuk a lakosság 17 %-át kitevő nemességet, még mindig körülbelül 162 000 fő marad. Az 1843-as vármegyei népesség-összeírás 126 878 nemtelen lakost mutatott ki.⁹ Míg az 1850-es népszámlálás adatai szerint 185 087 fő lakta a megyét,¹⁰ addig 1857-es összeírásban 170 384 fő¹¹. Az 1869-es népszámlálás adataiban pedig 172 172 fő szerepel.¹²

A korabeli népszámlálási adatok szerint a Borsod megyei nemesség lakosságon belüli részaránya a legmagasabb az országban. Fényes Elek adatai alapján 1787-ben 19 904, 1846-ban pedig 32 500 nemes lakott a megyében.¹³ A megyei nemességet a XVIII. századtól több tényező is reformokra készítette. A szőlőművelés valamint a terület fejlettebb árutermelése révén az országos átlagnál magasabb számban vettek részt a gazdasági életben, így fogékonyabbak voltak a gazdasági reformokra. Mivel az államéletben való aktív részvételüket protestáns vallásuk hosszú ideig akadályozta, a társadalmi, vallási reformelképzelések is hamarabb napirendre kerültek.¹⁴

Fényes Elek szerint 1836-ban 174 633 magyar (89,5 %), 8 000 rutén (4 %), 4104 szlovák (2 %), 1000 német (0,5 %), 7 209 zsidó (3,5 %) és 703 görög (0,3 %)¹⁵, 1857-ben pedig magyar 167 835 (98,8 %), 1 893 szlovák (1 %), 560 német (0,3 %), 96 görög (0,05 %) élt a vármegyében.¹⁶

Féves Elek 1836-os adatai alapján járásonként is vizsgálható a lakosság nemzetiségi összetétele:¹⁷

Járás neve	Összlakosság (fő)	Magyar (%)	Szlovák (%)	Orosz (%)	Német (%)	Görög (%)	Zsidó (%)
Miskolci	71 913	83,3	3,6	5	1,4	1	4
Egri	56 730	96					4
Szentpéteri	34 869	96					4
Szendről	32 127	78	4,7	12,5			3,4

1836-ban a lakosság 40 %-a római katolikus, 5,6 %-a unitus, 47,5 %-a református, 2,3 %-a evangélikus, 0,3 %-a ortodox és 3,5 %-a zsidó volt.¹⁸

A lakosság összetételére vonatkozó adatok Kovácsics József szerkesztette demográfiai munkában található meg, melyet a fejezet végén mellékletben közlünk.

Borsod vármegye a reformkorban

A reformországgyűlésekre készített követutasítások alapján jól érzékelhető a megyei nemesség politikai arculatának átalakulása.¹⁹ Az 1825-ös szövegben még a sérelmi politika követeléselei dominálnak, mellettük csak mérsékelt reformjavaslatokat találunk (unió, magyar nyelv általános használata az államéletben), de emellett nagy hangsúlyt kapnak a gazdasági kérdések (a belső vámhatár, a céhek, a harmincad eltörlése, a bányászat fejlesztése). Az 1830-as és az 1832-es utasítás szövegezésekor néhány óvatos javaslatról eltekintve (fejadó, évenkénti országgyűlés, Helytartótanács jogköre, magyar nyelv ügye) még sikerült megakadályozni, hogy azok túllépjenek a hagyományos sérelmi politikán. 1839. május 23-án azonban átörös következett be, a megye felszólalt a szólásszabadság, az országgyűléstől tudósító újság, a büntető törvénykönyv megalkotása, a nemesség megadóztatása mellett. Az 1841. november 13-i közgyűlés elfogadta Szatmár vármegye 12 pontját, és hitet tett a nemesi adózás mellett. 1843. április 20-án eltörlődtek ugyan az adózat vállalt közgyűlési határozatok, de Palóczy László mellé országgyűlési követnek választották az egri járás főszolgabíráját, Szemere Bertalant.²⁰ Az 1846. január 26-án kezdődött tisztújító közgyűlés az ellenzéki Szepessy Lászlót választotta elsőalispánnak a konzervatív Nagy Gedeonnal szemben, a másodalispán pedig Szemere Bertalan lett. A mánap folytatódó közgyűlésen az ellenzék teljes győzelmet aratott.²¹

1846. január 26-27-én tartott tisztújítás során 68 főet választottak meg.²² A tisztikar 18 vezetőből, 24 középvezetőből és 26 beosztottból állt. Az elsőalispán Szepessy László, a másodalispán Szemere Bertalan lett. Az 1846 előtti tisztikarból 26 főt, 9 vezetőt – Király László elsőalispánt, Palóczy László másodalispánt,

Okolicsányi József főjegyzőt, Gombos Miksa főszolgabíró, Losonczy Károly hadipénztárnokot, Miskolczy Péter árvaszéki elnököt, Héger/Hágon Ferenc fősebész, Holecz András és Losonczy József mérnököket – 9 középvezetőt – 6 szolgabíró, 2 alügyészt és a várnagyot – valamint 8 beosztottat – 6 esküdtet és 2 csendbiztosot – nem választották újra. Közülük 13 fő többet nem szerepel a hivatali kimutatásokban, 11 fő a szabadságharc alatt, 2 a Bach-korszak provizorikus, 1 a definitív, 2 az 1860-61-es időszakban, 2-2 pedig a schmerlingi rendszerben és a kiegyezés után vállalt hivatalt. 23 tisztviselő (38 %) (6 vezetőt – Szepessy László előelispán, Okolicsányi Lajos és Sebe József főszolgabírók, Gombos Ágoston hadipénztárnok, Hágon Ferenc fősebész, Szathmáry Pál főmérnök, –, 7 középvezetőt – 4 szolgabíró, 3 alügyész – és 10 beosztott – 8 esküdt és 2 (rnok)1846-ban jelent meg először a megyei tisztikarban.

A tisztikar a szabadságharc időszaka alatt is hivatalában maradt. A Bach-korszak első négy évében 24 fő (35,3 %) szolgált, a definitívumban négyen (6 %) vettek részt. Az 1860-61-es alkotmányos időszakban 30 fő (44,1 %), a Schmerling-provizóriumban 6 fő (9 %), a kiegyezés után pedig 21 fő (31 %) hivatalnokoskodott. 1848-49 után 30 fő (44 %) nem vállalt többé állást. Az 1846-os tisztikar tehát elősorban az alkotmányos időszakokban vállalt szerepet, de a szabadságharc után jelentős számban vettek részt a Bach-korszak hivatali apparátusában.

Az 1847. október 14-i közgyűlés az utolsó rendi országgyűlésre készített követeltetésbe belefoglalta, hogy a követeknek a sérelmek helyett a reformkérdésekre, az anyagi jólét megalapozására kell a fő hangsúlyt helyezniük.

A reformkor idején módosult a megye közigazgatási beosztása, 1840-ben az eddig működő négy járás mellé megszervezték a központi főszolgabíróságot, és intézkedtek arról, hogy a követnek választott tisztviselők állását ideiglenes jelleggel helyettesítéssel oldják meg.¹¹ A megyei választójogot 1841. augusztus 11-én statútummal szerették volna a megyei honorációokra is kiterjeszteni, erre azonban a Helytartótanács tiltása miatt nem kerülhetett sor. A Helytartótanács, hogy az ominózus statútum törvényességét megvizsgálja, Budára kérte azt, és a tisztújításokat a vizsgálat befejeztéig felfüggesztette. Végül a megye közössége kénytelen volt visszavonni határozatát.¹²

Borsod vármegye a szabadságharc időszakában

A márciusi események híre 20-án érkezett meg Miskolcra, ekkor a megye két követe, Bük Zsigmond és Szemere Bertalan levélben értesítette törvényhatóságát a pozsonyi eseményekről és a bécsi követjárás eredményeiről. A híreket az ülésző közgyűlés hatalmas lelkesedéssel fogadta. A miskolci polgárok megjelent küldött-ségének kérésére a rend fenntartása, a forradalmi vívmányok békés életbelépte-

tésének érdekében őszereg felállítását határozták el. Ennek megszervezésére teljhatalmú bizottságot küldtek ki, amely Szathmáry Király József főispáni helytartó irányítása alatt állt.²¹ A rendkívüli közgyűlés március 23-án ült össze, ez elfogadta a kisgyűlés határozatait, a követek jelentését, és lemondott követutasítási jogköréről. Április 9-én küldöttségeket menesztettek a falvakba, hogy a szentesítés előtt álló áprilisi törvényekről a lakosságot tájékoztassák, és a felfokozott kedélyeket lecsillapítsák.²² Báró Vay Lajos, az új főispán a május 8-i közgyűlésen foglalta el hivatalát, az ő irányítása alatt választották meg a megye bizottsmányát. A bizottsmány 546 tagból állt, közülük legalább 200 fő ezelőtt nem vehetett részt a megyei döntéshozatalban. A községi képviselők 60 %-a bíró, főbíró, jegyző vagy hadnagy, 10 %-a pedig lelkes volt.²³ A megye bizottsánya 1848. május 15-i ülésén kinyilvánította, hogy a megyei közgyűlés és kisgyűlés hatáskörét árverette, üléseit minden hónap első hétfőjén tartja. A megyei nemzetőrség összeírása már április 22-én megkezdődött, a szervezés azonban igen lassan haladt, hiszen a névsor még júniusban sem készült el.

A vármegye számára fontos feladatot jelentett a közigazgatási munka folyamatosságának biztosítása, ezért a lemondások és a népképviselői választások miatt megürült állásokat rendszeresen be kellett tölteni. Május 25-én Rácz László főjegyző hagyta el a megyét, helyét Okolicsány Manó töltötte be. Június 24-én Szepessy László elsőalispán és Fodor Ferenc szentpéteri szolgabíró adta be lemondását, a tisztkar kiegészítését augusztus 21-én végezték el. Az elsőalispán Miklós Ferenc, a másodalispán Gency László lett. 1848. szeptember 16-án pedig a hadbavonult tiszviselők ideiglenes pótlásáról intézkedtek.²⁴

A legnagyobb gondot a fegyver- és a pénzhiány okozta, mivel a nemesség még az 1844-ben, az országgyűlési költségek fedezésére kivetett összegeket sem fizette be. Végül 1 200 felfegyverzett nemzetőrt sikerült kiállítani, akik augusztus 29-én útnak indultak a Délvidékre. Emellett 1848 folyamán 3 053 honvédet soroztak Borsod vármegye területéről.²⁵ Október 14-én Baltasar Simunich tábornok betörésének hírére a bizottsmány átadta a hatalmat a héttagú honvédelmi választmánynak, amely utasította a szolgabírókat, hogy a kapott parancsnak megfelelően készítsék fel a nemzetőröket a betört osztrákok ellen. Simunich támadása ugyan csak rémhírnek bizonyult, de komoly nehézséget jelentett a lázongó, botrányosan viselkedő nemzetőrök megfékezése.²⁶ Miután december 6-án Franz Schlik altábornagy a Duklai hágónál átlépte a határt, december 13-án Gömör, Abaúj, Szepes, Sáros, Torna, Zemplén, Heves, Pest, Borsod vármegye és a Jászkun kerület élére Szemere Bertalant nevezték ki teljhatalmú kormánybiztosnak. Szemere december 16-án rendeletet hozott, hogy a megyei tiszviselők nem hagyhatják el tisztségüket, és 3000 főre emelte a fegyverben álló borsodi nemzetőrök számát.²⁷

Miután Klapka, akút január 14-én neveztek ki a felső-tiszai hadtest élére, a Miskolcon állomásozó erőket a Tisza vonalára rendelte vissza, 1849. január 25-

én Franz Schultzig altábornagy csapatai ellenállás nélkül elfoglalták a várost. Az osztrák megszállás nem tartott sokáig, hiszen már február 6-án a Klapka hadtestébe tartozó Kazinczy hadosztály katonái vonultak be Miskolcra.¹⁴ A rövid osztrák megszállás időszaka alatt nem nyílt lehetőség a megye tisztii viszonyainak tartós megváltoztatására.

1849-ben a megye legnehezebb feladatát az adóhátralékok beszedése jelentette. Az elkészült új adórendszer értelmében – amelynek alapját a földtulajdon képezte – holdanként 6 krajcárt kellett fizetni. Emellett adót vetettek ki a haszonbérlokre, a kereskedőkre és az iparosokra is. Ennek ellenére a megye szinte állandó anyagi gondokkal küzdött.¹⁵

A tisztikarban az 1849-es év folyamán kisebb jelentőségű átalakulások zajlottak le. Február 11-én Szemere Bertalan kormánybiztos a betegsége miatt lemondott Miklós Ferenc elsőispán helyére Gencsy László másodalispánt nevezte ki, az ő állását Ragályi Károly kapta meg. Február 15-én a Szendrei járás lemondott szolgabírójának, Szép Sámuelnek az állását töltötték be, a helyet Vathay Bertalan foglalta el. Kun Mátyás esküdt, Szentmiklósy József pedig tiszteletbeli esküdt lett. Március 29-én az egri és a miskolci járás vezetése is átalakult: Sebe József főszolgabíró lemondása után ifj. Szepessy Ferenc az egri járásban főszolgabírói, Kiszely József szolgabírói, Szepessy Kálmán miskolci szolgabíró halála miatt pedig Ragályi István szolgabírói kinevezést kapott. Március 31-én Szabó Pál lett a Szentpéteri járás alszolgabírója. Az utolsó jelentős átalakulásra május 7-én került sor, ekkor a lemondott Domoinkovics Lajos házipénztárnok, Gombos Ágoston hadipénztárnok és a 13. huszárezredbe bevonult Panda Ferenc egri sebész állását kellett betölteni. A házi- és a hadipénztár irányítását összevonták, ezt Vadnay Barna volt központi szolgabíró vette át, kinek a helyére Vadnay Pál került, a sebész pedig Keszler József lett.¹⁶ A forradalom és szabadságharc időszakában tehát jelentős mozgás figyelhető meg a tisztikaron belül. A lemondások után az addig alacsonyabb beosztásban levők lépnek előre egy kategóriát, az új emberek a legalsó szinteken jelennek meg. A tisztikar a saját személyi bázisából meg tudta oldani a személyügyi problémákat.

Az utolsó közgyűlés 1849. június 23-án zajlott le. A június 30-i orosz bevonulás után 1860. december 3-ig szünetelt a megye alkotmányos élete.

Borsod vármegye a Bach-korszakban

A Haynau-féle közigazgatás időszakában Borsod vármegyét Heves és Külső-Szolnokkal az Egri Polgári Kerülethez csatolták, amely a Pest-Budai Katonai Kerülethez tartozott. A polgári kerület élére Ambróczy Lajost nevezte ki Haynau, Ambróczy azonban nem tudta átvenni feladatát, ezért a kerület főbiztosi állását Kapy Ede vette át, előbb ideiglenes, majd 1849. november 19-e után, állandó jel-

leggel. Borsod vármegye ügyeit Szirmai István kormánybiztos irányította, aki először Máry Pált bízta meg a megye igazgatásával. Máry azonban novemberben lemondott és helyét Nagy Gedeon volt szolgabíró vette át. "A provizorikus átszervezés során a megye továbbra is a Pesti kormánykerületben maradt, közigazgatási beosztását módosították, az új járási székhelyek Miskolc, Mezőcsát, Mezőkövesd, Szentpéter és Edelény lettek. Gömör és Kishont megyéhez csatolták Domaházát és Kissikátort, Heveshez Kistályát, Andornakort és Felsőtárkányt; Onga, Újfalú, Dicháza és Szénamál pedig Abauj megyétől Borsodhoz került." 1852-ben a megye élén Péchy Ferenc állt, 1856-ban Mártonffy Dionysos, 1859-ben pedig Havas Sándor.

A szabadságharc leverése után először az 1851-es évből sikerült megtalálni a hivatalnokok teljes listáját. Amíg az 1850-es töredékes kimutatáson 13 fő szerepel, addig az 1851-esen 45 fő, 11 vezető, 17 középvezető, 17 beosztott. Az 1851-es listán az 1850-ben hivatalt vállaló tisztviselők közül 7 fő nem szerepel. A rendelkezésre álló adatok további sorsukról nem szólnak. A megyei életből eltávozottak között van Nagy Gedeon, a megye 4 főszolgabírója és 2 szolgabírója (közülük hárman a reformkorban, négyen a reformkorban és 1848-49-ben is megyei szolgálathoz álltak). Míg 1850-ben valamennyi hivatalnok rendelkezett borsodi hivatali múlttal (10 fő reformkori és 1848-49-es, 3 fő reformkori), addig az 1851-es hivatalnokok között már 17 (37 %) új emberrel találkozhatunk. Az új hivatalnokok legnagyobb számban az alacsony beosztásúak között vannak jelen (9 fő, 53 %), de jelentős az arányuk a felsővezetésen belül is (5 fő, 45,4 %), a középvezetőknek csupán 17,6 %-a (3 fő) tartozik ebbe a kategóriába. Az 1851-es teljes tisztikar 55,5 %-a (25 fő) rendelkezett 1848-49-es múlttal, mellettük 1 fő csupán reformkori szolgálattal bírt, 2 fő múltját pedig nem sikerült egyértelműen tisztázni. Az 1848-49-es hivatalnokok a megyei felsővezetés 54,5, a középvezetés 82,3, a beosztottak 35,3 %-át adták. 1851-ben tehát a megye közép- és felsőszintű vezetésében a forradalom és szabadságharc időszakának garnitúrája jelentősen képviseltette magát.

A 45 hivatalnok közül huszonháromnak sikerült fellelni a teljes személyügyi kartonját. 5 személy a megye felsővezetésébe tartozott. Közülük 1 fő borsodi származású volt. Az átlagéletkoruk 41 év. Valamennyien beszéltek németül és latinul, négynek jogi és politikai, egynek orvosi végzettsége volt. Négyen az alkotmányos korszakban is viseltek hivatalt. 11 fő középvezetői állást töltött be. Közülük 3 fő volt borsodi származású, kettőnek a születési helye ismeretlen. Átlagéletkoruk 37 év, de Mlakker Mátyás, aki 1805 óta szolgált orvosként a szentpéteri járásban, már a 77. évében járt. 10 fő 1848-49-ben is szolgált. Valamennyien beszéltek németül és latinul, hárman „szlávul” is értettek. 6 főnek jogi, egynek jogi és politikai, négynek orvosi végzettsége volt. 7 fő a beosztott hivatalnokok közé tartozott. Közülük három volt borsodi születésű. Az átlagéletkor 30 év körül mozgott. Öten a Bach-korszak előtt is hivatalnokoskodtak. Németül

és latinul valamennyien értettek, 1 fő olaszul és 2 fő „szlávul” is beszélt. 3 fő jogi, 3 jogi és filozófiai, 1 pedig hivatali és politikai végzettséggel bírt. A rendelkezésre álló adatok alapján, tehát Borsod vármegyében egy magasan kvalifikált, teljesen magyar tisztikar képe bontakozik ki előttünk. A 23 teljes életrajzú személy közül 6 fő (26 %) volt Borsod megyei születésű, és 19 fő (82,6 %) rendelkezett 1848-49-es hivatali múlttal.

A Bach-korszak definitív időszakában 14 fő (31 %), az 1860-61-es alkotmányos korszakban 16 fő (35,5 %), a Schmerling-provizóriumban 13 fő (28,8 %), a kiegyezés után pedig 14 fő (31 %) vállalt közigazgatási szerepet. A definitív átszervezés után a tisztikar 44 %-a (20 fő) kiszorult az adminisztrációból és többet nem is szolgált. A fennmaradó rész gyakorlatilag azonos arányban vett részt az alkotmányos és az önkényuralmi időszakok adminisztrációjában, sőt az alkotmányos időszakokban kissé felülreprezentáltak.

1853-ra, a Bach-féle „provizórium” utolsó évére a közigazgatási tisztikar létszáma az 1851-es 45 főről 48 főre emelkedett.” Az 1851-ben szolgálatban állók közül 13 fő nem szerepel a kimutatásban. 14 fő 1853-ban jelent meg, közülük 10 fő kezdte meg működését ebben az időszakban. Az új emberek száma az 1851-es 17 főről (37 %) 18 főre (37,5 %) változott, emellett az alkotmányos időszakban is szerepelt hivatalnokok száma 28-ról (62,2 %) 31 főre (64,6 %). A 14 szolgálatba lépő hivatalnok közül 10 *beosztott*, 2 *középvezető*, Péchy Ferenc megyefőnök, Vadnay Pál pedig főszolgabíró lett. Az 1848-49-es hivatalnokok a megyei felsővezetés 88,7, a középvezetés 100, a beosztottak 29 %-át adták.

A személyügyi kartonok” alapján megállapítható, hogy 9, a megye *felsővezetésébe* tartozó, ismert kartonú személy közülük 6 fő borsodi, 1 hevesi és 1 ungi volt. Az átlagéletkoruk 39,6 év. Valamennyien beszéltek németül és latinul. Péchy Ferenc megyefőnök emellett szlovákul, ruténul és franciául is értett. Két-két főnek jogi és orvosi, egynek filozófiai végzettsége volt, hárman pedig ügyvédi diplomával rendelkeztek. 15 fő középvezetői állást töltött be. Közülük 6 fő volt borsodi, 3 Pest megyei, 1-1 pedig hevesi, nagyváradai és horvátországi származású. Átlagéletkoruk 41,7 év. Nyolc fő németül és latinul, 1 németül beszélt. Mlakker Mátyás pedig a német és a latin mellett „szlávul” és oroszul is értett. Öt-öt főnek jogi és orvosi végzettsége volt, ketten pedig diplomás ügyvédek voltak. 24 fő a *beosztott* hivatalnokok közé tartozott, közülük 9 főről rendelkezünk adatokkal. Őt fő borsodi, kettő gömői, egy pesti és egy szepesi származású volt, az átlagéletkoruk 30 év volt. Németül és latinul valamennyien értettek, 1-1 fő olaszul és „szlávul” is beszélt. A nyelvileg legképzettebb a német, latin, szláv, cseh és morva nyelvben jártas Sávoly Lajos volt. 5 fő jogi, 1 politikai végzettséggel bírt, 1 fő pedig ügyvéd volt. Az ismert születési helyüek közül 17 fő (58,6 %) volt Borsod megyei születésű. Az ismert életpályájuk közül 30 fő (62,5 %) rendelkezett 1848-49-es hivatali múlttal.

A Bach-korszak definitív időszakában 17 fő (35,4 %), az 1860-61-es alkotmányos korszakban 15 fő (31,2 %), a Schmerling-provizóriumban 14 fő (29 %), a kiegyezés után pedig 13 fő (27 %) vállalt közigazgatási szerepet.

1853-ban Borsod megye igazságszolgáltatási tisztikara 35 főt tett ki. Közöttük 17 új embert (48,6 %) találunk: a *beosztott* hivatalnokok 72 %-a, (18 fő közül 13), a *középvezetők* 25 %-a (16 fő közül 4). A hivatalnoki karnak 51,4 %-a szerepelt az alkotmányos időszakban. 17 fő a szabadságharc alatt is szolgált. A megyei törvényszék vezetője mellett 12 középvezető és 5 beosztott tartozott az alkotmányos múltúak közé.

24 főről rendelkezünk bővebb információval. Az igazságszolgáltatási tisztikar vezetője, Mátyás Pál 1804-ben született az Arad megyei Nagyberényben. 1828-ban ügyvédi diplomát szerzett, német és latin nyelvet beszélt. Születési adataink 14 *középvezető*ről vannak. Valamennyien borsodiak voltak. 9 *beosztott* hivatalnokról rendelkezünk bővebb adatokkal: 6 fő borsodi, kettő hevesi, egy pedig Zemplén megyei volt. 4 főnek ismert a születési éve, átlagéletkoruk 26,5 év volt. 1 fő diplomás ügyvéd, 2 fő jogi, 1 fő filozófiai és 1 fő bölcsészeti tanulmányokat végzett. A magyar mellett 1 fő latinul, egy németül és latinul, egy latinul, szlovákul és németül, egy pedig németül és latinul beszélt.

A tisztikar alapvetően magyar, idegen származásút nem találtunk köztük. Az ismert születési helyűek 83 %-a a megyéből származott. A Bach-korszak definitív időszakában 11 fő (31,4 %), az 1860-61-es alkotmányos korszakban 11 fő (31,4 %), a Schmerling provizóriumban 8 fő (22,8 %), a kiegyezés után pedig 13 fő (37,1 %) vállalt szerepet.

A definitív beosztás kialakításakor felmerült Borsod vármegyének a pest-budai kerületből a kassaiba való átcsatolása. Alexander Bach felkérésére, Albrecht főherceg nevében, báró Haurer István, a kormányzóság polgári osztályának vezetője tett javaslatot az átcsatolásra. Indoklása szerint, mivel Miskolc közelebb van Kassához, mint Pesthez, és a nemzetiségeket a pest-budai kerületben nem lehet egymástól elkülöníteni, a magyar megyéket pedig nem kívánatos egy egységben tartani, ezért célszerűbb új beosztást alkalmazni. Az átalakítás miatt azonban meg kellett volna változtatni a posta, az igazságszolgáltatás és az adózás rendszerét, ezért a császár a javaslatot nem támogatta.⁴⁹

A definitív átszervezés után a megyében 8 *felsővezetői*, 9 *középvezetői* és 22 *beosztott* állást rendszeresítettek. A Bach-korszak véglegesnek szánt berendezkedésének időszakából Borsod esetében is az 1856-os⁵⁰ és az 1859-es⁵¹ tisztikar összetételét elemezzük. 1856-ban a tiszviselőknél csupán 31,5 %-a rendelkezett vármegyei múlttal. Az 1851-es állapothoz képest számuk a középszintű vezetők között 13 főről 2 főre, a felső vezetők körében 6 főről szintén 2 főre esett vissza. Ez együtt járt a megyei állások struktúrájának az átalakulásával, ugyanis míg a felső- és középszintű státuszok száma 28-ról 17-re esett vissza, addig a beosztott, tollnoki, díjnoki állások száma 17-ről 22-re emelkedett. 1851 és 1856 között 32

hivatalnok távozott a megye tisztikarából, közülük 5 fő biztosan más megyében szolgált tovább (valamennyi rendelkezett reformkori és 1848-49-es szolgálati idővel), 1 fő pedig meghalt. 15 távozó csak a Bach-korszakban szolgált, 17 pedig korábban is a vármegye alkalmazásában állt. A távozás tehát szám szerint körülbelül azonos mértékben jellemezte a tisztikar két részét. A vezetésen belül azonban magasabb a vármegyei múlttal rendelkező távozók aránya: a távozó 7 felsővezető közül 4, a 12 középvezető közül 9 (2-2 más megyében szolgált tovább). A vezetésen belüli átalakulás elsősorban a volt tisztikart sújtotta.

A felszabaduló beosztott állásokat fiatalok töltötték be, akik iskoláik végzetével kezdték el hivatali pályafutásukat. Számuk 15-re tehető, valamennyien rendelkeztek szakirányú végzettséggel és német nyelvismerettel. A megüjult tisztikar azonban továbbra is magyar maradt, ez alól csupán a tiroli születésű Franz Schmidt, az egri járás társasbírája volt kivétel.

Ha a személyi kartonok alapján folytatjuk a vizsgálatot, akkor a 8 *felsővezető* állást betöltő tisztviselő közül háromról végezhető elemzés. Egyikük sem borsodi születésű. Átlagéletkoruk 37 év. Valamennyien felsőfokon képzettek, beszéltek németül és latinul, valamennyien szolgáltak 1849 előtt is. A személyi kartonnal nem rendelkező 5 *felsővezető* 1856-tól szerepelt a megye életében. A 8 *középvezető* közül négynek került elő a kartonja, közülük 1 személy borsodi származású. A 4 fő közül ketten beszéltek németül és latinul, 1 kissé németül értett, egynek a nyelvtudása ismeretlen. 3 jogi végzettséggel, 1 teológiai tanulmányokkal rendelkezett. 1849 előtt ketten szolgáltak. A személyi kartonnal nem rendelkező 2 *középvezető* 1856-ban fordul elő először az adattárban. A 22 *beosztott* között 13 személyi kartonjának alapján lehet vizsgálni. Közülük 6 hivatalnok született Borsod vármegyében. A 13 fő átlagéletkora 33 év. 10 személy németül és latinul, 2 emellett szlovákul, 1 pedig csupán latinul beszélt. 11 fő felsőfokú végzettséggel rendelkezett, egynek a végzettsége ismeretlen, 1 pedig ezrediskolába járt. 1849 előtt 5 fő szolgált. A személyi kartonnal nem rendelkező 9 beosztott hivatalnokról 1856-tól szerepelnek adatok. 1856-ban tehát az ismert személyi kartonnal rendelkező hivatalnokok 30 %-a borsodi születésű, 43,4 %-a szolgált 1849 előtt, szinte kivétel nélkül több nyelvet beszéltek, és felsőfokú képzettségűek voltak.

1856-ban Borsod megye igazságszolgáltatási tisztikarát adatok hiányában nem lehet részletesen elemezni, ugyanis a 26 fős testületből húszról a munkába állás időpontján kívül semmilyen adattal nem rendelkezünk.* Közülük 1 fő 1849-ben, 2 1854-ben, 17 pedig 1856-ban jelent meg a megyei kimutatásokban, ők adták a vezetők 50 (1 fő), a középvezetők 86,6 (13 fő) és a beosztottak 66,6 %-át (6 fő). A fennmaradó 6 fő mindegyike rendelkezett 1848-49-es múlttal. Ide tartozott Mány Pál a törvényszék elnöke mellett, Kiss Gábor levéltárnok, Tálián István törvényszéki segédbíró, Nagy Ferenc várnagy, Pásztor József és Szabó Lajos beosztott hivatalnok. Érdemes megismerni a törvényszéki elnök több kor-

szakon átvélő hivatali életrajzával: 1804-ben az Arad megyei Nagyberényben született, 1828-ban ügyvédi diplomát szerzett, a magyar mellett németül és latinul beszélt. 1828-ban a Regnicolaris Deputacio Urbéri szekciójának titkára, 1829-től 1833-ig alpnéztáros, Abaúj vármegyében, 1833-ban Miskolcra költözött. 1842-től 1847-ig a Miskolci Törvényszék ülnöke, 1847-től 1848-ig a Miskolci Rögrönléltélt Bíróság elnöke, 1848 tavaszán az áprilisi törvények végrehajtásának módját kidolgozó bizottmány tagja, majd az áprilisi törvényeket magyarázó bizottmány tagja az egi járásban. 1848 májusától augusztusig a megyei törvényszék elnöke, 1849 júliustól 1850 januárig segédszolgabíró és kerületi főnök, 1850 januárjától 1859-ig a Miskolci Megyei Törvényszék elnöke volt.’

1859-ben Havas Sándor megyefőnök irányítása alatt 40 tisztviselő szolgált. A források alapján 1849 augusztusa előtt közülük 13 fő (32,5 %) állt közigazgatási alkalmazásban, 14 fő (35 %) 1849 augusztusa és 1856 között kezdte meg hivatali munkáját, 13 fő (32,5 %) pedig 1856-tól szolgált. A 9 vezető állást betöltő hivatalnok közül 5 1848-49-ben is szolgált, négynek pedig nem ismert az 1856 előtti sorsa. Az 5 1848-49-es hivatalnoknak ismert a személyi kartonja. Farkas Károly főszolgabíró kivételével mindnyájan más vármegyéből származtak, 1851, 1854, 1856 és 1859 óta szolgáltak a megyében. Átlagéletkoruk 39 év. Valamennyien beszéltek németül és latinul, és jogi, filozófiai tanulmányokat végeztek. A vezetők között található a megye egyetlen lajtántúli hivatalnok, Reinhardt Avelin is. A 8 középvezető közül háromnak ismeretlen az 1856-ban kezdődő borsodi hivatalnokoskodás előtti sorsa, 5 főnek azonban sikerült megtalálni a kartonját. Vadnay Pál szolgabírón kívül valamennyien más vármegyéből származtak, beszéltek németül és latinul, és ügyvédi diplomával rendelkeztek, átlagéletkoruk 36 év. Hárman az alkotmányos időszakban is szolgáltak, ketten 1849-ben végezték tanulmányaikat. A 23 beosztott hivatalnok közül 11 fő 1856-ban jelenik meg a vizsgált forrásokban, a fennmaradó 12 személy hivatali életrajza azonban ismert. 1849 előtt közülük 7 fő nem viselt hivatal, egy kivételével nem borsodi származásúak, átlagéletkoruk 33 év. 5 fő jogi végzettségű, kettőnek iskolai ismeretlenek, valamennyien beszéltek németül és egy kivételével latinul. A fennmaradó 5 ismert kartonú, 1848-49-ben is hivatalnokoskodó beosztott személy mind Borsodban született. Átlagéletkoruk szintén 33 év. Valamennyien rendelkeztek felsőfokú végzettséggel, és beszéltek latinul. Németül 2 fő teljesen, 2 fő pedig részben értett. 1859-ben tehát a tisztikar szinte teljesen magyar volt, az ismert életrajzi adatokkal rendelkező hivatalnokok között a borsodiak aránya 36 % (a felsővezetésen belül csupán 20 %), 59 % szolgált az alkotmányos időszakokban, 41 % pedig 1848-49-re fejezte be tanulmányait.”

1859-re a megyei igazságszolgáltatási tisztikarban nem ment végbe jelentős átalakulás, a 26 fős testületből ketten eltávoztak, és 4 új ember jött helyettük, így a létszám két fővel emelkedett. Farkas Gusztáv és Paly Bálint segédbírók

1858-ban kezdték meg szolgálatukat, róluk ezelőtt semmilyen adattal sem rendelkezünk, Vadnay Barnabás titkár azonban 1842-óta szolgálta a vármegyét. Pétery Antal segédbíró azonban figyelemreméltó múlttal rendelkezett: 1824-ben született Kecskeméten, jogi tanulmányokat folytatott, németül és latinul beszélt. 1847 októberétől gyakornok a Pesti Királyi Váltótörvényszéken, majd fogalmazó volt a Magyar Hadügyminisztériumban. 1852 novembertől 1854 áprilisig tollnok a Pesti Kerületi Főtörvényszéken, 1854 júniusától 1858 októberig vizsgálóbíró és törvényszéki segédbíró a Kecskeméti Megyei Törvényszéken, 1858 októberétől 1861 januárjáig vizsgálóbíró Miskolcon és segédbíró a miskolci járásban. 1861 januártól októberig vizsgálóbíró a Pesti Kerületi Főtörvényszéken, 1861 októberétől 1865 októberéig főjegyző és előadó Pest városi törvényszéken.⁴⁹

A Bach-korszakban Borsod vármegye tisztikara alapvetően magyar származású hivatalnokokból tevődött össze. A feldolgozott adatok alapján azonban megállapítható, hogy csupán minden harmadik-egyedik hivatalnok született a megyében. Az 1848-49-es múlttal rendelkezők száma az összes tisztviselő között átlag 30 %, de az ismert személyi kartonúak között 1851-ben 82,6, 1856-ban 43, 1859-ben 59 %, a felsővezetésen belül 51-ben és 59-ben 80 %, 1856-ban 75 % volt.

Borsod vármegye és tisztikara 1860-61-ben

Borsod vármegye élére 1860. december 5-6-án választották meg az új tisztikart. 1861-ben több átalakulás zajlott le a személyi állományban, ezért a megválasztott és az 1861. november 4-én lemondott tisztikart egységesen elemezzük.⁵⁰

Az alkotmányos korszakban szolgálatba álló 111 tisztviselő közül 30 fő (27 %) viselt hivatalt a Bach-korszakban. Közülük 29 fő (26 %) a Bach-korszak ideiglenes, 10 (9 %) pedig a definitív szakaszában is szolgált. A megye új bizottmánya tehát nem vonta automatikusan meg bizalmát a passzív ellenállás tétele ellenétől. A *vezetők* (23 fő) között 6 kompromittálódott személy található: Bakos Antal házipénztárnok, Jekelfalusy Lajos főszolgabíró, Kiss Gábor levéltárnok, Szathmáry Pál főmérnök, id. Vadnay Barnabás és ifj. Vadnay Barnabás központi szolgabírók. Az 50 *középvezető* 30, (15 fő, 2 szolgabíró, számvevő, aljegyző és várnagy, valamint 2 alügyész, 4 törvényszéki bírő, 1 telegkönyvi tiszt és 3 járási orvos) és a 38 beosztott 23 %-a (9 fő, 7 esküdt, Nagy István utibiztos és Farkas István kiadó) szintén ebbe a csoportba tartozott. Alkotmányos múlttal 54 fő (48,6 %) rendelkezett. Közülük 27 fő vállalt szerepet a Bach-korszakban. Tehát a megválasztott tisztviselők csupán 24,3 %-a, 33 fő tekinthető nem kompromittálódottnak. A *vezetők* 60,8 (14 fő, csupán alkotmányos időszakban szolgált 8 fő, 57 %), a *középvezetők* 52 (26 fő, csupán alkotmányos időszakban

szolgált 12 fő, 46 %) és a *beosztottak* 36,8 %-a (14 fő, csupán alkotmányos időszakban szolgált 7 fő, 50 %) az alkotmányos múlttal rendelkezők közül került ki. Az új tisztikar legnépesebb csoportját az először hivatalhoz jutó emberek adták (53 fő, 47,7 %), közülük került ki a *vezetők* 39 (9 fő, Vay Lajos főispán, Bükk Zsigmond, Király Pál és Szalay Antal alispánok, Kovács György főszámvívó, Kun János főjegyző, Poppel Gyula telekkönyvi igazgató, Soltész Nagy János főtörvényszéki elnök, Bódog Albert főorvos), a *középvezetők* 44 (22 fő) és a *beosztottak* 57,8 %-a (22 fő).

Az 1860-61-es borsodi tisztviselőkről sem készültek személyi adatlapok. A további hivatali szolgálatról azonban pontos képet alkothatunk. A tisztikar döntő többsége visszahúzódott a provizóriumban, hiszen csupán 16 fő (14,4 %) szolgálatáról tudunk, 52 fő (47 %) a kiegyezés után szerepelt, 49 fő (44,1 %) további hivatalnokoskodásáról nincsenek adataink.

A Schmerling-provizórium időszaka

A 1863-ban Borsod vármegye tisztikarát a tiszteletbeli hivatalnokokat leszámítva 90 főt alkotta.¹¹ A Schmerling-provizórium időszakában 15 fő szolgált (16,6 %) 1860-61-es múlttal, 8 fő (47 %) a *vezetésben*, 4 (11 %) a *középvezetésben*, 3 (8 %) pedig a *beosztottak* között dolgozott. Az 1863-as hivatalnokok 59 %-át (53 fő) az új emberek tették ki, a *vezetők* 35,3 (6 fő), a *középvezetők* 59,4 (22 fő), a *beosztottak* 69,4 %-a (25 fő) tartozott ebbe a kategóriába. A harmadik csoportot a Bach-korszak volt apparátusa (28 fő) jelentette. Ők adták a *vezetők* 52,9 (9 fő, csak a Bach-korszakban szolgált 3 fő, 17,6 %), a *középvezetők* 32,4 (12 fő, csak a Bach-korszakban szolgált 10 fő, 27 %), és a *beosztottak* 19,4 %-át (7 fő, akik mind csak a Bach-korszakban szolgáltak). A provizórium tisztikarában mind a Bach-korszak, mind az 1860-61-es alkotmányos időszak apparátusa képviseltette magát, de a legjelentősebb csoportot, a vezetőket kivéve az új emberek alkották.

A 17 *vezető* közül tízről rendelkezünk részletesebb adatokkal vagy személyi kartonokkal.¹² 10 tisztségviselő a megyéből, 1 Hevesből és 1 Szepesből származott. Az ismert születési idejű csoport átlagéletkora 54,8 év, a legöregebb a 64 éves Kiss Károly másodalispán, a legfiatalabb a 47 éves Baráth József főszolgabíró volt. 4 fő diplomás ügyvéd, 2 pedig orvos volt, 1 jogi, 1 pedig teológiai és filozófiai tanulmányokat folytatott, 2 főnek a végzettsége ismeretlen. Az öt ismert nyelvtudású személy németül beszélt, emellett 3 fő latinul, 1 franciául, 1 pedig „szlávul” értett. A 37 *középvezető* közül 11 főről végezhetünk részletesebb elemzést: 8 fő megyei volt, 1 fő Szabolcsból, 1 Szepesből, 1 pedig Veszprém megyéből származott. A legidősebb Farkas Károly törvényszéki ülnök (44 év), a legfiatalabb Csomós Sándor szolgabíró (36

év) volt, a tisztviselők átlagéletkora 40,3 év. 7 főnek ismert a végzettsége és nyelvtudása, 3 ügyvédi, 1 orvosi diplomával rendelkezett, 2 jogi, 2 pedig politikai tanulmányokat folytatott. Németül és latinul valamennyien beszéltek, emellett ketten értettek „szlávul”. A 36 *beosztott* hivatalnok közül négyről rendelkezünk bővebb adatokkal: Hubay Sándor megyei volt. Knopf Ede esküd 1827-ben született Szegeden, német, latin és olasz nyelven beszélt, 1845-től 1853-ig az 52. gyalogezredben szolgált, 1853-ban gyakornoki és díjnoki állásban kezdte meg pályáját Csongrád megyében, 1854 áprilisától pedig Borsodban szolgált. Morvay Alajos esküd 1826-ban született Egerben, filozófiai tanulmányokat folytatott, németül és latinul beszélt. Pap József törvényszéki kiadó 1811-ben született Borsod megyében, magyarul, latinul és németül beszélt, jogakadémiát végzett.

Az ismert adatok tükrében megállapítható, hogy a tisztikar felsőfokú szakmai és nyelvi ismeretekkel rendelkezett, és így alkalmas volt a szakszerű hivatali munka ellátására. A tisztikar tagjai közül 17 fő született bizonyíthatóan a megyében (az ismert születési helyűek 70,8 %-a, a vezetők 80, a középvezetők 70 és a beosztottak 50 %-a), a dualizmus időszakában 25 fő – 4 vezető, 14 középvezető és 6 beosztott – további szolgálatáról vannak adataink.

Borsod vármegye a kiegyezés megkötésének időszakában

Az 1867. április 30-i tisztújítás során, a tiszteletbeli hivatalnokokat nem számítva, 89 főt választottak meg.¹¹

A tisztikarból 17 fő (19 %) szerepelt a provizóriumban, a *vezetők* 11 (2 fő), a *középvezetők* 17,5 (7 fő) és a *beosztottak* 25,8 %-a (8 fő) tartozott közéjük. Közülük 6 fő tagja volt az 1861-es alkotmányos tisztikarnak is. Az 1861-es tisztviselők közül 38 főt (42,7 %) választottak újra. A *vezetők* 66,6 (12 fő, csak alkotmányos múlttal 10 fő, 55,5 % rendelkezett), a *középvezetők* 40 (16 fő, csak alkotmányos múlttal 14 fő, 35 % rendelkezett) és a *beosztottak* 32,2 %-a (10 fő, csak alkotmányos múlttal 8 fő, 25,8 % rendelkezett) tartozott ebbe a csoportba. Az új hivatalnokok az alkotmányos tisztviselőkkel szinte azonos arányban szerepeltek. Ők adták a tisztviselők 38,2 % (34 fő), a *vezetők* 33,3 (6 fő), a *középvezetők* 32,5 (13 fő) és a *beosztottak* 48,4 %-át (15 fő). 6 *középvezetőt* nem lehet a fenti kategóriákba besorolni: 2 fő reformkori, 2 1848-49-es, 2 pedig a Bach-korszaki szerepvállalás után került vissza a tisztikarba. Az 1867-es tisztviselőkről nem készültek személyi adatlapok. A szabadságharc alatt szolgált hivatalnokok a *vezetésben* 6 fővel (33,3 %), *középvezető* között tizenhárommal (32,5 %), az *alacsony beosztásúak* között 7 fővel (22,6 %) voltak jelen.

Az 1867-es átalakulás során tehát Borsod megye vezetése visszakerült az 1860-61-es tisztikar kezébe, emellett megőrizték relatív többségüket a középv-

zetők és a beosztottak között is. Számbelileg a második csoportot az új emberek alkották. A Schmerling-provizórium garnitúrája nem tűnt el ugyan, de relatív száma jelentősen lecsökkent.

Összegzés, Borsod vármegye közigazgatási tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig¹⁴

Az reformkor utolsó tisztújításán megválasztott és 1848-ban hivatalban lévők többsége (74 %) a vármegye reformkori állományából származott, mellettük azonban az új emberek adták a tisztikar tagjainak negyedét. A *császári megszállás* olyan rövid volt, hogy a tisztikar átalakítására nem maradt idő.

A *Bach-féle provizórium* megszervezésekor kinevezett tisztikar szoros kapcsolatokkal bírt a vármegye alkotmányos apparátusával. Az új emberek megjelenése mellett (38 %) az alkotmányos – általában 1848-49-es – múlttal rendelkezők adták a hivatalvállalók többségét. Hasonló tendencia figyelhető meg 1853-54-ben is.

A *definitív* átszervezés során szolgálatba álló hivatalnokok többsége rendelkezett provizórium szolgálattal. A hivatali múlt nélküli új emberek a tisztviselők harmadát tették ki. Az alkotmányos múltúak aránya csökkent ugyan, de még így is a tisztviselők harmada került ki az 1848-49-esek közül. A tisztikar 1856-ra konszolidálódott, hiszen 1859-ben szinte teljesen megegyező adatokkal találkozhatunk.

Borsod vármegyében tehát az önkényuralmi apparátusban magas részarányban képviselték magukat az alkotmányos múltú – nem feltétlenül megyei származású – hivatalnokok, szerepük 35 % körül stabilizálódott.

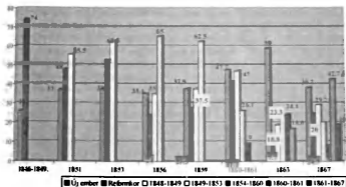
Az 1861-es választás alkalmakor egymással megegyező arányban jutottak állásához az új hivatalnokok és 1848-49-es tisztviselők. Érdeemes megemlíteni, hogy a 48-asok részaránya magasabb ugyan 10 %-kal a definitívum értékénél, de még így is elmarad az 1851-es 55,5 %-tól. Emellett csupán 28 % azon 48-asok aránya, kik nem vállaltak szerepet az önkényuralom időszakában. Szembetűnő az 50-es évek hivatalnokainak háttérbe szorítása, de 26 százalékot tettek ki – tehát csupán 2 %-al maradtak el a nem kompromittálódott 48-asoktól –, közöttük a provizóriumbeliek, akik felülreprezentáltak voltak a definitívekhez képest.

Az 1863-as évre az új emberek dominanciája jellemző. Az általuk szabadon hagyott helyekben az önkényuralmi tisztviselők magasabb reprezentációval bírtak, mint az alkotmányos hivatalnokok. Érdekes, hogy az 1860-61-esek és az önkényuralmi múltúak között csupán 7-8 % különbség mutatható ki.

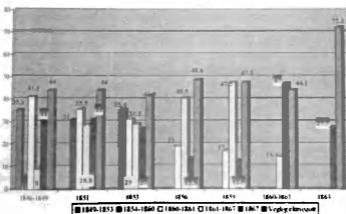
1867-es tisztikar két meghatározó csoportját 1860-61-es hivatalnokok és az új emberek adták. A tisztviselőknek még 30 %-a rendelkezett 1848-49-es hiva-

rali múlttal. Az előző politikai kurzus fele a tisztikar 20 %-a biztosított kapcsolatot.

A vármegye apparátusai között tehát kimutatható a személyi kontinuitás, ez először az ötvenes évekre igaz, de a 60-as évek időszakában is egy szinte ál-

I. diagram
Borsod megye tisztikárának előélete (%)

II. diagram
Borsod megye tisztikárának utóélete (%)

landó részarányú, körülbelül 20 %-ot kitevő csoport biztosította az összeköttetést. A megye tisztikaraiban nagyarányú átalakulások zajlottak tehát le, de ez egyáltalán nem jelentette a különböző rendszerek személyi állományai közötti kapcsolat megszakadását.

A 2. diagram adataiból megállapítható, hogy az utolsó *reformkori és 1848-49-es* tisztikarból a tisztviselők 44 %-a nem vállalt hivatalt a szabadságharc leverése után. A fennmaradó 56 % két része pedig nagyjából váltotta egymást az alkotmányos és önkényuralmi korszakokban. Az alkotmányos korszakokban azonban magasan felülreprezentáltak jelentek meg a megye hivatalaiban.

Az 1851-es év adataiból két érdekes megállapítást tehetünk, egyrészt minimális közöttük a végleges pályaelhagyók aránya, másrészt az alkotmányos és önkényuralmi korszakokban szinte teljesen megegyező súllyal szerepeltek. 1853-54-es tisztikar számára a definitívum megszervezése jelentette a döntő törést, ekkor a hivatalnokok 42 %-a végleg elvesztette állását. A 60-as években szerepük időarányosan csökkent. A *definitívum* két vizsgált tisztikara nagymértékben hasonlít egymáshoz: egyrészt magas a véglegesen állást vesztek aránya, másrészt a provizórium alatt jóval többen szolgáltak közülük, mint az alkotmányos korszakokban. De megjegyzendő, hogy közel 20 %-uk hivatalt kapott 1860-ban, 12-13 %-uk pedig szerepel a kiegyezés utáni első tisztikarban.

Az 1861-es tisztikar esetében hasonlóan magas a véglegesen távozók aránya. A hivatalnokok 14,4 %-a hivatalt vállalt a provizóriumban, a 15 fő közül azonban ezt 9 1867-ben elvesztette. A többség azonban háttérbe húzódott, és 1867-ben ismét álláshoz jutott.

Az 1863-ban szolgálatban állóknál a legmagasabb az állásukat elvesztettek aránya. A továbbszolgálók a tisztikarnak körülbelül 28 %-át tették ki. Ez jelentős kontinuitás ugyan, de a teljes helyzetértékeléshez nélkülözhetetlenek az 1870-es évek adatai.

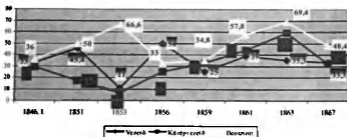
A II. diagram elemzése után az I. diagram vizsgálatok tapasztalt sajátosságokat tudtuk árnyalni: ugyan jelentős kontinuitás mutatható ki a vármegye tisztikarai között, azt azonban meg kell jegyezni, hogy a kinevezések, választások során a 60-as évek alkotmányos időszakában elsősorban az alkotmányos, a provizórium alatt pedig az 50-es évek tisztviselőit részesítették előnyben.

Borsod vármegye esetében is meg kell vizsgálni, hogy az új emberek valamint az alkotmányos hivatali múlttal rendelkezők milyen arányban jelennek meg a hivatali ranglétra különböző fokozatain.

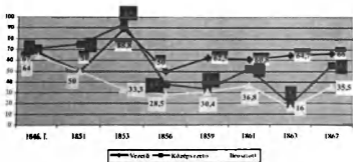
Az III. diagram adatai alapján megállapítható, hogy a Bach-korszak átszervezései során minden kategóriában jelentősen megemelkedett az új emberek aránya. Kivételt képezett ez alól az 1853-as év, a mikor a megye vezetésében és középvezetésében az alkotmányos múltúak kerültek meghatározó szerepbe. Mind a provizórium, mind pedig a definitívum kialakításakor nagyarányban átalakult a felső vezetés. 1859-től azonban ezzel ellentétes folyamatok indultak be, az új emberek elsősorban a beosztott kategóriákban jelentek meg. Ebből arra a követ-

kezdetésre juthatunk, hogy Borsod esetében a megye felsővezetését érte a legnagyobb arányú átalakítás az önkényuralom időszakában, tehát itt a hagyományos elit lecserélése nagy lendülettel indult. Ez a folyamat azonban 1853-ban megtorpant, és 1859-re befejeződött, sőt megfordult. A 60-as évek alkotmányos korszakaiban pedig elsősorban a reformkori és 1848-49-es elit jutott újra pozíciókba.

A IV. diagram adatsora az előbbi megállapításokat tükrözi: közvetlenül a szabadságharc leverése után radikálisan visszaesett az alkotmányos hivatali múlttal bírók aránya, de ez természetesen nem azt jelentette, hogy ez a kategória elűnt volna a tisztikarból, hiszen még 1856-ban is a beosztottak csaknem 30 %-a tartozott közéjük. 1853-ban és 1859-ben megfordult a folyamat, kifejezetten igaz ez a vezető beosztású hivatalnokokra.

III. diagram
Új emberek a megye tisztikarában (%)

IV. diagram
Alkotmányos múlttal rendelkező tisztviselők (%)

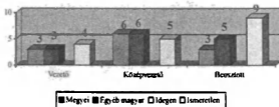
A tisztviselők születési helyének bemutatására alkalmasak a következő diagramok (V-IX. diagram).

A *megyei tisztviselők*: szerepük 1851-ben meghatározó volt ugyan – vezetők 66, a középvezetők 50 és a beosztottak 54 %-a –, de már jelentős számban találunk egyéb magyar hivatalnokokat az apparátuson belül. A csökkenés a definitívum kialakítása után, az önkényuralom időszakában folyamatos volt. 1859-re a vezetőknek csupán 20, a középvezetőknek 33 és a beosztottaknak 37,5 %-a volt Borsod megyei születésű. A Schmerling-provizórium alatt a vezetők (83 %) és a középvezetők (72 %) között újra domináns szerepet vittek. A beosztottak között oly magas az ismeretlenek aránya, hogy a négy ismert származású hivatalnokról semmilyen messzemenő következtetést nem lehet levonni.

Az *egyéb magyar* tisztviselők már az 1851-es metszetben megjelentek és szerepük folyamatosan növekedett. 1854 után gyakorlatilag ők vették át a helyiek szerepét. Már 1851-ben a vezetők 33, a középvezetők 50 és a beosztottak 46 %-a közülük került ki. Az önkényuralom végén pedig a vezetők 80, a középvezetők 50 és a beosztottak 62,5 %-át tették ki. A Schmerling-provizórium alatt arányuk lecsökkent, de továbbra is jelentős marad (a vezetők 17 %-a és a középvezetők 28 %-a nem a megyében született).

Az *idegen hivatalnokok* részvételére csupán korlátozott adatokkal rendelkezünk. A feldolgozott források szerint az 1856-os metszetben szereplő Franz Schmidt és az 1859-ben megjelenő Jacob Winkler a központi megyei hivatalban dolgozott. Megjegyzendő, hogy Winkler beszélt magyarul, és 1863-ban a csikmindszenti járás szolgabírója volt.

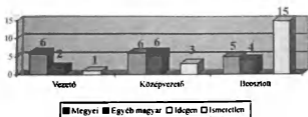
Az elemzés után megállapítható, hogy a tisztikar döntő részben magyar volt, a megye vezetése azonban az örvenes évek folyamán fokozatosan a más megyékből áthelyezett magyarok kezébe került. Az idegen hivatalnokok megyei szereplése nem volt meghatározó.

V. diagram

Borsod megye tisztikarainak származása, 1851.

A X. diagram adatai alapján megállapítható, hogy a megye önkényuralmi tisztikara fiatal volt, a különböző hierarchikus szintek között kismérvő különbség ta

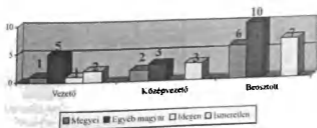
VI. diagram

Borsod megye tisztikarainak származása, 1851.

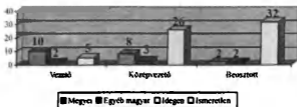
VII. diagram

Borsod megye tisztikarainak származása, 1851.

VIII. diagram

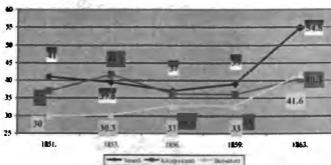
Borsod megye tisztikarainak származása, 1851.

IX. diagram

Borsod megye tisztikarainak származása, 1863.

pasztalható. Mivel a középvezetői és beosztotti kategória átlagéletkora nem növekedett jelentős mértékben, arra lehet következtetni, hogy az alacsonyabb beosztású hivatalnokok folyamatos utánpótlást kaptak a frissen diplomázott szakértelmiségiek közül. A Schmerling-provizórium időszakában minden kategória átlagéletkora jelentősen megnövekedett.

X. diagram

Borsod megye önkényuralmi tisztségviselőinek átlagéletkora

Az elemzés során tehát a megye tisztikaraiban mind az önkényuralmi, mind az alkotmányos időszakokban jelentős személyi átalakulásokat lehetett kimutatni. A Bach-korszakban a megye tisztikara sok tekintetben módosult. Egyrészt minden kategóriában megnövekedett az új emberek aránya, másrészt a hagyományos megyei elit fokozatosan kiszorult az irányításból. Az újonnan kinevezettek között azonban mar-

káns csoportot jelentettek az alkotmányos múlttal rendelkező hivatalnokok. A 60-as évek tisztújításai során elsősorban az idegen hivatalnokok vesztették el állásaikat. A 60-as évek tisztikarai között nem döntő mértékű, de nem elhanyagolható kontinuitást lehetett kimutatni. A vármegye tehát átmenetet képezett a radikális változásokat produkáló és a toleráns kinevezési gyakorlatot folytató törvényhatóságok között.

Jegyzetek

- [1] Fényes 1836. III. 88.; Kovacsics 7. számú táblázat
- [2] Fényes 1836. III. 93.
- [3] Részletes járási beosztást lásd: Fényes 1836. III. 97-126.
- [4] Dr. Klein Gáspár: Borsod vármegye és népességének története. In: Csikvári Antal: *Borsod vármegye. Vármegyei szociográfiák*. Budapest, 1939. (a továbbiakban: Klein) 44.
- [5] Klein 52.
- [6] Kovacsics 2. számú táblázat
- [7] Kovacsics 3. számú táblázat
- [8] Kovacsics 4. számú táblázat
- [9] Kovacsics 5. számú táblázat
- [10] Sashegyi 1965. 294.; MOK 1856. 106. (186 707)
- [11] Fényes 1867. 36.
- [12] Kovacsics 7. számú táblázat
- [13] *Borsod Abaúj-Zemplén megye története és legújabbkori adattára*. Szerkesztette Varga Gáborné. Miskolc, 1970. (a továbbiakban: Adattár) 35.; Fényes 1836. III. 95.; Palugyai Megyerendszer III. 50.
- [14] Adattár 36.
- [15] Fényes 1836. III. 93.
- [16] Fényes 1867. 36.
- [17] Fényes 1836. III. 97., 105., 112., 119. adatai alapján.
- [18] Fényes 1836. III. 93.
- [19] Borsod vármegye követutasításait közli: Seresné Szegőfi Anna: *Borsod vármegye képviselete a reformországgyűléseken. Követutasítások és követi végjelentések*. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltári Füzetek. 21. Miskolc, 1987.
- [20] Ruzsoly József: Szemere megyéje, Borsod Szemereje. In: *Szemere Bertalan és kora*. Szerkesztette: Ruzsoly József, Miskolc, 1991. I. kötet (a továbbiakban: Ruzsoly 1991.) 95.
- [21] Ruzsoly 1991. 120-121.
- [22] Borsod-Abaúj-Zemplén megye Levéltára Borsod vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (a továbbiakban: BAZmL IV. a 501.). 149. kötet 1846. január 26-27-i jegyzőkönyve alapján.

- [23] Klein 63.
[24] Ruszoly 1991. 93.
[25] BAZml. IV. a 501. 1848. március 20.-i közgyűlés jegyzőkönyv
[26] Borsod-Abaúj-Zemplén megye Levéltára Borsod vármegye Bizottmányának jegyzőkönyvei (a továbbiakban: BAZml. IV. B. 601. /a) 1. kötet, 1848. április 9-i jegyzőkönyv.; Klein 63.
[27] Scepta István: *Borsod vármegye 1848 tavaszán*. In: Borsodi szemle. Miskolc, 1982. I. 45-46.
[28] BAZml. IV. B. 601. /a 1. kötet 1848. május 25-i, június 14-i, augusztus 21-i és a BAZml. IV. B. 601. /a 2. kötet szeptember 16-i jegyzőkönyv.
[29] A megyei nemzetiség szervezésének kérdéséről bővebben lásd: Sárközy Albert: *A nemzetiség kétszen áll*. Miskolc, 1945.
[30] Klein 65.
[31] Deák Gábor: *Szemere Bertalan fehérmagyarországi teljehatalmú kormánybiztosi működéséről*. In: *Szemere Bertalan és hova*. Szerkesztette Ruszoly József. Miskolc, 1991. I. kötet. 267.
[32] Gelich Richárd: *Magyarország függetlenségi harca 1848-49-ben*. Budapest, 1884. II. kötet 327.
[33] Klein 66.
[34] BAZml. IV. B. 601. /a 3. kötet, 1849. február 11-i, 15-i, március 29-i, 31-i, május 7-i jegyzőkönyv.
[35] Sashegyi 1965. 268-269.
[36] Klein 67.; Sashegyi 1965. 294.
[37] MOL D 55. 536 262. fólió
[38] MOL D 54. 1. csomó 625-694. fólió
[39] MOL D 188. 1-10. csomó
[40] Müller 244.
[41] MOL D 188. 1-10. csomó
[42] Sashegyi 1965. 61.
[43] Handbuch 1856. 10-11. old.
[44] Handbuch 1859. 12-13. old.
[45] MOL D. 188. 1-10. csomó
[46] Handbuch 1856. 27.
[47] MOL D 188. 6. csomó 329. fólió
[48] MOL D 188. 1- 10. csomó
[49] MOL D 188 12. csomó 249. fólió
[50] A kimutatás a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár Borsod megye Bizottmányi jegyzőkönyvei (BAZml. IV. 753. a) 1. kötet 1860. december 5-6-i jegyzőkönyv és a 2. kötet 18-19. lapja alapján készült.
[51] Tiszinévár 60-62.
[52] MOL D 188 1-12.

- [53] A kimutatás MOL D 225. 276. kötet, 55-59., MOL D 225. 277 kötet, 55-58. és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár Borsod megye 1867-es bizottmányi jegyzőkönyvei (BAZmL IV. 754-a) 1. kötet 1867. április 30-i jegyzőkönyv alapján készült.
- [54] Az összegző fejezetben a munka céljainak megfelelően a közigazgatási apparátus összetételét elemezzük. Az önkényuralom időszakában kettéosztott megye adatai együtt szerepelnek.

III. Melléklet

Borsod megye népességének összetétele

Borsod megye népessége az 1787. évi népszámlálás alapján (Kovacsics 2. számú táblázat)

Települések: 10 mezőváros, 166 falu, 23 pusztá, 14254 ház.

Vallási megosztás: 19581 keresztény, 293 zsidó család.

Foglalkozási szerkezet: 128 lelkész, 2840 nemes, 12 hivatalnok, 661 városi polgár vagy falusi mesterember, 5998 paraszt, 6125 polgárok és parasztok örökösei, 14024 zsellér, 2477 egyéb.

Kisbörök és nők: 13328 1-12 éves, 4539 13-17 éves, 47397 nő.

97529 keresztény.

Keresztény férfiak között nős: 19746, nőtlen vagy özvegy 30386

Zsidók: 306 nős, 438 nőtlen vagy özvegy férfi, 725 nő, nők és férfiak összesen: 1469

Teljes népesség: 98998

Borsod megye népessége a Magyarország lakott helyeit összesítő kataszter alapján, 1793. (Kovacsics 3. számú táblázat)

Lakott helyek jellege: majorságok, malmok, tanyák: 4, kocsmák, fogadók: 5, vashámor: 1, házak: 21962,

Lakosság: családok: 26846, férfiak: 77585, nők: 65891, összesen: 143476

Települések: mezőváros: 10, falu: 166, pusztá: 28

Borsod megye népessége az 1804. évi (nem nemesi) népszékirás fösszesítés szerinti végeredményei alapján (Kovacsics 4. számú táblázat)

Települések: mezőváros: 11, falu: 169, pusztá: 11, házak száma: 19149

Családok száma: 25920

Foglalkoztatási szerkezet: tisztviselő és honorácior: 112, polgár és kézműves: 1229, nemesek szolgálói: 3797, paraszt: 11552, zsellér: 11413, családok fiai: 34347,

Férfiak: 62450, *nők:* 62691,

Összes népesség: 125141

Férfimérség összetétele: keresztények: 0-17 évesek: 2732, 18-40 évesek: házások: 3165, özvegyek vagy nőtlének: 2108, 41 évnél idősebbek: 14097, római katolikusok: 32196, evangélikusok: 2026, reformátusok: 26107, görög keletiek: 253, zsidók: 0-17 évesek: 949, 18-40 évesek: házások: 425, nőtlének és özvegyek: 171, 41 évnél idősebbek: 323

Az 1787. évi népszámláláshoz viszonyítva a férfimérség szaporodása: keresztények: 3228, zsidók: 675

A 18-40 éves keresztényekhez hozzáadandó: 13880

Borsod megye népessége az 1843. évi (nem nemesi) népszámlálás főösszesítés szerinti végeredményei alapján (Kovacsics 5. számú táblázat)

Települések: mezőváros: 11, falu: 169, pusztá: 10, házak száma: 20243

Családok száma: 27284

Foglalkozásai szerkezet: tisztviselő és honorárior: 306, polgár és kézműves: 1498, nemesek szolgái: 2430, paraszt: 9192, zsellér: 13985, családfő fiai: 36034,

Nők: 63433.

Összes népesség: 126878

Férfimérség összetétele: keresztények: 0-17 évesek: 27183, 18-40 évesek: házások: 6521, özvegyek vagy nőtlének: 1132, 41 évnél idősebbek: 10369, római katolikusok: 32704, evangélikusok: 2030, reformátusok: 26180, görög keletiek: 144, zsidók: 0-17 évesek: 1143, 18-40 évesek: házások: 563, nőtlének és özvegyek: 254, 41 évnél idősebbek: 427.

Szaporodás: születés: 5968, bevándorlás: 40; Fogyás: halálozás: 5857, elvándorlás: 26

Borsod vármegye népessége 1869-ben (Kovacsics 7. számú táblázat)

Territória: 3576 négyzetkilométer

Lakosság: 172172 fő

Népsűrűség: 48,1 fő/négyzetkilométer

Miskolc

Territória: 53 négyzetkilométer

Lakosság: 21635 fő

Népsűrűség: 406,3 fő/négyzetkilométer

VII.

Baranya vármegye története és tisztikarának összetétele a reformkor végétől a kiegyezésig

Baranya vármegye lakossága és közigazgatási beosztása

A megye területe alapján az ország vármegyei között Baranya a 17. helyen állt, 1869-ben 5106 négyzetkilométer volt a kiterjedése.¹ Lakossága 1836-ban 1 szabad királyi városban, 11 mezővárosban, 339 faluban és 40 pusztaán élt. Közigazgatási rendszere 6 járásból – pécsi, szentlőrinci, siklósi, baranyavári, mohácsi és mecsekháti vagy hegyháti – és Pécs szabad királyi városból állt. Területén 1785-ben 1400 nemes számoltak össze, az 1840-es években pedig 3126-ra becsülték létszámukat.²

Baranya megye lakosságának számát a II. József által elrendelt 1785-ös népszámlálás 183 855 főre tette. A vármegyei népesség az 1787. évi népszámlálás alapján 174 963 főt,³ a vármegyei népesség lakott helyeit összesítő kataszter alapján 1793-ban 184 291 főt tett ki.⁴ Ezt követően 1805-ben tartottak ismét népszéírást, mely a nemesség és a papság nélkül 193 513 főben adta meg a megye lakosságát. 1839-ben a pécsi püspöki névtár 224 884 főt tartott számon. Fényes Elek 1836-ban 228 796,⁵ 1842-ben 233 850 főre tette a lakosságot. Az 1844-es megyei összeírás a nemeseken, papokon, honoráciorokon és Pécs lakosain kívül 216 062 főt számlált meg. (Nemesek 3 200 fő, Pécs 15 000 fő.)⁶ Az 1848-as választási összeírás szerint a megyének 223 725 (ebből 15 387 Pécsen éltek), a Közlöny júniusi adatai szerint pedig 251 793 lakosa volt.⁷ A vármegyei lakosságkimutatások adatai alapján 1851-ben a megye lakossága 222 545 főben határozható meg.⁸ 1857-ben Baranya megye területén 242 658 főt, Pécsen pedig 15 692 főt számoltak össze.⁹ 1869-ben pedig a megyében 261 463 fő Pécsen pedig 23 863 fő élt.¹⁰

Fényes Elek 1836-os adatai alapján 120 478 magyar (52,6 %), 67 785 német (29,6 %), 38 939 szerb és sokác (17,1 %) és 1 594 zsidó (0,7 %) élt a vármegyében.¹¹ A Közlöny 1848 júniusában a megye által a Belügyminisztériumnak felküldött hivatalos kimutatás alapján a magyarok lélekszámát 132 480 (52,61 %), a németekét 76 834 (30,51 %), a szlovákokét 1 479 (0,58 %) és a szerbekét 41 000 (16,28 %) főben határozta meg.¹² Az 1850-es összeírás nemzetiségi adatai oly mértékben torzák, hogy azokat a szakirodalom nem fogadja el.¹³ Szita János a megyék 1850-es adatszolgáltatásai alapján Baranya nemzetiségi összetételét a következőképpen határozta meg: magyar 124 307 fő (55,86 %), német 66 249 fő (29,77 %), szláv 31 989 (14,37 %).¹⁴

Fényes Elek 1836-os adatai alapján járásonként is vizsgálható a lakosság nemzetiségi összetétele:

Járás neve	Összlakosság (fő)	Magyar (%)	Német (%)	Szerb (%)	Zsidó (%)
pécsi	27 971	93,6	3	0,1	0,5
szentlőrinci	24 830	93,6	3	0,1	1
siklói	28 188	85	7	7	0,2
baranyavári	49 896	22,8	35	43	0,8
mohácsi	52 256	55,7	32,7	9,6	0,6
mecekeháti	33 198	62,5	33	3,5	1
Pécs város	12 517	100			

1836-ban a lakosság többsége római katolikus vallású volt (72,3 %), emellett jelentős volt a református (18 %), az ortodox (6,5 %) és az evangélikus (2,5 %) vallás. A baranyai zsidóság mindössze a lakosság 0,7 %-át adta.¹⁴

A lakosság összetételére vonatkozó adatok a Kovacsics József szerkesztette demográfiai munkában található meg, melyet a fejezet végén mellékletben közlünk.

Baranya vármegye a reformkorban

Baranyát a reformkor folyamán a közvélemény a kormányparti vármegyék sorában tartotta nyilván, ennek okát elsősorban a baranyai nemesség összetételében vélték megtalálni. Ezt a magyarázatot a szakirodalom napjainkig elfogadja. "A megyei nemesek létszáma körülbelül 3 000 fő – a lakosnagnak 1,3 %-a – volt, túlnyomó részüket a vagyonatlan kisenemesek adták, akik gazdatisztként, tisztviselőként, katonaként vagy egyszerűen parasztként biztosították megélhetésüket. A polgári reformok legerélyesebb ellenfelei a nagypeterdi, nagyvátyi, dinnyeberki és szentkirályi parasztnemesek voltak. Ők vagy végletesen ragaszkodtak kiváltságaikhoz, mint a jobbágságról elválasztó utolsó szálhoz, vagy – ugyan liberálisok lévén – egyéni érvényesülésük miatt voltak kénytelenek elcikkkel szemben kisebb-nagyobb szerepet vállalni a konzervatív adminisztrációban." Hainer Ignácznak, a Pesti Hírlap baranyai tudósítójának az 1842-es tisztújítás előtt írott szavaiból visszaköszön a megyei viszonyok eötvösi jellemzése:

*„Van a megyében egy közbirtokú meződváros, Szentkirály, amely legalább 300 vokost kiállít. Kompakt tömegnél fogva a restaurációknál döntő szavazattal bír. Némely nagyraevágó egyén által felingerelve, egyébként is az adómentességhez a vakbuzgóságig ragaszkodik. Szűk eszméjének körén túl nem lát, talán rendetlenséget fog elkövetni.”*¹⁵

A megyében a nagybirtok dominanciája érvényesült. A bakócai uradalom a Majláth, a pellerdi a Czindery, a némethölyi és a siklói a Batthyány, a

szentlőrinci pedig az Eszterházy család kezében volt. Emellett jelentős birtoktekercsek voltak a római katolikus egyház tulajdonában. Míg a birtokos arisztokrácia nem vett részt aktívan a helyi politikában, addig a katolikus klérus, élén Scitovszky János püspökkel meghatározó szerepet vállalt a „kormánypárt” támogatásában. Scitovszky Márton, a püspök unokaöccse a „konzervatív párt” országosan ismert vezére volt.¹⁴ A köznemesség részben kis létszáma, részben az anyagi függése miatt nem tudta, nem akarta a megyét az ellenzék táborába állítani. Ehhez egyébként hiányzott a politikai vezető személye is, hiszen Batthyány Kázmér, aki majd 1847-ben áll a gyenge ellenzék élére, tartózkodott a politikai élettől.¹⁵ Glósz József a „*forradalom baranyai motorjának*” keresése közben hívta fel a figyelmet a birtoktalan nemesi értelmiség szerepére, amely véleménye szerint érdekelt volt a polgári átalakulásban. Ezért közülről kerülhettek ki a baranyai ellenzék csirái. Ennek az értelmiségnek jelentős részét a családi kapcsolatok, az egyéni érvényesülés feltételei és – amiről Glósz nem beszél – a hivatalviselés nemesi kiváltsága által nyújtott viszonylagos biztonság elhatárolták a liberális eszméktől.¹⁶ A megyei ellenzéki élet központja így nem a vármegyeháza, hanem a színház és az 1838-ban alakult Pécsi Nemzeti Casino lett.¹⁷ A megye és a város életében szintén a Casino volt az egyetlen fórum, ahol a városi polgárság és a vármegyei nemesség haladó személyiségei egymással érintkeztek.¹⁸

Glósz József véleménye szerint a baranyai nemesek 1841-1843 között a „*fontolgatva haladókhöz*” tartoztak, céljuk a megkerülhetetlen reformok minél további halogatása és az ősiség megtartása volt.¹⁹ A nemesség mérsékelt magadóztatásának elvét azonban elfogadták.²⁰ 1842-ben Perczel Mór nagyívű koncepciót terjesztett elő a megyegyűlésen. Kijelentette, hogy a bécsi udvar számára fel kell kínálni az alkotmányos szabadság fejében a nemesi adómentesség feladását. A tisztikar a közgyűlésen halogató taktikát fogadott el; választmány kiküldésével kerülte el az azonnali állásfoglalást, amely a közelgő tisztújítás miatt veszélyeztette volna pozícióját. Ifj. Majláth György hozzászólásában nem elenizte Perczel javaslatát, csak annak fokozatos hevezetése mellett foglalt állást.²¹ A tisztújításon végül ifj. Majláth Györgyöt választották meg elsőalispánnak, aki a konzervatív eszmék híveként jó szervező képessége segítségével sikeresen tudta akadályozni a radikális reformeszmék terjedését.²² Az év utolsó megyegyűlésén hallgatták meg a bizottmány jelentését, melynek alapján a közgyűlés a hadiadó fizetését még idő előttinek nyilvánította, de a honi országos és háziadó fizetésének elvét elfogadta.²³

Az 1843-as országgyűlésre Gaál Nándor főszolgabíró mellett az alispánt választották meg követnek. A követutasítás az ősiség fenntartása mellett mérsékelt reformjavaslatokat is tartalmazott úgymint: a kisvárosok szavazati jogára nézve a szavazati arány megállapítását, Pécs város szabad királyi rangjának becikkelyezését,²⁴ valamint a római katolikus egyház által a protestánsoktól szedett tized elvételét kérték.²⁵

Miután az 1835. július 6-tól hivatalban lévő főispánt, Somsich Pongrácot 1845. március 19-én saját kérésére felmentették a vármegye vezetése alól, ifjabb Majláth Györgyöt nevezték ki a vármegye adminisztrátorává. Somsich Pongrác főispán véglegesen lemondott állásáról, utódjául 1847. november 4-én Majláthot nevezték ki.¹¹

Majláth irányítása alatt az 1845. július 7-én tartott tisztújítás során 42 főt választottak meg.¹² A tisztkar 15 vezetőből, 13 középvezetőből és 14 beosztottból állt. Az elsőalispán Gaál Ferdinánd, a másodalispán Scitovszky Márton lett. A tisztkar tagjai közül 25 fő folytatta működését a szabadságharc időszaka alatt, közülük 16 fő a császári csapatok 1849 január végi bevonulása után is hivatalában maradt. A Bach-korszak első négy évében 16 fő szolgált, közülük 9 rendelkezett 1848-49-es múltal, a definitívumban tizenegyen vettek részt, köztük 5 fő 1848-49-es hivatalnok. Az 1860-61-es alkotmányos időszakban 8 fő (ebből 6 1848-49-es), a Schmerling-provizóriumban 6 fő (köztük 3 1848-49-es), a kiegyezés után szintén 6 fő (köztük 5 1848-49-es) hivatalnokoskodott. Az 1845-ös tisztkar tehát az idő múlásával nagyjából arányosan veszítette el részvételét a megye irányításában. A legnagyobb csökkenés a szabadságharc időszakában következett be, hiszen ekkor tizenheten hagyták el a szolgálatot.¹³

Az ellenzék csupán 1847-ben jutott el arra a szintre, hogy szervezett fellépést kíséreljen meg a követválasztáson. A reménytelen vállalkozás élére gróf Batthyány Kázmér állt, aki eddig távol tartotta magát a vármegyei politikától. Batthyány táborában helyet kaptak a pécsi jogakadémia egykori hallgatóiból álló laza körök, baráti társaságok, akik eddig nem – döntő mértékben ezután sem – hallgathatták hangjukat a megyei politikában, de aktív szerepet vállaltak a reformkori egyleti életben.¹⁴ Majláth, hogy a korteskedés előkészítésére megfelelő idő álljon rendelkezésére, a követválasztás időpontját október 11-re toltá el. Batthyány a szentkirályi parasztnemesek támogatásával remélte megnyerni a küzdelmet, ezért október 11-én a községbe látogatott. Itt azonban csalódnia kellett, hiszen a kíséretét be sem engedték a településre, a jelölt pedig arról értesült, hogy a szavazók voksaikat már más jelöltnek ígérték. A választást végül október 12-én tartották meg, ahol elsőprő többséggel győzött a „kormánypárt”, és így az utolsó rendi országgyűlésen Baranyát a konzervatív Somsich Pál és Scitovszky Márton képviselték.¹⁵ A liberális és konzervatív tábor ellentétét a Majláth és Batthyány között feszülő személyes ellentétek szították, hiszen a Baranya megyei konzervatívok a közteherviselésen és az ősiség eltörlésén kívül az összes reformjavaslatot támogatták, így ők alkották meg a konzervatív megyék legliberalisabb követutasítását.¹⁶

A következő tisztújításra 1848. január 18-án került sor. Az ellenzéknek ekkor sem sikerült átörésti elérnie, de az elsőalispáni tisztre jelölt ellenzéki politikus, báró Bésán János már 465 szavazatot kapott Scitovszky Márton 578-ával szemben, a másodalispán pedig az ellenzéki Perczel Imre lett.¹⁷ A reformkor utolsó tisztújításán 37 fő – 14 vezető, 12 középvezető és 11 beosztott – került hivatalba.

Az 1845-ös tisztikarból 21 fő (50%) nem kapott bizalmat, és 15 új ember (40,5 %) került a tisztviselők közé. A szabadságharc leverése után a Bach-korszak ideiglenes időszakában 17 fő szolgált, közülük 12 rendelkezett 1848-49-es múlttal, 1854 és 1860 között kilencen vettek részt, köztük 6 1848-49-es hivatalnok. 1860-61-ben 8 fő, köztük 7 1848-49-es, a Schmerling-provizóriumban 6 fő, köztük 5 1848-49-es, a kiegyezés után pedig 4 fő, köztük 4 1848-49-es hivatalnokoskodott. Az 1845-öshöz hasonlóan az 1848 januári tisztikar is fokozatosan vesztette el az irányításban való részvételét, de itt a legnagyobb csökkenés a Bach-korszak második szakaszában figyelhető meg, ekkor 8 fő, az előző időszak hivatalnokainak 47 %-a hagyta el a szolgálatot.⁴⁰

Baranya vármegye a forradalom és szabadságharc időszakában

A szakirodalom egyetért abban, hogy Baranya megyében a szabadságharc időszakában nem zajlottak le olyan események, amelyek lényegesen befolyásolták volna az ország helyzetét, de a terület földrajzi fekvése miatt fontos mellékhadszíntere volt a katonai eseményeknek. A helyi jelentőségű cselekményekben azonban jól figyelemmel kísérhető, milyen módon képeződött le az országos politika egy vármegye és egy szabad királyi város életében.⁴¹

A március 15-i pesti eseményekről a megyében először március 17-én Mohácson értesültek. Egy komáromi kereskedő hozta meg a hírrrel a Tizenkét pont, valamint a Nemzeti dal nyomtatott példányait.⁴² Március 18-án Pécsen nyílt ajtó mellett összeült a városi tanács. Kitűzték a nemzeti zászlót, plakátokon hozták a lakosok tudtára a forradalmi változásokat, és másnapra közgyűlést hívtak össze.⁴³ A vármegye is március 19-én tartott közgyűlést, itt intézkedtek az országgyűlési követek visszahívásáról. Az áprilisi törvények megszületésekor Baranyát már báró Majthényi József és Perczel Miklós képviselhették. Somsich Pál, aki a megyei döntésről csupán az öket váltó követektől értesült, végleg kivonult az öt megsértő megye politikai életéből. Somsich a szavazást törvénytelennek tartotta, hiszen az egy rögtönzött, kellőképpen elő nem készített közgyűlésen zajlott le. A közgyűlés bizottságokat menesztett a járásokba, hogy a lakosokat a közelgő változásokra felkészítse és a felizzott kedélyeket lecsillapítsa. A parasztság megnyugtatóra kihirdették az úrbéri viszonyok közelgő állami kárpótlású megszünetését. A közrend fenntartása érdekében intézkedtek a megyei őrsereg megszervezéséről, ennek lebonyolítására Perczel Imre másodalispán vezetésével bizottságot állítottak fel.⁴⁴ Ugyanezen a napon Pécs város közgyűlése elfogadta a Tizenkét pontot, döntöttek a polgárjog honorációrokra való kiterjesztéséről, valamint szorgalmazták Pécs szabad királyi városi rangjának becikkelyezését és a követküldési jog elnyerését. A közgyűlés név szerinti szavazással háromfős bizottságot választott, melynek feladata a kérések országgyűlés elé terjesztése lett.⁴⁵ A városi ta-

nács azonban óvatosan nyilatkozott, felsőbb utasítás hiányában nem járult hozzá a helyi királyi hivatalok császári címerének levételéhez, és a felsőbb szervektől érkező leiratokat, rendeleteket kommentár nélkül réttette közhírré.⁴⁴

A forradalmi átalakulás során tapasztalható hatalmi űrben Pécsen is zajlottak zsidóellenes megmozdulások, melynek közvetlen okozója a papír- és ezüstpénzek átváltásának nehézsége és ennek a problémának a zsidó polgárookra való háritása, valamint a céhes iparosoknak a zsidó kézművesekkel szembeni „hagyományos” ellenszenvé lehetett.⁴⁵ Március 21-én Szabó Péter uradalmi ügyész a város főterén a zsidók kiűzését indítványozta. A lakosság egy részének nyomására Szabó nyilatkozatát előzőleg elítélő városi tanács végül visszakozni kényszerült. Március 27-én a közgyűlésen megjelent lakosok erőszakos fellépésének hatására a tanács a városi zsidókat 3 napon belüli távozásra szólította fel. A határozatot azonban még aznap visszavonták. Március 29-én sem tudtak elzárkózni a zsidóellenes tömeg akaratától. Ezért elhatározták, hogy a városban engedély nélkül tartózkodó zsidókat mégis kiutasítják. A városban nem történtek jelentősebb atrocitások, ami annak is be tudható, hogy a kicsiny, mintegy negyven családból álló zsidó közösség jelentős része a fenyegető napokat a város határain túlra húzódva vészelte át. Március 28-án a városi tanács semmisnek nyilvánította előző határozatát. Április 1-én pedig Pintér Mihály főbíró a megalakult választmánnyal kimondarta, hogy a zsidók a törvény védelmét élvezik, és őket senki se merészelje üldözni. A kedélyek gyors lecsillapításában aktív szerepet játszott, hogy a városi tanács a rend helyreállításában a 230 fős polgárőrség mellett 242 diák nemzetőrré és a Ferenc Károly gyalogezrednek a városban állomásozó 150 katonájára is számíthatott.⁴⁶

Baranyában nem zajlottak jelentős parasztmegmozdulások, ennek oka abban lehet meg, hogy a megye paraszti birtokosainak az országosnál magasabb része tartozott az úrbéresek közé. A szántó 61, a rét 82, az összes birtoknak pedig 39 96-a számított úrbéres állománynak. A felszabadult parasztság sérelmeinek többsége 1848 előtti előzményekre ment vissza. Sajátos probléma adódott Barthyány Kázmér siklóri uradalmának községeiben, a települések jobbágysai ugyanis 1848 előtt sikeresen megváltották önmagukat, most pedig a már megkötött szerződések felülvizsgálatát akarták elérni.⁴⁷ Emellett megyeszerte folytak az ún. „felvilágosító” gyűlések, melyeken az átalakulás előnyeivel és az új köteleességekkel ismertették meg a falvak népét. Április 24-én Mágocs mezővárosban egy ilyen gyűlésen 3 000 ember vett részt.⁴⁸

A vármegye március 28-án tartott közgyűlésén kihirdették a minisztérium tervezett névsorát, és hozzákezdtek az új rendszer szerinti szervezéshez.⁴⁹ Az úriszék eltörlése miatt 16 fővel kiegészítették a megyei törvényszéket, emellett a sajtótörvény magas óvadékának enyhítését és a szőlődézsma eltörlését kérték. Perczel Imre vezetésével felállítottak egy 40 tagú választmányt, amelynek el kellett kezdeni a megyei nemzetőrség összeállítását. Ebben a munkában a még csak törvényjavaslaként megismert nemzetőrségi törvényt tekintették vezérfonalnak.⁵⁰

István nádor 1848. április 22-én Barthyány Kázmért nevezte ki a vármegye főispánjának. Őt május 4-én iktatták be hivatalába. A beiktatásra a XVI. tc. alapján minden község elküldte köveit. A vármegyeházán 1600 ember gyült össze, így az a szabad ég alatt kellett megtartani. Ez volt az első alkalom, hogy a megyei politikába a „nemtelenek” is bekapcsolódhattak. A főispán közszentőjében nem a vármegye karaihoz és rendjeihez, hanem a „*tisztelt vármegyéhez*” intézte szavait. Mivel Scitovszky Márton alispán, Döry Zsigmond és Kisfaludy Antal szolgabírók május 5-én beadták lemondásukat, a megürült állásokat be kellett tölteni. Elsőalispánnak báró Majthényi Józsefet választották meg, mellette két új főszolgabíró, valamint öt szolgabíró került be a vezetésbe. Ekkor kapott főszolgabírói megbízatást Barthos Eduárd és Jeszenszky József, szolgabírokat Kóssa László és Bencze Ignác. A közgyűlés határozatot hozott a választókerületek beosztásáról. A törvény a megyét hét választókerületre, a mohácsira, pécsváradira, dárdaira, síklókira, bükkösdire, mágocsira és a németürögire osztotta. A választókerület beosztás a legnépesebb mohácsi járást kivéve követte a megye eddigi járási beosztását. Miután a mohácsit kettéosztották mohácsira és pécsváradira, a választókerületek egyénesen 31-32 000 fősek lettek. „A közgyűlés 200 tagból álló állandó bizottságot állított fel, amely július 21-én tartotta első ülését.” A megszorodott közigazgatási teendők miatt május 5-én a tisztviselői állások számának emelését kérték a Belügyminisztériumtól. Miután az engedély megérkezett, hat szolgabírói, hat esküdtői, egy alügyészi és egy aljegyzői állást rendszeresítettek.

Pécs szabad királyi város általános tisztújítása május 28. és június 1. között zajlott le. 1848 előtt a város vezetőségét a 12 tagú városi tanács és a 81 fős külső tanács alkotta, ezt a testületet a 682 szavazati joggal rendelkező polgár választotta. A városi tanácsokhoz hasonlóan tagjai élethossziglan birtokolták mandátumukat. Az 1848-as szavazáskor a 15 387 lakos közül 1095 fő, 7,1 % rendelkezett választójoggal. A szavazás eredményeként a város polgármestere a radikális nézeteiről ismert Aidinger Pál, a város eddigi tisztí főügyésze lett. A felállított tanács tagjainak többségét azonban a régi tisztviselők adták. A július 1-jén megválasztott képviselőtestület 90 tagja közül csupán egytizedük foglalta el új állását. A liberális megyei képviselőtestület és a konzervatív többségű városi tanács között a politikai nézetkülönbségek miatt állandó hatalmi viszály dúlt.

A vármegye ugyan már a május 23-i közgyűlésen megválasztotta a népképviselői választások lebonyolításával megbízott állandó választmányt, az azonban a tagok sorozatos lemondásai miatt csupán június 3-án tudta megkezdeni érdemi munkáját. Így csupán június 20-21-én kerülhetett sor a választásokra. Az eredmények a síklósi, a mohácsi és a pécsváradai kerületet leszámítva a liberális megyei nemességét reprezentáló központi választmány jelölésének megfelelően alakultak. Németürögön – Barthyány Kázmér helyett, aki a jelölést nem fogadta el – Barthos Eduárd főszolgabíró, Bükkösdön pedig Angyal Pál lett közfelkialtással népképviselő. Mohácscon Bencze Ignác szerzett mandátumot, a választmány által

támogató Hatos Gusztávval szemben, Pécsváradon pedig Hegedűs Imre győzte le a közponzilag jelölt Perczel Miklóst. A dárdai járásban Madarász Józsefnek, a máigocsiban Perczel Vincének szavazással sikerült mandátumhoz jutnia. Országosan is nagy feltűnést keltett Táncsics Mihálynak a siklósi kerületben való győzelme. Pécs képviselője Aidinger Pál, a május 28-án polgármesternek választott radikális szellemű politikus lett.⁴³ A pécsi voksolást az országgyűlés július 13-án érvénytelenné nyilvánította, mivel Aidinger ellenfelei, hogy a választásokat érvénytelenné nyilváníthatják, mások helyett is szavaztak. A július 30-i pótválasztáson Katis Istvánnal és Schedel Ignáccal szemben ismét Aidinger győzedelmeskedett.⁴⁴ A baranyai népképviselők a szabadságharc végéig hűek maradtak a forradalmi eszmékhez, csupán Barthos Eduárd és Perczel Vince nem követte az országgyűlést Pestől Debrecenbe.⁴⁵

A vármegye földrajzi helyzete miatt viszonylag korán a katonai szervezés fontos területe lett. Miután Josip Jellačić horvát bán felmondta az engedelmisséget a magyar kormányynak, elengedhetetlenné vált a horvát-magyar határ, az ún. Dráva-vonal kiéptítése, megerősítése és az észéki vár biztosítása. Az említett két eseménysorozat részletes elemzése nem lehet ezen munka célja, de vármegyei jelentősége miatt nem térhetünk ki rövid ismertetése elől.⁴⁶

Az őrvonalat a Dráva bal partján, Varasdóltól Eszékiig állították fel, célja a horvát betörés megakadályozása, elrettentése volt. Csány László Vas, Zala, Veszprém és Sopron vármegyék április 10-én kinevezett kormánybiztosa egymás után küldte jelentéseit a horvát határon tapasztalható „illír bujtogatásról”. Ennek hatására a június 1-i minisztertanács döntése értelmében Szemere Bertalan belügyminiszter Csányt Zala, Somogy, Baranya, Tolna megyék és Pécs szabad királyi város királyi biztosává nevezte ki. Megbízta, hogy a Dráva-vonalon összevont 4000 fős sorkatonaság, valamint a hatáskörébe utalt törvényhatóságok nemzetőreinek segítségével akadályozza meg a horvát betörést, és biztosítsa az észéki vár hűségét. Az utasítás értelmében a vonalat a sorkatonaságnak kellett biztosítani, a nemzetőröknek csak kiegészítő szerep jutott volna.⁴⁷ Szemere erről június 11-i rendeletében értesítette a vármegyéket, 13-án pedig meghatározta az említett megyék által kiállítandó nemzetőrkontingens nagyságát. Vas, Zala Baranya és Somogy vármegyének 3-3000, Tolnának pedig 2000 nemzetőrt kellett kiállítania. Baranya megye június 12-én 6000 nemzetőr kiállítását határozta el, és ezt a számot a belügyminiszteri rendelet megérkezése után is fenntartotta.⁴⁸

A 250-290 kilométer hosszú védvonalra július végére körülbelül 35 000 főt sikerült összpontosítani. A július végén megindult elvezénylések miatt azonban ez a szám a szeptemberi horvát betörésre 10 000 fővel csökkent. A vonal összpontosított támadás elleni védekezésre nem volt ugyan alkalmas, de arra jó volt, hogy a kisebb horvát erőket a betöréstől távol tartsa.⁴⁹ A megye védelmének központja Mohács volt, Baththyány Kázmér itt, Majthényi József pedig Beremenden rendezte be főhadiszállását.⁵⁰ A Baranya megyei nemzetőrök augusztus 5-6-án

foglalták el állásukat a Hercegszőlős-Dárda-Bellye-Laskó-Drávaszentmárton vonalon.⁶⁶ Augusztus folyamán a megyei tisztviselők oly nagy számban voltak jelen a védvonalnál tartózkodó nemzetőrök között, hogy az augusztus 21-i közgyűlésnek korlátoznia kellett a csapatoknál tartózkodó tisztviselők számát, a határozat értelmében járásokként csupán két vezető távolléte volt engedélyezett, a központi hivatalnokok közül pedig a másodalispánnak, a főjegyzőnek, az első aljegyzőnek, a főadószedőnek, a főügyésznek, a főlevéltárnoknak valamint az első számvevőnek Pécsen kellett tartózkodnia.⁶⁷

A nemzetőrség felállítására mellett a honvédség szervezését is meg kellett oldani. A Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök által május 16-án kiadott rendelet a 8. honvédszászlóalj toborzási központjának Pécsre jelölte meg. A zászlóalj toborzási körzetébe utalták Baranya mellett Somogy, Tolna és Bács-Bodrog vármegyét is. A pécsi katonatorozó bizottság hadfőgőz tiszteje Csanády Pál, polgári biztosa pedig Pleiner Antal lett. A május 25-én elkezdődött toborzás során július végére 770 főt számláló zászlóaljat sikerült felállítani, melynek több, mint egynegyede a megyéből származott. A zászlóaljat a bácskai, későbbi nevén IV. hadtestbe osztották be. Az 1849. június 7-i kátyi vereség során hősiessen védekező, megtizedelődtől zászlóalj maradványa 1849. augusztus 22-én Borosjenőnél tette le a fegyvert.⁶⁸ A Batthyány Lajos által augusztus 13-án elrendelt önkéntes nemzetőrség szervezése során a megyének 1564, Pécsnek 150 nemzetőrt kellett kiállítani, ebből azonban szeptember elejére csupán 800 főt sikerült összegyűjteni. Ezt az alakulatot az 1848. november 17-én kelt hadügyminiszteri rendelet az 51. számú honvédszászlóaljnak nyilvánította. A szeptember 19-én újoncozási biztosnak kinevezett Aidiger Pál feladata lett az országgyűlés által 127 lakosonként megajánlott 2 újonc kiállításának megszervezése. A szeptemberben megkezdett katonai felállítás keretében a megyének 3659, Pécs városának pedig 238 újoncot kellett kiállítani, ebből a számból levonták az augusztus óta szervezett önkéntes nemzetőrök létszámát. Az október végére összegyűlt 1075 újoncból alakult meg a 36. honvédszászlóalj.⁶⁹ A két honvédszászlóalj (az 51. és 36.) Eszékre került, itt tette le a fegyvert a vár 1849. február 14-i átadásakor. A feloszlott alakulatok katonáinak egy részét az 1849 tavaszán és nyarán kiküldött tisztek összegyűjtötték, és belőlük szervezték meg Szegeden a 142. honvédszászlóaljat. A felszerelés nélküli egység Világosnál tette le a fegyvert. Tolna és Baranya vármegye által 1848 decemberében kiállított önkéntes lovasosztályt 1849 áprilisában a 7. huszárezredhez csatolták, a szabadságharc végéig a IV. (bácskai) hadtestben harcolt.⁷⁰

Az 1848. szeptember 12-i bizottmányi ülésen Batthyány bejelentette, hogy a horvát betörés bármikor bekövetkezhet.⁷¹ A Dráva-vonal megyei szakasza azonban őrizetlenül maradt, mivel a Veszprém megyei nemzetőrök váltás nélkül elhagyták őrhelyüket.⁷² A védelem szervezését szeptember 18-án Batthyány Lajos a kormánybiztosi kinevezést kapott Batthyány Kázmérra bízta, akinek az általános népfelkelés baranyai megszervezése lett a legfontosabb feladata.⁷³

Miután szeptember 21-én a Karl Roth és Nikolaus Phillipovich von Philippsberg tábornok által vezetett 7000 fős horvát hadtest a Somogy megyei Felsőszentmártonnál átlépte a Drávát, Barthány Kázmér Mohácsra helyezte át főhadiszállását, és itt összpontosította a megyei nemzetőröket. A szeptember 22-i mohácsi összpontosítás mellett szólt az a tény, hogy innen ellenőrizni lehetett a Pécsre, a Bácskába, az Eszékre és a fővárosba induló útvonalakat.⁷⁷ Barthány Kázmér felszólította Pécs lakosságát, hogy elegendő erő hiányában ne tanúsítsanak ellenállást, nehogy az ellenségnek ezzel rablásra adjanak indokot.⁷⁸ Az őrizetlenül hagyott Pécsre 24-én vonultak be a horvátok, ahonnan szeptember 25-én anélkül indultak tovább Dombóvár felé, hogy komolyabb fedezetet hagytak volna hátra.⁷⁹ A csapatok kivonulása után a Baranya megyei nemzetőrök helyi jelentőségű sikereket értek el a császári csapatok utánpótlási vonalainak zaklatása során. A Perczel Antal nemzetőrparancsnok vezette egység szeptember 28-án hajnalban Orosló határában elfogta a horvátok lőszerutánpótlását. Az akció során 80 hadifoglyot ejtettek és 16 szekér puskatöltést zsákmányoltak. Október elején a pécsiék léfegyverezték a Roth által a városban hátrahagyott 46 beteg katonát, és elfoglalták a városban és Pécsváradon található fegyvertárakat.⁸⁰ Roth, miután értesült a munició elvesztéséről, 300 határőrt küldött annak visszaszerzésére, erre, Barthány jelentése szerint, 10 000 ember (!) sereglett egybe Mohácson és Pécsen. Az összeütközésre azonban nem került sor, miután a horvátok megbizonyosodtak arról, hogy a lőszerállomány már nincs Pécsen, visszavonultak.⁸¹ Október 2-án Barthány a közvélemény nyomására Mohácsról a kedvezőtlenebb stratégiai fekvésű Pécsre tette át főhadiszállását.⁸² Perczel Mór Roth Ozoránál lefegyverzett seregét miután a magyar alkotmányra feleskette, visszaindította Horvátországba. Az országgyűlés Perczel intézkedését megváltoztatta és felszólította Barthány Kázmért, hogy a horvátokat tartóztassa fel és szállíttassa Pestre. A horvátok október 11-én érkeztek meg Pécsre. Barthány Kázmér Scitovszky János pécsi püspök kérésére lerongyolódott, éhező hadat, miután újra feleskette a magyar alkotmányra, október 13-án hazaengedte.⁸³

Barthány következő feladata Eszék biztosítása volt. Október 22-én a baranyai 1. mozgó és az alakuló 2. önkéntes mozgó nemzetőrszázadosokkal bevonult Eszék várába, a megye vezetését pedig Marthényi József elsőalispán vette át. A bizottság az év végéig tartó nyugalmasabb időben kísérletet tett az adórendszer egyéni bevalláson alapuló ideiglenes helyi szabályozására.⁸⁴

Windisch-Grätz parancsára a Dél-Dunántúli gróf Laval Nugent von Westneath tábornok vezette csapatainak kellett megszállni a Vármegye az 1849. január 4-i mohácsi ülésén még kísérletet tett a védelem megszervezésére. Január 15-én a védelmi bizottság elegendő fegyveres erő hiányában reménytelennek ítélte a fegyveres ellenállást. Báró Sebottendorf őrnagy, a Szentlőrincbe bevonult osztrák előcsapatok parancsnoka hódolásra szólította fel a vármegyét. Perczel Imre másodalispán, a megyei küldöttség vezetője ezt január 29-én megrette. Ja-

nuár 30-án az osztrákok ellenállás nélkül vonulhattak be Pécsre.¹⁴ Ugyanezen a napon Windisch-Grätz ifj. Majláth Györgyöt nevezte ki a vármegye királyi biztosfőispánjának.¹⁵ Az osztrák előrenyomulással párhuzamosan megkezdődött a közigazgatási rendszer átalakítása. Windisch-Grätz az 1849. január 15-én kelt rendeletében Magyarország addig megszállt területét három katonai kerületre alakította. A Sopron székhellyel felállított kerületbe tartozott Tolna, Somogy, Zala, Veszprém, Sopron, Vas és Győr megyék mellett Baranya is. A kerület katonai parancsnoka Johann Burits de Pournay vezérőrnagy lett.¹⁶

Február elején Sebottendorf őrnagy, Pécs város császári katonai térparancsnoka ostromállapotot vezetett be, és elrendelte a rögtönítélő bíróság felállítását.¹⁷ Majláth február végén leváltotta Pécs és Mohács 1848-as városi tanácsát, és a gazdasági jellegű ügyek intézésére új testületet nevezett ki. A tisztikar azon része, amely aláírta a hódoló okmányt, továbbra is szolgálatban maradhatott. A vármegye politikai ügyekkel nem foglalkozhatott, a gyűléseket betiltották, a tisztviselők feladata a felülről jött intézkedések teljesítése volt.¹⁸ Az új tisztikar alapiában véve a megye előző hivatali apparátusából tevődött össze, hiszen a kimutatásban szereplő 40 fő közül 30 rendelkezett 1848-as múlttal, 1 pedig csupán reformkorral, új embernek csupán 9 fő számított. A 15 vezető közül 12, a 13 középvezető közül 10, a 12 beosztott közül pedig 8 fő szolgált 1848-ban. Az 1849 és 1854 közötti időszakban 17 fő szolgált (közülük 15 rendelkezett 1848-49-es múlttal), 1854 és 1860 közötti időszak apparátusában tizenketten vettek részt (közülük 10 1848-49-es hivatalnok volt). 1860-61-ben 10 fő (közülük 7 1848-49-es), a Schmerling-provizóriumban 8 fő (közülük 7 1848-49-es), a kiegyezés után pedig 7 fő (közülük 5 1848-49-es) hivatalnokoskodott. Tehát az osztrák megszállás után ki-nevezett tisztikar az idő előrehaladtával fokozatosan veszítette el irányító pozícióit, a legnagyobb csökkenés a Bach-korszak első szakaszában figyelhető meg, ekkor 23 fő, az előző időszak hivatalnokainak 57 %-a hagyta el a szolgálatot.¹⁹

Baranya megye forradalom alatti közigazgatásának átalakítása a császári csapatok gyors előrenyomulása miatt már 1849 elején megkezdődhetett, és a június rövid „alkotmányos” időszakot leszámítva töretlenül folytatódhatott. A háborús feladatok a tisztikar minden energiáját lekötötték, hiszen az átvonuló katonai egységek ellátása mellett ügyelni kellett az adó behajtására, kíséreltet kellett tenni a rend helyreállítására és el kellett kezdeni a „forradalmi elemek” felelősségre vonását. Mohácson, valamint a baranyavári és a mohácsi járásban volt a legnehezebb a helyzet, hiszen itt a gyakori átvonulások, beszállásolások miatt az élelmiszerkészletek május elejére teljesen kimerültek. A vármegyei tisztikarban 1849. május 9-én következett be jelentősebb változás, ekkor Majláth, a leköszönt Perczel Géza első- és gróf Smudeg Ferenc másodalispán helyére Cseh Eduárdot és Rácz Dánielt nevezte ki.²⁰

1849. február 13-án Friedrich Eder vezérőrnagy, aki Batthyány távozása után átvette Ezék parancsnokságát, átadta a várat Nugent tábornagy csapatai-

nak.²⁶ Ezzel a fegyvertényel Baranya szilárdan a császári csapatok ellenőrzése alá került. 5 000 fős védőserег, 300 ágyú, 2400 mázsa puskapor, 3 havi élelem valamint 190 000 forint ment veszendőbe.²⁷ Nugent áprilisban a bácskai hadszíntérré vonult hadtestét, a horvát bán Budáról délre húzódó csapatai váltották fel. Jellačić, május 1-én Tolnárol Franz Ottinger vezérőrnagy dandárát rendelte ki Pécs megszállására, a város ugyanis kapcsolatba lépett a Kaposváron állomásozó nemzetőrökkel, és féltő volt, hogy a hadművelési vonalak veszélybe kerülnek. Ottinger 3 000 gyalogosával és 800 lovasával május 4-én vonult be a városba.²⁸

A honvédsereg előrenyomulásának hatására Baranyában is felkelések bontakoztak ki, melynek során június 8-án Hosszúhetény lakossága kiverte a faluból a császári őrséget. Június 10-én azonban – a Kossa Dániel magocsai tanító vezette dél-baranyai felkelőket – a turonyi csarásban két század császári katona – körülbelül 4-500 fő – szétugrasztotta a község határában hibásan felállított és a faluban lerészegedett népfelkelőket. A harcnak több halálos áldozata is volt, őket menekülés közben a császáriak koncolták fel, emellett a község teljesen leégett.²⁹ Másnap Pécs kicsiny helyőrsége a honvédség előrenyomulásának hírére Siklósrá húzódott. A 30 főnyi oszoros lovas és egy kisebb honvédelakulat június 11-12-én vonult be Pécsre. Majthényi László, a Szemere Bertalan által május 15-én a megye és Pécs élére kinevezett tehatalmú kormánybiztos, megkísérelte a magyar kormány számára biztosítani Baranyát és a kompromittálódott tisztikart leváltani. Erre azonban a gyors császári előrenyomulás miatt nem maradt idő, csupán Pécsen sikerült a tisztújítást végrehajtani. A megfelelő erősítések felvétele után visszatérő Borotha cs. kir. őrnagy által vezetett császári csapatok visszaszorítására a honvédeket népfelkelőkkel próbálták megerősíteni.³⁰ Pécs városát népfelkelőknek kellett volna védelmezni, az összecsozdult nép ehelyett az osztrákpártinak vélt polgárok javait prédálta. A horvátok közeledtére június 13-án előbb Majthényi hagyta el a várost, majd június 14-én követték őt a népfelkelők is.³¹ A kormánybiztos először Tolnán próbálta megszervezni a védelmet, de miután reménytelennek minősítette az ellenállást, elhagyta a Dunántúlt és a Török birodalomba menekült.³²

A horvát sereg június 15-én érkezett a vezetés és védelem nélkül maradt Pécs alá. A polgárok a siklósi országútnál ellenállást kíséreltek meg, de a szinte fegyvertelen tömeget könnyen szétugrasztották, majd két órán át ágyúzták a várost. A védők maradéka eközben Dombóvárra menekült. Borotha nem kockáztatta meg, hogy gyenge csapataival bevonuljon Pécsre, ezért miután a városi küldöttségre – 200 000 forint hadisarcot követelve – ráijesztett, visszavonult Siklósrá.³³

Június 18-án a horvátok Stokucha őrnagy vezetésével szállták meg véglegesen Pécsot. Az őrnagy elengedte a hadisarcot, és a bevonuló reguláris csapatok helyreállították a rendet.³⁴ Stokucha miután meghallgatta Cseh Ede alispán jelentését, 16 városi polgárt nyilvánított lázadás miatt bűnösnek, a többi magyar érzelmi ember számára önhatalmúlag amnesztiát hirdetett. A vármegyei lakosok közül

röbökkel szemben elfogatóparancsot adatott ki. Intézkedései azonban jóval enyhébbek voltak annál, amit Haynau elvárt tőle.” Július 20-a körül elrendelte a szabadságharcban részt vettek bejelentési köteleességét.¹⁰⁰

Július 11-én egy elvetélt kísérlet zajlott a megye visszafoglalására. A Noszlopy Gáspár által vezetett somogyi nemzetőrök Cserkútig, a Hatos Gusztáv vezette baranyai szabadcsapat Szederkényig, a tolnai nemzetőrök pedig Pécsváradig nyomultak előre. A támadás, amelyet Vetter Antal altábornagy előző nap megtiltott, eredménytelen lett. A szabadságharc utolsó baranyai mozzanata a június 15-i mohácsi „csata”, amikor is a Zaitz százados által vezetett 300 fős honvédelakulat vereséget szenvedett a Henriquez őrnagy vezette császári alakulattól.¹⁰¹

Baranya vármegye a Bach-korszakban

A szabadságharc leverése után Baranya megyét a Pécsi kerületbe sorolták be, amely Baranya mellett magában foglalta Zala és Somogy vármegyét, valamint Pécs szabad királyi várost. A kerület élére 1849. augusztus 22-én Rohonczy Ignácot, a soproni kerület addigi főbiztosát nevezték ki. Rohonczy családi okokra hivatkozva hamarosan lemondott. Lemondásának valódi oka az volt, hogy nem értett egyet a nemzetiségi egyenjogúságon alapuló Geringer-féle közigazgatási tervvel, valamint szükségesnek vélte a megyei hatóságok melletti tanácskozó testületek működését. Hozzá hasonlóan nem vállalta a kerületi főbiztosi kinevezést Somsich Pál sem. Ezek után báró Stefan Wilhelm Wernhardt tábornok, a Pécsi katonai Kerület parancsnoka 1849. október 8-án Cseh Eduárdot, Baranya megye előalispánját bízta meg a főbiztosi hivatal ideiglenes betöltésével.¹⁰²

A Haynau által 1849. október 24-én kiadott rendelkezés értelmében a Dunántúl jelentős részét magába foglaló Soproni Katonai Kerület – élén Allemann vezérőrnagy katonai parancsnok és Stefan August Hauer belügyminiszteri tanácsos, miniszteri biztos állt – részeként szerveződött újjá a pécsi polgári kerület, amely három megyéből, Tolnából, Somogyból és Baranyából, valamint Pécs szabad királyi városból tevődött össze.¹⁰³ A változások háttérében az állt, hogy a pécsi kerületi főbiztosi teendőket végül elvállaló Augustus Antal, Tolna megyei előalispán az állás betöltésének feltételül azt szabta, hogy ne kelljen elhagynia Szekszárd városát. Így végül hozzá kellett igazítani az új kerületi beosztást. Zala megyét a székesfehérvári, Tolnát pedig a pécsi, majd új nevén tolnai kerülethez csatolták. Cseh 1849 novemberében adta át Augustusnak a kerületi iratokat.¹⁰⁴ Az új szervezés Baranya irányítását Cseh Eduárd kezében hagyta, a régi-új megyefőnök már október 20-án megkapta kinevezését.

Baranyát Tolnához hasonlóan német lakossága miatt sorolták a Soproni Katonai Kerületbe. Baranya 66 249, Tolna 68 318 német lakosa a soproni kerület németiségének harmadát adta. A nemzetiségi szempontok mellett figyelmen kívül

hagyták a terület gazdasági, közlekedési, sőt államkincstári érdekeit, hiszen a kerületi székhely megközelítéséhez előbb fel kellett utazni Pestre. A politikai döntés ésszerűtlenségeit a rávlati tervek úgy igyekeztek áthidalni, hogy egy Sopron-Nagykanizsa-Pécs vasútvonal megépítését kezdeményezték: a terv megvalósítására természetesen nem került sor.¹⁰⁰ A definitív igazgatási rendszer kialakításakor Albrecht főherceg javaslatot tett arra, hogy a tolnai és baranyai területet csatolják a Pesti kerülethez, hiszen a német nemzetiség jogait ebben a kerületben is biztosítani lehetett volna. Mivel ez az átalakítás alapjaiban érintette volna a Dunántúl három éve működő bírósági-, adó- és postarendszerét, a javaslatot elutasították.¹⁰¹

Baranya területe minimális változáson ment keresztül, az abszolutista adminisztráció – egyszerűsítésre hivatkozva – Somogytól Baranyához csatolta a bekelelő Sellyét, valamint Baranyától Tolnához került Zsibrik és Hidas község.¹⁰² Cseh Edé 1849. november 27-i előterjesztésében a megye közigazgatási szervezeteinek átalakítása mellett foglalt állást. Javaslatáértelmében a mohácsi járást kettéosztva, a hetedik pécsváradi járás létrehozása után nagyjából egyenlő lakosságú járásokat lehetett volna kialakítani. Ez, az egyöntetűen 30 000 fős közigazgatási egységek megteremtését célul tűzö javaslat Baranya megye 1848-49-es választókerületi beosztását követte. Augusz Antal kisebb módosításai után 1850 februárjában léphetett életbe.¹⁰³ Az új járási beosztást követően Baranya megye legnagyobb járása a hegyháti lett, melynek irányítása többletterhet jelentett az élén álló hivatalnokok számára. Két új járásban, a pécsváradiiban és a mohácsiiban a német nemzetiségű lakosok kerültek többségbe, a főispán felszólította a helyi hatóságokat, hogy ezekben a járásokban vezessék be a német ügyintézési nyelvet. Erre azonban valószínűleg nem került sor, hiszen a járási személyzet magyarul levelezett a megyefőnökkel, valamint a Magyar Országos Kormánylapnak is a német-magyar példányaikat rendelték meg.¹⁰⁴ Az ügyintézési nyelv és a járási lakosság anyanyelvének egyeztetését tehát még a német nemzetiség esetén sem sikerült biztosítani.

A buzgó megyefőnök 1849 október közepén, még alispánként, megkezdte a fegyelmi bizottság felállítását, amely október 21-én meg is tartotta első ülését. Itt minden tiszviselőnek meg kellett jelennie és tanúkkal igazolnia az 1848. október 8-a utáni magatartását. November végén a kötelezettséget kiterjesztette a jegyzőkre és a tanítókra is.¹⁰⁵ A purifikáció végül is nem terjedt ki a megyei tisztikarra, mivel Csehnek sikerült a kerületi katonai parancsnoknál elérnie, hogy azokat a tiszviselőket, akik a megyefőnök nyilatkozata szerint 1848 folyamán végig császárhű magatartást folytattak, mentesítsék a hosszadalmas és talán bizonytalan eredményű vizsgálat alól.¹⁰⁶ Ezzel ellentétben a tanítók, papok, jegyzők vagy magánemberek között fellelt „kompromittálódottakkal” szemben keményen felléptek. A megyei hatóság által lefolytatott megtorlás csak néhány embert érintett, és a legsúlyosabb következménye az állásvesztés lett.

A katonai, politikai és gazdasági hatalom átvételének szimbolikus jelentőségű, de a lakosság számára a haditörvényezési ítéleteken és kényszersorozásokon¹⁰⁷ ki-

vül talán legfájdalmasabb eseménye a forradalmi pénzek megsemmisítése volt. A Baranya megyei pénzforgalomban a Kossuth bankók nem töltöttek be oly nagy szerepet, mint az ország azon területein, melyek hosszabb ideig álltak a magyar kormány felügyelete alatt, ezért a megsemmisítésük inkább gesztusértékű cselekedet volt.¹⁰⁰ A pénzjegyek látványos megsemmisítése 1849. augusztus 11-én kezdődött el, ekkor a pécsi városháza előtt égettek el kisebb mennyiségű papírpénzt. Az égetések ugyan 1850. július 6-ig folytatódtak, de ez alkalmanként csupán néhány ezer forintot jelentett.¹⁰¹

Az újjászervezett tisztikar 1850. február 14-én tette le hivatali esküjét. Szita János meglátása szerint az ekkor munkába álló tisztikar munkamódszere a kollektív felelősség hiányát leszámítva megegyezett a nemesi vármegyéjével. A megyefőnök gyakran hívott össze alkalmi „tanácskozmányokat”, melyeken a felmerült, leggyakrabban gazdasági jellegű problémák megoldásában a tisztikar képviselőin kívül az adott terület bizalmi férfiai is részt vettek. A döntési felelősséget azonban egyedül a megyefőnök viselte. Szita a megyehatósági iratanyag tanulmányozása közben arra a megállapításra jutott, hogy a Bach-korszak hivatali apparátusa hatékonyabban működött, mint a rendi tisztikar. Ennek okaiként a patriarchális ügyintézés felszámolását, a tisztviselők végrehajtási kötelezettségét, a felsőbb szervek szorosabb ellenőrző szerepét, a speciális bizottságok segítő jellegét, a korrupciós ügyek sajtó útján való gyakori leleplezését, a tisztviselők kelő anyagi javadalmaszását, a hivatalos közlöny – a Magyarországot illető Kormánylap – járatását és a munkafolyamatot meggyorsító táblás kimutatási rendszer bevezetését jelöli meg.¹⁰² Emellett a megyehatóság jelentős mértékben számíthatott a hivatalokban jövendő állás reményében fizetés nélkül dolgozó hivatalnokokra is.¹⁰³

1850 áprilisában Cseh Eduárdot a Nagyváradi Katonai Kerület miniszteri biztosává nevezték ki.¹⁰⁴ 1850-1854 között Eckstein Rudolf kormányozta a megyét¹⁰⁵, az ő irányítása alatt álló tisztikarról lehet az esküokmányok alapján az első átfogó vizsgálatot elvégezni. Baranya megye 1851-ben szolgálatot teljesítő tisztikara az esküokmányok szerint 29 főt tett ki.¹⁰⁶ A 29 hivatalnok között 9 új embert találunk, ők alkották a szolgálatban lévő tisztikar 31 %-át, részarányuk a vezető hivatalnokok között 20 %-ot, a középvezetők között 41 %-ot tett ki; a beosztottak között nem képviseltették magukat. A hivatalnokai karnak 65,5 %-a (19 fő) szerepelt az alkotmányos időszakok tisztikaraiban, 14 fő (48,3 %) a szabadságharc alatt is szolgált, 1 fő pedig az 1849-es tisztikarban jelent meg először. A megye 10 vezető hivatalnoka közül hét (1848-49-ben 4 fő szolgált közülük), 17 középvezetője közül tíz (1848-49-ben 8 fő szolgált közülük), a 2 beosztottja közül kettő (1848-49-ben mindkét fő szolgált) az alkotmányos időszakban szerepet vállaltak közül került ki. A személyügyi kimutatási kartonok alapján részletesebb képet alkothatunk a tisztikar összetételéről.¹⁰⁷ A megye vezetői közül 5 fő adatait ismerjük. Valamennyien Baranya megyei születésűek voltak, az átlagélet-

koruk 39,2 év, a legöregebb Farkas István dárdai főszolgabíró (46 éves), a legfiatalabb Balogh Károly mohácsi főszolgabíró (32 éves) volt. Németül mindnyájan beszéltek, négyen latinul és horvátul, egy fő emellett pedig franciául is értett. Valamennyien jogi végzettséggel rendelkeztek. A 17 középvezető közül kilencnek ismertek az életrajzi adatai. 8 fő baranyai születésű vagy illetőségű volt. Wechle Ferdinánd ugyan Csehországban született, de még nem tartozott a ciszlajtánai Bach-huszárok közé, hiszen 1847-től a megyében dolgozott. A csoport átlagéletkora 32,4 év volt, de igen érdekes, hogy három 24 éves – Kisfaludy István és Károly, valamint Lechner Ignác – és egy 22 éves – Országh József – szolgabíró található közöttük. Hasonlóan a vezetőkhöz németül valamennyien beszéltek, a latin hét fő számára volt ismert nyelv, hárman még a horvát nyelvet is bírták, Wechle Ferdinánd pedig ezen túl franciául és „szlávul” beszélt. Négyen filozófiai és jogi, négyen pedig orvosi végzettségűek voltak, a legfiatalabb Országh József pedig „hivatali tanulmányokat” folytatott. Mindkét beosztott hivatalnoknak ismertek a személyügyi kártonjai: baranyai származásúak voltak, németül mindketten beszéltek, Danitz Antal emellett latinul, Pilch Alajos franciául is értett. Danitz 26 éves volt, és jogi-filozófiai végzettséggel rendelkezett, Pilch 42 éves volt, iskolai ismeretlenek. A 16 ismert hivatali életrajzú tisztviselőről megállapítható, hogy felsőfokú végzettséggel rendelkeztek, legalább németül beszéltek, 15 fő (93,7 %) baranyai származású, 3 fő (18,7 %) csak a reformkorban, 10 fő (62,5 %) pedig a szabadságharc alatt is vállalt hivatalt.

1853-ra, a Bach-féle „provizórium” utolsó évére a közigazgatási tisztikar létszáma az 1851-es 29 főről 44 főre emelkedett.¹¹¹ Az 1851-ben szolgálatban állók közül 5 fő nem szerepel a kimutatásban, 20 fő pedig 1853-ban jelent meg. Közülük 16 fő kezdte meg működését ebben az időszakban. Az új emberek száma így az 1851-es 9 főről (31 %) 22 főre (50 %) emelkedett. Emellett az alkotmányos időszakban is szerepelt hivatalnokok száma 19-ről (65 %) 22 főre (50 %) változott. A 16 szolgálatba lépő hivatalnok közül 14 beosztott állásba került, Hirsch Károly segédszolgabíró, Eduard Luschin pedig I. osztályú megyei biztos lett. 9 főnek ismert az életrajza: 2 fő baranyai, 3 fő környező vármegyei, 2 egyéb magyarországi, 2 pedig örökös tartománybeli – Eduard Luschin ljubljánai, Ferdinánd Karliczky brnoi – volt. Valamennyien rendelkeztek az állásuk betöltéséhez szükséges végzettséggel és német nyelvtudással, bár Luschin magyarul nem értett. Az újonnan hivatalba lépők között tehát már megjelentek a ciszlajtániai Bach-huszárok. A szabadságharcban szerepet vállaltak száma 3 fővel nőtt ugyan, de a tisztikar létszámnövekedése miatt arányuk 48 %-ról 38,6 %-ra csökkent.

Az 1854-ben kiadott Müller-féle naptár adatokat tartalmaz a megye igazságszolgáltatási tisztikaráról is. Az eddigiekben az igazságszolgáltatási alkalmazottakat a megye egyéb hivatalnokai között mutatták ki, a közigazgatás átalakítása maga után vonta az apparátus növekedését, amely elsősorban az igazságszolgáltatási tisztviselők számának emelkedésével járt együtt.

1853-ban Baranya megye igazságszolgáltatási tisztikara 47 főt tett ki, közöttük 24 új embert (51 %) találunk, részarányuk a *beosztott* hivatalnokok között volt a legmagasabb, 58,8 %, (17 fő közül 10), a *középvezetők* 45,8 % (24 fő közül 11) és a *vezetők* 33 %-át (9 fő közül 3) adták. A hivatalnoki karnak 55 %-a szerepelt alkotmányos időszakban, 24 fő (51 %) a szabadságharc alatt is szolgált. Az 9 *vezető* beosztású állásból ötöt (55 %), 24 középvezetői állásból tizet (41,6 %), a 17 *beosztott* állásból pedig hetet (41 %) az 1848-49-ben is szolgáltak töltötték be. Az 9 *vezető* közül 4 fő volt megyei származású, 1 fő Somogyban, 1 Pesten, Bela Förster pedig Sziléziában született. 5 főnek ismertek a személyi karnonjai. Valamennyien jogi végzettséggel rendelkeztek, magyarul és németül beszéltek, emellett hárman a latint, hárman pedig valamilyen délszláv nyelvet is ismertek. A legidősebb Horváth János 52 éves járásbíró, a legfiatalabb Kisfaludy Károly járásbíró volt, az átlagéletkoruk 37,4 év. A törvényszék elnöke Tallián János volt. A 24 *középvezető* közül 11 fő baranyai születésű, vagy illetőségű, 4 fő dunántúli, 8 fő pedig ismeretlen származású. Az ismert adatokkal rendelkező 11 fő közül a legidősebb az 56 éves Pintér Mihály, a legfiatalabbak a 26 éves Kosztis Szilárd és Puszka Flórián segédjárásbírók voltak, az átlagéletkor 40,2 év. A 11 fő mindegyike jogi végzettséggel rendelkezett, németül és egy fő kivételével latinul valamennyien értettek. A 17 *alacsony beosztású* hivatalnok közül 8 fő baranyai, 3 fő dunántúli, 1 fő csehországi és 4 fő ismeretlen születésű volt. A nyolc ismert személyi karnon alapján a legfiatalabb a 23 éves írnok, Rada Antal, a legöregebb a 33 éves Verhás Imre, az átlagéletkor 27 év volt. 5 fő jogi, 2 fő filozófiai és 1 fő bölcsészeti tanulmányokat végzett. A magyar és német mellett 6 fő latinul, 4 fő pedig horvátul beszélt.

Az igazságszolgáltatási tisztikarban tehát magas maradt az alkotmányos múlttal rendelkező hivatalnokok száma, az új emberek többségét a frissen végzett, *beosztott* állásba került hivatalnokok adták. A tisztikar alapvetően magyar, hiszen 32 fő (68 %) biztosan Magyarországon született, ebből 23 fő (49 %) a megyében. A csehországi Verhás Imre és Förster Béla is beszélt magyarul.

A definitív közigazgatási rendszerben Baranya a Soproni cs. kir. Helytartósági Osztály hatáskörébe került, és a pécsváradai, szentlőrinci, siklósi, dárdai, sásdi, mohácsi és pécsi vidéki szolgabírói járásra, valamint a pécsi városi tanácsi járásra tagozódott.¹²⁴ A német nyelv bevezetése kisebb zökkenőkkel, de sikeresen zajlott. A megyehatóság nyelve 1854 után a német lett, a járási adminisztráció szintjén azonban már nem ragaszkodtak következetesen a rendelet betartásához. A községi jegyzők pedig azt a nyelvet használták, amelyiket leginkább ismertek.¹²⁵ 1854-ben visszakerült a megye élére Cseh Eduárd, akit 1859-ben Szalai Nikodém követett.¹²⁶

A definitív átszervezés utáni időszakból az 1856-os igazságszolgáltatási és a közigazgatási kimutatás adatait elemezzük. Az 1853-54-ben szolgálatban álló igazságszolgáltatási és közigazgatási tisztikarból (91 fő) csupán 36 (39,5 %) hivatalnokot

találunk 1856-ban a megye szolgálatában, 26 fő (28,6 %) más megyében folytatva szolgálatát, 6 fő (6,7 %) pedig későbbi időpontban jelenik meg a tisztviselők között, 26 fő (28,6 %) nem szerepel többet a feldolgozott forrásokban. Az 1856-os közigazgatási tisztkarban az 1853-as negyvennégygel szemben 66 fő szolgált.¹²⁴ 41 fő (62,1 %) csak a Bach-korszakban viselt hivatalt. Ebből a csoportból 5 fő a felső vezetésben (annak 50 %-a), 9 a középvezetésben (annak 47,4 %-a) és 27 (annak 73 %-a) a beosztottak között szolgált. A tisztkar 33 %-a (22 fő) – 4 vezető, 40 %-; 8 középvezető, 42,1 %-; 10 beosztott, 27 %- rendelkezett 1848-49-es múltal.

A megye vezetésébe tartozó 10 fő közül 4 Baranyából, 4 a Dunántúlról, két fő az örökös tartományokból származott. A 8 ismert életkorú közül a legöregebb Kovács Pál főszolgabíró (55 év), a legfiatalabb Uray János főorvos (26 év), a csoport átlagéletkora 37,6 év volt. Nyolc főnek ismert a személyi kartonja. 7 fő jogi, 1 pedig orvosi végzettséggel rendelkezett. Németül valamennyien, latinul öten beszéltek, 1 fő emellett franciául és 1 horvátul értett. Eduard Luschin a német, az olasz és a szlovén nyelvet ismerte, a stájerországi Josef Pucher nyelvtudásáról nincs adat. A 19 középvezető közül 6 fő volt baranyai, 7 fő magyar, 2 cseh, 3 osztrák, 1 pedig ismeretlen. A legidősebb az 55 éves járási orvos, Lósz Antal, a legfiatalabbak pedig a 29 éves szolgabírók, Kisfaludy István és Károly, valamint Puszka Flórián voltak, az átlagéletkor 37,5 év. 10 fő jogi, 3 fő orvosi tanulmányokat folytatott. A német nyelvet általánosan ismerték, emellett latinul nyolcan, horvátul hárman beszéltek. Az 5 ciszlajtán hivatalnok közül csak ketten értettek kissé magyarul, hárman a német mellett „szlávul” beszéltek. A megye 37 alacsony beosztású hivatalnoka közül harmincegyről rendelkezünk teljes vagy részleges adatokkal. 17 fő volt megyei születésű, 8 Magyarországról, 5 pedig az örökös tartományokból – 4 fő Csehországból, 1 pedig Galíciából – származott. (7 fő születési helye ismeretlen.) A legidősebb Novák György 60 éves fogalmazó, a legfiatalabb a 21 éves fogalmazó, Seeh Károly volt, az átlagéletkoruk pedig 32,6 év. Négy főnek a végzettsége ismeretlen, 15 fő jogi, 1 bölcsészeti, 6 filozófiai, 2 gimnáziumi, 2 pedig latin tanulmányokat folytatott. 12 fő magyarul, németül, latinul és horvátul, 9 magyarul, németül és latinul, 3 magyarul és németül, 1 magyarul, németül és horvátul beszélt. Az 5 idegen hivatalnok közül 3 értett magyarul.

Az 1856-ban szolgált 66 fő közül 58 származását ismerjük, 46 fő (69 %) bizonyíthatóan magyar, 12 fő (18 %) pedig külföldi volt.

Baranya megye igazságszolgáltatási tisztkarát 1856-ban 33 fő alkotta. A hivatalnokok 54 %-a (18 fő) 1854 után lépett szolgálatba, 30 % (10 fő) pedig a Bach-korszak provizorikus időszakában kezdte meg munkáját. Alkotmányos múlttal csupán 5 fő (15 %, szemben az 1853-as 52 %-al) rendelkezett. A 2 vezető közül Tallián János törvényszéki elnök már a reformkor óta szolgálta a megyét, Markovits György azonban csak 1856-ban jelent meg a kimutatásban. A 19 középvezető közül 13 1856-ban kezdte meg munkáját, róluk semmilyen egyéb adatot nem rendelkezünk. A fennmaradó hat fő közül négyről szerepelnek szórva-

nyos adatok: 2 fő Baranyából, Lacza József Györből, Heyss Maximilien pedig Pestről származott. Valamennyien jogi végzettséggel rendelkeztek. Két fő biztosan beszélt németül, latinul és valamilyen délszláv nyelven. A 12 *beosztott* hivatalnok közül hat 1856, 2 pedig 1854 óta szolgált, az ő adataik szintén ismeretlenek. A fennmaradó 4 fő közül csak egy volt baranyai, kettő Somogyban, egy pedig Lembergben született. Végzettségük ismeretlen, de a magyar mellett németül és egy kivételével latinul és délszlávuval beszéltek.

1856-ra tehát a tisztikar személyi összetétele jelentősen megváltozott, hiszen az 1853-as tisztikarnak csak 38,3 %-a szolgált tovább a vármegyében. 1851-hez viszonyítva a helyi származásúaknak az ismert születési helyű hivatalnokokhoz számított aránya azonban jelentősen nem csökkent, abszolút számuk pedig 23-ról 27 főre emelkedett. A baranyaiak részvétele a közigazgatási tisztikarban tehát a következő volt: 1853-ban 50 % (*vezetés* 57 %, *középvezetés* 47,8 %, *beosztottak* 50 %); 1856-ban 46,5 % (*vezetés* 40 %, *középvezetés* 33 %, *beosztottak* 56,6 %). Az igazságszolgáltatási alkalmazottakat a szörványos 1856-os adatok miatt nem lehet összehasonlítani. A szabadságharc idején is szerepet vállaltak abszolút száma növekedett (1851: 14, 1853: 17, 1856: 22 fő), de a tisztikar létszámának emelkedése miatt arányuk csökkent, az 1851-es 48 % és 1853-as 38,6 %-kal szemben 1856-ban 33 %-ot tettek ki.

A tisztikar személyi összetétele 1859-re jelentősen nem változott.¹²⁴ Mivel csupán 12 olyan embert találunk, akik 1856-ban nem szerepeltek a kimutatásban, ezért elegendő csupán őket megvizsgálni. A közigazgatási tisztikarban 11 fő jelent meg. Danitz Antal főszolgabíró a *vezetők* közé tartozott. A 34 éves hivatalnok 1848 májusa óta szolgálta a megyét, bár az 1856-os kimutatásban nem szerepel, mégis a folyamatos szolgálatot lehet feltételezni. Az új *középvezetők* között megjelenő Kisfaludy Károly szolgabíró és Bedekovits Alajos a reformkor óta jelen volt a vezetésben, csak éppen 1856-ban nem szerepelt a listán. Mivel a 8 új *beosztott* hivatalnok között szintén találunk 3 ilyen személyt, így az újonnan megjelent hivatalnokok száma 5 főre csökkent, ők valamennyien írnokok, díjnokok, fogalmazók voltak, bennük véleményünk szerint a tisztikar természetes utánpótlását kell látnunk. A szabadságharcban szerepet vállaltak száma az 1856-os állapothoz képest 1 fővel csökkent. Az igazságszolgáltatásban Friedl Ferenc segédbíró megjelenése volt az egyetlen változás.

Baranya vármegye tisztikara tehát döntő mértékben magyar maradt. A birodalom idegen területeiről származó hivatalnokok mellett a nem megyei születésű magyarok számának jelentős növekedését tapasztalhattuk. Ez a folyamat hasonlóan más vármegyékhez igazán a hivatali állások birodalmi pályáztatása után vált jelentőssé. Így a tisztikar magyar nemzetisége ellenére elszakadt a helyi magyarságtól, és idegen Bachuszárnak minősült. Meg kell azonban jegyezni, hogy a tisztviselők nagyjából fele részben a megyében születtek, abszolút számuk a kor folyamán valójában nem csökkent ily jelentősen, csak a betöltésre váró hivatali állások száma növekedett.

Baranya vármegye és tiszikara 1860-61-ben

Baranya megye új főispánja a konzervatív szellemű Scitovszky Márton lett. Scitovszky 1860. december 10-én gőzhajóval érkezett meg Mohácsra. A kancellári utasítás értelmében a főispánnak előkészítő értekezletet kellett tartania. Az 1860. december 18-án lezajlott tanácskozás feladata volt a megyebizottmány összetételének meghatározása.¹⁴⁷ A 12 évig felfüggesztett vármegye 1861. január 3-án tartotta meg első, a községek képviselőivel kiegészített „ökösgyűlést”. Mután beiktatták a megye új főispánját, elvi nyilatkozatot fogadtak el arról, hogy volt császári hivatalnokot nem választanak meg bizottmányi taggá. A 450 fős bizottmány tagjai között találjuk Perczel Mórt és Miklóst, valamint Majthényi Józsefet is. A tisztújításra 1861. január 3-i állandó bizottmányi ülésen került sor.¹⁴⁸

1861. január 3-án új tiszikar került Baranya vármegye élére.¹⁴⁹ A szolgálatba lépett 92 tiszviselő közül 35 fős (38 %) viselt hivalt a Bach-korszakban, közülük 31 fős (33,7 %) a Bach-korszak ideiglenes, 25 (27 %) pedig a definitív szakaszában állt munkában. A megye új bizottmánya tehát nem vonta meg automatikusan bizalmát a passzív ellenállás tétele ellen vétőktől. A vezetőik (20 fős) között 5 kompromittálódott személy található: Jeszenszky Ferenc első-, Csizer József másodalispán, Höblény/Höbling Miksa és Uray János főorvosok, valamint Konczek Ferdinánd/Nándor főlevéltáros. A 42 középvezető 45 %-a, 19 fős szintén ebbe a csoportba tartozott: a 13 szolgabíróból 7, a 7 járási orvosból 6, a 9 törvényszéki táblabíróból 3, valamint a másodmérnök, egy alszámvevő és a várkapitány. Mellettük még a 30 beosztott közül 11 fős (36,6 %) számított kompromittálódott személynek. Alkotmányos múlttal 35 fős rendelkezett, közülük 18 olyan személyt találunk, aki nem vállalt szerepet a Bach-korszakban. A 20 vezető 70 %-át (14 fős) adta ez a csoport, közülük 10 fős csupán az alkotmányos időszakban szolgált (Scitovszky Márton főispáni, Scitovszky Péter helyettes főispán, Goócs József főadószedő, Angyal Pál főjegyző, Mihalylovich Athanáz főszámvevő, Grabarics Ernő főügyész, Cséby József, Hatos Gusztáv, Jeszenszky József valamint Szemelics Ferenc főszolgabírók). 18 középvezető (csak alkotmányos múlttal 8 rendelkezett, a középvezetők 19 %-a) és 3 beosztott hivatalnok sorolható még ide. Az új tiszikar harmadik csoportját az először hivatalhoz jutó emberek adták (39 fős, 42,4 %), közülük került ki a vezetőik 25 (5 fős), a középvezetők 35,7 (15 fős) és a beosztottak 63,3 %-a (19 fős). Mivel az 1860-61-es tiszviselőkről nem készültek személyi adatlapok, ezért végzettségükre utaló adatokkal nem rendelkezünk.

1860-ban tehát a megye vezetéséhez tartozó 20 fős között legmagasabb az 1848-49-es múlttal rendelkező, nem kompromittálódottak száma (10 fős 50 %), a „Bach-huszárok” és az új emberek itt egyenlő mértékben szerepeltek. A 42 középvezető között a Bach-korszak hivatalnokai vannak relatív többségben (45 %), őket az új emberek (35 %) és az alkotmányos hivatalnokok (19 %) követik. A 30 alacsony beosztású hivatalnok között legmagasabb az új emberek száma (63,3 %) mellettük 36,6 %-ot tesznek ki az 50-es évek hivatalnokai.

Ferenc József 1861. január 16-i leiratára válaszul a bizortmány az áprilisi törvények teljes visszaállítását kérte. Nem ismerte el a Helytartótanács főségét, a májustól megkezdődött adószedés ellen adómeztagadási mozgalmat hirdetett, a megyei költségeket fedező önkéntes adózásra szólította fel a lakosságot. Az ellenálló megye október 7-én tartotta utolsó nyilvános közgyűlését, ezzel számukra is elkövetkezett a provizórium.¹³⁸

A Schmerling-provizórium időszaka

Baranya megye új vezetője Szalay Nikodém királyi biztos lett, őt 1864-ben Csernyus Adolf váltotta fel.¹³⁹ Ők kísérelték meg a megyét rávenni a Pátens által felvázolt, új schmerlingi birodalmi koncepció elfogadására.

A 1863-ban Baranya megye tisztikarát a tiszteletbeli hivatalnokokat leszámítva 96 fő alkotta.¹⁴⁰ A Schmerling-provizórium időszakában az 1860-61-es tisztikar 30,4 %-a, 28 fő szolgált. A megyei tiszviselők többsége tehát az önkényuralom új időszakában nem vállalt hivatalt. Az 1860-61-es tiszviselők közül 7 (41,2 %) a vezetésben, 16 (39 %) a középvezetésben, 5 (13,2 %) pedig a beosztottak között szolgált. Az 1863-as hivatalnokok 36,4 %-át (35 fő) az új emberek tették ki, a középvezetők 36,6 (15 fő), a beosztottak 52,6 %-a (20 fő) tartozott ebbe a kategóriába. A második legjelentősebb csoportot a Bach-korszak hivatali állományának tagjai (33 fő) jelentették, közülük 29 fő a Bach-korszakban kezdte meg hivatali pályafutását. Ők adták a vezetők 58,8 (10 fő, csak 1850-es hivatali múlttal 4 fő, 23,5 % rendelkezett), a középvezetők 24,4 (10 fő, csak 1850-es hivatali múlttal 7 fő, 17 % rendelkezett) és a beosztottak 34,2 %-át (13 fő, csak 1850-es hivatali múlttal 10 fő, 26,3% rendelkezett). 1849 előtt 25 fő szolgált: 10 vezető, 10 középvezető és 5 beosztott.

A provizórium adminisztrációja ismét készítettett hivatali kimutatásokat, ezért ebből az időszakból újra rendelkezünk személyi kartonokkal.¹⁴¹ A 17 vezető tisztségviselő közül megyei születésű volt, és a szabadságharc előtt a vármegyében dolgozott 11 fő, 2 fő Pesten, 1 a szerémségi Kumán született, 3 főnek a származása ismeretlen. A részletes személyi kartont 9 fő esetben sikerült fellelni. Ennek alapján a csoport átlagéletkora 46 év volt, a legöregebb a 62 éves Horváth János elsőispán, a legfiatalabb a 33 éves Frank József főjegyző volt. Heten jogi végzettséggel rendelkeztek, 1 fő filozófiai tanulmányokat folytatott, egynek az adatai ismeretlenek. Idegen nyelveket valamennyien beszéltek. A magyar mellett 1 fő németül, 7 fő németül, latinul és délszlávl beszélt, Frank József emellett még franciául is értett. A 41 középvezető közül 17 főnek ismert a születési helye: 12 megyei volt, 5 fő pedig az ország egyéb területeiről származott. A legidősebb Losz Antal járási orvos (62 év), a legfiatalabb Seeh Károly aljegyző (28 év) volt, a tiszviselők átlagéletkora 42 év. 11 főnek ismert a végzettsége, 8 fő jogi tanulmányokat folytatott, 2 fő orvosi végzettséggel rendelkezett, 1 fő

pedig gimnáziumban tanult. Németül valamennyien beszéltek, emellett 5 fő latinul, 5 fő pedig valamilyen délszláv nyelven értett. A 38 *alacsony beosztási* hivatalnok közül huszonháromnak ismeretlen a származása, rajtuk kívül 7 fő biztosan a megyében született. A fennmaradó 8 idegen közül Löffler Vince Lembergől, Verhás Imre pedig Podiebrádból származott, kettejük esetében a magyar nemzetiség valószínűsíthető, a magyar nyelvtudás pedig biztos. A 14 ismert hivatali életrajz közül 5 nem közül adatokat a végzettségre vonatkozóan, 2 személynél bölcséleti, háromnál filozófiai, háromnál latin, egynél pedig jogi tanulmányok szerepelnek. 1 főnek a nyelvtudása ismeretlen, rajta kívül németül valamennyien, latinul nyolcan, délszlávul heten, olaszul ketten beszéltek. Az idegen nyelvekben legjáratosabb hivatalnok, Póka János esküdt a németet, latint, horvátot és az olaszt sajátította el.

Baranya a kiegyezés megkötésének időszakában

A kiegyezés megkötése után megtörténhetett a megyei élet újjászervezése. 1867 és 1868 között Liptay Béla, majd 1868-tól 1887-ig Perczel Miklós volt a főispán.¹⁰⁰ Az első tisztújítás 1867. május 13-án zajlott le.¹⁰¹ 102 tisztviselő lépett ekkor hivatalba, közülük 39 fő (38,2 %) szerepelt a schmerlingi, 30 pedig az 1850-es tisztikarban (a 30 főből 8 csak a Bach-korszakban). Az 1861 és 1867 között hivatalban lévő és 1867-ben újra bizalmat kapott 39 fő közül 16 tagja volt az 1861-es alkotmányos tisztikarnak is. Kizárólag önkényuralmi múlttal 28 fő – 3 vezető, 14 középvezető és 11 beosztott – rendelkezett. Az 1861-es tisztviselők közül harminchetet (36 %) választottak újra, de közöttük csak 22 főt találunk, aki nem vett volna a passzív ellenállás elvei ellen. A vezetők 58,8 (10 fő, csak alkotmányos múlttal 9 fő rendelkezett), a középvezetők 40 (18 fő, csak alkotmányos múlttal 9 fő rendelkezett) és a beosztottak 8,8 %-a (9 fő, csak alkotmányos múlttal 4 fő rendelkezett) tartozott ebbe a csoportba. Az 1861-es tisztviselőkkel megegyező számban találunk új hivatalnokokat, akik legjelentősebb számban a beosztottak között jelentek meg (25 fő, 55,5 %), de felbukkantak a középvezetők (8 fő, 20 %) és a vezetők (4 fő, 23,5 %) között is.

Az 1867-es tisztviselőkről nem készültek személyi adatlapok. A megye vezetését 17 fő alkotta. Közöttük legmagasabb az 1848-49-es tisztviselők száma (6 fő 35 %), bár ez a csoport elvesztette jelentőségét, hiszen összlétszámuk 18 főre, a tisztikar 17,6 %-ára csökkent. A megye élén, Liptay Béla főispán mellett, Jeszenszky Ferenc előispán és Ocskay Antal másodispán álltak. A 40 középvezető között az 1848-49-es hivatalnokok aránya 22 % (9 fő) volt. Önkényuralmi hivatali múlttal 24 fő rendelkezett. A 45 *alacsony beosztási* hivatalnok közül csupán 3 fő szolgált a szabadságharc ideje alatt: Gózon István utbiztos, Graics Endre járási esküdt és Piliczár János törvényszéki íktató. Ők valószínűleg személyes képességeik alapján nem jutottak feljebb a ranglétrán az eltelt 19 év alatt.

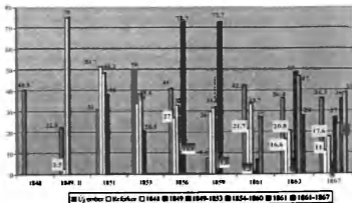
Összegzés, Baranya vármegye közigazgatási tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig¹⁶

Az 1848-ban hivatalban lévők jelentős része a vármegye reformkori állományából származott ugyan, de mellettük meghatározó részt tett ki a politikai változás – a kormánypárttól az ellenzékhez való csatlakozás – után hivatalba álló garnitúra. A császári megszállás után kinevezett tisztikar a szabadságharc alatt szolgálatban állókkal mutatott szorosabb kapcsolatot, az 1840-es évek közepén, végén állásukat veszítették – tehát a hatalom számára nem kompromittálódottak – minimális arányt képviseltek az apparátusban. Az új emberek aránya ekkor volt a legalacsonyabb. A *Bach-féle provizóriumra* átalakult a tisztikar összetétele. Az alkotmányos, döntő részben 1848-as múlttal rendelkezők ugyan megőrizték vezető helyüket, de jelenősen megnövekedett az új emberek aránya. A császári megszállás alatti hivatali múlttal rendelkezők aránya ekkor volt a legmagasabb. 1853-54-re a tisztikari létszám emelkedésével növekedett az új emberek száma. Az új állásokat tehát elsősorban hivatali múlt nélküliekkel töltötték be, ezért az alkotmányos múlttal rendelkezők relatív súlya jelentősen csökkent. A *definitív* átszervezés után végleges álláshoz jutók döntő többsége hivatalt viselt a provizórium időszakában is, de a teljes tisztikar 41 %-a Baranyában még nem szolgált, tehát itt új embernek minősült. Az alkotmányos múlttal rendelkezők aránya továbbra is magas maradt, hiszen a tisztikar harmada közülük került ki, ezzel párhuzamosan az 1849 februári apparátus tagjainak aránya tovább csökkent. Az 1859-es horizont hasonló képet mutat. Igen jelentős, hogy 1856-ban gyakorlatilag stabilizálódott a tisztikar személyi összetétele, az elmúlt három évben minimalizálódott az új belépők aránya.

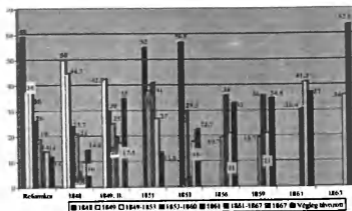
Baranya vármegyében tehát az önkényuralmi apparátus jelentős része rendelkezett alkotmányos múlttal. Az új belépők számának növekedése együtt járt egyrészt a hivatali helyek számának növekedésével, valamint a *definitív* átszervezés során a más vármegyében már szolgált és ide áthelyezett tisztviselők megjelenésével.

Az 1861-es választás alkalmakor a hivatali állások 42,4 %-át új emberekkel töltötték be. Az 1848-as múltú tisztviselők aránya azonban nem volt magasabb, mint az önkényuralom korában, sőt, a harmadik legjelentősebb csoportot az 50-es évek második felében hivatalt viselők alkották. A választás során tehát egy olyan tisztikar alakult, mely jelentős mértékben támaszkodott az előző időszakok hivatali apparátusaira, az önkényuralmi múlttal rendelkezők nem hullottak ki automatikusan a jelöltek közül.

Az 1863-as év érdekessége – az új emberek magas részaránya mellett – az ötvenes évekbeli tisztviselők súlyának megemelkedése. Emellett meg kell jegyezni, hogy az 1861-es tisztikarból is többen továbbszolgáltak. A szabadságharcos es reformkori múlttal rendelkezők száma csökkent.

I. diagram
Baranya megye tisztikardnak előlétele (%)

II. diagram
Baranya megye tisztikardnak utólétele (%)

1867-ben a legjelentősebb csoportot a provizóriumtól elrendelkezők adják, az új emberek és az 1861-esek súlya kissé elmarad ettől. Az ötvenes években szolgálták alkotják a következő kategóriát. A szabadságharcosok és reformkoriak részvétele ekkor érte le a legalacsonyabb értéket, de ezt természetes folyamatnak kell tartanunk.

Baranya vármegye tisztikarai között tehát jelentős személyi kapcsolatok mutathatók ki a vizsgált politikai korszakokban.

A 2. diagram adataiból megállapítható, hogy az utolsó *reformkori* tisztikar további szolgálatában az első jelentős törést az 1848-as átalakulás, a másodikok a császári megszállás jelentette, ezután hivatalvállalásuk időarányosan csökkent. A véglegesen távozó aránya viszonylag alacsony, ebből arra lehet következtetni, hogy a különböző időszakokban szolgáltak között nem teljes az átfedés, tehát a további szolgálat során jelentős személyi átalakulások mentek végbe.

Hasonló tendencia figyelhető meg az 1848-as tisztikar esetében is azzal a kivétellel, hogy a Schmerling-provizóriumban radikálisan lecsökkent a számuk, de ez a kiegyezés után megduplázódott.

Az 1849 februárjában kinevezett tisztikarnak már 35 %-a nem viselt 1849 után hivatalt, a provizorikus apparátus kialakításával többségük elvesztette állását és ez a csökkenő tendencia időarányosan folytatódott a vizsgált korszakban.

Az 1851-es tisztikar számára a definitív átszervezés jelentette a döntő törést, ekkor 45 %-uk veszítette el állását. A 60-as években jelentős ingadozás mutatható ki. A provizórium időszakában az 1861-es állapottól kissé, az 1867-es állapottól jelentős mértékben magasabb arányban szolgáltak. A véglegesen távozó aránya alacsony.

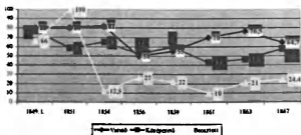
Hasonló tendencia mutatható ki az 1853-as tisztikar esetében is azzal a jelentős eltéréssel, hogy a provizórium időszakában minimálisra csökkent részarányuk 1867 után 4,5-szeresére emelkedett. A pályaelhagyók a tisztviselőknek csaknem negyedét tették ki.

A *definitívum* két vizsgált időpontja között nincs lényegi eltérés. Jelentősen megemelkedett a pályaelhagyók száma (33-34 %). Az 1861-es tisztikarban csak ötödük szolgált, ez az arány 1863-ban csaknem duplájára emelkedett, 1867-ben pedig ismét az 1861-es szint figyelhető meg. E tisztikar számára tehát radikális törést jelentett az alkotmányos viszonyok helyreállítása.

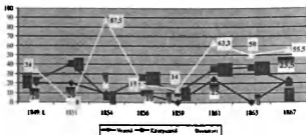
Az 1861-es tisztikarnak valamivel több, mint egyharmada nem szolgált tovább, a provizórium időszakában csaknem egyharmad vállalt hivatalt, 1867 után részarányuk az 1863-as szinthez viszonyítva 25 %-kal emelkedett.

Az 1863-ban szolgálatban állók kétharmada 1867-ben elvesztette állását, egyharmada azonban az alkotmányos átalakulás után tovább szolgálhatott.

A diagram elemzése után megállapítható, hogy a politikai kurzusváltások jelentős töréseket okoztak ugyan a hivatali apparátusban, de ez nem jelentette azt, hogy az adott időszakokban kompromittálódottak minősülő hivatalnokok automatikusan elvesztették állásaikat, sőt, jelentős kontinuitás mutatható ki.

III. diagram
Alkotmányos múlttal rendelkező tisztviselők (%)

IV. diagram
Új emberek a megye tisztihárában (%)

A III. és IV. diagram adataiból kitűnik, hogy egymásnak szinte negatív kópiáját adják. Megállapítható, hogy a megye vezetése a kategóriákban magasan felülreprezentált, alkotmányos múlttal rendelkező hivatalnokok kezében maradt. A felsővezetésben nem csökkent arányuk 50 % alá. Az új emberek elsősorban a beosztottak között szerepeltek, itt viszont ők voltak felülreprezentáltak, ők elsősorban a fiatal, iskoláikat végzett emberek voltak. Amíg a rendszerváltás az önkényuralom időszakában elsősorban „alulról indult”, addig az alkotmányos átalakulások időszakában a vezető posztokra is könnyebben kerülhettek hivatali múlt nélküli emberek.

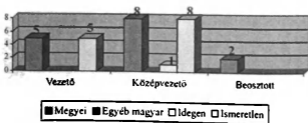
A következő elemzési szempontot a tisztviselők születési helyének megvizsgálása jelenti, hiszen ezáltal arra a kérdésre kaphatunk választ, hogy az időbeli kontinuitással párhuzamosan kimutathatók-e a helyi kapcsolatok. (V.-IX. diagram)

A megyei tisztviselők: 1851-ben szinte minden kategóriában csupán ők voltak jelen, egyeduralmuk azonban 1853-54-re megtört, hiszen a vezetőknek 70, a középvezetőknek 65, a beosztottnak pedig 19 %-át adták. 1856-ban és 1859-ben ez a csökkenő tendencia folytatódott, kivételt képeztek ez alól a beosztott hivatalnokok, hiszen ott a helyiek aránya 1859-ben 47 %-ot tett ki. A helyi emberek tehát a definitívumban elsősorban az alacsony tisztségekben jelentek meg. A Schmerling-provizórium időszakában minden kategóriában átverték a vezető szerepet.

Az *egyéb magyar* tisztviselők 1853-ban jelentek meg a hivatalnokok között, arányuk fokozatosan emelkedett. 1859-ben a vezetők 44, a középvezetők 39 és a beosztottak 25 %-át adták. Az önkényuralom definitív időszakában tehát a vezetésen belül felülreprezentáltak voltak. A Schmerling-provizórium tisztikarában arányuk jelentősen lecsökkent, helyüket átadták a baranyaiaknak. Kivételt képeztek ez alól az alacsony beosztású állások, ahol az ismert születési hellyel rendelkezők (33 %) 46,1 %-a közülük került ki.

Az *idegen hivatalnokok* először 1851-ben jelentek meg, majd a későbbi időszakban folyamatosan jelen voltak, 1856-ban volt a legmagasabb a részarányuk, a vezetők 20, a középvezetők 29 és a beosztottak 14 %-át adták. Részvételük 1856-ban a sásdi (2 szolgabíró) és a mohácsi szolgabíróságban (1 főszolgabíró, 1 szolgabíró, 1 alorvos) volt jelentős, itt a német lakosság aránya felülmúlta a megyei átlagot, alkalmazásuknak tehát praktikus indokai is voltak. A Schmerling-provizórium időszakában már nem szolgáltak a vármegegyében.

Az elemzés után tehát megállapítható, hogy a tisztikar döntő részben magyar volt, a definitív átszervezés alapelveinek megfelelően a vezetés a más megyékből áthelyezett magyarok kezébe került, az idegen hivatalnokok elsősorban a központi megyei hivatalokban és a német nemzetiség által lakott járásokban szerepeltek.

V. diagram

Baranya megye tisztikarainak származása, 1851.

VI. diagram

Baranya megye tisztikarainak származása, 1851.

Baranya megye tisztikarainak származása, 1856.

VII. diagram

Baranya megye tisztikarainak származása, 1851.

VIII. diagram

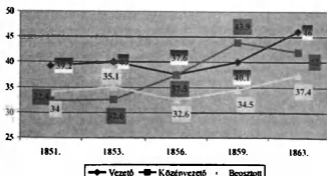
Baranya megye tisztikarainak származása, 1851.

IX. diagram

Baranya megye tisztikarainak származása, 1863.

A források lehetőséget nyújtanak az önkényuralmi tisztikar átlagéletkorának meghatározására. A X. diagram alapján megállapítható, hogy a tisztikar általában véve fiatal volt, és a definitív átszervezők kimutatható fiatalodás mellett jellemző az átlagos életkor növekedése. A legalacsonyabb átlagéletkorral a beosztott hivatalnokok bírtak. Ez is alátámasztja azt a megállapítást, hogy az ebben a kategóriában szereplő hivatalnokok elsősorban az iskoláikat frissen végzettek közül kerültek ki. A legnagyobb ingadozás a középvezetőknél figyelhető meg, de ennek ellenére megállapítható, hogy a vezetés az idősebb, tapasztalatokkal rendelkező hivatalnokok kezében maradt. Tehát az önkényuralmi vezetés Baranyában saját nevelteit elsősorban az alacsony állásokban alkalmazta, perspektivikusan erre a döntő mértékben magyar generációra várt a megye irányításának későbbi átvéte-

X. diagram

Baranya megye önkényuralmi tisztségviselőinek átlagéletkora

le. A fiatal pályakezdek életében azonban jelentős törést okozott az alkotmányos átalakulás, a feldolgozott adatainkból azonban 1867 utáni sorsukra nem következtethetünk, ehhez a kutatás időtartamának kibővítésére van szükség.

Az elemzés után megállapítható, hogy a megye tisztikarában ugyan jelentős átalakulások zajlottak le a vizsgált időszakban, ez azonban nem járt együtt a kontinuitás megszakadásával, mind az önkényuralmi, mind az alkotmányos időszakokban jelentős arányban alkalmaztak ún. „kompromittálódott” tisztviselőket. Az önkényuralom időszakában a hivatali apparátus átalakult, ez a folyamat elsősorban 1854-ben erősödött fel, ekkor a megyei származású tisztviselők mellett helyett idegenek jelentek meg. Az idegen „Bach-huszárok” azonban döntő mértékben magyarok voltak. A kinevezési gyakorlatban nem mutatható ki, hogy az alkotmányos időszaki szerepvállalás miatt mellőzték volna a hivatalnokokat. Minden korszakban jelentős volt az új emberek aránya, ők azonban elsősorban az alacsony beosztásokban jelentek meg. A hivatalnokok megfelelő szakmai és nyelvi ismeretekkel rendelkeztek.

Jegyzetek

- [1] Fényes 1836. I. 6.; Kovacsics 7. számú táblázat
- [2] Fényes 1836. I. 13., 18., 19.; Palugyai: Megyerendszer. IV. 147.
- [3] Kovacsics 2. számú táblázat
- [4] Kovacsics 3. számú táblázat
- [5] Fényes 1836. I. 13.
- [6] Kovács István: Népeségi viszonyok. In: *Baranya múltja és jelene*. Szerkesztette: Várady Ferenc. Pécs, 1896. I. kötet. (a továbbiakban: Kovács 1896.) 683.; Kovacsics 5. számú táblázatban 214 012 megyei és 11 706 pécsi lakos szerepel.
- [7] Tas Károly: *Baranya vármegye 1848-ban*. Történelmi Intézet Értekezései. 21. Pécs, 1940. (a továbbiakban: Tas) 4.; Szűts Emil: *Baranya megye 1848-1849-ben*. In: *Baranyai helytörténetírás 1973*. A Baranyai megyei Levéltár Évkönyve. Szerkesztette: Szita László, Pécs, 1973. (A továbbiakban: Szűts) 15.; Közlöny 1848. VI. 18. 37.
- [8] Szita János: *Baranya megye közigazgatása a neoabszolutizmus idején I*. Különnyomat a Baranyai Helytörténetírás 1983-1984 c. kötetéből. Pécs, 1985. (a továbbiakban Szita II.) 69.
- [9] Fényes 1867. 34.; MOK 1856. 383.
- [10] Kovacsics 7. számú táblázat
- [11] Fényes 1836. I. 13.
- [12] Tas 4.; Közlöny 1848. VI. 8. 37.
- [13] Kovács 1896. 687.
- [14] Szita II. 69.
- [15] Fényes 1836. I. 21., 24., 30., 34., 43., 51., 58. adatai alapján.

- [16] Fényes 1836. I. 13.
- [17] Németh Béla: Baranya Szent-Istvántól a jelenkorig. In: *Baranya múltja és jelene*. Szerkesztette: Várady Ferenc. Pécs, 1897. II. kötet. (a továbbiakban: Németh) 668.; Tas 5.; Glósz József – Hainer Ignác: *A nemességi értelmiség a reform kori Baranyában*. Baranyai Levéltári Füzetek 58. Különnyomat a Baranyai Helytörténetírás 1983-1984 c. kötetéből. Pécs, 1985. (a továbbiakban: Glósz) 25.; Nagy Imre Gábor-Márfi Artilla-Ódor Imre: *Baranya megye évszázadai (1000-1918)*. Pécs, 1996. (a továbbiakban: Évszázadok) 69.
- [18] Fényes Eleknél 3 126 fő szerepel, Szűts Emil 3 405 nemesről tud (Szűts 15).
- [19] Tas 5.; Szűts 15.
- [20] Glósz 38.
- [21] Tas 6.; Szűts 17.
- [22] Németh 668.; Szűts 17.
- [23] Glósz 26.
- [24] Glósz 34.; Pécs 1848. 12.
- [25] Szűts 17.
- [26] Glósz 37.
- [27] Németh 668.
- [28] Glósz 38.
- [29] Németh 669.
- [30] Glósz 39.
- [31] Pécs 1780. január 21-én Mária Teréziától nyert kiváltságlevele folytán került ki a püspöki irányítás alól, szabad királyi városi rangját azonban az országgyűlés nem iktatta törvénybe, ezért követküldési joggal nem rendelkezett. Szűts 15.
- [32] Németh 670.
- [33] Németh 671., 675.
- [34] A kimutatás a Baranya megyei Levéltár Baranya vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (a továbbiakban: BML IV. 1.), 1845. július 7.-i jegyzőkönyv alapján készült.
- [35] A kimutatás a BML IV. 1. 1845. július 7.-i jegyzőkönyv névsora alapján készült.
- [36] Glósz 31.
- [37] Németh 673-674.; Szűts 18.
- [38] Tas 6.
- [39] Németh 676.
- [40] A kimutatás a BML IV. 1.- az 1848. január 18-i jegyzőkönyv névsora alapján készült.
- [41] Szűts 14., Tas 21.
- [42] A mohácsi eseményekről bővebben: Bezerédy Győző: Mohács az 1848/49-es események idején. In: *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*. 41-42. Pécs, 1998. (a továbbiakban: Bezerédy) 63.
- [43] Németh 677.; Nagy Imre Gábor: *Baranya megye történeti kronológiája 1848-1849*. In: *Baranya Emlékszáma az 1848-49-es forradalom és szabadságharc tisztele-*

- tére. 1998-1999. XI-XII. évfolyam. Pécs, 1999. (a továbbiakban: Kronológia 1848-1849.) 295.; Nagy Imre Gábor: *Pécs szabad királyi udros 1848 tavaszán*. In: Baranya Emlékszáma az 1848-49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére. 1998-1999. XI-XII. évfolyam. Pécs, 1999. (a továbbiakban: Pécs 1848.) 9.; Szűts 18.
- [44] Németh 677.; Kronológia 1848-1849. 295.; Tas 8-10.; Szűts 18-19.
- [45] Kronológia 1848-1849. 295.; Pécs 1848. 10., 14.
- [46] Pécs 1848. 11.
- [47] Bővebben: Pécs 1848. 16-23.
- [48] Pécs 1848. 23-26.; Simon V. Péter: *Baranyai mozgalmak 1848 tavaszán és nyarán*. Baranyai Levéltári Füzetek 120. Különnyomat a Baranyai Helytörténetírás 1989. é. kötetéből. Pécs, 1989. (a továbbiakban: Simon 1989.) 123-125.
- [49] Hudi József: *Dunántúli paraszmozgalmak 1848 tavaszán és nyarán*. In: Baranya Emlékszáma az 1848-49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére. 1998-1999. XI-XII. évfolyam. Pécs, 1999. 81., 84.; Évszázadok 78-79.; Szűts 15.
- [50] Tas 12.
- [51] Németh 679.; Tas 10.
- [52] Kronológia 1848-1849. 296.; Szűts 19.; Kopasz Gábor: *A baranyai nemzetőrség és ennek szerepe 1848-1849-ben*. In: *Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya megyei Levéltár Évkönyve*. Szerkesztette: Szita László, Pécs, 1973. (A továbbiakban: Kopasz) 54.
- [53] Szűts 20-21.
- [54] Baranya megye választókerületi beosztása, 1848.

Választókerület	Körjegyzők száma	Lakosság
pécsvárad	41	31 830
mothácsi	19	32 323
dárdai (baranyavári)	32	32 339
siklósi	57	31 763
bükksődi (szentlőrinci)	86	32 125
mágocsi (hegyháti)	58	31 967
németüllyői (pécsei)	60	31 378

Közl.: Tas 14.

- [55] Németh 680-681.; Kronológia 1848-1849. 297.; Ódor Imre: *Az első népképviselői országgyűlés baranyai követei*. In: Baranya Emlékszáma az 1848-49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére. 1998-1999. XI-XII. évfolyam. Pécs, 1999. (a továbbiakban: Ódor) 58.; Tas 13-14.
- [56] Tas 31.
- [57] Pécs 1848. 31-33.; Szűts 21-22.
- [58] Ódor 58-59.
- [59] Németh 681.; Kronológia 1848-1849. 297., 298.; Ódor 59.; Tas 14-17.; Szűts 22-23.; Táncsics Mihály megválasztásának körülményeiről bővebben: Kiss Géza: Ada-

- tok Munkácsy Albert portréjához különös tekintettel az 1848-1849-es tevékenységére. In: *Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya megyei Levéltár Évkönyve*. Szerkesztette: Szita László, Pécs, 1973. 115-130.
- [60] *Kronológia 1848-1849*. 299.; Pécs 1848 35-36.; Ódor 59.
- [61] Ódor 60.
- [62] A drávai védvonal történetéhez lásd: Tas 28.; 34.; Hermann Róbert: *Adatok a drávai védvonal történetéhez 1848 június-szeptember*. In: *Baranya Emlékszáma az 1848-49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére*. 1998-1999. XI-XII. évfolyam. Pécs, 1999. (a továbbiakban: Drávai védvonal) 95.; *1848-1849 A szabadságharc és forradalom története*. Szerkesztette: Hermann Róbert. Budapest, 1996. (a továbbiakban: Szabadságharc és forradalom) 102-103.; Dr. Aradi Péter: *A Dráva-vidék védelmének szervezése 1848 nyarán*. In: *Somogyi Almanach 16-17. szám*. Szerkesztette: Dr. Kanyar József. Kaposvár, 1972.; *Kopasz 62-71.*; *Az eszéki vár 1848-49-es történetéhez: Szabadságharc és forradalom 273-275.*; Ifjabb Rabár Ferenc: *Az eszéki vár 1848 őszén*. In: *Hadtörténeti közlemények*. 1995. 3. szám (a továbbiakban: ifj. Rabár); Szüts 36-41.
- [63] *Drávai védvonal 95.*; Szüts 24-25.
- [64] *Drávai védvonal 96-97.*; A baranyai nemzetőrség szervezéséről még: Tas 22-27., *Kopasz 55-62*.
- [65] *Drávai védvonal 112-114*.
- [66] Németh 682.
- [67] *Szabadságharc és forradalom 129*.
- [68] Tas 30-31., *Kopasz 59*.
- [69] Németh 686.; *Kronológia 1848-1849*. 297.; Bona Gábor: *Az 1848-as honvédsereg Baranya megyei származású tisztjei*. In: *Baranya Emlékszáma az 1848-49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére*. 1998-1999. XI-XII. évfolyam. Pécs, 1999. (a továbbiakban: Bona: Baranya) 127-128.; *Kopasz 41*.
- [70] *Kronológia 1848-1849*. 299-300.; Bona: Baranya 128-129.; Németh 683.
- [71] Bona: Baranya 130.
- [72] Németh 685.
- [73] *Kronológia 1848-1849*. 300.; A Veszprém megyei nemzetőrök szerepét részletesen elemzi *Kopasz 65-71*.
- [74] *Kronológia 1848-1849*. 300.; Szüts 26-27.; *Kopasz 74-75*.
- [75] *Bezerédy 65.*; *Szabadságharc és forradalom 163.*; 169.; Szüts 29.; *Kopasz 76*.
- [76] Tas 36.
- [77] Németh 687.; *Kronológia 1848-1849*. 300-301.; *Évszázadok 81.*; Szüts 31.; Tas 37, Nála a bevonulás időpontja szeptember 23. délután öt óra, ugyanez az időpont szerepel *Kopasz 76*.
- [78] Németh 687.; *Kronológia 1848-1849*. 301.; *Évszázadok 82.*; Bona: Baranya 128.; Tas 37-38.; Szüts 31-34.; *Kopasz 77-78*.

- [79] Németh 688.; Tas 38.; Szüts 33.; Kopasz 77.
- [80] Bezerédy 66.; Tas 39. Itt október 5. szerepel, az indok pedig, hogy Pécsről mind a Dráva, mind a Mecsek szemmel tartható.
- [81] Kronológia 1848-1849. 301.; Németh 688.; Németh a hadifoglyok megérkezését október 10-re teszi.; Tas 40.; Szüts 25-36.
- [82] Németh 689.; Kronológia 1848-1849. 301.; Tas 41.; Ifj. Rabár 65.; Szüts 36-41.
- [83] Németh 691.; Kronológia 1848-1849. 302.; Bezerédy 66. Itt a bevonulás időpontja január 31.; Szüts 40-41.; Kopasz 81-83.
- [84] Kopasz 83.
- [85] Sashegyi 1965. 25.
- [86] A szatáriumot elrendelő okmányt közli: Szüts 41-42.; Fácscy József: Az ellenforradalmi rendszer megszilárdítására tett kísérletek Baranyában 1849-1850. In: *Baranyai helytörténetírás* 1973. *A Baranya megyei Levéltár Évkönyve*. Szerkesztette: Szita László, Pécs, 1973. (A továbbiakban: Fácscy) 131-132.
- [87] Németh 692.; Kronológia 1848-1849. 303.; Szüts 43.
- [88] A kimutatás a BML IV. 1.- az 1849. február 15-i jegyzőkönyv névsora alapján készült.
- [89] Németh 695.; Kronológia 1848-1849. 304.; Fácscy 132.; 134.
- [90] Szabadságharc és forradalom 275.
- [91] Kopasz 83.
- [92] Német 693-694., 696.; Kronológia 1848-1849. 303., 305.; Szüts 44., Kopasz 84.; Fácscy 134-135.
- [93] Németh 698-700.; Kopasz 84-85.; Fácscy 136-137.
- [94] Kronológia 1848-1849. 304-305.; Szüts 44-45.
- [95] Németh 701.; Kopasz 85.
- [96] Németh 704., Az egyesült államokbeli emigrációból az 1857-es amnesztia után tért vissza.
- [97] Németh 702-703.; Szüts 45.; Kopasz 85.; Fácscy 137-138.
- [98] Németh 703.
- [99] Németh 706.; Kopasz 85-86.; Fácscy 138-139.
- [100] Németh 708.; Kronológia 1848-1849. 305.
- [101] Kronológia 1848-1849. 305.; Szabadságharc és forradalom 371.; Szüts 45.
- [102] Szita II. 45.; Sashegyi 1965. 254-255.
- [103] Szita János: Baranya megye közigazgatása a neozabszolutizmus Idején I. In: *Baranyai Helytörténetírás* 1980. *A Baranya megyei Levéltár Évkönyve*. Pécs, 1981. (a továbbiakban: Szita I.) 386.; Sashegyi 1965. 279.
- [104] Szita II. 46.; Sashegyi 1965. 255-257.
- [105] Szita II. 51.; Sashegyi 1965. 41.
- [106] Sashegyi 1965. 61.
- [107] Szita II. 50.
- [108] Szita II. 52-53.; Sashegyi 1965. 310.; Évezrtadok 85.; Fácscy 143-144.

Baranya megye járási beosztása a Bach-korszakban.

Járás neve	Helységek száma	Népszám	Terület (négyzetmérföld)	Székhely	
				Szolgabírói	Szegédszolgabírói
dárdai	29	32 442	12,5	Dárda	Batina
mohácsi	31	33 445	12,2	Mohács	Nyárad
pécsváradi	36	31 852	9,0	Pécsvárad	Dunaszekcső
hegyháti	74	35 990	17,0	Sásd	Magocs
szentlőrinci	73	29 598	13,0	Szentlőrinc	Baksa
siklósi	55	29 639	11,8	Siklós	Vajszló
pécsi	57	29 579	8,2	Pécs	Hosszúhetény
együtt	355	222545	82,7		

A táblázatot közli: Szita II. 53.

- [109] Szita II. 56.; Évszázadok 85-86.; Németh 711.
 [110] Szita II. 387.; Fánecs 140., 142.
 [111] Szita II. 389.; Évszázadok 84.; Németh 708.
 [112] A haditörvényszéki ítéletek baranyai vonatkozásait, valamint a bujkáló honvédekkel szembeni megyei fellépést részletesen ismerteti: Fánecs 146-157.
 [113] Rayman János: *A Kossuth bankók Baranyában*. In: Baranya Emlékszáma az 1848-49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére. 1998-1999. XI-XII. évfolyam. Pécs, 1999. (a továbbiakban: Rayman) 262., A tanulmány közli a beszolgáltatásokról készített vármegyei jelentéseket.
 [114] Rayman 273.
 [115] Szita II. 63-66.
 [116] Évszázadok 89.
 [117] Sashegyi 1965. 281.
 [118] Németh 712.
 [119] MOL D 54. 2. csomó, 474-502. fólió
 [120] MOL D 188. 1-10. csomó
 [121] Möller 244.
 [122] Sashegyi 1965. 332.
 [123] Évszázadok 88.
 [124] Németh 712.
 [125] Handbuch 1856. 194- 195.
 [126] Handbuch 1859. 144- 145.
 [127] Nagy Imre Gábor: *Mohács udros közigazgatása az 1860-as évek első felében*. Különnyomat a Baranyai Helytörténetírás 1989. c. kötetéből. Pécs, 1989. (a továbbiakban: Nagy; Mohács) 380.
 [128] Évszázadok 90.; Nagy; Mohács 380.
 [129] A kimutatás a Baranya megyei Levéltár Baranya megye bizottmányi jegyzőkönyvei 1860-61 (IV. 254. a) 1861. január 3-i jegyzőkönyv alapján készült.
 [130] Évszázadok 90-91.

- [131] Nagy: Mohács 389.; Németh 712.
[132] Tisztevénytár 48- 50.
[133] MOL D 188 11-12.
[134] Németh 712.
[135] Baranya megyei Levéltár Baranya megye bizottmányi jegyzőkönyvei (IV. 255. a.)
1867. május 13-i jegyzőkönyv.
[136] Az összegző fejezetben, a munka céljainak megfelelően a közigazgatási apparátus
összetételét elemezzük.

IV. Melléklet Baranya megye népességének összetétele

Baranya népessége az 1787. évi népszámlálás alapján (Kovacsics 2. számú táblázat)

Települések: 7 mezőváros, 341 falu, 19 pusztta. 26004 ház.

Vallási megoszlás: 30377 keresztény, 130 zsidó család.

Foglalkozási szerkezet: 223 lelkész, 615 nemes, 29 hivatalnok, 441 városi polgár vagy falusi mestere, 17238 paraszta, 16333 polgárok és parasztek örökösei, 17014 zsellér, 4356 egyéb.

Kiskorúak és nők: 26211 1-12 éves, 6569 13-17 éves, 85294 nő.

174323 keresztény.

Keresztény férfiak között nők: 36834, nőtlen vagy özvegy 52195.

Zsidók: 131 nő, 196 nőtlen vagy özvegy férfi, 313 nő, nők és férfiak összesen: 640

Teljes népesség: 174963

Pécs szabad királyi város

1501 ház,

Vallási megoszlás: 1924 keresztény.

Foglalkozási szerkezet: 92 lelkész, 147 nemes, 60 hivatalnok, 483 városi polgár vagy falusi mestere, 340 polgárok és parasztek örökösei, 1514 zsellér, 255 egyéb.

Kiskorúak és nők: 1158 1-12 éves, 393 13-17 éves, 4480 nő. .

8922 keresztény.

Keresztény férfiak között nők: 1556, nőtlen vagy özvegy 2886.

Teljes népesség: 8922.

Baranya megye népessége a Magyarország lakott helyeit összesítő kataszter alapján, 1793. (Kovacsics 3. számú táblázat)

Lakott helyek jellege: majorságok, malmok, tanyák: 2, kúriák: 0, kocsmák, fogadók: 11, házak: 27538.

Lakosság: családok: 34552, férfiak: 94008, nők: 90383, összesen: 184291

Települések: szabad királyi város: 1, püspöki város: 0, mezőváros: 6, falu: 345, puszta: 25

Baranya megye népessége az 1804. évi (nem nemesi) népszámlálás főösszesítés szerinti végeredményei alapján (Kovacsics 4. számú táblázat)

Települések: mezőváros: 8, falu: 345, puszta: 15, házak száma: 28237

Családok száma: 33966

Foglalkoztatási szerkezet: tisztviselő és honorácior: 169, polgár és kézműves: 862, nemesek szolgái: 948, paraszt: 20218, zsellér: 12347, családfő fiai: 61918,

Férfiak összesen: 96462, nők: 97051, Összes népesség: 193513

Férfinépesség összetétele: keresztények: 0-17 évesek: 43595, 18-40 évesek: házások: 4084, özvegyek vagy nőtlének: 4398, 41 évnél idősebbek: 21165, római katolikusok: 66595, evangélikusok: 2896, reformátusok: 18888, görög keletiek: 7554, zsidók: 0-17 évesek: 248, 18-40 évesek: házások: 111, nőtlének és özvegyek: 76, 41 évnél idősebbek: 94.

Az 1787. évi népszámláláshoz viszonyítva a férfinépesség szaporodása: keresztények: 7786, zsidók: 202

A 18-40 éves keresztényekhez hozzáadandó: 22691

Baranya megye népessége az 1843. évi (nem nemesi) népszámlálás főösszesítés szerinti végeredményei alapján (Kovacsics 5. számú táblázat)

Települések: mezőváros: 13, falu: 339, puszta: 26, házak száma: 29776

Családok száma: 37558

Foglalkoztatási szerkezet: tisztviselő és honorácior: 348, polgár és kézműves: 1491, nemesek szolgái: 1067, paraszt: 20849, zsellér: 15942, családfő fiai: 67408.

Nők: 106987, Összes népesség: 214092

Férfinépesség összetétele: keresztények: 0-17 évesek: 47309, 18-40 évesek: házások: 6997, özvegyek vagy nőtlének: 4518, 41 évnél idősebbek: 19222, római katolikusok: 73948, evangélikusok: 3959, reformátusok: 21483, görög keletiek: 6861, zsidók: 0-17 évesek: 473, 18-40 évesek: házások: 158, nőtlének és özvegyek: 83, 41 évnél idősebbek: 140.

Szaporodás: születés: 5950, bevándorlás 834; Fogyás: halálozás: 3756, elvándorlás: 340.

Pécs

Házak száma: 2070

Családok száma: 2505

Foglalkoztatási szerkezet: tisztviselő és honorácior: 88, polgár és kézműves: 733, nemesek szolgái: 87, zsellér: 2152, családfő fiai: 2800,

Nők: 5846, összes népesség: 11706

Melléklet

Férfinépszég összetétele: keresztények: 0-17 évesek: 2040, 18-40 évesek: házasok: 1000, özvegyek vagy nőtelenek: 1377, 41 évnél idősebbek: 872, római katolikusok: 5762, evangélikusok: 6, reformátusok: 0, görög keletiek: 3, zsidók: 0-17 évesek: 40, 18-40 évesek: házasok: 18, nőtelenek és özvegyek: 18, 41 évnél idősebek: 13.

Szaporodás: születés: 172, bevándorlás 0; Fogyás: halálozás: 135, elvándorlás: 0

Baranya vármegye népessége 1869-ben (Kovacsics 7. számú táblázat)

Területe 5106 négyzetkilométer

Lakossága: 261463 fő

Népsűrűség: 51,2 fő/négyzetkilométer

Pécs

Területe 71 négyzetkilométer

Lakossága: 23863 fő

Népsűrűség: 336,8 fő/négyzetkilométer

VIII.

Somogy vármegye története és tisztikarának összetétele a reformkor végétől a kiegyezésig

Somogy vármegye lakossága és közigazgatási beosztása

A Somogy volt az ország tizedik legnagyobb vármegyéje, kiterjedése 1869-ben 6675 négyzetkilométer.¹ A lakossága 1836-ban 30 mezővárosban, 284 faluban és 155 puszán élt, melyek 5 járás között – marcali, kaposi, igali, szigetvári, Babocsai – oszlottak meg.² A közigazgatás átszervezését már az 1840. január 18-án összehívott közgyűlés elhatározta. Az ekkor tervbe vett központi szolgabírói hivatalt 1843-ban állították fel.³ A lakosság 1869-ben 262 településen élt, de csupán Kaposvár (5 395 fő), Barcs (4 703 fő) és Szigetvár (2 111) számított jelentősebb településnek.⁴ 1785-ben 4226 nemest számoltak össze, az 1840-es években pedig 10 768-ra becsülték létszámukat.⁵

A vármegyei népesség az 1787. évi népszámlálás alapján 165 969 főt,⁶ a vármegyei népesség lakott helyeit összesítő kataszter alapján 1793-ban 165 621 főt tett ki.⁷ Fényes Elek 1836-ban 213 842 főre tette a lakosságot.⁸ Az 1843-as vármegyei népesség-összeírás szerint 206 328 fő lakta a megyét.⁹ Csorba József 1851-re vonatkozó adatai alapján a megye lakossága 226 950 fő,¹⁰ az 1857-es összeírás szerint 258 457 fő,¹¹ az 1869-es népszámlálás szerint pedig 287 555 fő.¹²

Fényes Elek 1836-os adatai alapján 186 471 magyar (87 %), 8 597 német (4 %), 10 104 horvát (4,7 %), 4 279 szerb (2 %), 400 szlovák (0,2 %) és 3 991 zsidó (1,8 %) élt a vármegyében.¹³ De Fényes Elek összesítette az összeírás, szerinte 1850-51-ben a 257 318 lakos 88 %-a magyar, 6 %-a német, 0,7 %-a horvát, 4,2 %-a szlovák és sokácnak volt.¹⁴ Csorba József szerint 1851-ben 82 % magyar, 8,2 % német, 5,6 % „tót”, 3 % zsidó, 0,6 % cigány lakta a megyét.¹⁵ 1863-ra pedig a 258 457 fős lakosság 93 %-át magyarnak, 4,2 %-át németnek, 2,8 %-át pedig horvátnak és sokácnak tartotta.¹⁶

Fényes Elek 1836-os adatai alapján járásonként is vizsgálható a lakosság nemzetiségi összetétele:¹⁷

Járási neve	Össz- lakosság (fő)	Magyar (%)	Német (%)	Horvát (%)	Zsidó (%)	Szlovák (%)
marcali	44 940	93,3		4	0,5	
kaposi	47 356	93,6	0,05	3,5	2,7	
igali	44 938	91	4,7		2,8	0,9
szigetvári	36 748					
babocsai	39 860	77,9	4,6	1,6	1	

1836-ban a lakosság többsége római katolikus volt (61,7 %), jelentős a református (31,3 %), és az evangélikus (5 %) vallás, a zsidóság a lakosság 1,8 %-át adta, 207 fő (0,09 %) pedig ortodox volt.¹¹

A lakosság összetételére vonatkozó adatok a Kovacsics József szerkesztette demográfiai munkában találhatóak meg, melyet a fejezet végén mellékletben közlünk.

Somogy vármegye a reformkorban

A reformországgyűléseken Somogy az ellenzéki vármegyék közé tartozott. Az 1839-40-es országgyűlésre készített követutasítás kiállt a nemesi adózás, a szólásszabadság, az önkéntes örökváltság, a nemtelenek birtokjoga, a szabadkereskedelem, a Nemzeti Bank létrehozása, a főispáni cím eltörlése, a Műegyetem és a Ludovika Akadémia felállítása, valamint a folyószabályozás és a vasútfejlesztés terve mellett.¹² Az 1847. október 18-i közgyűlésen ennek ellenére a két „párt” megegyezése értelmében a konzervatív Szegedy Sándort és Tallián Jánost választották követnek. Tallián ezt nem fogadta el, Szegedy pedig 1848 elején lemondott. Így végül az utolsó rendi országgyűlésen Somogyot az ellenzéki Madarász László és Inkey Zsigmond képviselték.¹³

A reformkor utolsó, 1846. április 30-i tisztújítását Mérey Sándor főispán vezette.¹⁴ 51 állást – 14 vezető, 17 középvezető, 20 beosztott – töltöttek be. Az elősfőispán Sárközy Albert, a másodalispán Mérey József lett. Ha összehasonlítjuk a választás eredményét az 1840-es tisztikarral, akkor megállapítható, hogy 1846-ban radikálisan átalakult a megyei vezetés.¹⁵ Az 1840 óta hivatalban álló 48 főből csupán tizenhatnak szavaztak bizalmat 1846-ban. Elvesztette állását 10 vezető – a főjegyző, a főszámvevő, a főadószedő, a főlevéltáros, az árvaszék elnöke és 5 főszolgabíró –, 15 középvezető – 2 aljegyző, 5 adószedő, 1 árvaszéki tag és 7 szolgabíró –, valamint 7 beosztott – 5 esküdt és 2 katonai biztos –, továbbra is szolgálatban maradhatott a két alispán, Tallián János főügyész, 1 alügyész, 3 szolgabíró, 5 esküdt, 3 katonai biztos és az árvaszéki jegyző. Az ekkor leváltott személyek azonban nem tűntek el véglegesen a vármegyei életből. A leváltottak 56 %-a (18 fő) 1848-ban, 25 %-a (8 fő) a Czindery-féle tisztikarban, 15 %-a (5 fő) a Noszlopy-féle vezetésben, 22 %-a (7 fő) a Bach-korszak ideiglenes, 6 %-a (2 fő) a definitív időszakában, 12,5 %-a (4 fő) 1860-61-ben, 6 %-a (2 fő) pedig a dualizmus időszakában szolgált. A bizalmat kapott személyek Tallián kivételével szolgáltak 1848-ban is. 62,5 % (10 fő) a Czindery-féle tisztikarban, 12,5 % (2 fő) a Noszlopy-féle vezetésben, 56,2 % (9 fő) a Bach-korszak ideiglenes, 31,2 % (5 fő) a definitív időszakában, 18 % (3 fő) 1860-61-ben, 12 %-a (2-2 fő) pedig a schmerlingi és a dualizmus utáni tisztikarban szerepelt. A bizalmat kaptak tehát önmagukhoz képest jelentősebb arányban szolgáltak tovább 1848 után, de ha

az abszolút számokat nézzük, akkor a két csoport közötti eltérés jóval kisebb. Érdemes a vizsgálatot az új emberek esetében is elvégezni: 45,7 % (16 fő) a Czindery-féle tisztikarban, 31,4 % (11 fő) a Noszlopy-féle vezetésben, 20 % (7 fő) a Bach-korszak ideiglenes, 8,6 % (3 fő) a definitív időszakában, 28,6 % (10 fő) 1860-61-ben, 8,6 %-a (3 fő) a schmerlingi, 12 % (4 fő) a dualizmus utáni tisztikarban szerepelt. Megállapítható tehát, hogy a vármegyei vezetésbe 1846-ban új emberként bekerültek az alkotmányos korszakokban magasabb, az önkényuralmi időszakokban alacsonyabb mértékben szerepeltek, mint az 1840-es tisztviselők. Ha a tisztikar egészét vizsgáljuk, akkor a következő számokat kapjuk: a császári csapatok bevonulása után 26 fő (51 %) maradt hivatalban, a Bach-korszak első négy évében 16 fő (31,4 %) szolgált, a definitívumban nyolcan (15,7 %) vettek részt, az 1860-61-es alkotmányos időszakban 13 fő (25,5 %), a Schmerling-provizóriumban 5 fő (10 %), a kiegyezés után pedig 6 fő (12 %) hivatalnokoskodott. Az 1846-os tisztikar tehát folyamatosan szorult ki a megye hivatalaiból, de a részadatok ismeretében megállapítható, hogy az új emberek a későbbi alkotmányos korszakokban, a régi megyei elit pedig az önkényuralmi időszakokban volt felülreprezentált.

Somogy vármegye a forradalom és szabadságharc időszakában

Az 1848. március 14-i közgyűlésén, a forradalmi hangulatot érzelve, a vármegye csatlakozott Pest megye átiratához, és független nemzeti kormány felállítását, alkotmányos engedményeket követelt az uralkodótól. Felszólította követeit, hogy lépjenek fel a „tehetősebb nép” felfegyverzése érdekében.²¹

A pesti forradalom eseményeiről a megyében először Kacskovits Ágoston uradalmi ügyész értesült.²² Másnap, március 17-én követjelentés érkezett Pozsonyból, ennek hatására 23-ára rendkívüli közgyűlést hívtak össze. Ezen kihirdették a cenzúra eltörlését és a jobbágyfelszabadítást. Március 27-én a közrend fenntartása érdekében a másodalispán elnöklete alatt választmányt jelöltek ki. A rendi vármegye 1848. május 1-i utolsó ülésén felolvasták a követjelentéseket és kihirdették az áprilisi törvényeket, s másnap megalakult a megye 293 fős bizottmánya.²³ Miután az István nádor által kinevezett főispán, Zichy János állását nem fogadta el, az új főispán Sárközy Albert volt alispán lett. A megye köznszereletben álló vezetője június 17-én foglalta el tisztét.²⁴

A nemzetőrök összeírása május 26-án kezdődött meg,²⁵ első csoportjuk Csány László kormánybiztos vezetésével már június 13-án a Drávához vonult. A vármegyei nemzetőrség ügyeinek intézésére fiókválasztmány alakult. Ennek ellenére Somogyban is sok gond adódott a nemzetőrökkel. A Gyékényestől Sellyéig terjedő somogyi védelmi vonalra elméletileg 7 000 nemzetőrnek kellett ügyelnie, azonban a nyári munkák beköszöntével egyre hiányosabban jelentek meg a vál-

tőrszázadok.²⁹ A legnagyobb problémát Somogyban is a pénzhiány okozta, ezért akadozott az élelmezés. Mivel a lakosságnak csupán kis része felelt meg a vagyoni cenzusnak, a nemzetörköteles férfiaknak havonta kellett szolgálatba vonulniuk, s augusztus végétől már tömegesen érkeztek a felmentési kérelmek.³⁰ Harcértékeket jellemzi, hogy amikor parancsot kaptak a Darányról Barcsra történő előrenyomulásra, nagy részük beteget jelentett vagy megfutamodott, ugyanis nem tudták, hogy az előrenyomulás célja csupán egy tábori misén való részvétel volt. A megyei nemzetőrség szervezésétől elkülönülve zajlott a honvédtoborzás, májusban a megye önkéntesei a Pécsen felállított 8. honvédszázalójba vonultak be.³¹

Jellaëia támadásának hírére a megyei tisztviselők szétfutottak, egyedül Sárközy Albert főispán, teljhatalmú kormánybiztos próbálkozott az ellenállás szervezésével. Összegyűjtötte a népfelkelőket, és 12 faágyúval a horvátok ellen vonult.³² Barcs mellett azonban, miután az ágyúk szétrepedtek, a nemzetőrök és a népfelkelők futásnak eredtek. Így a horvátok szeptember 22-én ellenállás nélkül foglalhatták el Kaposvárt.³³ Az árvonuló horvátok hátában komoly gerilla tevékenység bontakozott ki, az utánpótlási vonalak zaklatása során kb. 1000 főt sikerült a nemzetőrségnek foglyul ejteni.³⁴

A vármegye az 1848. június 17-i bizottmányi ülésén 6 törvényszékre választottak igazságszolgáltatási tisztviselőket.³⁵ A 36 igazságszolgáltatási hivatalnok a Büntető Törvényszéken Sárközy Albert, a Polgári- és Csődtörvényszéken és a Csurgói Törvényszéken Mérey József, a Számvevőszéken Kacskovits Ágoston, a Kaposvári Rögönitélő Törvényszéken Kacskovits Mihály, a Csurgói Rögönitélő Törvényszéken pedig Xantus Ignác irányításával végezte munkáját. A megye egyetlen ismert alkotmányos igazságszolgáltatási tisztikara 1849 után gyakorlatilag eltűnt a megyei életből, az 50-es évek igazságszolgáltatása nem alkalmazta őket (Czindery és Noszlopy alatt 7-7 fő, 1849-1854-ben 5, 1860-61-ben 1, 1861 és 1867 között 1, 1867 után 5 fő szolgált.)

Az 1846-os közigazgatási tisztikar a szabadságharc időszakában jelentős átalakuláson ment keresztül. Az 1848. november 2-án tartott bizottmányi ülésén megjelent tisztviselők névsorából lehet rekonstruálni a megye vezetésében bekövetkezett változásokat.³⁶ Az 1846-osok közül 21 fő hiányzott, az 5 katonai biztosi és a 3 adószedői állás kivételével azonban az összes státus betöltött volt (ennek ellenére az igazságszolgáltatási funkciók leválasztása miatt a tisztikar összetétszáma 35 főre csökkent), tehát a fennmaradó 13 fő – Stephanits Richárd és Svasits István főszolgabíró, Dezső Ignác szolgabíró és Borka Antal aljegyző mellett 9 esküdt – távozott a vezetésből. Közülük 5 fő 1848 utáni szolgálatáról nem szerepelnek adatok, az osztrák megszállás alatt 5 fő, a Noszlopy-féle vezetés ideje alatt 2, 1849 és 1854 között 3, 1854 és 1860 között 2, 1860-61-ben 4, a provizóriumban 1, a kiegyezés után pedig 3 fő szolgált. Az alkotmányos és az önkényuralmi időszakokban azonban más és más személyek szerepeltek. 1848 novemberében 8 új ember szerepelt a megyében. Csorba József és Hamrák József orvosok

életrajzi adataik bizonyossága szerint már évek óta betöltötték állásukat. Mellettük Hochreiter Ambrus másodalispáni, Svastits Zoltán főszolgabírói, Roboz Pál szolgabírói, Török Miklós és Vörös László mérnöki, Somogyi János pedig várnagyi állást töltött be.

A közigazgatási tisztikarból a császári csapatok bevonulása után 20 fő (57,1 %) maradt hivatalban. Noszlopy Gáspár 8 főt (23 %) neveztetett ki, a Bach-korszak első négy évében 14 fő (40 %) szolgált, a definitívumban nyolcan (23 %), 1860-61-ben tízen (28 %), a Schmerling-provizóriumban heten (20 %), a kiegyezés után pedig négyen (11 %) szerepeltek. Az alkotmányos és önkényuralmi időszakokban szolgáltak között azonban minimális az átfedés.

Somogy a császári megszállás alatt

A Magyarország elleni támadás során Nugent tábornaszernagy Johann Burits vezérőrnagyot rendelte ki Somogy megszállására. Burits erről 1849. január 15-én Kaposváron kelt levelében értesítette a vármegyét. Windisch-Grätz Czindery László volt főispánt nevezte ki Somogy vármegye császári biztosának. Czindery január 23-án érkezett meg Kaposvárra. Február 1-én alakította meg a 70 főből álló új tisztikart. "15 fő (21 %) ekkor szerepelt először a vármegye vezetésében." A vezetők között csupán egy új ember volt – Bogyai Péter helyettes másodalispán – a középvezetők soraiban 10 fő (25 %) a beosztottaknál pedig 4 fő (27 %) található. A Czindery-féle tisztikar derekhadát az 1848-ban is szerepet vállaltak adták, a vezetők 86 (13 fő), a középvezetők 72,5 (29 fő) és a beosztottak 73 %-a (11 fő) került ki közülük. Tallián János elsőalispánt 1846-ban ugyan főügyésznek választották, de a szabadságharc alatti aktív szerepvállalásáról nem tudunk. Tallián Emánuel pedig az 1846-ban elvesztett esküdti állása helyett kapott adószedő; beosztást. A megye osztrák megszállása tehát nem hozott döntő átalakulást az irányításban, a megyebizottmány támogatásától megfosztott tisztikar jelentős része – kiegészülve a megyei bizottmányok egyes tagjaival – tovább folytatta munkáját.

A Czindery-féle tisztikarból a Noszlopy-féle időszakban 7 fő (10 %), 1849 és 1854 között 31 fő (42,3 %), 1854 és 1860 között 12 fő (17,1 %), 1860-61-ben 8 fő (11,4 %), az abszolutizmus időszakában 2 fő szolgált, a Schmerlingi időszakban és a kiegyezés után 5-5 fő (7 %) vállalt hivatali szolgálatot. Feltűnik, hogy a császári csapatok kiűzése után gyakorlatilag eltávolítják a megye éléről a továbbszolgáló tisztviselőket. A tisztikar részvétele ezután időarányosan csökken, de a különböző korszakok között minimális az átfedés. A Noszlopy alatt szolgált 7 főből 1 1860-61-ben, 1 1849 és 1854 között dolgozott, a fennmaradó 5 főről nincsen több adatunk.

A császári biztos nagy lendülettel látott hozzá az ideiglenes közigazgatás megszervezéséhez. Március közepén önálló közlönyt jelentetett meg „Somogy megyei Hivatalos Tudósítások” címmel. Megyéje érdekében többször közbenjárt

Windisch-Grätz hercegnél, a kötelező fegyverbeszolgáltatást ugyan nem sikerült eltöröltetnie, de a megyére kivetett 1 560 újonc sorozását nyugalmasabb időre halaszthatta. Czindery a forradalom utáni időkre önálló rendezési tervet dolgozott ki, amely Windisch-Grätz érdeklődését is felkeltette.¹²

Noszlopy Gáspár kormánybiztossága

Eközben, március 18-án Noszlopy Gáspárt, a Debrecenbe menekült somogyi szolgabíró Kossuth Somogy kormánybiztosává nevezte ki. A hadihelyzet alakulása miatt Noszlopy április közepéig nem is gondolhatott arra, hogy megyéjébe visszatérjen, ezért a megfelelő időpontig Perczel Mór délvidéki seregében tartózkodott.¹³ Április 19-én Bajánál 36 önkéntes élén érkezett a Dunán, és elindult a megszállt Somogy felé. Április 24-én az önkéntesek szétszéledtek a somogyi falvakba, és megkezdték a felkelés szervezését. Noszlopy közeledésének hírére a megye tisztviselői 25-én, a császári katonaság pedig 29-én elhagyta Kaposvárt, ahova a népfelkelők május 1-én vonultak be.¹⁴ A május 7-i népgyűlés felruházta a kormánybiztost az új tisztikar kinevezésének jogával. Noszlopy megkezdte ennek szervezését. A megyebizottmány 1849. május 14-én tartott első ülésén jóváhagyta azt.¹⁵ A történeti irodalomban élő kép szerint az új tisztikarban Noszlopy barátai és rokonai vitték a fő szerepet.¹⁶

Noszlopy Gáspár teljesen átalakította a megye vezetését. A Czindery-féle tisztikarból csupán 7 fő (8 %), 3 felső- és 4 középvezető kapott bizalmat. Az általa kinevezett 90 tisztviselő közül 49 fő (54 %) még nem viselt ezelőtt vármegyei hivatalt, 34 fő (37,7 %) pedig az 1848-as tisztikar osztrák megszállás alatt visszahúzódó tisztviselőiből került ki. Az új tisztviselők között 5 felső- (35,7 %), 28 középvezetőt (52,8), valamint 16 beosztottat (69,5) találunk. A hivatali múlttal rendelkezők soraiból 6 felső- (42,8 %) és 21 középvezetőt (39,6%), valamint 7 beosztott (30,5) került ki. Noszlopy tehát jelentős részben új, a megyei hagyományoktól elszakadó tisztikart nevezett ki, a régi emberek azonban a vezető tisztiségeken belül megőrizték meghatározó pozícióikat.

Az 1849 májusi tisztikarból 61 fő (67,7 %) többet nem viselt hivatalt, 6 fő (6,6 %) a Bach-korszaknak a provizorikus, 4 pedig (4,4 %) a definitív szakaszában szerepelt, 1860-61-ben 18 fő (20 %), a schmerlingi időszakban 7 fő (7,7 %), a kiegyezés után pedig 15 fő (16,6 %) vállalt szolgálatot. A Noszlopy-féle tisztviselőkre tehát jellemző, hogy az alkotmányos időszakokban jelentősen felülrerepresentáltak magukat az önkényuralmi időszakokhoz képest.

Május és június folyamán a megye számára a legfontosabb feladatot az újoncozás megszervezése jelentette. Még az előző évben kiállítottak 2 000 állandó önkéntes nemzetőrt, 3537 honvédet és 1 800 gerillát, ehhez jött 1849-ben a 127. honvédszászlóalj alakított védősereg, melynek létszáma június 26-án 996 honvéd, 134 vadász, 135 huszár és 55 tüzér volt.

Nugent június 12-én indította meg újabb támadását. A három irányból támadó osztrák sereg Iharosberénynél egyesült, létszáma 10 435 fő volt. Noszlopy június 22-én népfelkelést hirdetett, gyülekezőül a Jut község melletti erdőt jelölte meg. A fegyvertelen és fégyelmezetlen népfelkelést azonban kénytelen volt feloszlalni és a 127. honvédszászlóalj katonáival elhagyta a megyét." A zászlóalj hosszú vándorlás után augusztus 21-én a komáromi erdőbe érkezett meg, Noszlopy pedig illegálisba vonult."

Somogy vármegye a Bach-korszakban

A szabadságharc leverése után a Soproni Katonai Kerület parancsnokságnak alárendelt, Pécsi Polgári Kerületbe tartozó megye élén rövid ideig Németh Péter, majd 1849 augusztusától Tallián János volt főügyész és alispán állt." Tallián azonban csak azután foglalta el a hivatalát, hogy Németh a visszautasítás esetére a felakasztatását helyezte kilátásba. Auguszt Antal – a Pécsi Polgári Kerület 1849. október 29-én kinevezett főbiztosa – 1850. február 17-én hagyta jóvá a tisztikar felterjesztett névsorát, és a megyét az eddigi hat helyett hét járásra – kaposvári, igali, karádi, marcali, szigetvári, nagyatádi, csurgói – osztotta." 1850 decemberében Talliánt a Soproni Törvényszékre nevezték ki, helyére Hochreiter Ambrus, a Noszlopy által hazaárulónak nyilvánított főszolgabíró, Czindery másodalispánja lépett." „Az önkényuralom benne szorgos, kötelességtudó hivatalnokot nyert, aki, ha az egykorú forrásoknak hihetünk, mindamellett, hogy az önkény szolgálataiba szegődött, általános tisztületnek örvendett.”¹⁴ 1852. június 28-29-én Ferenc József Kaposváron tartózkodott, a császárlátogatást Berger József visszaemlékezése szerint a megyei nemesség visszahúzódása és a bámészködő sokaság némasága övezte."¹⁵

Az esküokmányok szerint a megye 1851-ben szolgálatot teljesítő tisztikara 25 főt tett ki. A hivatalnokok között 2 fő kivételével nem találunk beosztottakat." A 25 hivatalnok között csupán 5 új embert találunk. Bernáth József karádi főszolgabíró mellett 2 középvezető – Papp József orvos és Scossa Sándor szolgabíró – és 2 beosztott tartozik ebbe a kategóriába. A hivatalnoki kar legnagyobb részét az a 17 fő (68 %) adja, akik a szabadságharc időszakában is szolgáltak, közülük 9 részt vett a Czindery-féle, 2 pedig a Noszlopy-féle vezetésben. A megye 9 magas beosztású állásából nyolcat, 14 középvezetői állásából kilencet ők töltenek be. 2 főt nem lehetett besorolni a fenti kategóriákba: Smodics József szolgabíró a reformkorban, Jurkovics József szolgabíró pedig a Czindery-féle időszakban szerepelt.

A források alapján szinte teljes képet alkothatunk a megyei tisztikar képzettségéről, csupán két orvos és egy könyvelő személyi adatai ismeretlenek, de az orvosok esetében ettől el is lehet tekinteni." A megye felsővezetésébe tartozó 9 fő

közül 8 bizonyíthatóan Somogy megyei születésű, 1 fő születési helye ismeretlen. A legöregebb Kacskovits Ágoston számvevőszéki elnök (56 éves), a legfiatalabb pedig Bernáth András (32 éves), az átlagéletkoruk 41,9 év volt. Mindnyájan értettek németül és latinul, négyen emellett horvátul is beszéltek. Három fő jogi, öt jogi és filozófiai, egy orvosi végzettséggel rendelkezett. A 14 középvezető közül kettőnek ismeretlenek az adatai. Öt fő somogyi, egy pécsi, egy nógrádi és egy Pest megyei születésű, hémek a születési helye ismeretlen. A legidősebb Jurkovits József (64 éves) szigetvári szolgabíró, a legfiatalabb Svastits József (26 éves) igali szolgabíró, az átlagéletkoruk 40 év. Tizenegy fő németül és latinul, egy németül, latinul és horvátul, egy pedig latinul beszélt. Hat jogi, egy filozófiai, egy jogi és filozófiai, hat pedig orvosi végzettséggel rendelkezett. A megye egyetlen ismert életrajzú *alacsony beosztású* hivatalnok, Kapler András 1809-ben Vácon született, németül és franciául beszélt, filozófiai végzettséggel rendelkezett. 24 megyei tisztviselőről állapítható meg, hogy felsőfokú végzettséggel rendelkezett és több nyelven beszélt. A 22 ismert személyi katon szerint 15 hivatalnok (68,2 %) somogyi származású, 16 fő (73 %) pedig 1848-49-ben is viselt hivalt.

Az 1851-es tisztikar tagjai közül a Bach-korszak második szakaszában 13 fő (52 %), 1860-61-ben 2 fő (8 %), a provizóriumban 8 fő (32 %), a kiegyezés után 6 fő (24 %) szolgált.

Az 1853-as átszervezés Somogyot a Soproni Helytartósági Osztályba sorolta be. Az új elvek alapján szervezett közigazgatási rendszer szintén hét járásból tevődött össze. A polinikai szolgabírói hivatal központja Kaposváron volt, 52 helység, 61 pusztta tartozott hozzá, vegyes szolgabírói hivatalok Igalon (43 község, 47 pusztta), Iharosberényben (39 község, 60 pusztta), Karádon (39 község 37 pusztta), Marcaliban (45 község 32 pusztta), Nagyatádon (38 község 47 pusztta) és Szigetváron (62 község 61 pusztta) voltak.¹⁴ Hochreiter 1854 áprilisában vált meg állásától és foglalta el a megyei törvényszék vezetői tisztét, utóda Szalay Nikodém cs. kir. tanácsos, Szerém megye hajdani főjegyzője lett.¹⁵ 1859 elején Szalay Baranya megye élére helyezték, az új megyefőnök Radó Dániel lett, aki azelőtt Veszprém megyében töltött be szolgabírói hivalt.¹⁶

1853-ra, a Bach-féle „provizórium” utolsó évére a közigazgatási tisztikar létszáma az 1851-es 25 főről 31 főre emelkedett.¹⁷ Az 1851-ben szolgálatban állók közül 14 fő nem szerepel a kimutatásban, mivel 1853-ban hiányoznak az orvosok, ennek a kategóriának a további szolgálata valószínűsíthető. 5 fő – Kacskovits Ágoston titkár, Jurkovits József, Kniznich István és Smodics József szolgabírók, valamint Kapler András iktató – végleg elhagyta a megyét, Hochreiter Ambrus megyefőnök a megyei törvényszék vezetését vette át, Svastits József szolgabíró pedig 1860-ban vállalt újra hivalt. 20 fő 1853-ban jelent meg, közülük 16 fő számított új embernek a megyében (1 középvezető és 15 beosztott). Krisanits István szolgabíró, Matusits József levéltáros, Schiller Ince lajstromozó megyei alkotmányos múlttal rendelkeztek, Szalay Nikodém megyefőnök pedig 1848 augusztusá-

ig töltött be különböző munkaköröket Szerém megyében. Az alkotmányos időszakban is szerepelt hivatalnokok száma az 1851-es 17-ről (68 %) 12 főre (38,7 %) csökkent. Ez azonban mennyiségi változást jelentett csupán, hiszen a vezeté- sen belül megőrizték irányító pozícióikat, és a *beosztottak* számának feldúsulása miatt csökkent radikálisan relatív számuk. (1851: *vezetők* 77,7, a *középvezetők* 71,4 %-a, 1853-54-ben: *vezetők* 80, a *középvezetők* 60, a *beosztottak* 6,25 %-a.)

A 10 *vezető* közül 7 fő volt megyei származású, 1 fő Baranyában, a megyefő- nők pedig Szerémben születtek. 9 fő személyi katonjai ismertek, valamennyien jogi végzettséggel rendelkeztek, magyarul, latinul és németül beszéltek, emellett hárman a horvát nyelvet is ismerték. A legidősebb Kovács Pál 52 éves I. osztályú biztos, a legfiatalabb Csorba Ede főszolgabíró (33 év) volt, az átlagéletkoruk 41,6 év. Az 5 *középvezető* közül 3 fő somogyi volt, Scossa Sándor pedig Bicskén szü- letett. (Horváth János számvizsgálóról nincsenek adataink.) A legidősebb az 52 éves Krisanits István, a legfiatalabb a 31 éves Scossa Sándor szolgabírók voltak, az átlagéletkor 41 év volt. 3 fő jogi, 1 pedig filozófiai végzettséggel rendelkezett. Latinul és (egy fő kivételével) németül beszéltek, emellett Hochreiter Bertalan szolgabíró horvátul is értett. A 16 *alacsony beosztású* hivatalnok közül csupán 6 főről vannak részletesebb adataink. 3 fő somogyi, 1 tolnai, 1 pedig Sopron me- gyei volt, Franz Karl Theodorovits pedig Stájerországból érkezett. A legfiatalabb a 23 éves díjnok, Homoky Sándor, a legöregebb a 60 éves Weis Sándor volt, az átlagéletkor 33,8 év. 1 fő jogi, 3 fő filozófiai, 2 pedig gimnáziumi tanulmányo- kat folytatott. Az ismert nyelvtudásuk valamennyien beszéltek németül és lati- nul, Theodorovits pedig a német, „szláv” és olasz nyelvek mellett a magyart is is- merte.

A közigazgatási tisztikar 45,1 %-ának (14 fő) későbbi szolgálatáról nincsenek információink, 45,1 % (14 fő) a definitívumban, 3 % (1 fő) az 1860-61-es alkot- mányos időszakban, 38,7 % (12 fő) a provizóriumban, 13 % (4 fő) a kiegyezés után szerepelt. Az 1853-as tisztikar a későbbi átalakulások után tehát az önkény- uralmi korszakokban felülreprezentáltan szolgált. Az ismert születési helyű tiszt- viselők 72 %-a megyei volt.

A Müller-féle naptárból Somogy megye estében is először kaphatunk teljes képet az igazságszolgáltatási tisztikarról.¹⁰ 1853-54-ben Somogy megye igazsá- gszolgáltatási tisztikara 42 főt tett ki, közöttük 19 új embert (45,2 %) találunk, részarányuk a *beosztott* hivatalnokok között volt a legmagasabb (72 %, 18 fő kö- zül 13), a *középvezetők* 29 (17 fő közül 5) és a *vezetők* 14 %-át (7 fő közül 1) ad- ták. A hivatalnoki karnak 47,6 %-a szerepelt alkotmányos időszakban, 17 fő (40,5 %, a *vezetők* 57,1, a *középvezetők* 56,25, a *beosztottak* 24 %-a) a szabad- ságharc alatt is szolgált.

A 7 *vezető* közül ötről vannak részletesebb adataink. 3 fő volt megyei származású, ketten pedig Tolna megyéből érkeztek. A legidősebb Thassy Kálmán, a me- gyei törvényszék elnöke (57 év), a legfiatalabb pedig Kelemen Lajos járásbíró volt

(29 év), az átlagéletkoruk 42 év. 4 fő diplomás ügyvéd volt, 1 pedig jogi tanulmányokat folytatott, a 3 ismert nyelvtudású hivatalnok németül és latinul beszélt. A 17 *középpvezető* közül 13 fő Somogyból származott, 1 Nyitra megyében, 1 pedig Budán született. A legidősebb az 53 éves Bakó Farkas segéd-járásbíró, a legfiatalabbak a 29 éves Kaeskovits Mihály ülnök volt, az átlagéletkor 35,2 év volt. Hat főnek ismert a végzettsége, négyen ügyvédek voltak, ketten jogi tanulmányokat folytattak, 8 fő németül és latinul beszélt, emellett 1 fő horvátul, 1 pedig franciául értett. A 18 *alacsony beosztású* hivatalnok közül kilencről vannak bővebb ismereteink. 5 fő a megyében született, 1-1 pedig Baranyából, Zalából és Vasból származott. A legfiatalabb a 19 éves írrok, Szalay György, a legöregebb az 51 éves Király Antal írrok, az átlagéletkor pedig 35,1 év volt. A 4 ismert végzettségű hivatalnok közül 2 fő jogi, 1 fő politikai tanulmányokat végzett, 1 pedig ügyvéd volt. A németül és latinul hárman beszéltek, egy fő emellett horvátul is értett, 1 fő németül, franciául és horvátul, 1 pedig németül, olaszul és latinul beszélt.

Az igazságszolgáltatási tisztikar tehát jelentős alkotmányos múlttal rendelkezett és alapvetően megyei maradt, hiszen innen származott az ismert születési helyű hivatalnokok 75 %-a. Az igazságszolgáltatási tisztikar 47,6 %-ának (20 fő) későbbi szolgálatáról nincsenek információink, 50 % (21 fő) a definitívumban, 7 % (3 fő) az 1860-61-es alkotmányos időszakban, 21,4 % (9 fő) a provizóriumban, 9,5 % (4 fő) a kiegyezés után szerepelt. A tisztikar tehát alapvetően az önkényuralmi korszakokban szolgált.

A Somogyi megyehatóságon 1856-ban 63 fő teljesített szolgálatot. Az 1853-54-es tisztikarból 22 fő nem szerepelt a közigazgatási kimutatásban, 3 *vezető* – Molnár Zsigmond főszolgabíró, Pohl Gusztáv számvevő, Stephanits Richárd főszolgabíró – többet nem szolgált, 4 *vezető* más feladatkört kapott, 3 *középpvezető* – Berzsényi Móric és Krisanits István szolgabírók valamint Horváth János számvizsgáló – és 12 *beosztott* (valamennyi a provizóriumban kezdte szolgálatát) hagyta el a megyét. 8 fő az 1853-54-es igazságszolgáltatási tisztikarból került át a közigazgatáshoz. A szolgálatba lépett 49 új ember közül harminckilencről vannak 1856 előtti adatok. Az új emberek közül került ki 7 *vezető* – alkotmányos múlttal 5 rendelkezett –, 14 *középpvezető* – alkotmányos múlttal 6 rendelkezett – és 28 *beosztott*, alkotmányos múlttal 6 rendelkezett. A teljes hivatalnoki kar 38 %-a, 25 fő szolgált alkotmányos időszakban, a megye 10 *vezető* hivatalnoka közül 8 (80 %), a 15 *középpvezetője* közül 6 (40 %), a 38 *beosztottja* közül 11 (29 %) közülük került ki.

A megye *vezetését* adó 10 fő közül kilencnek ismert a személyi kartonja.⁸¹ 2 fő volt somogyi, 4 Baranyából, a megyefőnök pedig Szerémből érkezett. Anton Hoflacher I. osztályú biztos és Ferdinand Wehle megyei főorvos az örökös tartományokból származtak. A legidősebb Raáb István főszolgabíró (55 év), a legfiatalabb Hoflacher (29 év) volt, az átlagéletkor 42,3 év. Öten diplomás ügyvédek

voltak, 3 jogi és filozófiai, 1 pedig orvosi tanulmányokat folytatott. 6 fő németül és latinul beszélt, közülük hárman horvátul is értettek, Raáb István németül, latinul, szerbül, horvátul és franciául, Hoflacher németül, magyarul, latinul és olaszul, Wehle pedig németül, magyarul, latinul, „szlávul” és franciául tudott. A 15 középpvezető közül tizennégynek ismert az életrajzi adatainak egy része. 2 fő megyéből, 10 más magyar területről – Zalából 2 fő, Baranyából 1, Veszprémből 1, Tolnából 2, Pest, Nyitra, Arad és Nógrád megyékből 1-1 fő –, Karl Franz Theodorovits titkár pedig Stájerországból származott. A legidősebb Parzkó György kerületi orvos (53 év), a legfiatalabb Izsó Lajos szolgabíró (29 év), az átlagéletkor 39,6 év volt. A 13 magyar németül és latinul, Theodorovits pedig németül, „szlávul”, olaszul beszélt. 4 fő ügyvéd, 5 pedig orvos, 2 fő jogi, 1 pedig filozófiai végzettségű volt. A 38 beosztott hivatalnok közül harminchatról vannak részletesebb adatok. 11 fő a megyéből, 18 más magyar területekről – Baranyából öten, Sopron megyéből hárman, Vas, Veszprém, Tolna és Pest megyékből ketten-ketten, Szerém és Zala megyéből pedig 1-1 fő érkezett –, Johann Rusitzka tollnok Olmützből, Jacob Rapp és Leó Strinovich fogalmazók Stájerországból származtak. A legöregebb Weis Samu, a 63 éves fogalmazó, a legfiatalabb Szinkovich Pál fogalmazó (19 év) volt, az átlagéletkor pedig 34,5 év. Németül és latinul 20 fő beszélt (közülük öten horvátul is értettek), németül hárman, németül és olaszul ketten értettek. Az idegenek közül Rapp németül, „szlávul” és olaszul, Rusitzka németül, magyarul, latinul és „szlávul”, Strinovich pedig németül és magyarul beszélt. A tisztikar legtöbb nyelvet beszélő tagja Frank József-fogalmazó volt, aki a német, a latin, a francia, az olasz és a horvát nyelvet ismerte. Hatan diplomás ügyvédek voltak, 4 fő politikai és jogi, 7 filozófiai, 2 jogi, 1 politikai, 4 gimnáziumi és 2 katonai tanulmányokat folytatott.

A tisztikar tehát 1856-ban is rendelkezett a szükséges képesítéssel és nyelvtudással. A megyeiek aránya az 1853-as állapothoz képest azonban jelentősen lecsökkent: 1853-ban 13 fő, az ismert származásúak 72 %-a (a vezetők 77, a középpvezetők 75, a beosztottak 60 %-a), 1856-ban 15 fő, 27,8 %-a (a vezetők 22, a középpvezetők 15,4, a beosztottak 34,4 %-a.) származott a megyéből. Ez az aránycsökkenés nem az elbocsátások, hanem a tisztikar számának emelkedése miatt következett be, bár az idegen hivatalnokok aránya 3 %-ról 9-re emelkedett, alapvetően magyarországi származásúakkal töltötték be az új állásokat. A szabadságharcos múltúak aránya is csökkent 35,5 %-ról 28,8 %-ra. Az 1856-os tisztikar 6 %-a – 4 fő – az 1860-61-es tisztikarban, 36,4 %-a – 24 fő – a Schmerling-provizóriumban, 18 %-a – 12 fő – a kiegyezés utáni tisztikarban is részt vett.

1856-ban 28 fő szolgált a megye igazságszolgáltatási fórumain. Az 1853-as igazságszolgáltatási tisztikar tagjai közül csupán négy fő szolgált ekkor. 15 főről, 10 középpvezetőről és 5 beosztottról nincsenek részletes adataink, de a fennmaradó 13 főre elvégezhetjük az elemzést. A két vezető beosztású hivatalnok életrajza ismert: Hochreiter Ambrus, a törvényszék elnöke 1797-ben született

Légrádon, filozófiai és jogi tanulmányokat folytatott, német, latin és horvát nyelven értett, 1825 óta szolgálta a megyét. Portyondy Ferenc államügyész 1800-ban született Sopron vármegyében, jogi tanulmányokat folytatott, német és latin nyelvtudással rendelkezett. 1850 előtti szerepéről nem tudunk, ekkortól a Győri Megyei Törvényszék ülnökei között találjuk, Kaposvárra 1854-ben érkezett. A 16 középvezető közül 6 főről vannak adataink: ketten a megyéből, négyen pedig egyéb magyar területekről (2 fő Baranyából, 1-1 pedig Zalából és Sopronból) származtak. A legidősebb a 35 éves Moravcsik Lajos, a legfiatalabbak a 27 éves Piringer János és Vilecz Antal voltak, az átlagéletkor 29,8 év. 4 fő végzettsége ismert: 1 bírói vizsgával, 1 ügyvédi diplomával rendelkezett, 1 filozófiai és jogi, 1 pedig államtudományi tanulmányokat folytatott. Németül mind az öt ismert nyelvtudású személy értett, hárman emellett latinul, egy fő pedig franciául és horvátul beszélt. A 10 beosztott közül ötnék ismertek részlegesen az életrajzi adatai: négyen a megyében, 1 fő pedig Baranyában született, a legidősebb Matusits József (48 év), a legfiatalabb Szalay György (22 év) volt, az átlagéletkor 36 év. Egyetlen beosztott hivatalnoknak sem ismert a végzettsége, de azt tudjuk, hogy németül beszéltek, négyen emellett latinul, egy fő pedig még horvátul értett.

Adatok hiányában az 1853-as tisztikarral nem lehet összevetni az 1856-os tisztikart, az azonban megállapítható, hogy teljesen új igazgatási garnitúra vezet- te a megyét, amely az adatok tükrében magyar származású, felsőfokon végzett hivatalnokokból állt. 1860 után az alkotmányos időszakokban minimális a tovább- szolgálás (1860-61-ben és a kiegyezés után 2-2 fő, 7 %), a provizórium alatt azonban jelentős számmal fordulnak elő az 1856-os tiszviselők (12 fő, 43 %).

A somogyi megyehatóságon 1859-ben 66 fő teljesített szolgálatot.⁴⁴ 1856-hoz képest jelentős eltérés nem alakult ki, ezért a részletes elemzéstől el lehet tekinteni. A személycserék nem alakították át a tisztikar képzettségi mutatóit, de a származási hely tekintetében átalakulások következtek be. 1856-ban 15 fő, az ismert születési helyűek 27,8 %-a (a vezetők 22, a középvezetők 15,4, a beosztottak 34,4 %-a) származott a megyéből, az abszolút szám 1859-re 14 főre csökkent, de ezt nem követte a relatív szám változása (28 % maradt), mivel a tisztikaron belül szintén csökkent az ismert születési helyűek száma. Az idegen hivatalnokok száma 6 főről hétre, 9 %-ról 14-re emelkedett. A magyarországi – de nem megyei – származásúak tehát 33 főről 29 főre, 61 %-ról 58 %-ra csökkentek. A szabadságharcos múltúak aránya is csökkent 28,8 %-ról 23 %-ra. Az 1859-es tisztikar 7,7 %-a – 5 fő – az 1860-61-es tisztikarban, 39,4 %-a – 26 fő – a Schmerling-provizóriumban, 16,6 %-a – 11 fő – a kiegyezés utáni tisztikarban is részt vett.

Az igazságszolgáltatási tisztikaron belül is minimális változások mentek végbe, ezek még a származási adatokat sem módosították, hiszen alapjában véve ismeretlen életrajzú hivatalnokok cseréltek helyet szintén ismeretlen életrajzúakkal. A tisztikar létszáma eközben 2 fővel megnövekedve harmincra emelkedett.⁴⁵

Somogy vármegye tisztikarának elemzése után elmondható, hogy a Bach-korszakban a tisztikar döntő mértékben magyar maradt. Az ismert személyi kartonnal rendelkezők között a megyei születésű hivatalnokok száma azonban 1851 és 1859 között folyamatosan csökkent. A megyei múlttal rendelkezők a közép és alacsonyabb beosztásokban a Bach-korszak második felére átadták helyüket az új embereknek, de a felsővezetésben 1859-ig őrizték számbeli túlsúlyukat. Az új hivatalnokok döntő többségét a frissen diplomázott szakértelmiségi fiatalok adták. A vármegye tisztikarát a magasán kvalifikált, több nyelven beszélő, kiváltságait veszített magyar nemesség adta.

A tisztikar elemzése után tanulságos idézni a kortárs Bergel József kaposvári orvos szavait, aki a reformkor harmincas éveitől a század hetvenes éveig terjedő időszakot Kaposvár és a megye számára különösen fontosnak ítélte, hiszen ekkor vett első igazi lendületet a helyi ipar és kereskedelem fejlődése.

„A hivatalnokok közül, kiket természetesen nem a nép választott s így nem is igen kedvelt – volt egy főnökük – ezáltal Tallián János – akinek állása szintén nem volt a legkellemesebb, amennyiben valami nagy rokonszenűnek egyáltalán nem igen örvendhetett. Kevéssel utóbb 1850-ben úgy a kormány, mint a közönség érdekében az eddigi magánintézet helyett szabályszerű királyi posta állítatott fel, melyhez a most is élő Hönig József postamester nevezetett ki. Egyszermind az imént kinevezett Tallián János helyébe főnökül az általánosan tisztelt Hochreiter Ambrus nevezetett ki s Schröder József választatott meg polgármesternek...

A magyar déli vaspálya megnyitásával 1860. április havában Kaposvárra nézve is új aera kezdődött. Eddig az innen Pestre való utazás kocsin 2-3 napot, Bécsbe pedig még többet vett igénybe, most pedig az egész utazás alig kerül többre, mint 18 órába. Mérhetetlen előny volt ez a kereskedő világra nézve, melynél a >>Time is money<< kétségbevonhatatlan igazság. Az itteni gabonakereskedés nem szorítkozott többé – mint eddig – Kamizsára s nem volt annak szeszélyeihez kötve: kereskedőink a külfölddel közvetlen összeköttetésbe léptek. Éppen így minden üzlet sokkal gyorsabban elláthatta magát s a vevők kívánalmait pontosabban teljesíthették. Magától értetődik, hogy ezáltal az itteni kereskedés sokkal magasabb lendületet nyert egyszerre.”

Az 1859-1860-as kulturális színbe öltöztetett nemzeti demonstrációk közé tartozott a niklai Berzsenyi emlékmű 1860. június 14-i felállítása, amelyre 1200 fogat vonult fel, és megjelentek a „különbféle vallásfelekezeti papság, az Akadémia, a Kisfaludy Társaság, a magyar és német irodalom képviselői, országos intézetek, iskolák, céhek küldöttségei, ügyvédi, orvosi, mérnöki, gazdasági, stb., a nép oly tömegesen, mintha naptárának törös betűiből hirdetett ünnepén egyházaiba”.¹⁴ Somogy megye közbiztonsága 1861-re egyre bizonytalanabbá vált, a megyefőnök 1860. augusztus 31-i jelentése szerint a megyében a betyárok elszaporodtak, a lakosság pedig összejártszik velük, és félrevezeti a hatóságot.¹⁵

Somogy vármegye és tisztikara 1860-61-ben

Vay Miklós kancellár Somsich Miklóst nevezte ki Somogy megye főispánjának, ő ezt az állást indoklás nélkül visszautasította, és 1860. november 26-án lemondott. Ezért ugyanezen a napon Jankovich László, Verőce megye 1848-as főispánja kapta a megbízatást.⁷⁰

A főispán december 3-án felhívást intézett az 1848-ban megválasztott bizottmány 295 tagjához, hogy 1860. december 19-én reggel 9 órakor jelenjenek meg a megye székhelyén, hogy ott egy előzetes, „ős” értekezletet tartsanak, ahol a megye kezébe veheti a közigazgatás törvényes irányítását.⁷¹ A december 19-i ösgyűlésen a megjelent bizottmányi tagok „hatósági hatalmuk teljes épségében fennállónak tartva” kijelentették, hogy nem érzik magukat elég erősek a megyei ügyek vitelére, „ennél fogva hatóságukat a megye közösségének visszaadják”. Szükségessé tartották a megyei közgyűlés azonnali megtartását a bizottmány, a tiszttakar újraválasztását, hogy ez minél hamarabb bekövetkezhesen az összes jelenlévőt ideiglenes bizottmányi tagnak nyilvánították. A tiszttakar megválasztásáig Botka Antalt ügyésznek, Bán Gáspárt szolgabírónak és Barsmegyei Jánost esküdtnak kiáltották ki. A másnapi választógyűlésre meghívták a „megye előkelőinek és értelmiségének közbecsülésben álló számos más választottját”, valamint a „megye csaknem minden helységének küldötteit”. A bizottmány kijelentette, hogy a választó közgyűlésre a községeknek az 1848. évi XVI. tc. 2 paragrafusának b) pontja alapján kell képviselőket delegálni.⁷² Másnap, a bizottmány megválasztása után az ösgyűlés kijelentette, hogy a rendkívüli helyzet miatt rendkívüli módon megtartott választás nem precedensértékű, azt többet ebben a formában megismételni nem lehet. A közgyűlésen 282 község képviselője választotta meg a 883 tagú megyei bizottmányt. A területbe 60 község képviselői kerültek be. A megyeszékhelyhez közelebb eső járások, a kaposvári, a szigetvári és a marcali, valamint a polinkailag aktívabb középbirtokosai, a közbirtokos és a volt kisnemesi községek fölülréprezentáltak képviselték magukat. Összességében azonban a bizottmány szélesebb társadalmi bázison nyugodott, mint az 1848-as.⁷³ A tiszttakar megválasztása előtt az 1848-as hivatalnokok ünnepélyesen beadták lemondásukat, ezután a főispán elrendelhetette a tisztújítást. Mérey Józsefet közfelkiáltással választották meg elsőalispánnak, a másodalispán Csépan Antal lett.⁷⁴

Somogy vármegye élére 1860. december 20-án választották meg az új, 76 fős tiszttakart.⁷⁵ A választók gyakorlatilag kiszorították a megye hivatalaiból a nemzeti célok ellen vétőket, csupán három önkényuralmi hivatalnok – Hamulyák Ferenc esküdt, Somsich Imre várnagy, Svasits József főszolgabíró – kapott bizalmat. Alkotmányos múlttal 36 fő rendelkezett. A 24 vezető 79,1 (19 fő), a 28 középvezető 46,4 (13 fő) és a 24 beosztott 16,6 %-a (4 fő) közülük került ki. Az új, először hivatalhoz jutó 39 fő közül került ki a vezetők 20,8 (5 fő), a középvezetők 53,6 (15 fő) és a beosztottak 79,2 %-a (19 fő). Személyi adatlapok hiányában nem áll-

nak rendelkezésünkre végzettségre utaló adatok. A provizóriumban 8 fő (10,5%), a kiegyezés után pedig 31 fő (41%) vett részt a megyei életben, a tisztikar tehát hű maradt a nemzeti célokhoz, teljesítette a passzív ellenállás rá mért feladatait.

Ezen a közgyűlésen fejthette ki a vármegye az Októberi Diploma kibocsátása után kialakult rendszerrel szembeni fenntartásait. Somogyba is eljutott Pest vármegye körlevele, amelyet a megye „*mint az újra föleledő régi alkotmányos szokásunk egyik első jelenségét*” köszöntötte. A vezérfonalnak tekintett állásfoglalás segítségével alakították ki saját álláspontjukat. Somogy ugyan megtagadta Vay Miklós kancellári címét, kifejezve ezzel, hogy állását nem tekintették törvényesnek, de a kancellár személyét, „*Bárá Vay Miklós Ő nagyméltóságát*” az udvar és az ország közötti közvetítőként elfogadta. Az állásfoglalás leszögezte, hogy Somogy az 1848-as törvények alapján szervezte újjá önmagát, és ezt az utat fogja követni az elkövetkezőekben is. A megye azonban megelégedett a sérelmek felméréseivel, melyeket az országgyűlés hiányával okoltak. A megye első intézkedései közé tartozott a megyei pandúrok újbóli felfogadásáról intézkedő rendelet megalkotása. Ezzel a tettel kifejezésre juttatták, hogy az 1849 előtti vármegyét teljes szuverenitásában akarják visszaállítani, és ez kiterjed a közbiztonság felügyeletére is.⁷⁴

A vármegyei élet feltámasztásakor újraalakultak a nemesi vármegyére oly jellemző, az aktuális feladatok lebonyolítására kiküldött választmányok. A főispán a megyei ingóságok árvételére leltározó választmány kiküldését javasolta a bizottmánynak, melyet az létre is hozott, és követelte, hogy az állami adó- és pénzügyi hivatalok hagyják el a megyeháza épületét. Az alispán már 1860. december 22-én megbízást kapott egy állandó gazdasági választmány felállítására. Az 1861. január 16-i uralkodói leirat január 21-én érkezett meg a megyébe, a főispán válaszelevelében azonnal a megye lojalitását hangoztatta. A leirat pedig egy „*külső*” közjogi választmányhoz került megfontolásra, melynek óvatos javaslatát, amely az országgyűlés összehívásáig semmilyen lényeges kérdésben nem tartotta célszerűnek a megye politikai megnyilatkozását, a megye bizottmánya vita nélkül elfogadta. A Somsich Pál által fogalmazott válasz sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy az uralkodó „*nemcsak alkotmányos törvényeinket kétségbe vonta, az ország megyéinek eddigi eljárását kárhóztatva, polgári kötelességeinkkel merőben ellenkező feladatok teljesítését parancsolja, hanem végül ... az alkotmányos élet betiltását, felfüggesztését, felosztását*” helyezte kilátásba. Somogy a „*békés restauráció híveként*” az országgyűlés összehívásáig a normális közállapotok fenntartása mellett munkálkodik, de nem tekinti hazaárulónak az emigránsokat, a törvénytelenül kivett adók behajtását erkölcstelennek tartja, bevárja az országbírói értekezlet határozatait. Kijelentették, hogy az áprilisi törvények érvényességét az országgyűlésen kívül senkinek sem áll jogában kétségbe vonni.⁷⁵

Az országgyűlés összehívását elrendelő leiratot az 1861. március 12-én tartott bizottmányi ülésen hirdették ki. A bizottmány kimondta, hogy az országgyűlés

összehívásának előkészületeit késedelem nélkül megteszi, de eltér a királyi leiratban megjelölt módról, és az 1848-as választási szabályzatot alkalmazza. A képviselőknek feladatuk volt a Pragmatica Sanctio és az 1790. X. tc. által biztosított függetlenség teljes helyreállításáért kiállni és a Birodalmi Tanácsba való képviselőküldést megtagadni.⁷

Képviselőválasztások 1861. március 23-án zajlottak, az 1848-as képviselők közül csak Fekete Lajos tudott mandátumhoz jutni, a többi eltűnt a megye politikai életéből. A tabi kerületben Zichy Antalt, a sziliben Fekete Lajost, a nagyatádiban gróf Somsich Imrét, a marcaliban Kozma Sándort, a szigetváriban Bittó Istvánt, a kaposváriban Somsich Pált, a lengyeltótiban Hunyady Józsefet választották meg követnek.⁸ A csurgói választás országos visszhangot váltott ki, ugyanis Bárány Gusztáv programnyilatkozatában polgári demokratikus reformok bevezetéséért való küzdelmet vállalt. Ellenfeleit, Tallián Edét és Inkey Zsigmondot már az első fordulóban legyőzte, de azok óvása miatt június 9-én másodikat kellett tartani, amiből szintén Bárány került ki győztesen.⁹ Az 1861. április 11-én tartott tiszújításon töltötték be a megyei tisztkarból képviselőnek megválasztottak állásait. Zichy Antal főjegyzőt Gaál Lajos, Bittó István szigetvári járási főszolgabíró, Igmándy Benedek, gróf Somsich Imre babocsai járási főszolgabíró, báró Majthényi István, Kozma Sándor marcali járási főszolgabíró, Gaál Pál, Fekete Lajos igali járási főszolgabíró Svastits József követte tisztségében.¹⁰

A Helytartótanács 1861 tavaszán rendeletet adott közre, amelyben az adófizetés megtagadása miatt az adóbehajtást a megyehatóságok helyett a cs. kir. pénzügyi igazgatás jogkörébe utalta, amely a végrehajtás során akár katonai erő is alkalmazhatott. Májusban Kaposváron és néhány községben katonai erő alkalmazásával kényszerítették a lakosságot az elmaradt adó befizetésére. A megyebizottmány kemény szavakkal ítélte el a törvénytelen erőszakot, amely lehetlenné tette a megye és a kormányzat együttműködését. Jegyzőkönyvbe iktatták, hogy *„a zsmark bécsi kormány eme irtó hadjáratát korántsem pénzsükségletnek fedezettél veszi igénybe, hanem szuronyos solferinói hősei alkalmazásával egyenesen minket erőszakosan oda kényszeríteni akar, hogy ennyi lelketlen zsarolásra feljajdulva forrongást és ellenszegülést idézhetvén elő, constitutionális létünk paródidiáját, e bizottmányt is felfüggeszthesse”*.¹¹

A megye az országgyűlés összehívása után óvatosabban politizált. Az augusztus 1-i bizottmányi ülésen elfogadtak egy határozatot, mely szerint a bizottmány tagjainak felszólalásaikban mindenféle politikai *„tűntetést”* mellőzni kell és *„az erélyesebb felszólalást boldogabb időkre”* kell hagyni, nehogy ezzel okot adjanak a felsőbb hatóságok megtorlására.¹²

A bizottmány és a tisztkar az országgyűlés feloszlataa után azonban következetesen ragaszkodott a törvényes állapot védelméhez, szeptember folyamán egymást követve tették félre a felsőbb kormányzervek beérkezett rendeleteit. Jankovich ezért szeptember 28-ra rendkívüli bizottmányi ülést hívott össze, ahol

arról kellett dönteni, mit tegyenek a felgyülemlett rendeletekkel. Kozma Sándor marcali főszolgabíró javaslatára megtagadták a törvénytelenek tekintett hatóságok intézkedéseinek teljesítését, emellett az érintkezés megszakításáról is határoztak.³⁴

1861. október 27-én érkezett meg Forgách Antal főkancellár levele, melyben azzal a kérdéssel fordult a főispánhoz, hogy nyilatkozzon az ügyben „*vagyon-e reménysége, hogy Somogy vármegye bizottmányát a választott szerencsétlen ösvényről [utalás a szeptember 28-i bizottmányi ülésre, P.] eltérésre bírhatja vagy pedig osztani kívánja-e Somogy bizottmánya azon megyék sorsát, hol a közigazgatás nem kis fölakadással azok fölosztásához kell nyúlni*”. A főispán azonnali válaszában kijelentette, hogy a megye szeptember végi megnyilatkozásai „*jogszerű, lojális reményei meghiúsulásnak és fájdalmas kiábrándulásnak voltak a következményei*”, és hozzáfűzte, hogy „*én a megyém szellemét ismerve nem hiszem, hogy ezen megye ugyanezen békés rezignációval járjon*”.

A november 1-én összeült negyedéves közgyűlés zárt teremben tárgyalta a leiratot, amelynek elutasításáért vagy elfogadásáért a főispán nem merte vállalni a felelősséget, és kérte a bizottmányt, hogy mérsékelt álláspontra helyezkedjen.³⁵ A megyének 1865. október 9-ig ez volt az utolsó közgyűlése. A tisztkar a szeptember 28-i határozat értelmében november 4-én testületileg lemondott, csupán Nagy Lajos levéltárnok maradt hivatalában, mivel őt a vármegye megbízta a megyei pecsét őrzésével. A tisztkar példáját november 6-án a főispán is követte. A tisztkar, hogy a megye anarchiába való süllyedését megakadályozza, december 1-ig meghosszabbította mandátumát. A közrend felügyeletére Csépan Antal másodalispán vezetésével ideiglenes bizottság alakult, melyben jársonként 1-3 tag vett részt.³⁶

A Schmerling-provizórium időszaka

Az 1861. november 5-én kelt, Forgách Antalhoz intézett császári leirathoz csatolt kancellári leirat törvényesnek fogadta el a megye november 1-i bizottmányi ülésén „*a közbiztonság helyreállítása és a marhadőgvész*” ügyében hozott határozatait, a további üléseket, a sürgős közigazgatási teendőket ellátó „*keves számú tagokra szorított választmány*” kivételével, azonban megtiltotta.³⁷

1861. november 10-én Mérey Károlyt nevezték ki Somogy megye új főispánjává. Az ő beiktatásán sajnálatát fejezte ki a megyei tisztviselők „*megfutamodása*” miatt, és kijelentette, hogy „*a tisztviselők a törvényes kormány iránt megtárgult engedelmességének helyre állítására hívatvuk, nem a népszerűség, hanem a jó siker fogja a hívséget és hazafiságot igazolni*”.³⁸ A megye élére, decembebe sikerült új tisztkart szerveznie.³⁹

A főispán a megye kormányzásában a tisztkar mellett igénybe vette a tisztiszék közreműködését is. Mérey már 1862-től kísérletezett a szűk társadalmi

bázisú tisztiszek szélesebb társadalmi alapra helyezését. Az első nyilvános ülést 1862. május 5-én tartották meg, ahol a tisztkar mellett megjelent 2 pap, 4 ügyvéd, 8 kaposvári polgár, 5 községi jegyző, 11 községi jegyző, valamint „*több megyei lakos*”. A főispán beszámolt az új közigazgatási személyzet munkájának első négy hónapjáról, valamint a megyei járási beosztás módosításáról. A megye közigazgatásában ugyanis visszaállították a hét helyett hat járásra alapozott adminisztrációt.”

Az 1863. február 3-i nyilvános tisztiszéki ülésen – melyen az 52 hivatalnok mellett 52 megyei lakos vett részt (11 birtokos, 7 ügyvéd, 2 tanító, 3 mérnök, 1 postamester, 2 lelkész, 4 jegyző és 22 községi bíró) – a főispán röviden értékelte a provizóriumot. Véleménye szerint sem az 1848-as törvények, sem az októberi diploma nem oldották meg a két legfontosabb „*belkérdést*”: a központi kormányzat és a helyi önkormányzatok viszonyát, valamint Magyarország és a Birodalom egyéb tartományai közös ügyeinek a problémáját. A provizórium a fegyverszünet időszakaként fogható fel, melyben a megye szakított a „*felhevült indulatokkal*”, és a kormányzás elveit a „*kérlelhetetlen tényekhez idomította*”. Csak ezután várható, hogy a haza és a megye „*alkotmányos alapjogainak élvezetébe visszalépend*”. A provizórium időszaka „*pünkösdi királyság*”, de ebben a korszakban a megye tisztikara szakított a „*kényelmes anyagi állás mellett vállalt megyei hivatal*” elvével, lejárt a kényelmes alkalmi hivatalnokok kora. Ezt a próbát a tisztkar kiálta, hiszen a tájékoztató szerint az 1862-ben beérkezett 41 529 beadványból csupán 3 565 került át elintézetlenül a következő évre. Az egyetlen aggodalomra okot adó körülményként a „*megye közbátorságnak elégedetlen voltát*” jelölte meg.”

A 1863-ban Somogy vármegye tisztikarát, a tiszteletbeli hivatalnokokat leszámítva, 90 fő alkotta.” A Schmerling-provizórium időszakában 12 fő (13,3 %) szolgált 1860-61-es múlttal, 3 (20 %) a *vezetésben*, 5 (15,6 %) a *középvezetésben*, 4 (9,3 %) pedig a *beosztottak* között szolgált. Az 1863-as hivatalnokok 51,1 %-át (46 fő) az új emberek tették ki, a *vezetők* 20 (3 fő), a *középvezetők* 40,6 (13 fő), a *beosztottak* 69,7 %-a (30 fő) tartozott ebbe a kategóriába. A harmadik csoport a Bach-korszak hivatali állományának a tagjai (35 fő) jelentették. Ők adták a *vezetők* 66 (10 fő, 1860-61-es hivatali múlttal 1 fő rendelkezett), a *középvezetők* 43,7 (14 fő, 1860-61-es hivatali múlttal 1 fő) és a *beosztottak* 25,6 %-át (11 fő, 1860-61-es hivatali múlttal 1 fő). A provizórium irányítása a megyében tehát alapjaiban a Bach-korszak hivatali állományára és az újonnan bevont emberekre támaszkodott. A kiegyezés után ennek a garnitúrának a 16,6 %-a, 15 fő fog továbbszolgálni.

Az 1863-as évben 36 főről rendelkezünk hivatali kimutatással.” A 15 vezető tisztségviselő közül tizenkettőről rendelkezünk adatokkal. 8 fő a megyéből, négyen más magyar vármegyéből származtak. Az ismert születési idejű csoport átlagéletkora 46 év, a legöregebb az 55 éves Matusits József főpénztárnok, a legfi-

atalabb a 35 éves Kriszt János főszolgabíró volt. 4 fő diplomás ügyvéd volt, 4 jogi, 1 pedig orvosi tanulmányokat folytatott. Németül és latinul valamennyien beszéltek, emellett 1 fő horvátul is értett. A 32 középvezető közül 15 főről rendelkezünk részletesebb adatokkal. 9 fő megyei volt, 6 pedig az ország egyéb területeiről származott. A legidősebb Rozgonyi Gábor orvos (57 év), a legfiatalabb Szalay György aljegyző (29 év), a tisztviselők átlagéletkora 42,8 év. Hat főnek ismert a végzettsége, ketten ügyvédi diplomával rendelkeztek, 3 fő orvosi, 1 pedig filozófiai tanulmányokat folytatott. Kilenc főnek ismert a nyelvtudása, valamennyien latinul és németül beszéltek. A 43 *alacsony beosztású* hivatalnok közül kilencről rendelkezünk bővebb adatokkal. 6 fő biztosan a megyében született, 2 pedig magyar volt, Königh Ferenc esküdt pedig Ausztriában született. A legfiatalabb Stephanits Elek esküdt (27 év), a legöregebb Domján György írnok (51 év) volt, az átlagéletkoruk 38,75 év. Csupán két főnek ismert a végzettségre, ők gimnáziumi tanulmányokat folytattak. A nyelvtudása 6 főnek ismert: 2 németül, 3 németül és latinul, 1 pedig latinul és horvátul beszélt. Königh Ferenc is értett magyarul.

A rendelkezésünkre álló adatokból arra lehet következtetni, hogy az 1863-as tisztikar a feladatának megfelelő szakmai és nyelvi ismeretekkel bírt. A tisztikar tagjai közül 23 fő, az ismert születési helyük 64 %-a született a megyében.

1865. április 11-én Mérey, miután konzultált Zala és Baranya főispánjával, kérvényt nyújtott be a Helytartótanácshoz, amelyben kifejtette, hogy a három megyében a közbiztonság oly mértékben megjavult, hogy szükségtelen a katonai rögtönítélő bíróság további működése, és javasolta, hogy ezen megyékben állítsák helyre a megyei törvényszékeket. Május 1-én megérkezett Pálffy helytartó válasza, amelyben helyt adott a főispán kérésének, és felfüggesztette az ezen megyékben illetékes hadbírószék működését.¹¹

Mérey Károly 1865. november 30-ig kormányozta a megyét, ekkor az újonnan kinevezett Jankovich Lászlónak adta át hivatalát.¹²

Somogy vármegye a kiegyezés megkötésének időszakában

Még Mérey főispán elnökölt az 1865. október 9-i bizottmányi ülésen, melynek egyetlen napirendi pontja az 1865. december 10-re Pestre összehívott országgyűlés volt. Csépnán Antal behelyettesített elsőalispán elnöklété alatt megerősítették az 1861-es követválasztásokat felügyelő központi választmányt. A 29 elhalálozott vagy tevékenységében akadályoztatott tagot választással pótolták, majd óvást emeltek a rendkívüli állapotok ellen, és kijelentették, hogy a választás a jövő számára nem lehet precedensértékű.¹³

Az országgyűlési képviseléválasztásokat 1865. november 29-én tartották. A tabi kerületben Zichy Antalt, a nagyatádiban gróf Somsich Imrét, a marcaliban

Domaniczki Boldizsárt, a szigerváriban Bittó Istvánt, a kaposváriban Somsich Pált, a lengyeltóiban Kacskovits Ágostont, a csurgóiban Inkey Józsefet választották meg. A szili kerületben a Fekete és a Svastits párt összecsapása miatt 1866. január 5-re kellett halasztani a választást, amelyet végül Svastits Gábor nyert meg.¹⁰ 1865. november 30-án pedig Jankovich László főispán elfoglalta hivatalát, és ki-nevezte az ideiglenes tisztikart.¹¹

Gróf Andrássy Gyula miniszterelnök 14. számú rendelete közölte a megyével, hogy a *„magyar kir. felelős minisztérium az ország politikai kormányzását átvet-te, de mivel a közigazgatás minden szálainak átvétele rögtön nem eszközölhető, f. évi [1867– Pap. J.] március 10-ét tűzte ki azon határnapul, mely napon a köz-igazgatás mindannyi ágait egész terjedelmükbe tetteg kezeibe vehetni reméli”, ad-dig kérte a hatóságokat, hogy maradjanak hivatalukban. A rendeletet az alispán utasítására a községekben kidoboltatták. A minisztérium április 10-én keletkezett leirata azzal a céllal hívta össze a 1860-ban megválasztott bizotmányt, hogy au-tonóm jogait gyakorolja, és tisztségviselőit megválassza. Időközben, március 31-én az uralkodó Andrássy Gyula kérésére Jankovich Lászlót megerősítette főispá-ni tiszteben, április 9-én pedig Wenckheim Béla belügyminiszter felszólította a főispánt, hogy esküjét újíólag tegye le.¹²*

A választó bizotmányi ülésre 1867. április 24-én került sor, ahol az 1860-61-es bizotmány 883 tagja közül a leadott szavazatok alapján 510 fő megjelenése valószínűsíthető.¹³

Az 1867-es tisztújítás során a megye eddigi legnagyobb tisztikara, 112 fő lé-pett hivatalba.¹⁴ A tisztikar legnagyobb csoportját a schmerlingi időszakban sze-repelt 43 fő (38,4 %) adja, a *vezetők* 11,8 (2 fő), a *középvezetők* 44 (18 fő) és a *beosztottak* 42,6 %-a (23 fő) tartozott közéjük. Az 1861 és 1867 között hivatal-ban lévő és 1867-ben újra bizalmat kaptak közül 7 tagja volt az 1861-es tiszti-karnak is. Az 1861-es tisztségviselők közül 31 főt (41,9 %) választottak újra. A *ve-zetők* 64,7 (11 fő, csak alkotmányos múlttal 10 fő rendelkezett), a *középvezetők* 34,1 (14 fő, csak alkotmányos múlttal 10 fő rendelkezett) és a *beosztottak* 11,2 %-a (6 fő, csak alkotmányos múlttal 4 fő rendelkezett) tartozott ebbe a cso-portba. 35 fő, a tisztikar 31,3 %-a volt új hivatalnok, legjelentősebb arányban a *beosztottak* között jelentek meg (20 fő, 37 %), a *középvezetők* 26,8 (11 fő) és a *vezetők* 23,5 %-át (4 fő) adták. A kiegyezés után megtartott választáskor tehát nem léptek fel olyan szigorúan a nemzeti eszmék ellen vétőkkel szemben, mint azt tették 1860-ban. A schmerlingi garnitúra ugyan átadta a vezetést az 1860-61-es tisztikarnak, de a tisztikar legjelentősebb kategóriája maradt. A nem kompromittálódottak aránya csupán 21,4 % volt szemben a kompromittálódottak 38,4 %-ával. 5 fő nem volt beilleszthető a fenti kategóriákba, ők csak a Bach-kor-szakban viseltek hivatalt.

Az 1867-es tisztségviselőkről nem készültek személyi adatlapok, ezért részletes elemzésüket nem lehet elvégezni. A szabadságharc alatt szolgált hivatalnokok

részvételét a következő adatok szemléltetik: a vezetésben 10 fővel (58,8 %), közepvezető között tizenkettővel (29,2 %), az alacsony beosztásúak között pedig 3 fővel (5,5 %) volt jelen ez a csoport.

Összegzés, Somogy vármegye közigazgatási tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig¹⁰¹

Az 1848-ban hivatalban lévők döntő többsége a vármegye reformkori állományából származott, mellettük az új emberek kategóriája csupán 22 %-ot tett ki. A reformkori tisztikar tehát minimális átalakulással szolgált tovább az 1848-as átalakulás után. A császári megszállás után kinevezett Czindery-féle tisztikar a szabadságharcival mutatott szoros kapcsolatot. Az új emberek mellett csupán elenyésző kisebbséget jelentettek az 1840-es évek közepén, végén állásukat veszített, 1848-ban nem kompromittálódott tisztviselők. A Noszlopy Gáspár által kinevezett apparátus radikálisan szakított a Czindery-féle tisztikarral. Az állásokok betöltők gyakorlatilag a reformkor végén eltávozottakból és a császári megszállás után visszavonult 48-asokból tevődtek ki, mellettük igen alacsony az új emberek aránya. Ellenkező előjelű átalakulás zajlott le a Bach-féle provizórium megszervezésekor. Míg a Noszlopy által kinevezett tisztviselők kompromittálódottak számítottak, addig a reformkori és 1848-as múlttal rendelkezők újra meghatározó pozíciókat szereztek. Érdekes, hogy a Czindery-féle tisztikarból viszonylag kevesen jutottak álláshoz, pedig nekik kellett volna a rendszer számára a leghűségesebb embereknek számítaniuk. 1853-54-ben a tisztikar létszámának emelkedése az új emberek arányának a növekedésével járt együtt, ez az alkotmányos múlttal rendelkezők relatív súlyának a jelentős csökkenését eredményezte. Érdemes megjegyezni, hogy a Czindery-féle tisztviselők aránya eközben felére csökkent. A definitív átszervezés után végleges álláshoz jutók döntő többsége hivatalt viselt a provizórium időszakában is, de a teljes tisztikar 74 %-a Somogyban még nem szolgált, tehát új embernek minősül. Az alkotmányos múlttal rendelkezők aránya kis mértékben csökkent ugyan, de továbbra is magas maradt. Az 1859-es évben folytatódtak az 1856-ban megfigyelhető tendenciák: az alkotmányos múltúak kismértékű és a Czindery-féle hivatalnokok jelentős csökkenése. Emellett azonban a tisztikaron belül ismét magas (26 %) az új emberek aránya, amiből arra következtethetünk, hogy a tisztikart nem sikerült stabilizálni az 50-es évek második felére.

Somogy vármegyében tehát az önkényuralmi apparátus jelentős része, az új embereket kivéve, rendelkezett alkotmányos múlttal. Az új belépők számának növekedése azonban az arányok módosulásával járt együtt.

Az 1861-es választás alkalmakor a hivatali állások 51 %-át új emberekkel töltötték be. Az 1848-as hivatali múlttal rendelkező tisztviselők aránya az 1859-es

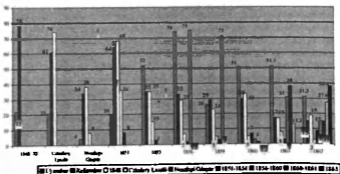
szinthez képest harmadával növekedett. Szembetűnő azonban az 50-es évek hivatalnokainak a háttérbe szorulása, ők szinte teljesen eltűntek a választott tisztikarból.

Az 1863-as évben szintén rendkívül magas az új emberek aránya, emellett jelentősen megemelkedett az ötvenes évekbeli tisztviselők szerepvállalása. Az 1861-es tisztikar kis kivételtől eltekintve tartózkodott a hivatalvállalástól. A szabadságharcos és reformkori múlttal rendelkezők száma az 1861-es szint felére csökkent.

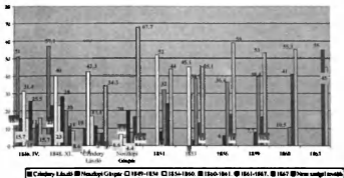
1867-es tisztikar érdekessége, hogy a legjelentősebb csoportot a provizóriummal a múlttal rendelkezők adták, az új emberek csoportja kismértékben, az 1861-esek pedig jelentősen elmaradtak tőlük. Az ötvenes években szolgálták már jelentősebb arányt képviseltek, mint 1861-ben. A szabadságharcosok és reformkoriak részvétele gyakorlatilag nem változott.

Somogy vármegye tisztikarai között tehát jelentős személyi kapcsolatok mutathatók ki a vizsgált politikai korszakokban. Kivételt képez ez alól az 1860-as választás – hiszen akkor az önkényuralomban kompromittálódottak gyakorlatilag kiszorultak a tisztikarból – és az 1863-as tisztikar, amikor minimális a kapcsolat az 1860-61-es tisztviselőkkel. A vizsgált időszak utolsó választása azonban korántsem eredményezett olyan radikális szakítást a múlttal, mint az 1860-ban megfigyelhető.

A 2. diagram adataiból megállapítható, hogy az utolsó reformkori tisztikar további szolgálatában az első jelentős törést a császári megszállás jelentette, ezután hivatalvállalásuk időarányosan csökkent ugyan, de jelentős kilengések is megfi-

1. diagram
Somogy megye tisztikarának előélete (%)

II. diagram
Somogy megye tisztikarnak utóélete (%)

gyelhetők: a Noszlopy-féle időszakban, a Bach-féle provizóriumban, valamint az 1860-61-es alkotmányos időszakban átlagon alul szerepeltek. Az 1848 novemberi tisztikar esetében is hasonló tendencia figyelhető meg azzal az eltéréssel, hogy az 1860-61-es időszakban nem tapasztalható csökkenés.

A Czindery-féle tisztikarnak már 34 %-a nem viselt hivatalt 1849 után, a provizorikus apparátus kivételével részarányuk minimális.

A Noszlopy-féle tisztikar esetében rendkívül magas a pályaelhagyók aránya, részvételük az önkényuralom időszakában minimális volt, de az alkotmányos időszakokban jelentősen megnövekedett.

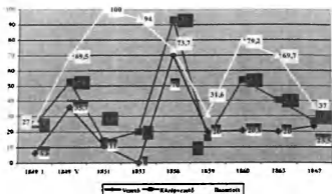
Az 1851-es és az 1853-54-es tisztikarokra hasonló tendenciák jellemzőek: a definitív átszervezés hatására 44-45 %-uk végleg elvesztette állását. Az 1861-es évben jelentősen lecsökkent arányuk, 1867-re ismét megnövekedett. A provizórium időszakában jelentős mértékben szolgáltak. A definitívum két vizsgált tisztikara a provizóriumiakhoz hasonló tulajdonságokkal rendelkezett.

Az 1861-es tisztikarnak valamivel több, mint a fele nem szolgált tovább. A provizóriumban csupán 10 % vállalt hivatalt, 1867 után részarányuk az 1863-as szinthez viszonyítva négyszeresére emelkedett.

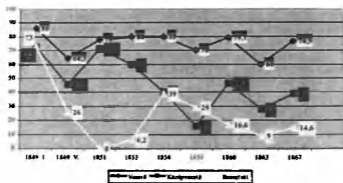
Az 1863-ban szolgálatban állóknak 45 %-a veszítette el hivatalát, 55 % azonban az alkotmányos átalakulás után is továbbszolgált.

A diagram elemzése után megállapítható, hogy a politikai kurzusváltások jelentős töréseket okoztak ugyan a hivatali apparátusban, de ez nem jelentette azt, hogy az adott időszakokban kompromittálódottnak minősülő hivatalnokok automatikusan elvesztették állásaikat, sőt jelentős kontinuitás mutatható ki.

Somogy vármegye esetében is meg kell vizsgálni, hogy az új emberek valamint az alkotmányos hivatali múlttal rendelkezők milyen arányban jelennek meg a hivatali ranglétra különböző fokozatain.

III. diagram
Alkotmányos múlttal rendelkező tisztviselők (%)

IV. diagram
Új emberek a megye tisztikarában (%)

Az III. diagram adataiból kitűnik, hogy az új emberek elsősorban az alacsony beosztású hivatalnokok között jelentek meg. A konszolidálódott időszakokban a vezetők és középvezetők között részvételük minimális. Ezzel ellentétben a nagyfokú átalakulást jelentő időszakok – Noszlopy-időszak, a definitívum, az 1860-as választás – során azonban a magasabb kategóriákban is megjelentek.

A IV. diagram adatsorából világosan látszik, hogy a vezetésen belül az alkotmányos múlttal rendelkezők (nem feltétlenül vármegyeiek, tehát a megyében újnak minősülők) a teljes elemzett korszakban felülreprezentáltak voltak.

A tisztviselők ismert születési helyének megvizsgálása alkalmasak a következő diagramok (V-IX. diagram).

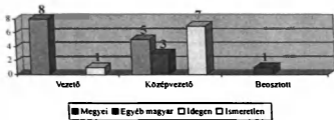
A *megyei tisztviselők*: 1851-ben a vezetők és a középvezetők (62,5 %) döntő részét ők adták. Az egyetlen ismert származású beosztott nem a vármegyében született. 1853-54-ben a vezetők 77, a középvezetők 75, és a beosztottaknak 50 %-át adták. 1856-ban és 1859-ben a számuk jelentősen lecsökkent. Kivételt a beosztott hivatalnokok képeztek, hiszen ott a helyiek aránya 1859-ben 33 %-ot tett ki. A helyi emberek tehát a definitívumban az alacsony tisztségekben jelentek meg. A Schmerling-provizórium időszakában minden kategóriában átvették ugyan a vezető szerepet, de korántsem számítottak egyeduralmukonak, hiszen a vezetőknek 66, a középvezetőknek 60, a beosztottaknak 66 %-át adták.

Az *egyéb magyar tisztviselők* 1851 óta jelen voltak a hivatalnokok között, és arányuk fokozatosan emelkedett. 1859-ben a vezetők 62,5, a középvezetők 58,3 és a beosztottak 56,6 %-át adták. Az önkényuralom definitív időszakában minden kategóriában a legjelentősebb csoportot jelentették. A Schmerling-provizórium tisztikarában arányuk jelentősen lecsökkent ugyan, de szerepük továbbra is jelentős maradt.

Az *idegen hivatalnokok* először 1853-ban jelentek meg. 1859-ben a vezetők 25, a középvezetők 16,6 és a beosztottak 10 %-át adták. Az idegen hivatalnokok két tolnok kivételével a megye központi hivatalaiban szolgáltak. A Schmerling-provizóriumban egyedül Franz Königh esküdt szolgált, de ő rendelkezett magyar nyelvtudással.

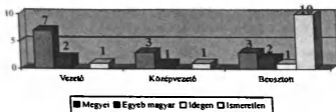
Az elemzés után Somogy esetében is megállapítható, hogy a tisztikar döntő részben magyar volt, a definitív átszervezés után a más megyékből áthelyezett magyarok kezébe került a vezetés, az idegen hivatalnokok elsősorban a központi megyei hivatalokban szolgáltak.

A források alapján megállapíthatjuk az önkényuralmi tisztikarok átlagéletkorát. A X. diagram adatai alapján, az 1851-es évtől eltekintve Somogy tisztikara is fiatalnak minősült. 1853-tól jellemző az átlagéletkor növekedése. A legalacsonyabb átlagéletkorról a beosztott hivatalnokok birtak, ennek alapján Somogyban is az iskoláikat frissen végzet fiatal szakértelmiség munkába állása mutatható ki. A vezetés általában véve az idősebb generáció kezében maradt, de ők is inkább a

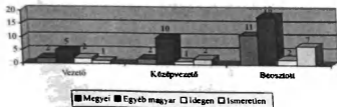
V. diagram

Somogy megye tisztikarainak származása, 1851.

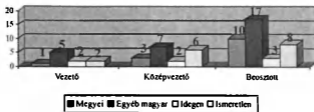
VI. diagram

Somogy megye tisztikarainak származása, 1851.

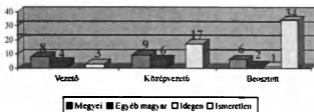

VII. diagram

Somogy megye tisztikarainak származása, 1851.

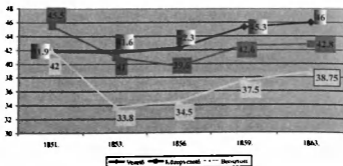
VIII. diagram
Somogy megye tisztikarainak származása, 1851.

IX. diagram
Somogy megye tisztikarainak származása, 1863.

középkorúak közé tartoztak. Tehát az önkényuralmi vezetés saját neveltjeit Somogyban is elsősorban az alacsony állásokban alkalmazta és, mint azt más megyei tapasztalatok is mutatták, erre a döntő mértékben magyar fiatalokból álló generációra várt a megye irányításának későbbi átvétele. A fiatal pályakezdők 1867 utáni sorsáról Somogy esetében sem rendelkezünk adatokkal.

Az elemzés után megállapítható, hogy a megye tisztikarában jelentős átalakulások zajlottak le a vizsgált időszakban, ez az 1860-61-es időszakban szinte a kontinuitás megszakadásával járt együtt. A hatvanas évek elejének nagy nemzeti felángolása után azonban az 1867-es tisztújítás eredményei arra engednek következtetni, hogy ezek a radikális tendenciák megszakadtak. Az önkényuralmi időszak hivatali apparátusában a megyei tisztviselők helyét fokozatosan idegenek vették át, ők azonban döntő mértékben alkotmányos, sőt 1848-49-es hivatali múltal bíró magyarok voltak. Az új emberek általában az alacsony beosztások-

X. diagram

Somogy megye önkényuralmi tisztségviselőinek átlagéletkora

ban jelentek meg. Az ismert személyi kartonokkal rendelkező hivatalnokokról megállapítható, hogy munkájuk végzéséhez megfelelő szakmai és nyelvi ismeretekkel rendelkeztek.

Jegyzetek

- [1] Fényes 1836. I. 199.; Kovacsics 7. számú táblázat
- [2] Fényes 1836. I. 206., 210., 212., 218., 224., 230., 236.
- [3] Reiszig Ede: Somogy vármegye története. In: *Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája.* Szerkesztette: Dr. Csánki Dezső. Budapest, é. n. (a továbbiakban: Reiszig). 518.
- [4] Paál László: Somogy megye sajtója. In: *Somogy megye múltjából.* 26. Kaposvár, 1995. 41.
- [5] Fényes 1836. I. 210.; Palugyai: *Megyerendszer.* IV. 180.
- [6] Kovacsics 2. számú táblázat
- [7] Kovacsics 3. számú táblázat
- [8] Fényes 1836. I. 206.
- [9] Kovacsics 5. számú táblázat
- [10] Csorba József: *Somogy vármegye ismertetése.* Pest, 1857. (a továbbiakban: Csorba) 14.; MOK 1856. 383.
- [11] Fényes 1867. 44.
- [12] Kovacsics 7. számú táblázat
- [13] Fényes 1836. I. 207.

- [14] Fényes 1865. I. kötet 288.
[15] Csorba 14.
[16] Fényes 1865. I. kötet 288.
[17] Fényes 1836. I. 212., 218., 224., 230., 236. adatai alapján.
[18] Fényes 1836. I. 206.
[19] Reiszig 519.
[20] Reiszig 520.
[21] Somogy megyei Levéltár, Somogy vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (a továbbiakban: Sml IV. 1.), 1846. április 30.-i jegyzőkönyv
[22] Sml IV. 1. 1840. január 18-i jegyzőkönyv
[23] Andrásy Antal: Noszlopy Gáspár szolgabírói évei (1846-1848). In: *Somogy megye múltjából*. Szerkesztette: Kanyar József. Kaposvár, 1980. (a továbbiakban: Andrásy 1980.) 253.
[24] Ijedt hangvételű levelét közli: Kanyar József: *Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Történelmi olvasókönyv*. Kaposvár, 1967. (a továbbiakban: Kanyar 1967.) 201-202.
[25] Reiszig 522., Andrásy 1980. 255.
[26] Reiszig 525., Andrásy 1980. 256.
[27] A nemzetőrség összeírására kinevezett bizottság névsorát lásd: Somogy vármegye bizottmányának jegyzőkönyvei (a továbbiakban: Sml IV. B. 101.-a.), 1848. május 25-i jegyzőkönyv.
[28] Dr. Bősze Sándor: Somogy története. In: *Somogy megye kézikönyve*. Szerkesztette: Dr. Kasza Sándor. 1998. (a továbbiakban: Bősze 41.)
[29] Andrásy 1980. 258., A somogyi nemzetőrség szervezéséről lásd: Aradi Péter: A Dráva vidék védelmének szervezése 1848 nyarán. In: *Somogyi Almanach*. 16.-17. szám. Kaposvár, 1972.
[30] Reiszig 525
[31] A feldolgozásokban 30-40 ezer népfelkelő szerepel (Reiszig 526, Bősze 41), ezt a hatalmas számot azonban erős kritikával kell fogadnunk!
[32] Reiszig 526, Bősze 41
[33] A somogyi népfelkelők harcairól: Varga János: *Népfelkelők és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén*. Budapest, 1953.
[34] Sml IV. B 101.-a. 1848. június 17.-i jegyzőkönyv alapján
[35] Sml IV. B 101.-a. 1848. november 2-i jegyzőkönyv alapján.
[36] Reiszig 527 valamint: Andrásy Antal: Somogy a császári megszállás alatt. (1849. január-április). In: *Somogy megye múltjából*. Szerkesztette Kanyar József. Kaposvár, 1974. (a továbbiakban: Andrásy 1974.) 175-176.
[37] A kimutatás Somogy megye királyi biztosi gyűlésének (Sml IV. 151.) 1849. II. 1-i jegyzőkönyve alapján készült.
[38] Kellmer Béla: *Kaposvári Megyei Könyvtár Évkönyve*. Kaposvár, 1957. 53-56.; Andrásy 1974. 180. 23. lábjegyzet

- [39] Andics III. 17.
- [40] Noszlopy Gáspár kinevezésének körülményeiről lásd: Andrassy Antal: Noszlopy Gáspár kormánybiztosága (1849. március-augusztus). In: *Somogy megye múltjából*. Szerkesztette: Kanyar József. Kaposvár, 1981. (a továbbiakban: Andrassy 1981.) 195-200.; Noszlopy megbízólevelét lásd: Kanyar 1967. 221.,
- [41] Reiszig 528.
- [42] Kanyar 1967. 223-226.; Andrassy 1981. 206.
- [43] Reiszig 529.
- [44] Sml. IV. B 101.-a. 1849. május 14.-i jegyzőkönyv
- [45] Andrassy 1974. 185.
- [46] Andrassy 1981. 222-223. Somogy megye 1848-49-ben kb. 9000 katonát állított ki, ezzel szemben 1841-ben a megye újonkontingense csupán 560 fő volt.
- [47] Reiszig 530.; Andrassy 1981. 224.
- [48] Noszlopy Gáspár illegális éveiről lásd: Andrassy Antal: Noszlopy Gáspár illegális évei (1849-1853). In: *Somogy megye múltjából*. Szerkesztette: Kanyar József. Kaposvár, 1982.
- [49] Reiszig 530.; MOL D 55 536. 247. fólió; Sashegyi 1965. 254-255.
- [50] MOL D 55 536 247. fólió; Sashegyi 1965. 257., 310.
- [51] MOL D 188. 3. csomó 417. fólió; Dobai András: Somogy megye középszintű igazgatása a neoabszolutizmus időszakában (1849. aug.-1859. okt.). In: *Somogy megye múltjából*. Szerkesztette: Kanyar József. Kaposvár, 1982.
- [52] Reiszig 531.
- [53] Kanyar 1967. 235.
- [54] A Tallián János által kinevezett tisztikar névsorát csak töredékesen sikerült megtalálni, de az 1851-ből származó kimutatás a megyefőnökön kívül minden, 1850-ben szolgálatban álló hivatalnok nevét tartalmazza, ezért az ideiglenes tisztikar elemzéséhez az 1851-es listát használtuk fel. MOL D 54. 2. csomó, 388-413 fólió.
- [55] MOL D 188. 1-10. csomó
- [56] Sashegyi 1965. 332.; Részletes járási beosztást lásd: Csorba 130-135.
- [57] MOL D 188 8. csomó, 126. fólió
- [58] Reiszig 536.
- [59] Müller 234.
- [60] Müller 234.
- [61] Handbuch 1856. 199-200.
- [62] MOL D 188. 1-10. csomó
- [63] Handbuch 1856. 211.
- [64] MOL D 188. 1-10. csomó
- [65] Handbuch 1859. 143-144.
- [66] Handbuch 1859. 155.
- [67] Bergel József: Kaposvár 40 év óta. Kaposvár, 1877. Közli: Kanyar 1967. 321-322.

- [68] Roboz István tudósfását közli: Kanyar 1967. 323-324.; Dobai András: Somogy vármegye közigazgatása az októberi diploma és a Schmerling-provizórium idején (1860-1865). In: *Somogy megye múltjából*. Szerkesztette: Kanyar József. Kaposvár, 1988. (A továbbiakban: Dobai 1988.) 224.; Pesti Napló 1860. június 20., 24., 25.
- [69] Kanyar 1967. 322.
- [70] Kanyar József: A megyei közgyűlés és bizottságai Somogyban (1860-1871). In: *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Budapest, 1971. Szerkesztette: Dr. Bónis György-Dr. Degré Alajos (a továbbiakban Kanyar 1971.) 287.; Reiszig 536.; Szabad 1967. 92.; Dobai 1988. 225.
- [71] Dobai 1988. 225.
- [72] Kanyar 1971. 288.; Reiszig 536.; Dobai 1988.226.
- [73] Kanyar 1971. 288-289.
- [74] Reiszig 536.
- [75] A kimutatás Somogy megye Bizortmányi nagygyűlésének jegyzőkönyve (SmL IV. 254-a) az 1860. december 20-i jegyzőkönyv alapján készült.
- [76] Dobai 1988. 226.
- [77] Kanyar 1971. 290-291.; Dobai 1988. 229.
- [78] Reiszig 537.
- [79] Reiszig 537.
- [80] Dobai 1988. 230.; Szabad 1967. 417-418.
- [81] Kanyar 1971. 292.; Reiszig 536-537.
- [82] Dobai 1988. 231.
- [83] Kanyar 1971. 293.
- [84] Dobai 1988. 232-233.
- [85] Kanyar 1971. 293.; Reiszig 538.; Dobai 1988. 233.
- [86] Kanyar 1971. 294.
- [87] Kanyar 1971. 295.; Reiszig 538.; Dobai 1988.233-234.
- [88] Kanyar 1971. 294-295.
- [89] Kanyar 1971. 296.
- [90] Reiszig 538.; Dobai 1988. 236.
- [91] Kanyar 1971. 296-297.
- [92] Kanyar 1971. 298-299.; Reiszig 538.; Dobai 1988. 236-237.
- [93] Tisztinévtár 106-108.
- [94] MOL D 188 11-12.
- [95] Dobai 1988. 239.
- [96] Kanyar 1971. 301.; Dobai 1988. 240.
- [97] Kanyar 1971. 301-302.
- [98] Reiszig 538-539.
- [99] Kanyar 1971. 302.
- [100] Kanyar 1971. 303.; Reiszig 561.
- [101] Kanyar 1971. 303.

- [102] A kimutatás a MOL D 225. 276. kötet, 181-185. és a MOL D 225. 277. kötet 181-185. alapján készült.
- [103] Az összegző fejezetben a munka céljainak megfelelően a közigazgatási apparátus összetételét elemezzük.

V. Melléklet

Somogy megye népességének összetétele

Somogy megye népessége az 1787. évi népszámlálás alapján (Kovacsics 2. számú táblázat)

Települések: 18 mezőváros, 295 falu, 148 pusztá. 24277 ház.

Vallási megoszlás: 31113 keresztény, 449 zsidó család.

Foglalkozási szerkezet: 227 lelkész, 2130 nemes, 38 hivatalnok, 967 városi polgár vagy falusi mesterember, 14319 paraszt, 13944 polgárok és parasztek örökösei, 17273 zsellér, 5197 egyéb.

Kishorú és nő: 23671 1-12 éves, 6430 13-17 éves, 79531 nő.

163727 keresztény,

Keresztény férfiak között nők: 34014, nőtlen vagy özvegy 50182.

Zsidók: 446 nő, 711 nőtlen vagy özvegy férfi, 1085 nő, nők és férfiak összesen: 2242

Teljes népesség: 165969.

Somogy megye népessége a Magyarország lakott helyeit összesítő kataszter alapján, 1793. (Kovacsics 3. számú táblázat)

Lakott helyek jellege: határrész: 1, üvegfüvő üzem, munkáslakásokkal: 1, házak: 24268,

Lakosság: családok: 31591, férfiak: 85234, nők: 80698, összesen: 165932

Települések: mezőváros: 18, falu: 295, pusztá: 160

Somogy megye népessége az 1804. évi (nem nemcsi) népszámlálás főösszesítés szerinti végeredményei alapján (Kovacsics 4. számú táblázat)

Települések: mezőváros: 26, falu: 289, pusztá: 67, házak száma: 19975

Családok száma: 32605

Foglalkoztatási szerkezet: tisztviselő és honorációr: 125, polgár és kézműves: 1243, nemesek szolgálói: 4449, paraszt: 14820, zsellér: 16455, családfelelős fiai: 46600.

Férfiak: 83692, nők: 81929, *Összes népesség:* 165621

Férfi népesség összetétele: keresztények: 0-17 évesek: 37339, 18-40 évesek: házások: 2303, özvegyek vagy nőtlenek: 3829, 41 évnél idősebbek: 16321, római katolikusok: 54005, evangélikusok: 3895, reformátusok: 23928, görög keletiek: 260, zsidók: 0-17 évesek: 790, 18-40 évesek: házások: 392, nőtlenek és özvegyek: 182, 41 évnél idősebbek: 240.

Az 1787. évi népszámláláshoz viszonyítva a férfinépeség szaporodása: keresztények: 370, zsidók: 447

A 18-40 éves keresztényekhez hozzáadandó: 22296

Somogy megye népessége az 1843. évi (nem nemesi) népszázeírás főösszesítés szerinti vég-eredményei alapján (Kovacsics 5. számú táblázat)

Települések: mezőváros: 28, falu: 289, puszta: 122, házak száma: 22834

Családok száma: 36133

Foglalkoztatási szerkezet: tisztviselő és honorárior: 426, polgár és kézműves: 2762, nemesek szolgái: 7002, paraszt: 17732, zsellér: 20048, családfő fiai: 57232.

Nők: 101126, Összes népesség: 206328

Férfinépeség összetétele: keresztények: 0-17 évesek: 42220, 18-40 évesek: házások: 801, özvegyek vagy nőtlenek: 1355, 41 évnél idősebbek: 20328, római katolikusok: 70239, evangélikusok: 5489, reformátusok: 26676, görög keletiek: 78, zsidók: 0-17 évesek: 1258, 18-40 évesek: házások: 673, nőtlenek és özvegyek: 409, 41 évnél idősebbek: 380.

Szaporodás: születés: 2598, bevándorlás 0; Fogyás: halálozás: 2191, elvándorlás: 76

Somogy vármegye népessége 1869-ben (Kovacsics 7. számú táblázat)

Területe 6675 négyzetkilométer

Lakossága: 287555 fő

Népsűrűség: 43,1 fő/négyzetkilométer

IX.

Csanád vármegye története és tisztikarának összetétele a reformkor végétől a kiegyezésig

Csanád vármegye lakossága és közigazgatási beosztása

A Csanád egyike volt az ország legkisebb vármegyének, területe alapján, mely 1869-ben 1714 négyzetkilométer, a 48. volt a sorban.¹ A lakossága 1836-ban 1 földesúri polgár, 1 mező- és 1 úrbéres mezővárosban, 6 faluban és 24 pusztán élt.² 1820-ig Csanád vármegye egy főszolgabírótság alá tartozott, melyet két járásra, a makóira és a battonyaira osztottak fel. E beosztást 1820-ban a nagylaki, majd 1840-ben a palotai járás megszervezésével egészítették ki. Ezzel párhuzamosan a battonyai járás főszolgabírótsági rangot kapott. 1840-ben a makói főszolgabírótság alá a nagylaki, a battonyai főszolgabírótság alá pedig a palotai szolgabírótság tartozott. Az átszervezésekre a bűnügyek megszorodása miatt volt szükség. 1845-ben a palotai járást megszüntették, majd 1848. június 15-én újrászervezték. Az így kialakult közigazgatási szerkezet 1849-ig változatlan maradt, majd 1860-ban ismét ez képezte a megye újjászervezett közigazgatásának az alapját.³

Az 1787. évi népszámlálás Békés, Csongrád és Csanád megye lakosságát együtt adta meg (144 985).⁴ A vármegyei népesség lakott helyeit összesítő kataszterben már szerepel csanádi adat, ez a népességet 1793-ra 25 792 főben adja meg.⁵ Az 1803-as összeírás szerint 34 477 fő lakta a megyét.⁶ Fényes Elek 1827-ben 62 114, 1839-ben 56 693 csanádíról tudott.⁷ Az 1843-as vármegyei népesség-összeírás 59 754 nemtelen lakost mutatott ki.⁸ Sashegyi Oszkár adatai szerint, az 1850-es népszámlálás eredményei alapján, a megye lakosságát 86 764 főben lehet megadni.⁹ Amíg Géczy Lajos az ötvenes évek végére 97 279 főben határozta meg a csanádiak lélekszámát,¹⁰ addig az 1857-es összeírásban 94 473¹¹ fő, az 1869-es népszámlálás adataiban pedig 94 658 fő szerepel.¹²

A megyei nemesség lélekszáma 1847-ben 2 416 fő, de közülük közgyűlési szavazati joggal csak a 643 felnőtt férfi bírt.¹³ A nemesi családok többsége minimális földbirtokkal rendelkezett. A megye legnagyobb birtokosa a kincstár és a csanádi püspökség volt, mellettük csak a földéaki Návayak és a tornyai Marczibányiak birtokai voltak jelentősek. A nemesek többsége kincstári bérlőként vagy zálogbirtokosként gazdálkodott.¹⁴

Fényes Elek adatai alapján 1842-43-ban 42 069 magyar (61 %), 18 400 román, (26 %), 5 322 szlovák (7,7 %), 2000 német (2,8 %), 1 361 zsidó (2 %)¹⁵, 1857-ben pedig 79 443 (84 %) magyar, 9 950 román (10,6 %), 4 120 szlovák (4 %), 850 német (0,8 %), 80 görög (0,08 %) élt a vármegyében.¹⁶ Géczy Lajos kutatása alapvetően más nemzetiségi összetételt valószínűsít. Szerinte a lakosok aránya: 57,5 % magyar, 19,7 % szlovák, 12,2 % román, 3,9 % szerb, 2,4 % zsidó.¹⁷

A lakosság nemzetiségi összetétele járásonként a következő volt:¹⁴

Járás neve	Össz- lakosság (fő)	Magyar (%)	Német (%)	Román (%)	Szerb (%)	Szlovák (%)	Zsidó (%)	Cigány %
makói	29 446	95,32		0,59		0,09	4	
nagylaki	27 101	14,35	3,67	47,3	12,55	20,52	1,61	
tóthkomlói	31 230	52,38		0,78		46,37	0,47	0,60

1842-43-ban a lakosság 43,5 %-a római katolikus, 26 %-a ortodox, 17,4 %-a református, 8,1 %-a evangélikus, 3 %-a unitus és 2 %-a zsidó volt.

A lakosság összetételére vonatkozó adatok a Kovacsics József szerkesztette demográfiai munkában találhatók meg, melyet a fejezet végén mellékletben közlünk.

Csanád megye a reformkorban

Csanád az 1832-es országgyűlési választások után a mérsékeltellenzéki megyék közé tartozott. Az 1836. december 29-i közgyűlés már viharos lelkesedéssel állt ki az ellenzék mellett. Követelte az országgyűlési ifjak ellen indított eljárás beszüntetését és a Törvényhatósági Tudósítások engedélyezését.¹⁵ 1842 tavaszán a megyei közgyűlés elfogadta a szatmári 12 pontot, és felszólította Szatmár vármegyét, hogy következetesen álljon ki eredeti programjának teljesítése mellett. 1846-tól a makói Nemzeti Körbe tömörült megyei ellenzékét Návay Tamás vezette. Ő 1842-től második; majd 1843-tól helyettes elsőalispán, 1845 és 1848 között pedig tisztség nélkül irányította a megyei közéletet. 1847-ben kiéleződtek a megyei pártharcok, végül az utolsó rendi országgyűlésre a két párt megegyezése alapján a megye Posonyi Ferencet és Rónay Jánost küldte.

A reformkor utolsó tisztújítása 1845-ben zajlott le Makón, Csanád vármegye székhelyén. A megye 1845-ös tisztújításkor megválasztott 35 fő – 11 vezető, 14 középvezető és 10 beosztott – közül a szabadságharc után, a Bach-korszak definíív szakaszában 22 fő – 62,8 %, 9 vezető, 6 középvezető és 7 beosztott – vállalt szolgálatot. A Bach-korszak provizorikus időszakában, mikor a megyét összevonták Békéssal, 6 fő (17,1 %), az 1860-61-es alkotmányos időszakában 13 fő – 37,1 %, 6 vezető, 4 középvezető és 3 beosztott, közülük 5 fő az abszolutizmus időszakában nem szerepelt –, a Schmerling-provizóriumban 14 fő – 40 %, 6 vezető, 4 középvezető és 4 beosztott, 1860-61-ben 5 fő nem szerepelt –, a kiegyezés megkötése után pedig 12 fő – 34,3 %, 4 vezető, 4 középvezető és 4 beosztott, 8 fő a provizóriumban is szerepelt – hivatalnokoskodott. A forradalom és szabadságharc időszakában kisebb változásokkal ez a tisztikar állt szolgálatban. A több politikai korszakon átfelölő pályával rendelkezők közül érdemes néhány személyt

külön kiemelni: Cseresznyés István főügyész, Dániel Antal főpénztáros, Tarnay János főszolgabíró, Ottinger Antal állatorvos, Gyöngyösi János írnok minden időszakban jelen voltak a megyei tisztikarban.

Csanád vármegye a forradalom és szabadságharc időszakában

A forradalmi események hírére Bánhidya Albert másodalispán március 20-ára rendkívüli közgyűlést hívott össze, amely a rend fenntartása érdekében egy központi állandó választmány felállításáról intézkedett. Az április 5-i közgyűlés megbízta a központi bizottságot, hogy a kor igényeinek megfelelően dolgozza ki a megyei népképviselői alapszabályait. Návay Tamás bizottsági elnök április 12-én adta elő a javaslatot, amely a nem nemes megyei lakosok számára 200 főnként megyei népképviselő választását indítványozta. A választásokat megtartották, de a névjegyzék nem maradt fenn. A május 1-én tartott közgyűlésen meghallgatták a követjelentéseket és kihirdették az áprilisi törvényeket, ezután megalakult a megyebizottság, és határozta a megye választókerületi beosztásáról. Az első népképviselői választásokat június 21-én tartották.²¹ A megyei nemzetőrséget májusban kezdték el szervezni, azonban bevetésére csak decemberben került sor. Ekkor egy század gyalogos Gyöngyösi János, és egy század lovas Hofbauer Sándor nemzetőrszázadosok vezetésével Aradra vonult. Létszámuk 400 főt tett ki. 1849 májusáig tartózkodtak az aradi ostromseregben, innen hazatértek Makóra, ahol feloszlatták őket.²² A megye utolsó bizottsági ülésére Sántha Sándor elnöke alatt 1849. augusztus 3-án került sor.²³ Schlik csapatai másnap vonultak be Makóra.²⁴

A megyében a szabadságharc időszaka alatt 94 tisztviselő viselt valamilyen állást vagy szerepelt megyei bizottságban. Huszonháromról (24,5 %) 1849 után nem szerepelnek többet adatok, és 8 (8,5 %) olyan hivatalnokról tudunk, aki 1849 után csak alkotmányos korszakban vállalt hivatalt (Dedinszky József, Dobsa Sámuel, Hofbauer Sándor, Kövér Pál, Markovits Antal, Návay Tamás, Tarnay Károly, Vertics Károly). A Bach-korszak első szakaszában – a megye, vagy más terület munkájában – 58 fő (61,7 %), a definitívumban 24 fő (25,5 %), az 1860-61-es alkotmányos megyei életben 28 fő (29,8 %, 9 nem szolgált a Bach-korszakban), a Schmerling-provizóriumban 31 fő (32,6 %, 12 nem szolgált 1860-61-ben), a kiegyezés után 30 fő (32 %, 12 nem szolgált a provizóriumban) állt alkalmazásban. Ha a teljes 1848-49-es megyei alkalmazotti állományt nézzük, hasonlatosan az 1845-ben megválasztott tisztikarhoz, megállapítható, hogy jelentős számban vettek részt az önkényuralmi igazgatásban, nem mutatkozik jelentős eltérés az alkotmányos és önkényuralmi szerepvállalás között. A tisztikar az idő előrehaladtával fokozatosan szorult ki az irányító pozíciókból, amely természetesen a hivatalos vállalkozó életkorával is összefüggésbe hozható, erről azonban nem rendelke-

zünk adatokkal. Két töréspont figyelhető meg, az egyik a szabadságharc leverése, hiszen ekkor egy jelentős számú csoport befejezte működését, a másik, pedig az 1854-es átszervezés, mely során a megye az önállóságát elvesztette.

Csanád vármegye a Bach-korszakban

Temesváry Istvánt, Csongrád megye volt alispánját már a császári csapatok megérkezése előtt, 1849. augusztus 2-án kinevezték Csanád és Csongrád megyék királyi biztosává.²¹ Csanád vármegye élére 1849. augusztus 4-én Posonyi Ferenc kormányzó alispánt állították, akit megbíztak a tisztikar újjászervezésével, a kompromittálódott személyek eltávolításával.²² Az új tisztikar kinevezésére 1849. augusztus 29-én került sor.

A megyehatósági iratok között szereplő kimutatás szerint²³ a szabadságharc leverését követő augusztusi napokban a megye tisztikara mindössze 24 főből állt. Közöttük 10 új ember bukkan fel. Ők alkotják a *felsővezetők* 37,5, a *középvezetők* 41 és a *beosztottak* 50 %-át. Mellettük azonban a legjelentősebb csoportot a szabadságharc tisztikarának maradványai tették ki, akik a *felsővezetők* 62,5, a *középvezetők* 41, a *beosztottak* 50 %-át adták. Rajtuk kívül még két reformkori hivatalnok szolgált a tisztikarban. Érdemes kiemelni Posonyi Ferenc megyefőnök, Lonovits László alispán, Lonovits Károly és Tarnay László főszolgabíró nevét, hiszen Posonyi a megye 1847-48-as követe, Kossuth lelkes híve, a két Lonovits 1848-49-es megyei tisztviselő, Tarnay pedig honvéd volt. Decemberre a felsővezetés számbeli növekedése révén a vármegye tisztikara, elérve az 1850-es évekre jellemző létszámot, 27 főre emelkedett. A három új hivatalnok közül kettő rendelkezett 1848-49-es hivatali múlttal. Kiss János levéltáros 1848-ban részt vett a verseci csatában, 1849-ben pedig helyettes hivatalnok. Mátéffy Pál megyei főmérnök, bár az augusztusi listán nem szerepelt, valószínűsíthető, hogy 1842 óta folyamatosan viselte hivatalát. A 24 tisztviselő közül 15 főnek lehet a származási helyét, tartós lakhelyét megállapítani, tizenhárman (86,6 %) laktak a reformkor óta Csanád megyében.

1849 augusztusában a megyét Csongrád és Békés vármegyével, valamint Szeged szabad királyi várossal a Szegedi Polgári Kerületbe sorolták be. Ennek élére Gyulai Gaál Eduárd került, aki ezelőtt a III. osztrák hadtest kormánybiztosaként teljesített szolgálatot. A Szegedi Polgári Kerületet október 17-én a Nagyváradai Katonai Kerülethez csatolták. A polgári kerület 1850 áprilisában fejezte be működését.²⁴

1849. október 27-én Posonyi Ferencet nevezték ki megyefőnöknek, aki november 7-én tette le a hivatali esküt.²⁵ Így a megye kikerült Temesváry irányítása alól, és közvetlenül a polgári kerülethez kapcsolódott, ezzel helyreállt Csongrád megyétől való függetlensége. Csanád vármegye októberi elveken alapuló új jár-

si beosztása novemberben lépett életbe, ezt Gyulai Gaál csak 1850. január 22-én véglegesítette. A vármegye területét három járásra osztották, a megszüntetett negyedik járás személyzetét, a szolgabírókat és az esküdtet bírói minőségben alkalmazták tovább.¹¹

1850 februárjában Gyulay Gaál Eduárd, a személye iránt éreztetett ellen-szenvre hivatkozva, lemondott állásáról.¹² Helyére Haynau Cseh Eduárd volt barynai kormánybiztosot nevezte ki. Cseh februárban a Nagyváradi Katonai Kerület kormánybiztosi állását is megkapta.¹³ 1850 júniusában Posonyi Ferenc az ellene indult feljelentési hullám hatására beadta lemondását, helyére Zsitvai Józsefet, Szerém megye volt alispánját nevezték ki.¹⁴ 1850. július 29-én Geringer Békés megye irányítását is Zsitvaira bízta, ő Gyulára tette át székhelyét, és egyesítette a két megyefőnöki hivatalt.¹⁵ A két megye közigazgatása akkor még független maradt ugyan egymástól, de ez a lépés előrevetítette Csanád vármegye későbbi sorsát. 1851 februárjában Zsitvai Józsefet kinevezték helytartósági tanácsosnak, a megye megüresedett főnöki állásába pedig Nábráczky Antal került. 1851-ben tárgyalások kezdődtek a közigazgatási szerkezet átalakításáról. Cseh Eduárd a megyét, takarékosági elvekre hivatkozva, az eddigi három helyett két járásra szeretne volna beosztani. Ezt Nábráczky ellenezte, mert így nem lehetett két azonos súllyal rendelkező járást létrehozni.

Az 1851-es 28 főből álló ideiglenes tisztikar¹⁶ 60,7 %-át (17 fő) adták az 1848-49-es időszakban szerepet játszó emberek. Ők adták a vezetők 89 % (8 fő), a középvezetők 55 (5 fő) és a beosztottak 40 %-át (4 fő). Az ismert születési helyű tisztviselők 71,4 %-a származott a vármegyéből – a vezetők 66,6, a középvezetők 85,7, a beosztottak 60 %-a –, a többiek is kivétel nélkül magyarok voltak.

A meglévő személyügyi kartonok alapján a tisztikar egy részének összetételét részletesebben is lehet elemezni.¹⁷ A megye vezetését, amely az 1849 decemberi állapothoz képest jelentősen átalakult, 9 fő adta. Posonyi lemondott, Tarnay László pedig elvesztette állását. Nábráczky Antal, az új megyefőnök 1825 óta teljesített közigazgatási szolgálatot, 1851 áprilisában Szabolcs megyei főszolgabírói állásából nevezték ki Csanád élére. Nagy Károly főorvos 21 éves szolgálati múlttal Pancsováról érkezett. Csiky Sándor főszolgabíró 1848-49-ben megyei aljegyző, Sánka Zsigmond főszolgabíró pedig a rögtönítélő bíróság elnöke volt. Az ismert születési idejű vezetők közül a legfiatalabb a 35 éves Sánka Zsigmond főszolgabíró, a legöregebb a 45 éves megyefőnök volt, az átlagéletkor 39,6 év. Hat főnél szerepelnek képesítési adatok, 1 fő diplomás ügyvéd volt, hárman jogi végzettséggel rendelkeztek, 1 bölcsészeti, 1 pedig orvosi tanulmányokat folytatott. 5 fő a német és a latin mellett románul is beszélt. A 9 középvezető közül a legfiatalabb Malovits János számtartó (27 év), a legöregebb Peőcz Ferenc szolgabíró (50 év) volt, az átlagéletkoruk 34,2 év. 4 fő orvosi, 1 pedig ügyvédi diplomával rendelkezett, emellett 2 fő jogi, 1 pedig filozófiai tanulmányokat folytatott. A nyelvtudása 4 főnek ismert. Németül valamennyien beszéltek, emellett latinul hárman,

románul ketten értettek. Havas Sándor ismerte a legtöbb nyelvet, ő németül, latinul, franciául, angolul, olaszul és „szlávul” beszélt. A 10 beosztott hivatalnok közül négyről nem szerepelnek 1851 előtti adatok. Csak Kmekál Alajos és Sepsy Pál születési ideje ismert. Kmekál 1832-ben a Verőce megyei Csepén született, 19 éves korában mint díjnok szerepelt a tisztikarban, pályája minden politikai korzakon keresztülívelt, az utolsó adat szerint 1865-től Arad város főjegyzői állását töltötte be. Példaértékű lehet Kmekál mellett Sepsy Pál pályafutása: 1824-ben született a Borsod megyei Bükkzsércen, 1844-45-ben Egerben filozófiai és jogi tanulmányokat végzett, magyarul, németül és latinul beszélt. 1849 októbertől 1851 áprilisáig kancellista a püspökladányi szolgabírószágon, ezután 1854 februárig kiadó Csanád vármegyében. 1854 februárja után pedig Békés-Csanád vármegyében kiadó. Ezt követően tollnok Fehérgyarmaton. A végzettsége 5 főnek ismert, hárman bölcsészeti, ketten jogi tanulmányokat folytattak. Csupán Kmekál nyelvtudására vonatkozó adatokkal rendelkezünk, ő németül, latinul, szerbül és románul beszélt.”

Az 1853. január 10-én megszületett császári rendelet Csanád és Békés vármegyék egyesítését írta elő.” Az egyesítésnek 1853 augusztus elsejére be kellett volna fejeződnie, ám az egyesítési tárgyalások elhúzódtak. Még az egyesülés előtt kinevezték Békés-Csanád vármegye új megyefőnökét, Bonyhády Perczel Gyulát, aki eddig Békés megye főnöke volt. Ferenc József 1853. november 15-én hagyta jóvá Csanád új járási beosztását, amely a megyét a korábbi három helyett két járásra, a makóiira és battonyaiira osztotta fel.”

Csanád vármegye tisztikarát 1853-54-ben az egyesítés előtt 27 fő alkotta. 14 személy nem rendelkezett 1849 előtti vármegyei múlttal, közülük csupán egy fő, Bonyhády Perczel Gyula, az új megyefőnök nem szerepelt az 1851-es tisztikarban. A megye vezetésében egyedül az új megyefőnök kinevezése jelentett tehát változást.”

1853-ban a Müller-féle naptárban külön kimutatás szerepel az igazságszolgáltatási tisztikarról. A megye területén szervezett igazságszolgáltatási fórumokon – makói táblabírószágon, nagylaki és battonyai járásbírószágon – 17 fő – 2 vezető, 8 középvezető és 7 beosztott – teljesített szolgálatot. 8 fő – 47 %, 6 középvezető, 75 % és 2 beosztott, 28,6 % – rendelkezett 1848-49-es múlttal. 5 fő – Major József járásbíró, Jenik Mór iktató, Béla István, Némethy János és Szabó Benjámin írnokok 1854-ben jelent meg, róluk ezen kívül semmilyen adattal sem rendelkezünk.

A személyügyi kartonok és egyéb kimutatások adatai alapján 12 főről készíthetünk részletesebb elemzést. A 2 vezető közül (a makói táblabírószágon elnöki tiszte nem volt betöltve) csupán Paksy Dánielnek van meg a kartonja. Ő 1821-ben született a Szabolcs megyei Bezdédén. 1841-ben befejezte politikai és jogi tanulmányait. 1847-ben ügyvédi diplomát szerzett, a német és a latin nyelvet ismerte. 1850 októbertől decemberig helyettes makói járásbíró, 1850 decembertől 1854 áprilisáig battonyai járásbíró, 1854 áprilisától 1856 januárjáig segédszolgabíró a

szarvasi járásban. 1856 januártól 1861-ig előadó és törvényszéki ülnök a Nagykállói Úrbéri Törvényszéken. 1861-ben úrbéri törvényszéki ülnök Csanád megyében. 1861. december 16-tól 1863-ig másodalispán, ekkor azonban elmebaj miatt felmentették állásából. A 8 *középvezetőről* már részletesebb képet alkothatunk. 5 fő a megyében, 1 Sárosban, 1 Békésben, 1 pedig Biharban született. A legidősebb a 38 éves Simon József, a legfiatalabbak a 29 éves Paraszka János/ József és Verzár József segédjárásbírók voltak, az átlagéletkor 33,4 év. 3 fő ügyvédi diplomával rendelkezett, 2 pedig jogi tanulmányokat folytatott. 4 fő németül és latinul, egy pedig szlovákul és latinul beszélt. 3 *alacsony beosztású* hivatalnokról vannak részletesebb adataink. Gerzanic István írnokról csak annyit tudunk, hogy 1848 óta szolgálta a megyét, tehát helyi származásúnak tekinthető. Fail Benedek iktatóval és Vaszil Ferenc írnokkal azonban hosszadalmas és fordulatokban bővelkedő karrierjük miatt érdemes részletesebben megismerkedni: Fail Benedek 1810-ben vagy 1812-ben született a Bars megyei Újbányán. Jogi és politikai tanulmányokat folytatott Kassán, nyelvtudása német, latin és „szláv” volt. Pályáját mátyásfalvi kisbírói tollnökként kezdte. 1850-ben közigazgatási segéd lett a battonyai főszolgabírórságon, majd 1850 és 1852 között ugyanitt iktató. 1852 és 1854 között a nagylaki járásbírórság iktatója. 1854 májusától 1861 januárjáig a mátyásfalvi szolgabírórság írnoka. 1861-ben rendelkezési állományba kerül. 1861 decemberétől 1862 áprilisáig Csanád megye elnöki tirkára, majd 1865 októberéig a megye tirkára, 1868-tól pedig battonyai főszolgabíró lett. Vaszil Ferenc 1822-ben született Makón. Filozófiai végzettséggel rendelkezett, németül, latinul és románul beszélt. 1841 és 1844 között megyei díjnok, 1845 és 1848 között gazdasági hivatalnok Tornyán. 1850 szeptemberétől 1854 áprilisáig a nagylaki járásbírórság írnoka, majd 1859-ig a makói vegyes szolgabírórságon kancellista. 1860-ban alpnéztárnok. 1864-ben összesküvés vádjával letartóztatják. 1865-ben előbb helyettes majd rendes megyei pénztáros. 1868-ban utolsó előfordulásakor is ezt az állást tölti be.

A két megye egyesülése és az új járási beosztás 1854 januárjában lépett életbe. Eddig Nábráczky állt Csanád élén, a teljes irányítást Perczel január 24-én vette át. A hivatalos ünnepi aktusra 1854. február 1-én került sor. Az ekkor elvesztett függetlenségét Csanád vármegye az Októberi Diplomával nyerte vissza.

Csanád vármegye tisztikarában a Bach-rendszer alatt, egészen a megye megszüntetéséig jelentős szerepet játszottak a megye reformkori és szabadságharc alatti tisztviselői. Részarányuk 50 % körül mozgott, míg a vezetésen belül felülreprezentáltak jelennek meg, addig a *beosztottak* között csupán 25 %-ban vannak jelen. Ha a más megyékből származókkal kiegészítjük ezt a számot, akkor tovább emelkedik az 1848-49-es hivatalnokok aránya (*vezetők* 72,7, a *középvezetők* 35,7, a *beosztottak* 40 %-a). Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Csanád vármegyében szakértelmüknek megfelelő rangban alkalmazták a tapasztalt közigazgatási hivatalnokot. A vizsgált korszakban nem találtunk külföl-

di születésű hivatalnokokat a megyei tisztikarban, ahol a megye nemessége képviseltette magát döntő arányban. A levéltári források alapján tehát nem igazolható az a feltételezés, mely szerint a csanádi nemesség korábbi pártállásától függetlenül egyönterűen tartózkodott a hivatalvállalástól.”

Kissé árnyalhatjuk a képet, ha együttesen elemezzük azokat a tisztviselőket, akik 1849-1854 között megfordultak a vármegyében, és 1854 után is továbbszolgáltak Békés-Csanád megyei vagy más egyéb állásokban.” A Bach-korszak időszakában 118 Csanád megyei vonatkozású hivatalnokról vannak adataink. 112 fő (95 %) szolgált a *Bach-féle provizóriumban*, 51 fő (43,2 %) az 1850-es években kezdte meg pályáját, a fennmaradó 61 (54,5 %) rendelkezett alkotmányos múlttal. 1854 után 37 fő (33 %) fejezte be pályafutását, közülük 17 fő (46 %) rendelkezett alkotmányos múlttal. A *Bach-korszak definitív időszakában* 54 fő (48,2 %) dolgozott, 5 (9,2 %) ekkor, 23 (42,6 %) az 50-es évek elején, 24 (44,4 %) pedig az alkotmányos időszakban kezdte meg munkáját. 10 fő (18,5 %) a Bach-korszak bukása után nem szolgált többé, 21-et (38,9 %) pedig csak a Schmerling-provizóriumban alkalmazták. *1860-61-ben* 37 fő (33 %) vett részt, közülük 11 (29,7 %) nem szolgált a Bach-korszak második időszakában, 30 (81 %) a Schmerling-provizóriumban is folytatta munkáját. A *provizóriumban* 58 fő (52 %) vett részt az 50-es évek tisztikaraiból, közülük 28 (48,2 %) főnek nem volt alkotmányos múltja. A *kiegyezés után* 35 fő (31,2 %) szerepelt, közülük 28 (80 %) a provizórium alatt is szolgált, 3 (8,6 %) pedig csupán az alkotmányos korszakban fordult elő.

A Bach-korszak hivatalnoki állománya tehát, jelentős mértékben szerepet vállalt a 60-as években is. A provizóriumban azonban nagyobb számban jelennek meg mint az alkotmányos időszakokban. Igen jelentős a továbbszolgálók száma, akik kapcsolatot teremtenek a különböző politikai korszakok hivatalnoki állományai között.

Csanád vármegye és tisztikara 1860-61-ben

Csanád vármegye főispánjává 1860. november 26-án Zsivora György ügyvédet nevezték ki, ő lett a vármegye első polgári származású főispánja. Zsivora 1860. december 10-én hívta össze a vármegye előzetes értekezletét, ösközyűlését, amely december 27-re tűzte ki a bizottmány alakuló közgyűlését. Ezután a községi képviselők megválasztásának felügyeletére küldötteket neveztek ki, a megbízások szerint 200 lakosonként kellett 1 közgyűlési képviselőt választani.”

A bizottmány alakuló ülésén Markovics Antal, a vármegye 1848-49-es elsőispánja az 1848-as bizottmány és tisztikar nevében lemondott, amit a tagok időközben bekövetkezett fizikai és esetleges erkölcsi halálával indokolt meg. A gyűlésen 444 községi képviselő megválasztotta a 225 főből álló Állandó Bizott-

mányt. A bizottmány társadalmi összetételét a fennmaradt adatokból nem lehet pontosan meghatározni, csupán annyi bizonyos, hogy az 1848-49-es bizottmány 80 tagjából 28 ekkor is szerepel a listán. A nevek alapján valószínűsíthető, hogy a nemzetiségek képviseltették magukat és a tagok többsége pedig a birtokosok és az értelmiségiek közül került ki.⁴⁴

Csanád vármegye élére 1860. december 28-án választották meg az új tisztikart.⁴⁵ A szolgálatba lépett 38 tisztviselő közül 19 fő (50 %) viselt hivatalt a Bach-korszakban, közülük 18 fő (47,3 %) a Bach-korszak ideiglenes, 10 (26,3 %) pedig a definitív szakaszában állt munkában. A megye új bizottmánya tehát jelentős szerephez juttatta a passzív ellenállás tétele ellen védő „erkölcsi halottakat”. A vezetők (15 fő) között hat kompromittálódott személy (40 %) található: Bánffy József másodalispán és főjegyző, ifj. Bánffy József adószedő, Batta Manó nagylaki főszolgabíró, Gyöngyösi János levéltáros, Mátéffy Pál mérnök. A 14 középvezetők 50 (7 fő) és a beosztottak 66,6 %-a (6 fő) tartozott ebbe a csoportba. 20 fő (52,6 %) rendelkezett alkotmányos múlttal, közülük azonban csak 8 fő (21 %) nem szerepelt a Bach-korszakban. A vezetők 73,3 (11 fő, csupán alkotmányos időszakban szolgált 6 fő, 40 %), a középvezetők 35,7 (5 fő, csupán alkotmányos időszakban szolgált 1 fő, 6,6 %) és a beosztottak 33,3 %-a (3 fő, csupán alkotmányos időszakban szolgált 1 fő, 12,5 %) közülük került ki. A harmadik csoportot itt is az először hivatalhoz jutó emberek adták (10 fő, 26,3 %), közülük került ki a vezetők 20 (3 fő), a középvezetők 42,8 (6 fő) és a beosztottak 11 %-a (1 fő).

Személyi adatlapok hiányában itt sem tudunk részletes képzettségi kimutatásokat végezni, de a tisztikar további szolgálatáról megfelelő információink vannak: 12 fő (31,6 %) nem szolgált tovább, 12 (31,6 %) a Schmerling-provizóriumban is hivatalnokoskodott, 21 (55,2 %) pedig a kiegyezés után szolgált. A kiegyezés után tehát nagyobb számban alkalmazták az 1860-61-eseket, mint a provizóriumban részt vettek, de a 21 fő közül heten – Batta Manó nagylaki főszolgabíró, Gyöngyösi János levéltáros, Horváth László várnagy, Mátéffy Pál mérnök, Meskó János főorvos, Ottinger Antal makói alorvos, Pandó János makói csendbiztos – a provizóriumban is dolgoztak.

A december 29-i ülésnapon fogadták el a képviselői fizetésekről szóló választmányi előterjesztést. Ugyanezen a napon készítette el a bizottmány azt a feliratot, amely alapján határozott képet alkothatunk politikai beállítottságáról. A felirat, mely Pest vármegye feliratának mintájára készült, Vay Miklós főkancellárt nem nevezte meg hivatali titulusa szerint, hanem egyszerűen csak „ömlétségének” címezte. Ezzel a gesztussal kifejezték, hogy a megye nem ismeri el az 1848 áprilisa előtti kormányzati helyreállítását, Vay személyét csupán az udvar és a nemzetközi közvetítőnek tekinti, kinek az a feladata, hogy az 1848-as törvények visszaállítását és az országgyűlés mielőbbi összehívását elérje.⁴⁶

A vármegyei autonómia helyreállításának fontos lépése volt a megye törvénykezési önállóságának újbóli biztosítása. 1861. január 7-én Apponyi György or-

szágbíróhoz intézett feliratukban kérték a megyei törvényszék helyreállítását, erre 6 hetes határidőt szabtak, és kijelentették, hogy ennek letelte után saját hatáskörükben teszik meg a szükséges lépéseket. Apponyi azon kérésére, hogy várják meg az országbírói értekezlet döntését, eltekintettek a szoros határidő betartásától. Emellett azonban nem válaszoltak semmilyen megkeresésre, amely a Békés-Csanádi Megyei Bíróságtól vagy egyéb igazságszolgáltatási szerveitől érkezett. A Bünyenyítő Törvényszék 1860. április 18-án, a Polgári Törvényszék pedig július 4-én kezdte meg működését, a telekkönyvi iratok átvétele pedig május 13-ra zárult le.⁴⁰

Az 1861. január 8-án tartott bizottmányi ülés helyreállította a vármegye 1848-as járási beosztását. Csanádot négy járásra, a makóira, a battonyaira, a nagylakira és a palotaira osztották. A következő ülésen döntöttek Kaszaper, Bánhegyes és Kovácsháza a palotai járásból a battonyaiba való átcsatolásáról.⁴¹

1861. február 5-én került a bizottmány elé az országgyűlési követválasztásokat elrendelő helytartótanácsi leirat. A képviselők felháborodottan vették tudomásul, hogy az országgyűlést Pest helyett Budára hívták össze. A követválasztásokat lebonyolító központi választmány tagjainak számát, az 1848-as helyzet után, 47-ben határozták meg. A választások lebonyolítására az 1848. évi V. tc. intézkedéseit tartották érvényesnek. A megye területét 3 választókerületre osztották. A battonyaiban Markovics Antal, a nagylakiban Dedinszky József, Makó városában pedig Návay Tamás lett a képviselő.⁴²

A vármegye megtagadta az országgyűlési engedélyt nélkülöző újoncozás teljesítését, sőt még azt a Helytartótanáctól érkező rendeletet is félretette, amely a katonai hatóságoktól érkező levelek elfogadását kötelezővé tette az alispánok számára.⁴³ A katonáállítás mellett a közvetlen és a közvetett adók fizetése is akadózott. Csanád csatlakozott ahhoz az országos mozgalomhoz, amely a törvénytelen adók megtagadására szólította fel a lakosságot. Ezért június végén megkezdődött a katonai erővel történő adóbehajtás. 26-án 115 lovas és 175 gyalogos jelent meg Nagylakon, hogy a felhalmozódott adóhátralék befizetésére bírja a település lakosait. A július 1-én tartott rendszerinti bizottmányi ülésen tiltakoztak az erőszak ellen, és hazaáruulónak minősítettek minden tisztviselőt, aki az adó behajtásában segítkezett a katonai hatóságoknak. Ennek ellenére a behajtás természetesen folytatódott.⁴⁴

A vármegye már az állandó bizottmány felállításakor intézkedett a háziadó mielőbbi beszedéséről. 1861. március 28-án elhatározták, hogy mielőbb kidolgozzák az egyéni adófizetés szabályzatát. Az augusztus 5-én bemutatott alispáni jelentés az adófizetés folyamatosságáról számolt be. Szeptember 30-án foglalkoztak azzal a helytartótanácsi leirattal, amely a megyéknek megtiltotta a háziadó további szedését, ezt egyszerűen törvénytelennek nyilvánították és teljesítését megtagadták. A leiratra válaszul egy feliratot akartak fogalmazni, ez azonban a bizottmány feloszlataáig már nem készült el.⁴⁵

Az országgyűlés feloszlata után szeptember 2-án gyűlt össze a bizottmány. Ezen az ülésen, a visszatért képviselők részvétele mellett, a feloszlata ellen tiltakozó feliratot fogalmaztak meg. Október 7-én tovább folytatták engedetlenségüket, megtagadták annak a helytartótanácsi rendeletnek a végrehajtását, amely a bizottmányi jegyzőkönyvek 8 napon belüli felküldéséről intézkedett.¹¹

1861. november 12-én vette kezébe Markovics Antal alispán Forgách Antal kancellárnak a vármegyei autonómiát ideiglenes jelleggel felfüggesztő rendeletét. Ezen a napon a polgári törvényszék ülésezett, ahol a megyei tisztikar kollektív lemondó levelét jegyzőkönyvbe iktatták. A tisztviselők vállalták, hogy mindaddig tartózkodnak a hivatali munkától, amíg az alkotmányt helyre nem állítják.¹²

A Schmerling-provizórium időszaka

A megyei önkormányzat feloszlata után Csanád új főispánja Csörgeő Antal lett, ő 1861. december 7-én foglalta el állását. Az új főispán első feladata a tisztikar kinevezése volt. Az utasítása szerint csupán olyan embereket bízhatott meg, akikről a felsőbb utasítások habozás nélküli végrehajtása elvárható volt.¹³ Forgách emellett Lonovics Károly és László, Posonyi Ferenc, Baross Sándor, Cseresznyés István és Pák László alkalmazására tett javaslatot Csörgeőnek.¹⁴ A helytartóság többször érdeklődött Dániel Antal elsőispán személye után: vajon miért mondott le a megyei törvényszéknél viselt ülnöki állásáról és vette fel a neki járó végkielégítést, ha most ismét hivatalt vállal.¹⁵

Hiába próbálkozott Csörgeő a vármegyei tisztikar számának és fizetésének emelésével, a megyék népességszáma szerinti kategorizálás értelmében Csanád a harmadik osztályba került. A megállapított fizetéstől való eltérésre nem kapott engedélyt.¹⁶

A megye járási beosztása kisebb változtatásoktól eltekintve változatlan maradt. Csupán Apátfalva került át a palotai járásból a nagylakiba, Apácza és Földvár pedig a nagylakiból a palotaiba.¹⁷ A megye életében azonban új színfoltot jelentett, hogy 1862-től engedélyezték a tisztiszek megtartását. Csanád volt a második vármegye, amely nyilvánosan tarthatta ilyen üléseit.¹⁸

A 1863-ban Csanád vármegye tisztikarát a tiszteletbeli hivatalnokokat leszámítva 52 fő alkotta.¹⁹ 1861-61-es múlttal 27 fő szolgált (52%), 8 fő a vezetésben (66,6%), 10 a középvezetésben (66,6%), 9 (36%) pedig a beosztottak között dolgozott. Az 1863-as hivatalnokok 27%-át (14 fő) adták az új emberek, a vezetők 8 (1 fő), a középvezetők 13,3 (2 fő), a beosztottak 44%-a (11 fő) tartozott ebbe a kategóriába. A harmadik csoportot a Bach-korszak hivatali állományának a tagjai (30 fő) jelentették. Ők adták a 12 vezető 83 (10 fő, csak 1850-es hivatali múlttal 3 fő, 25% rendelkezett), a 15 középvezető 66,6 (10 fő, csak

1850-es hivatali múlttal 3 fő, 20 % rendelkezett) és a 25 beosztott 40 %-át (10 fő, csak 1850-es hivatali múlttal 5 fő, 20 % rendelkezett). A provizórium tisztkarában tehát kevés új ember jelent meg, a tisztviselek között a legjelentősebb csoportot az olyan hivatalnokok jelentették, akik mind a Bach-korszakban, mind az alkotmányos időszakokban is szolgáltak. Az 1863-as tisztkar tehát alapjaiban igazodott a megye hagyományaihoz, hivatalnoki állománya jelentős kapcsolatokkal rendelkezett a korábbi időszakok tisztkaraival.

A provizórium időszakából ismét rendelkezünk részletes hivatali életrajzokkal. A 12 vezető tisztségviselő közül kilencen a megyéből, ketten ismeretlen helyről származtak, Aigner Adolf megyei mérnök pedig szegedi lakos volt. Csupán Csiky Lajos főszolgabírónak és Dániel Antal elsőalispánnak ismert a pontos születési ideje, mindketten 51 évesek voltak. 3 fő diplomás ügyvéd volt, 4 jogi, 2 bölcsészeti, 1 mérnöki, 1 pedig orvosi tanulmányokat folytatott, 2 főnek a végzettsége ismeretlen. A nyelvtudása Csiky Lajosnak (német, latin, román) és Dániel Antalnak (német, latin, román, francia) ismert. A 15 középvezető közül 13 fő megyei volt, 2 pedig az ország egyéb területeiről származott: Nagy Elek ügyész még 1849 szeptemberében érkezett Fejér megyéből, és itt véglegesen le is telepedett, a bihari Szántó János törvényszéki ülnök csupán 1861 májusa és 1863 novembere között szolgált a megyében, ezután Temes megye alispánja lett. A 25 beosztott hivatalnokról már igen szórványos adatok állnak rendelkezésünkre. 14 főről szinte semmi egyéb információ nincsen, minthogy megkezdte szolgálatát. A születési helye csak 9 főnek ismert, hatan a megyéből származtak. Benedek József esküdt marosvásárhelyi ügyészségen kezdte munkáját, de 1867 után is Csanádban szolgált. A Bars megyei Fail Benedek szintén letelepedett a megyében. A sárosi Gaál Sándor azonban a provizórium után nem szolgált tovább. A végzettsége 9 főnek ismert, öten jogi, hárman bölcsészeti, 1 fő pedig fizikai tanulmányokat folytatott. A négy ismert nyelvtudású hivatalnok mindegyike beszélt latinul, hárman németül, ketten szlovákul. Kiss Gábor kiadó a latin és a német mellett románul és olaszul, Réz Béla jegyző pedig franciául értett.

A provizórium tisztkara tehát magasan képzett, feladata ellátására megfelelően felkészült szakemberekből tevődött össze. A tisztkar tagjai közül 28 fő volt megyei illetőségű (az ismert születési helyűek 80 %-a). A dualizmus időszakában 24 fő – 46,1 %, 5 vezető 41,6 %, 8 középvezető 53,3 %, 11 beosztott 44 % – szolgált tovább.

Csanád vármegye a kiegyezés megkötésének időszakában

1865 áprilisától a felmentett főispán helyét ideiglenesen Dániel Antal alispán töltötte be, majd szeptembertől Bánhidya Albert vette át a megye vezetését. 1865. október 5-én a követválasztások előkészítésére ült össze a megye bizottsága.

Az országos „menetrendnek” megfelelően felolvasták az 1861-ben megválasztott állandó választmány névsorát és a még cselekvőképes tagokból alakult meg a testület, amelynek kiegészítését a magas létszám miatt feleslegesnek tartották. Az országgyűlési választásokon a nagylaki kerületben Dedinszky Józsefét, a battonyaiban Markovics Antal, Makón pedig Faragó Ferencet kapott bizalmat, ők képviselték megyéjüket a kiegyezési tárgyalások időszakában.⁴⁴

A megye végül Návay István főispán irányítása alatt szerveződhetett újjá. Az 1867. április 23-án megtartott tisztújítás során 51 fő lépett hivatalba.⁴⁵ A tisztikarból 27 fő (53 %, 1860-61-ben is szerepelt 15 fő, 29,4 %) szerepelt a schmerlingi időszakban. A 11 vezető 54,5 (6 fő, 1860-61-ben is szerepelt 4 fő, 36,3 %) és a 17 középpvezető 47 (8 fő, 1860-61-ben is szerepelt 6 fő, 35,3 %) és a 23 beosztott 56,5 %-a (13 fő, 1860-61-ben is szerepelt 5 fő, 21,7 %) tartozott közéjük. Az 1860-61-es tisztviselők közül 25 főt (49 %) választottak újra. A vezetők 81,8 (9 fő, csak alkotmányos múlttal 5 fő, 45,4 %), a középpvezetők 58,8 (10 fő, csak alkotmányos múlttal 4 fő, 23,5 % rendelkezett) és a beosztottak 26 %-a (6 fő, csak alkotmányos múlttal 1 fő, 4 % rendelkezett) tartozott ebbe a csoportba. Új hivatalnokok volt 11 fő (21,5 %), a beosztottak közül 5 írnok, 3 esküdt és 1 csendbíró (39,1 %), a középpvezetők közül Domanovszki Dániel szolgabíró és Illés Elek (11,7 %). A szabadságharc alatt szolgált hivatalnokok még jelen voltak a tisztikarban: a vezetésben 6 fővel (54,5 %), középpvezető között szintén hattal (35,3 %), a beosztottak között pedig 2 fővel (8,7 %). Az 1867-es tisztviselőkről Csanád megyében sem készültek személyi adatlapok, így részletes elemzésüket nem lehet elvégezni.

Az 1867-es átalakulás során tehát a vármegyében ismét elmaradt a radikális rendszerváltás, a provizóriumban is szerepet vállalt hivatalnokok minden kategóriában megőrizték többségüket. A különböző korszakok ismét nem jelentettek árhághatatlan korlátokat, a megyében töretlenül működött egy olyan szakavatott hivatalnoki garnitúra, melynek karrierjét nem törték ketté az országos politika vidéki leképeződései.

Összegés, Csanád vármegye közigazgatási tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig⁴⁷

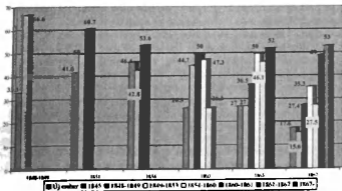
Az 1848-ban hivatalban lévők 66,6 %-a a vármegye reformkori állományából származott, az új emberek kategóriája 33,3 %-ot tett ki, a reformkori tisztikarban tehát számottevő átalakulás zajlott le 1848-ra. A Bach-féle provizórium megszervezésekor az 1848-49-es múlttal rendelkezők meghatározó pozíciókat birtokoltak, mellettük az új emberek 41,6 %-ot tettek ki. Minimális volt az olyan tisztviselők aránya, akik a reformkorban szolgáltak ugyan, de a szabadságharc időszakában háttérbe szorultak. A Bach-korszak elején kialakult állapotok csupán

kis mértékben módosultak. 1853-54-re az új emberek aránya emelkedett, az alkotmányos múltú hivatalnokoké pedig 7-8 %-kal csökkent. Csanád vármegye a definitívum időszakában elvesztette önállóságát, így ebben az időszakban a tisztikarát nem lehet elemezni, csupán a további szolgálatról vannak szórványos adataink. A vármegyében az önkényuralmi provizorikus szakaszában az apparátus többsége rendelkezett alkotmányos múlttal.

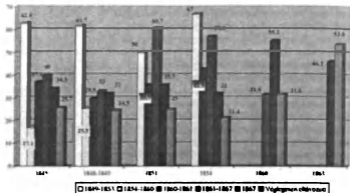
Az 1860-as választás elemzésekor szemberűnő az új hivatalnokok alacsony részaránya. A hivatali állások 50 %-át az 1848-as hivatali múlttal rendelkező tisztviselők töltötték be, de igen magas az 50-es évek hivatalnokainak részvétele. Az 1863-as évben a tisztikar 46,1 %-a rendelkezett 1860-61-es hivatali múlttal. Ezzel a kategóriával közel azonos mértékben – messze megelőzve ezzel az 1848-49-es apparátust – szerepeltek az 50-es évek hivatalnokai. 1867-es tisztikar legnagyobb csoportja a provizóriumú múlttal rendelkező volt, a második helyen az 1860-61-esek szerepelnek. Az ötvenes években szolgáltak és a szabadságharcos múltúak közel azonos súlyú csoportot alkottak.

Csanád vármegye esetében tehát igen erős kontinuitás mutatható ki a vizsgált politikai korszakok között. Az új emberek száma minden politikai átalakulás után viszonylag alacsony maradt. A radikális személyi átalakulások tehát nem tapasztalhatók.

A 2. diagram adataiból megállapítható, hogy az utolsó reformkori tisztikar további szolgálatában az első törést 1848-49 jelentette. Ekkor a tisztikar 37 %-a távozott. A Bach korszakban a hivatalviselés tovább csökkent. Majd 1860-61-ben érte el a 40 %-os csúcspontot és ezután időarányosan mérséklődött.

I. diagram
Csanád megye tisztikarának előélete (%)

II. diagram
Csanád megye tisztikarnak utólete (%)

Az 1848-49-es tisztikar 40 %-a veszítette el állását a szabadságharc leverése után. A megye megszűnésével további 35 % kényszerült megválni állásától. A 60-as években növekedett a szerepvállalásuk. Különösen érdekes, hogy a Schmerling-provizórium időszakában meghaladta mindkét alkotmányos korszakét.

Az 1851-es és az 1853-54-es tisztikarokra hasonló tendenciák jellemzőek: a megye megszüntetése után 50 illetve 33 %-uk veszítette el állását. A 1860-as tisztújítás során 36 illetve 44 % jutott hivatalhoz. A provizórium időszakában magasabb arányban szolgáltak. A kiegyezés után pedig 36 illetve 32 %-kal voltak jelen az új tisztikarban. Kimutatható ugyan, hogy a Schmerling-provizórium időszakában jelentősebb mértékben foglaltak helyet a megye vezetésében, de ez nem járt együtt az alkotmányos időszakok alatti eljelentéktelenedésével.

Az 1861-es tisztikarnak 31 %-a szolgált tovább a provizórium alatt, ez az arány 1867-ben számottevően megnövekedett. Megjegyzendő, hogy a hivatali apparátusból végleg távozók száma az eddig vizsgált tisztikarok közül itt a legmagasabb.

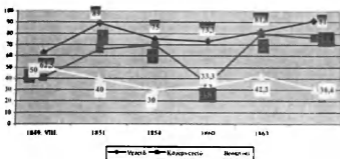
Az 1863-ban szolgálatban állóknak ugyan 54 %-a hivatalát vezette 1867-ben, 46 % azonban tovább szolgálhatott. A hivatalvesztők további sorsának megállapításához azonban nem rendelkezünk adatokkal, az 1860-as 70-es évek tisztikarainak feltárása jelentősen átalakíthatja ezt a képet.

A diagramok elemzése után megállapítható, hogy a politikai kurzusváltások nem okoztak jelentős töréseket, az adott időszakokban kompromittálódottnak minősülő hivatalnokok magas számban szolgálhattak tovább biztosítva ezáltal a

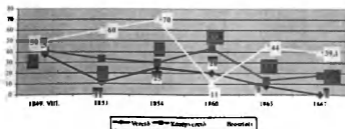
megye vezetésének folyamatosságát. Megjegyzendő, hogy a megyében különösen alacsony az új emberek és a hivatalból a rendszerváltások hatására véglegesen távozók aránya.

Csanád vármegye esetében is meg kell vizsgálni, hogy az új emberek valamint az alkotmányos hivatali múlttal rendelkezők milyen arányban jelennek meg a hivatali ranglétra különböző fokozatain, hiszen ebből állapítható meg, hogy az adott időszakban gyakorlatilag melyik kategória irányította a vármegyét.

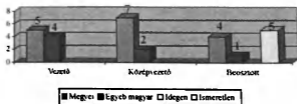
Az III. diagram adatai szerint az új emberek elsősorban az alacsony beosztású hivatalnokok között képviselték magukat. A legmagasabb arányt 1853-54-ben érték el, akkor e kategória 70 %-át adták. A vezetők többsége rendelkezett hivatali múlttal, 1863-ban és 1867-ben az új emberek aránya csökkent minimális.

III. diagram
Alkotmányos múlttal rendelkező tisztviselők (%)

IV. diagram
Új emberek a megye tisztikarában (%)

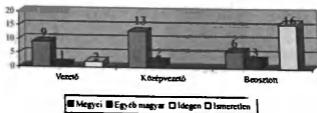
V. diagram

Csanád megye tisztikarainak származása, 1851.

VI. diagram

Csanád megye tisztikarainak származása, 1851.

VII. diagram

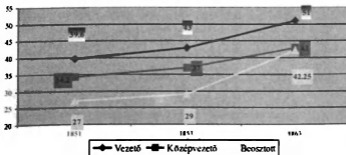
Csanád megye tisztikarainak származása, 1851.

A középvezetők körében 1851-ben, 1853-ban és 1860-ban található a legtöbb új hivatalnok, azonban ekkor sem haladták meg a 45 %-ot.

A IV. diagram adatsorából kitűnik, hogy a vezetésen belül az alkotmányos múlttal rendelkezők (nem feltétlenül vármegyeiek, tehát a megyében újak minősülők) felülreprezentáltak. Ez a megállapítás, az 1860-as választás kivételével, igaz a középvezetőkre is. A hivatali múlt nélküliek az 50-es évek tisztikaraiban tehát elsősorban az alacsony beosztásúak között kezdhették meg munkájukat.

A tisztviselők születési helyének megvizsgálására alkalmasak a következő diagramok (V-VII. diagram). A biztosan megyei tisztviselők: Csanád megye sajátossága, hogy már az ötvenes évek elején megyei származásúak mellett magas az egyéb magyarok aránya. Ez azonban nem csupán az önkényuralom kinevezési gyakorlatának tudható be. A tisztikarok részletes elemzésénél is említettük azt a tényt, hogy mivel a helyi értelmiség kicsi volt, az alkotmányos időszakokban is gyakran kerültek csanádi állásba más megyékből származó hivatalnokok. Ennek megfelelően 1851-ben a vezetők 55, a középvezetők 71 és a beosztottak 80 %-a volt csanádi. 1853-54-ben pedig a vezetők 57, a középvezetők 71, és a beosztottak 60 %-a volt helyi születésű. A Schmerling-provizórium időszakában, megőrizve meghatározó szerepüket, a vezetőknek 90, a középvezetőknek 86 és a beosztottaknak pedig 66 %-át adták. A fennmaradó hivatali helyeket az *egyéb magyar tisztviselők* töltötték be, idegen hivatalnokok a vizsgált időszakban nem szerepeltek a közigazgatási apparátusban.

A források alapján megállapíthatjuk az önkényuralmi tisztikarok átlagéletkorát. A VIII. diagram adatai alapján a tisztikar fiatalnak minősíthető, a korszakban jellemző az átlagéletkor növekedése. A legalacsonyabb átlagéletkorról Csanád esetében is a beosztott hivatalnokok bírtak. A vezetés a középkorú, hivatali múlttal rendelkező hivatalnokok kezében volt.

VIII. diagram

Csanád megye önkényuralmi tisztségviselőinek átlagéletkora

A részletes elemzés után megállapítható, hogy a megye tisztikarában a politikai kurzusváltások hatására nem zajlottak le radikális átalakulások, a személyi kontinuitás különösen jellemző a vármegyére. Az új emberek általában Csanádban is az alacsony beosztásokban jelentek meg. Az ismert személyi katonokkal rendelkező hivatalnokokról megállapítható, hogy munkájuk végzéséhez megfelelő szakmai és nyelvi ismeretekkel rendelkeztek.

Jegyzetek

- [1] Fényes 1836. I. 199.; Kovacsics 7. számú táblázat
 [2] Palugyai Megyerendszer III. 142.
 [3] Ifj. Palugyai Imre: *Magyarország történeti, földtani és állami legújabb leírása*. Pest, 1855. (a továbbiakban: Palugyai Magyarország legújabb leírása) IV. 143-144.
 [4] Kovacsics 2. számú táblázat
 [5] Kovacsics 3. számú táblázat
 [6] Kovacsics 4. számú táblázat
 [7] Palugyai Magyarország legújabb leírása IV. 66.
 [8] Kovacsics 5. számú táblázat
 [9] Sashegyi 1965. 315.; MOK 1858. 65-66. (A Békés-Csanád megyehatósághoz tartozó battonyai és makói járás együttes lakossága: 86 980 fő.)
 [10] Géczy Lajos: Csanád megye közigazgatásának átszervezése a neoabszolútizmus első éveiben. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből X.* Szerk.: Blazovics László Szeged, 1986. (a továbbiakban: Géczy) 63-64.
 [11] Fényes 1867. 36.
 [12] Kovacsics 7. számú táblázat
 [13] Fényes 1847. 354.
 [14] Ruszoly József: Az országgyűlési népképviselő kezdeti Csanád vármegyében. 1848-1875. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből. XX. század.* Szerkesztette: Farkas József. Szeged, 1978. (a továbbiakban: Ruszoly 1978.) 165.; Barna János-Sümeghy Dező: *Nemesi családok Csanád vármegyében*. Makó, 1913. VI.-VII.
 [15] Palugyai Megyerendszer III. 142.
 [16] Fényes 1867. 42-43.
 [17] Géczy 63-64.
 [18] Géczy 74-75.
 [19] Palugyai Megyerendszer III. 142.
 [20] Ruszoly 1978. 166.
 [21] Ruszoly 1978. 169-170.
 [22] *Csongrád megye évszakai. Történelmi olvasókönyv.* Szerkesztette: Blazovich László. Szeged, 1985. (a továbbiakban: Blazovich) I. kötet. 343.
 [23] Blazovich 355.

- [24] Csongrád megye kézikönyve. Főszerkesztő: Dr. Kasza Sándor. 1997. 40.
- [25] Gyulai Gaál Endre Szegedi kerületi főbíztos iratai. Általános iratok (MOL D 82) 1849. 159.
- [26] Csongrád megyei Levéltár Csanád megye császári királyi Megyehatóságának iratai. 1849-54. (a továbbiakban: CsmL IV. B 151.) 1879.1850.
- [27] CsmL CsmH IV. B. 151. 1849 291.
- [28] CsmL CsmH IV. B. 151. 1849 487.
- [29] Magyar Országos Levéltár Jósa Péter, Nagyvárad kerületi Főbíztos iratai (a továbbiakban: MOL D 81) 1849. 1.; Sashegyi 1965. 272-273.
- [30] CsmL IV. B 151. 1.1849. jegyzőkönyv
- [31] Csanád vármegye 1849. novemberi járási beosztása CsmL IV. B 151. 368./1849.
- [32] CsmL IV. B 151. 665. 1850.
- [33] CsmL IV. B 151. 785. 1850.
- [34] CsmL IV. B 151. 2781. 1850.
- [35] CsmL IV. B 151. 3380. 1850.
- [36] CsmL CsmH IV. B. 151. 1851 297
- [37] MOL D 188. 1-10. csomó
- [38] MOL D 188. 8. csomó 372. fólió.
- [39] MOK 1853. 76.
- [40] Bonyhády Perczel Gyula 1840-től a Tolna megyei völgyeségi járásban alszolgabíró, majd 1843-ban főszolgabíró, 1849 és 1850 között ugyanitt főszolgabíró. 1851. március 21.-től Békés, majd Békés-Csanád vármegye megyefőnöke, 1856-tól Vas vármegye főnöke, 1859-től cs. kir. kamarás. (In: Nagy Iván: Magyarország nemesi családjai címekkel és nemzetrendi táblákkal. P-R. 1857. Pest, Reprint. 218.)
- [41] Csanád vármegye új járási beosztása: CsmL IV. B 151. 307. 1854. közli: Géczy 85.
- [42] Müller 244.
- [43] A vitatott elméletre lásd: Blazovich II. 30.
- [44] A kimutatáshoz a megyei tisztí névsorok és az MOL D 188. 1-12. csomó adatait használtuk fel.
- [45] G Tóth Ilona: Csanád megye igazgatása (1860-1867). In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből X.* Szerkesztette: Blazovich László. Szeged, 1986. (a továbbiakban: G. Tóth) 131.
- [46] A bizottmány névsora: Csongrád megyei Levéltár Csanád vármegye Bizottmányának iratai (a továbbiakban: CsmL IV. B 251.), 1860. december 28-i jegyzőkönyv; G. Tóth 132.
- [47] CsmL IV. B 251. 1860. december 28-i jegyzőkönyv alapján készült.
- [48] CsmL IV. B 251. 1860. december 29-i jegyzőkönyv; G. Tóth 133-134.
- [49] G. Tóth 134-136.
- [50] G. Tóth 153-154.
- [51] G. Tóth 146.
- [52] G. Tóth 137.
- [53] G. Tóth 139-140.

- [54] CsmL IV. B 251. 1861. szeptember 30-i jegyzőkönyv; G. Tóth 140-143.
 [55] CsmL IV. B 251. 1861. október 7-i jegyzőkönyv; G. Tóth 148.
 [56] CsmL IV. B 251. 1861. november 12-i jegyzőkönyv; G. Tóth 148-149.
 [57] Csongrád megyei levéltár, Csanád megye főispáni helytartójának iratai (a továbbiakban: CsmL IV. B. 268.) 1861. december 16. nyilvános közgyűlés jegyzőkönyve
 [58] G. Tóth 156-157.
 [59] G. Tóth 156.
 [60] G. Tóth 158.
 [61] G. Tóth 157.
 [62] CsmL IV. B 168. 1862 577. az 1862 március 17-én tartott nyilvános tisztiszek jegyzőkönyve, G. Tóth 159.
 [63] A kimutatás a CsmL CsmH IV. B. 268. 1863. 518-as irat alapján készült.
 [64] A kimutatás a MOL D 188 1-12. csomó és a CsmL CsmH IV. B 268. 1861. 90. irat alapján készült.
 [65] G. Tóth 165-166.
 [66] A kimutatás Csongrád megyei Levéltár Csanád vármegye Bizottmányának iratai (CsmL IV. B. 25. a) 1. kötet. 1867. IV. 23-i jegyzőkönyve alapján készült.
 [67] Az összegző fejezetben a munka céljainak megfelelően a közigazgatási apparátus összetételét elemezzük.

VI. Melléklet

Csanád megye népességének összetétele

Békés, Csanád és Csongrád megye népessége az 1787. évi népszámlálás alapján (Kovacsics 2. számú táblázat)

Települések: 9 mezőváros, 29 falu, 47 puszta. 22761 ház.

Vallási megoszlás: 27602 keresztény, 126 zsidó család.

Foglalkozási szerkezet: 88 lelkész, 744 nemes, 25 hivatalnok, 453 városi polgár vagy falusi mesterember, 11407 paraszt, 10926 polgárok és parasztok örökösai, 17113 zsellér, 4697 egyéb.

Kiskorú és nő: 22553 1-12 éves, 6447 13-17 éves, 69983 nő.

144436 keresztény.

Keresztény férfiak között nők: 29193, nőtlen vagy özvegy 45260.

Zsidók: 122 nő, 149 nőtlen vagy özvegy férfi, 278 nő, nők és férfiak összesen: 549

Teljes népesség: 144985.

Csanád megye népessége a Magyarország lakott helyeit összesítő kataszter alapján, 1793. (Kovacsics 3. számú táblázat)

Lakott helyek jellege: határrészek: 10, kocsmák, fogadók: 3, házak: 4319,

Lakosság: családok: 5103, férfiak: 13316, nők: 12476, összesen: 25792

Települések: mezőváros: 2, falu: 9, puszta: 34

Csanád megye népessége az 1804. évi (nem nemesi) népszázeírás főösszesítés szerinti vég-eredményei alapján (Kovacsics 4. számú táblázat)

Települések: mezőváros: 2, falu: 7, puszta: 15, házak száma: 5535

Családok száma: 6830

Foglalkoztatási szerkezet: tisztviselő és honorácior: 13, polgár és kézműves: 93, nemesek szolgái: 414, paraszt: 3011, zsellér: 3791, családfő fiai: 10234,

Férfiak: 17556, Nők: 16921.

Összes népesség: 34477

Férfinépesség összetétele: keresztények: 0-17 évesek: 8137, 18-40 évesek: házások: 621, özvegyek vagy nőtlenek: 866, 41 évnél idősebbek: 3774, római katolikusok: 6451, evangélikusok: 1125, reformátusok: 3294, görög keletiek: 6259, zsidók: 0-17 évesek: 219, 18-40 évesek: házások: 83, nőtlenek és özvegyek: 39, 41 évnél idősebbek: 86.

Az 1787. évi népszámláláshoz viszonyítva a férfinépesség szaporodása: keresztények: 4213, zsidók: 203

A 18-40 éves keresztényekhez hozzáadandó: 3731

Csanád megye népessége az 1843. évi (nem nemesi) népszázeírás főösszesítés szerinti vég-eredményei alapján (Kovacsics 5. számú táblázat)

Települések: mezőváros: 4, falu: 5, puszta: 21, házak száma: 11908

Családok száma: 9651

Foglalkoztatási szerkezet: tisztviselő és honorácior: 132, polgár és kézműves: 579, nemesek szolgái: 515, paraszt: 3165, zsellér: 8234, családfő fiai: 17825,

Nők: 29304,

Összes népesség: 59754

Férfinépesség összetétele: keresztények: 0-17 évesek: 14191, 18-40 évesek: házások: 3434, özvegyek vagy nőtlenek: 843, 41 évnél idősebbek: 4970, római katolikusok: 14127, evangélikusok: 3422, reformátusok: 5986, görög keletiek: 6307, zsidók: 0-17 évesek: 417, 18-40 évesek: házások: 48, nőtlenek és özvegyek: 23, 41 évnél idősebbek: 120

Szaporodás: születés: 2117, bevándorlás 25; Fogyás: halálozás: 1325, elvándorlás: 71

Csanád vármegye népessége 1869-ben (Kovacsics 7. számú táblázat)

Terrülete 1714 négyzetkilométer

Lakossága: 94658 fő

Népsűrűség: 55,2 fő/négyzetkilométer

X. Összegzés

A munka elkészítésekor arra vállalkoztunk, hogy 6 magyar vármegye tisztikarait a levéltári források alapján megvizsgáljuk. Vajon a XIX. század 40-es éveinek végétől a kiegyezésig terjedő időszakban milyen tendenciák voltak jellemzőek a hivatalnoki állományra? Kimutatható-e az, a szakirodalom hagyományosan elfogadott folyamat, miszerint elsősorban a folyamatosság megszakadása jellemző a politikai kurzusváltások időszakában, vagy esetleg a szakképzett közigazgatási apparátus megjelenése miatt számottevő kontinuitás tapasztalható? Az önkényuralom kinevezési gyakorlata milyen módon alakította át a megyék arculatát, mekkora szerepet viseltek az ötvenes években a helyi elit tagjai, milyen mértékben kényszerültek átadni hivatalaikat az idegeneknek, magyar és határontúli „Bach-huszároknak”? Választ kerestünk arra a kérdésre is, hogy a hivatalt vállalók milyen szakmai végzettséggel rendelkeztek, mennyire vált a rendi korszakban a politikai szerepvállalás színterének számító vármegyei hivatal valódi életpályát jelentő, szakigazgatási munkahelyé? A befejező, összegző fejezetben a kutatás eredményeit foglaljuk össze rámutatva a különböző korszakokra jellemző tendenciákra és a regionális eltérésekre.

A reformkort lezáró 1848-as átalakulás lehetőséget kínált a vármegyei tisztikarok résztvevőinek az eddigieknél gyorsabb emelkedésre. Általában minden elemzett vármegyére igaz az a megállapítás, hogy a forradalmi átalakulás hatására megélenkült az apparátus fluktuációja. Az 1848-ban szolgálatban állók bizonyos szempontból az 1848. évi XVII. tc. tisztújítást tiltó rendelkezésének következtében a reformkori elitből származtak. A Batthyány-kormányoknak szüksége volt a közigazgatási, igazságszolgáltatási tapasztalatokkal rendelkező, ezért az áprilisi törvények életbe léptetésénél nélkülözhetetlen, politikailag viszont gyakran nem teljesen megbízhatónak számító hivatalnokokra. A gyakorlati követelmények hatására tehát a kontinuitás fenntartása mellett döntöttek.¹ A tisztújítások helyett azonban gyakran volt szükség a megürült állások betöltésére. 1848-49 folyamán császári megszállás alá került vármegyék tisztikara az 1848-as nemzedék utóda volt, de nem teljesen azonos azzal, hiszen a politikailag leginkább kompromittálódottaknak gyakran menekülniük kellett és több személy bizonyíthatóan visszahúzódott a hivatalvállalástól. A felszabadulás után (Pest-Pilis-Solt és Somogy vármegye esetében) a központi magyar kormányzat elvárásainak megfelelően, a kormánybiztosok radikális átalakulást hajtottak végre. Ez ellen Pest-Pilis-Solt vármegye bizottmánya tiltakozott, de végül is végrehajtotta Kossuth Lajos kormányzó elnöknek, a megyei autonómiába erőszakosan beavatkozó utasítását. Ebben az esetben tehát a kontinuitás határozott megszakadását kell regisztrálnunk. Ez azonban nem lehetett döntő, hiszen a katonai helyzet alakulása nem engedte stabilizálódni az átszervezett megyei tisztikarokat. A kormánybiztosok által hivatalhoz juttatott személyek az abszolutizmus időszaká-

ban politikailag megbízhatatlanak, „kompromittálódottak” számítottak, és gyakran hadbírósgái ítélettel kellett szembenéznük. Az időlegesen megszállás alá került Heves és Külső-Szolnok vármegye esetében is nagyfokú változásokat tapasztaltunk. Ezek jól követték az 1848–49-es időszak csomópontjait. Ezért a hivatali állásokról való lemondás mögött elsősorban politikai indítékokat valószínűsíthetünk. Hasonló tendenciák figyelhetők meg Csanád és Borsod esetében is. Politikai motivációval indokolható lemondások mellett több olyan hivatalnok helyett kellett újat választani, akik népképviselők lettek, vagy a hadseregben vállaltak hosszabb-rövidebb ideig tartó szolgálatot.

A szabadságharc leverése után a helyi alkotmányos tisztviselők egy ideig őrizték vezető szerepüket. A magyar megyék nem kerültek idegen irányítás alá. Különösen magas a volt alkotmányos tisztviselők részvétele közvetlenül a szabadságharc leverése után. Jellemző adalék, hogy a közigazgatás tényleges irányítói igen erőteljesen tiltakoztak a haditörvénytiszteken folyó purifikáció ellen, hiszen ez működésképtelenné tehetné a megyehatóságokat. A gyakorlati élet szükségességéből tehát ismét a kontinuitás fenntartását segítette elő. Emellett a beosztott kategóriákban már nagyszámban jelentek meg a fiatal diplomás hivatalnokok, az új generáció, melyre az a feladat várt, hogy néhány éven belül, a szükséges szakmai tapasztalatok megszerzése után árvegyé a közigazgatás irányítását. Több példát lehet találni a gyors karrierre, hiszen a legtehetségesebbek számára a rendszer biztosította a soron kívüli emelkedés lehetőségét. A generációváltás tehát általában alulról indult. Azonban a vezető beosztásban lévő hivatalnokok átlagéletkora is viszonylag alacsony volt, ebből arra lehet következtetni, hogy a továbbszolgálók között a harmincas, negyvenes éveikben járó, ambiciózus tisztviselők felülreprezentáltak voltak a reformkor idősebb generációjához képest. Tehát a reformkori, 1848–49-es eliten belül is volt egy olyan korosztály, amely számára az önkényuralom kialakítása az emelkedés meggyorsulását eredményezte.

A definitív átszervezés jelentősen átforgatta a megyei tisztikarokat. Három fő tendenciára kell felhívni a figyelmet: a provizórium tisztviselőinek jelentős része nem szolgált tovább, elcseré történt, és megjelentek az idegen anyanyelvű hivatalnokok. Az elcserét legszembéletesebben a „Bach-huszár” fogalom írja le. Mind a kortársak, mind pedig a szakirodalom beszámolt arról a tényről, hogy az 50-es évek második felében egy új hivatalnoktípus jelent meg, ezt nevezték öszszefoglaló néven „Bach-huszárnak”. Emellett azonban azt is megállapították, hogy az új hivatalnokok döntő részt idegenajkúak voltak, található ugyan közöttük magyar, de a magyar elem alapvetően háttérbe szorult.

A „Bach-huszárok” képe a legfrissebb kutatások tükrében megváltozott, itt elsősorban Deák Ágnes és Benedek Gábor munkáira kell utalnunk. Saját kutatásaink is alátámasztották azt a megállapítást, hogy a „külföldi” hivatalnokok szerepe ugyan növekedett, de a magyarok továbbra is meghatározó elemét adták az önkényuralmi tisztikarnak. Az elvégzett elemzések tükrében a „Bach-huszár” fogalom mögött

elsősorban magyar származású személyeket kell értenünk, ők azonban más vármegyéből áthelyezetteként szolgálati helyeiken idegennek minősültek. Az elemzett vármegyékben megjelennek ezek a „belföldi” idegenek. Adataikból kitérünk, hogy ez a 6 vármegye nemcsak befogadó, hanem kibocsátó is volt egyben. A kinevezési gyakorlatban a hajdani alkotmányos szerepvállalás csak másodrangú szempontnak számított, hiszen ekkor 1848-as hivatalnokok is állásokhoz jutottak, a vezető pozíciókban pedig meghatározó maradt az 1849 előtti szolgálati múlttal rendelkezők szerepe. A provizorikus időszak tisztviselőinek egy jelentős része azonban elvesztette állását, ennek okai közül a pályázatás során támasztott magas szakmai követelményeket (felsőfokú jogi vagy közigazgatási végzettség, német nyelv ismerete) és a hagyományos élettértől távoli munkahely miatti elköltözés szükségességét kell kiemelnünk. Ez a két követelmény eleve lehetetlenné tette az alacsonyabb képzettségű, német nyelvtudással rendelkezők és az idősebb, kevésbé mobilizálható személyek alkalmazását. Ezen folyamatok ellenére az elemzésekből kitérünk, hogy a definitív tisztikarok meghatározó csoportját a provizóriumbeliek alkották. Az 1854-es év után tehát a kontinuitás országos szinten figyelhető meg, míg az egyes vármegyék esetében radikális elicsere zajlott le. A két tendencia azonban csak együttesen juttat közelebb minket a valós folyamatokhoz, hiszen külön-külön egyik segítségével sem lehet leírni a Bach-korszak második felének eseményeit.

A Bach-korszak általános jellemzése után ki kell azonban emelni két vármegyét (három megyehatóságot), melyre az előzőekben ismertetett jellemvonások nem teljesen illettek rá. A Pest-Pilis-Solt vármegyéből megalakított Pest-Pilis és Pest-Solt, valamint Borsod megye esetében már a provizórium időszakában döntő átalakulásokat regisztrálhattunk. Ennek okait elsősorban a hajdani „vezérvármegye” esetében tudjuk meghatározni. Itt ugyanis az önkényuralmi igazgatás komoly lépéseket tett arra nézve, hogy a vármegye hagyományosan ellenzéki hivatalnokait új emberekkel váltsa fel. Az elicsere a legmagasabb szinteket is elérte, így tehát, mint azt megállapítottuk, a „vezérvármegye” az önkényuralom „minta megyehatóságává” vált. Borsod esetében azonban ilyen magyarázattal nem szolgálhatunk. Az ötvenes évek elején megfigyelhető nagyarányú kilengések magyarázatához egyrészt még több vármegye adatait kell összevetnünk egymással, másrészt a központi kormányzatszervek iratanyagát kell ebből a szempontból vizsgálat alá vennünk.

A tisztikar elemzése során nem foglalkoztunk a nemesség részvételének kérdésével, ezt azért tettük, mert ebből a szempontból adataink bővítésre szorulnak. A feltárt több ezer személyt össze kell vetni a nemesi kimutatásokkal, ezt az igen hosszadalmas munkát egyelőre nem tudtuk elvégezni. Pontos eredményekkel tehát csupán a kutatás későbbi szakaszában tudunk szolgálni. Az ötvenes évek második felében megjelent sematizmusok azonban esetenként utalnak a hivatalnokok nemességére, bár ez az egyedüli forrás nem lehet elegendő az ezirányú vizsgálat-hoz, adatait azonban tájékoztató jellegük miatt fel lehet használni.¹ A következő táblázatban az 1859-es tisztikarok nemesnek minősülő tagjairól közlök adatokat.

Megyehatóság	Teljes tisztikar (%)	Vezetők (%)	Középvezetők (%)	Beosztottak (%)
Pest-Pilis	23,1	70	27	6,4
Pest-Solt	27	66	11	20
Baranya	27,3	66	30	16,6
Somogy	24,5	70	28	10,5
Heves	33	80	37,5	20
Szolnok	20,8	40	16,6	15,4
Borsod	37,5	50	44	30,4

Az adatokból tehát annyi jól látható, hogy a tisztikarok negyede, egyes esetekben harmada a volt nemességből tevődött össze. Ezen belül a nemesi származásúak a magasabb presztízsű állásokban felülreprezentáltak voltak. Azt azonban egyelőre nem tudjuk pontosan megválaszolni, hogy a fennmaradó rész valójában milyen társadalmi kategóriákból származott.

A személyi kartonok alapján elvégzett részletes elemzések során bizonyítottuk, hogy az 50-es évek apparátusában helyet kapó emberek magasán kvalifikáltak voltak, legalább németül beszéltek. (A hivatalnokok széleskörű nyelvismerete gyakran zavarba ejtő a XXI. század embere, kutatója számára.) Az önkényuralmi igazgatás nagy hangsúlyt fektetett a szakszerűen működő „hivatalnokképezet” megteremtésére, hiszen a centralizált birodalmat a hadsereg mellett ennek a szervezetnek kellett volna összetartania. A rendszer bukása természetesen nem az apparátus működési nehézségei miatt következett be. Meg kell jegyeznünk, hogy munkánk során azt tapasztaltuk, hogy az ötvenes évek szakigazgatási szervei az elemzett korszak legpontosabban működő, munkáját precízen regisztráló, ezért legjobb kutatási feltételekkel rendelkező hatóságai voltak. (A kutató számára a legjelentősebb problémát a hatalmas, gyakran teljesen feldolgozatlan, katalogizálatlan forrásanyag szelektálása jelenti.)

Az 1860-61-es átalakulás általában szakítást jelentett az önkényuralommal, ennek pedig megvoltak a személyi következményei. A választók Pest-Pilis-Solt, Heves és Külső-Szolnok, valamint Somogy vármegyében radikális, Baranya és Csanád vármegyében toleráns, Borsodban pedig átmeneti személyi politikát folytattak. Általános jellemző tendencia volt, hogy az idegen származású „Bach-huszároknak” távoznuk kellett az újjáalakult vármegyékből, de a helybeliek gyakran álláshoz juthattak. A más vármegyékből származó magyarok nagyobb arányban kerültek rendelkezési állományba, tehát ténylegesen nem viseltek hivatalt. Ennek az is lehetett az oka, hogy mivel fiatal korukban költöztek el szülőhelyükről, egy olyan politikai közegbe kellett volna visszatérniük, ahonnan évekkal ezelőtt kiszakadtak, ahol esetleg nem rendelkeztek a megválasztáshoz szükséges kapcsolatokkal, és az önkényuralom alatti szereplésükről semmilyen bővebb információval sem rendelkezett eredeti lakóhelyük választásra jogosult elitje. Ők voltak tehát a legnehezebb helyzetben, hiszen mind a régi, mind az új lakóhelyükön az önkényuralom kiszolgálóit láthatták bennük. A választások alkalmával kimutat-

haró, hogy a provizorikus tiszviselők gyakrabban kerültek be az új tisztikarba, mint a definitívek. Ez egyrészt annak a következménye, hogy a definitívek között kevesebb volt az idősebb, megfelelő személyes kapcsolatrendszerrel bíró megyei politikus, másrészt pedig a kollektív emlékezés számára a közelebbi szerepvállalás nagyobb súllyal eshetett latba. Jellemző volt ugyan az 1848-49-es tiszviselők visszatérése, de általában csupán a Bach-korszak első szakaszában megfigyelhető részvételi arányban szerepeltek ekkor is. A különböző időszakokban szerepet vállaló tiszviselők között azonban gyakoriak voltak a személycserék, az azonos százalékértékek tehát más-más személyeket takartak. Az 1860-61-es évben tehát jelentős törés következett be az egyéni karrierekben, ez azonban nem jelentette, hogy minden esetben megszakadtak volna a kontinuitást biztosító kapcsolatok az alkotmányos és az önkényuralmi apparátus között.

A Schmerling-provizórium időszakára három általános megállapítást tehetünk: az 1860-61-es tiszviselők visszaszorulása, a Bach-éra elsősorban helyi származású hivatalnokainak visszatérése és az új emberek jelentőségének a megnövekedése mutatható ki. Az alkotmányos tiszviselők háttérbeszorulása tehát általánosan jellemző, de eltérések mutathatók ki az elemzett vármegyék között (Heves és Külső-Szolnok 6 %, Somogy 13,3 %, Borsod 16,6 %, Pest-Pilis-Solt 25 %, Baranya 28 %, Csanád 52 %), ennek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, a provizórium tisztikara vármegyénként eltérő mértékben ugyan, de kimutatható és egyes esetekben jelentős kontinuitást tudott felmutatni az 1860-61-es év felé. Annak a kérdésnek a végleges tisztázásához, hogy vajon melyik tendencia tekinthető általánosnak, további vármegyekutatásokra van szükség. Sajnos a provizórium központi apparátusai korántsem végeztek olyan precíz munkát, mint ami az örvényes években megfigyelhető volt. Általában a Bach-korszakban megkezdett személyi kartonokat vezetik tovább, azonban nem minden esetben rögzítik a változásokat. Az újonnan megjelenő hivatalnokokról ismereteink szerint nem készült általános kimutatás, ez megnehezíti a képzettségi és születési adatok elemzését. De akikről sikerült fellelni hivatali életrajzot, azok szinte kivétel nélkül képzett szakértelmiségiek voltak.

Az 1867-es választásoknak komoly egzisztenciális következményei lettek a provizórium hivatalnokai számára. Az 1863-as tisztikar többsége ekkor elvesztette állását. Az állásvesztők aránya Heves és Külső-Szolnok vármegyében volt a legmagasabb (99 %), Somogyban pedig a legalacsonyabb (45 %). Ez ekkor sem jelentette a kontinuitás teljes megszakadását (Heves és Külső-Szolnokban 4 %, Pest-Pilis-Solt 11 %, Borsod 19 %, Somogy 38 %, Baranya 39 %, Csanád 53 % volt a provizóriumbeli tiszviselők aránya). A feldolgozott források alapján nem tudunk kielégítő választ adni arra a kérdésre, hogy 1867 után mi történt a provizórium tiszviselőinek többségével. A szakirodalom alapján azt valószínűsíthetjük, hogy 1867-ben, az 1860-61-es tisztikar passzív ellenállásból visszatérő, tagjai jelentek meg tömegesen az újjászervezett alkotmányos megyékben. E feltételezést is jelentősen módosították kutatásaink. Az elemzett vármegyékben ugyan jelentős az 1860-61-esek szerepe, de korántsem kizárólagos. Hiszen egyetlen vármegyében

sem emelkedett arányuk 50 % fölé, sőt Baranya, Csanád és Somogy esetében részvételük a provizóriumbeliekéknél kisebb volt (Csanád 49 %, Borsod és Heves 43 %, Pest-Pilis-Solt 40 %, Baranya 36 %, Somogy 26 %).

A dolgozat lezárásaként tehát megállapíthatjuk, hogy az elemzett korszakban nagyarányú átalakulások zajlottak le. Az örvenes években úgy látszik, ez a folyamat szabályozott, előre megtervezett keretek között haladt, és fennmaradt a kontinuitás az alkotmányos időszakok tisztikaraival (kivételt képez ez alól Pest-Pilis-Solt, valamint Borsod 1851-es tisztikara vármegye). Az 1860-61-es kurzusváltás törést jelentett ugyan az önkényuralmi hivatalviselők számára, de ez korántsem volt általános érvényű tendencia. A „Bach-huszárok” számára az időleges egzisztenciális válságot az önkényuralom újabb korszaka oldotta meg. A Schmerling-provizórium apparátusát elsősorban új hivatalnokok töltötték be, de a vezető pozíciókban helyet kaptak a helyi származású, vagy az adott vármegyében telepedett, örvenes években szolgált magyarok. Mellettük kisebb nagyobb szerepet kaptak az 1860-61-es hivatalnokok is. Idegen ajkú ember azonban elvétve akad köztük (a feldolgozott 6 vármegyében egyetlen ilyen tisztviselő található). Benedek Gábor kutatásai alátámasztják azt a tapasztalatunkat, hogy elsősorban a magyar nyelvet bírók maradhattak továbbra is az ország hivatalaiban. 1867 újabb jelentős határkö volt a szakapparátus számára, általános érvényű megállapítást itt sem lehet tenni, hiszen nagy eltérés figyelhető meg az egyes vármegyék kinevezési gyakorlataiban.

A hatvanas évek tisztviselőinek sorsát azonban a feldolgozott források alapján nem lehet tisztázni, hiszen ellentétben az 1860-61-es rövid alkotmányos periódussal, a dualizmus időszakában volt idő a politikai konszolidációra, a nemzeti jelszavaknak a gyakorlati élet követelményeire való idomítására. Ennek következtében visszatérhettek a közigazgatási munkába az 1867-ben állásukat veszített szakértelmiségiek. Két momentumot emelnénk ki, amely véleményünk szerint ezt látszik alátámasztani: a Nógrád megyei hivatalnok, Höke Lajos a század 80-as éveiben egy olyan mozgalom tagjának vallotta magát, melyben bizonyíthatóan nem vett részt, vezető hivatalviselő „Bach-huszárként” tehát fontosnak érezte ezt az alkalmazkodást, mely valószínűleg környezete számára is sokkal jelentősebb volt, mint a múlt valósága. Ennél az adaléknál azonban fontosabb az, a gyakorlatilag logikusnak tűnő feltételezés, hogy a magyar Belügyminisztérium igényt formálhatott a szakképzett apparátus szolgálatára, nem pazarolták a szakszerű igazgatás számára nélkülözhetetlen tapasztalati tőkét. Ennek a kérdésnek a feltérzéséhez a kutatási tervünknek megfelelően a vizsgált időszak kibővítésére van szükség.

Jegyzetek

- [1] Különösen érdekes Hont vármegye példája lásd: Spira György: A honti alorcásdi. In: Spira György: *Jottányit se negyvennyolcból*. Budapest, 1989.
 [2] Handbuch 1859. elemzett táblázata

XI.

Felhasznált források és irodalom

Levéltári források

Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)

- ☐ D 54. Karl Geringer, magyarországi polgári ügyekben teljhatalmú császári biztos iratai. Esküokmányok
- ☐ D 55. Karl Geringer, magyarországi polgári ügyekben teljhatalmú császári biztos iratai. Általános iratok.
- ☐ D 81. Jósza Péter, Nagyváradi kerületi főbiztos iratai
- ☐ D 82. Gyulai Gaál Endre Szegedi kerületi főbiztos iratai. Általános iratok
- ☐ D 185. Magyar kir. Udvari Kancellária, 1860-1867. Elnöki iratok
- ☐ D 188. Magyar Királyi Udvari Kancellária iratai. Személyügyi nyilvántartási iratok.
- ☐ D 189. Magyar kir. Udvari Kancellária, 1860-1867. Általános iratok
- ☐ D 199. Magyar királyi. Helytartótanács Elnöki iratok
- ☐ D 225. 1862-1867. évi iratok, Általános segédkönyvek

Baranya megyei Levéltár, Pécs (BML)

- ☐ IV. 1. Baranya vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei
- ☐ IV. 254. a. Baranya megye bizottmányi jegyzőkönyvei 1860-61.
- ☐ IV. 255. a. Baranya megye bizottmányi jegyzőkönyvei, 1867.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Miskolc (BAZML)

- ☐ IV. a 501. Borsod vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei
- ☐ IV. B. 601. /a. Borsod vármegye Bizottmányának jegyzőkönyvei, 1848-49.
- ☐ IV. 753. a. Borsod megye Bizottmányi jegyzőkönyvei, 1860-61.
- ☐ IV. 754-a. Borsod megye Bizottmányi jegyzőkönyvei, 1867.

Csongrád megyei Levéltár, Szeged (CsML)

- ☐ IV. B 101. Csanád vármegye Bizottmányának iratai, 1848-49.
- ☐ IV. B 102. Csanád vármegye Központi Választmányának iratai, 1848-49.
- ☐ IV. B 151. Csanád vármegye császári királyi Megyehatóságának iratai. 1849-54.
- ☐ IV. B 153. Csanád vármegye császári királyi Számvevőjének iratai. 1849-54
- ☐ IV. B 251. Csanád vármegye Bizottmányának iratai, 1860-61.
- ☐ IV. B 253. Csanád vármegye Központi Választmányának iratai, 1860-61.
- ☐ IV. B. 264. Csanád vármegye számvevőjének iratai, 1860-1868.

- ☐ IV. B. 268. Csanád vármegye főispáni helytartójának iratai
- ☐ IV. B. 25. a. Csanád vármegye Bizottmányának iratai, 1867.

Heves megyei Levéltár, Eger (HmL)

- ☐ IV.-1/a. Heves és Külső-Szolnok vármegye közgyűlési és kigyűlési jegyzőkönyvei
- ☐ IV.-1/b. Heves és Külső-Szolnok vármegye közgyűlési és kigyűlési iratai
- ☐ IV.-152/2. Majthényi László cs. k. kormánybiztos iratai. Elnöki jegyzőkönyv ikatatókönyve
- ☐ IV.-152/a. Egri cs. k. Megyehatóság iratai, Egri megyefőnöki elnöki iratok
- ☐ IV.-153. Gyöngyösi cs. k. Megyehatóság megyefőnöki elnöki iratai
- ☐ IV.-154. Szolnoki cs. k. Megyehatóság megyefőnöki közigazgatási iratai
- ☐ IV.-252. Heves és Külső-Szolnok vármegye bizottmányának jegyzőkönyvei, 1860-61.
- ☐ IV-42. 5 Heves és Külső-Szolnok vármegye bizottmányának jegyzőkönyvei, 1867.

Pest megyei levéltár, Budapest (PmL)

- ☐ IV. 3/ a/ 1. Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei
- ☐ IV. 252- a. Pest-Pilis-Solt vármegye Bizottmányának jegyzőkönyve, 1860-61.
- ☐ IV. 102-a-1. Pest-Pilis-Solt vármegye Bizottmányi jegyzőkönyvei, 1848.
- ☐ IV. 103-a-1. Pest-Pilis-Solt Forradalmi Bizottmányának jegyzőkönyve
- ☐ IV. 105. Pest-Pilis-Solt vármegye Windisch-Grätz-féle megyei elnöki közigazgatási iratok lajstroma
- ☐ IV. 106. a. Pest-Pilis-Solt Haynau-féle megyei elnöki közigazgatási iratok jegyzőkönyve

Somogy megyei Levéltár, Kaposvár (SmL)

- ☐ IV. 1. Somogy vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei
- ☐ IV. B. 101-a. Somogy vármegye bizottmányának jegyzőkönyvei
- ☐ IV. 151. Somogy megye királyi biztosi gyűlésének iratai
- ☐ IV. 254-a. Somogy megye Bizottmányi nagygyűlésének jegyzőkönyve

Címtárak

- ☐ Emich Gusztáv Nagy Képes Naptára. Pest, 1861.
- ☐ Hof- und Staats-Handbuch Des Kaisersthumes Österreich IV. Teil. Königreich Ungarn. für das Jahr 1856-1860. Wien, 1856-1860.
- ☐ Magyarország tiszti kara 1862-ben. Pest, 1862.
- ☐ Magyarország tiszti névtára 1863. Pest, 1863.
- ☐ Müller Gyula Nagy Naptára 1854-re. Pest, 1853.

Forráskiadványok, adatárak

- ☐ Barna János-Sümegey Dezső: *Nemesi családok Csanád vármegyében*. Makó, 1913.
- ☐ Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49*. Budapest, 1983.
- ☐ Bona Gábor: *Kossuth Lajos kapitányai*. Budapest, 1988.
- ☐ Bona Gábor: *Főhadnagyk és hadnagyk az 1848-49-es szabadságharcban. I.-III.* Budapest, 1998-2000.
- ☐ Fényes Elek: *A magyar birodalom nemzetiségei, és ezek száma vármegyék és járárok szerint*. Pest, 1867.
- ☐ Fényes Elek: *Magyarország statistikája*. Pest, 1842.
- ☐ Fényes Elek: *Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. Pest, 1836.
- ☐ F. Kiss Erzsébet: *Az 1848-49-es magyar minisztériumok*. Budapest, 1987.
- ☐ *Kossuth az utolsó rendi országgyűlésen 1847-48*. Sajtó alá rendezte: Barta István. Budapest, 1953.
- ☐ *Kossuth Lajos 1848/49-ben IV. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. Második rész 1849. január 1.- április 14.* Sajtó alá rendezte: Barta István. Budapest, 1953.
- ☐ *Magyar törvénytár 1000-1526. évi törvénycikkek*. Szerkesztette: dr. Márkus Dezső Budapest, 1899.
- ☐ *Magyar törvénytár 1526-1608. évi törvénycikkek*. Szerkesztette: Dr. Márkus Dezső. Budapest, 1899.
- ☐ *Magyar törvénytár 1836-1868. évi törvénycikkek*. Szerkesztette: dr. Márkus Dezső Budapest, 1896.
- ☐ *Magyarország történeti demográfúja*. Szerk.: Kovacsics József, Budapest, 1963.
- ☐ *Magyarország újabbkori történetének forrásai. A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben*. Összegyűjtötte, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Andics Erzsébet. Budapest, 1981.
- ☐ Nagy Iván: *Magyarország nemesi családjai címerekkel és nemzetrendi táblákkal. I-XIII.* 1857. Pest. Reprint.
- ☐ Palugyai Imre, ifj.: *A megyerendszer hajdan és most. IV. kötet*. Pest, 1848.
- ☐ Palugyai Imre, ifj.: *Magyarország történeti, földtani és állami legújabb leírása*. Pest, 1855.
- ☐ Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái I-XIV.* Budapest, 1891-1914.

Egykorú dokumentumok és visszaemlékezések

- ☐ *Dedk Ferenc beszédei*. Szerkesztette: Könyi Manó. Budapest, 1886.
- ☐ *Gyűjtemény a Magyarország számára kibocsátott legfelsőbb manifesztumoknak és szövegnek, valamint a császári királyi hadsereg főparancsnoka által Magyarországon kiadott hirdetményeknek*. Buda, 1849.
- ☐ *Hivatali utasítás a közigazgatási Hatóságok számára Magyarországon a belügyminisztériumnak ezen koronaországban közigazgatási Hatóságok szerkezete iránt 1850-i sept. 13-án kiadott rendeletével együtt*. Buda, 1851.
- ☐ *Magyarországot illető Országos Kormánylap*.
- ☐ *Megyei alkotmányos mozgalmak 1860. october 20-tól 1861. april 2-ig*. (F(reibeisz) I(stván)). Pest, 1861.
- ☐ Széchenyi István: *Napló*. Budapest, 1982.
- ☐ Szögyény-Marich László, id. *Emlékiratai*. Budapest, 1903-1918.
- ☐ Zalár József: *Emlékirat. Bevezetésül Heves vármegye 1849-ki Aug. 16-án megszakadt, s 1860-iki december 12-én újra megkezdett alkotmányos Jegyzőkönyvébe*. Eger, 1861.

Felhasznált szakirodalmi munkák

- ☐ *1848-1849 A szabadságharc és forradalom története*. Szerkesztette: Hermann Róbert. Budapest, 1996.
- ☐ *1848-as nemzetőrök Heves és Külső-Szolnok vármegyében*. Összeállította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: P. Kovács Melinda, Kozma György Bertalan, Szabó Jolán. Eger, 1999.
- ☐ *A magyar történelem 1849-1918 című előadás programja*, készítette: Hanák Péter, Kató István, Erényi Tibor, Galántai József, Szabad György. Budapest, 1953.
- ☐ Andrási Gyula, ifj.: *Az 1867-es kiegyezésről*. Budapest, 1896.
- ☐ Andrassy Antal: Noszlopy Gáspár illegális évei (1849-1853). In: *Somogy megye múltjából*. Szerkesztette: Kanyar József. Kaposvár, 1982.
- ☐ Andrassy Antal: Noszlopy Gáspár kormánybiztossága (1849. március-augusztus). In: *Somogy megye múltjából*. Szerkesztette: Kanyar József. Kaposvár, 1981.
- ☐ Andrassy Antal: Noszlopy Gáspár szolgabírói évei. (1846-1848). In: *Somogy megye múltjából*. Szerkesztette: Kanyar József. Kaposvár, 1980.
- ☐ Andrassy Antal: Somogy a császári megszállás alatt. (1849. január-április). In: *Somogy megye múltjából*. Szerkesztette: Kanyar József. Kaposvár, 1974.
- ☐ Aradi Péter: A Dráva vidék védelmének szervezése 1848 nyarán. In: *Somogyi Almanach*. 16-17. szám. Kaposvár, 1972.

- 11 Asztalos Miklós–Pethő Sándor: *A magyar nemzet története ősidőktől napjainkig*. Budapest, 1933.
- 12 Balanyi György: *A magyar nemzet története*. Budapest, 1930.
- 13 Baldás Béla: *A középkeletiek szerepe társadalmunk fejlődésében. Egy évszázad magyar történelmének néphagyományosságáról, 1849-1945-ig*. Budapest, 1958.
- 14 Barany, George: *Ungars Verwaltung: 1848-1918*. Band 2. Verwaltung und Rechtswesen. Hg. Adam Wandruszka-Peter Urbanitsch. Wien, 1975.
- 15 Bekács Gusztáv: Ferenc József és kora. In: *Magyar nemzet története*. Szerkesztette Szilágyi Sándor. X. kötet. Budapest, 1898.
- 16 Benedek Gábor: *Ciszlajtániai tisztviselők a neobaszolizmus kori Magyarországon*. In: AETAS, 1995/4.
- 17 Benedek Gábor: *Disztrikt és Bach-huszár. Társadalomtörténeti vizsgálatok a neobaszolizmus- és a dualizmus kori tisztviselőkről*. Kandidátusi értekezés, Budapest, 1997.
- 18 Bergel József: *Kaponyár 40 év óta*. Kaposvár, 1877.
- 19 Bertényi Iván: *Magyarország rövid története*. Budapest, 1997.
- 20 Berzeviczy Albert: *Az abszolútizmus kora Magyarországon, 1848-65*. Budapest, 1922-1932.
- 21 Bezzeredy Győző: Mohács az 1848/49-es események idején. In: *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*. 41-42. Pécs, 1998.
- 22 Bibó István: A magyar közigazgatásról, II. (Jellegzetes kórfomák). Kéziratotredék, 1946 vége, 1947 eleje. In: *Bibó István Összegyűjtött munkái*. Sajtó alá rendezte: Kemény István, Sárközi Mátya. Bern, 1983.
- 23 Bibó István: A reformkori és a kiegyezés utáni nemesség különbözősége. 1947. In: *Bibó István Összegyűjtött munkái*. Sajtó alá rendezte: Kemény István, Sárközi Mátya. Bern, 1983.
- 24 Bibó István: Eltorzult magyar alkotás, székletcsés magyar történelem. In: *Válogatott tanulmányok*. Debrecen, 1986.
- 25 Bona Gábor: *Az 1848-as honvédsereg Baranya megyei származású tisztjei*. In: *Baranya Emlékszáma az 1848-49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére*. 1998-1999. XI-XII. évfolyam. Pécs, 1999.
- 26 Borsod Abaúj Zemplén megye története és legújabbkori adataira. Szerkesztette Varga Gáborné. Miskolc, 1970.
- 27 Bócsa Sándor: *Somogy története. Somogy megye kézikönyve*. Szerkesztette Dr. Kasza Sándor. 1998.
- 28 Braun Róbert: *Az abszolútizmus hetven évvel ezelőtt*. In.: *Szocializmus*, 1922.
- 29 Brauneder, Wilhelm: *Osztályalkotmánytörténet napjainkig*. Pécs, 1994.
- 30 Csizmadia Andor: *A kormánybiztosi intézmény 1848-1849-ben*. Budapest, 1960.

- ☐ Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tandszrendszer létrejöttéig*. Budapest, 1976.
- ☐ Csohány János: *A magyarországi protesztánsok abszolútizmuskori bécsi kormányzatok tükrében*. Doktori értekezés kézirat. Budapest, 1979.
- ☐ Csongrád megye évszázadai. *Történelmi olvasókönyv*. Szerkesztette: Blazovich László. Szeged, 1985.
- ☐ Csongrád megye kézikönyve. Főszerkesztő Dr. Kasza Sándor. 1997.
- ☐ Csorba József: *Somogy vármegye ismertetése*. Pest, 1857.
- ☐ Deák Ágnes: *„Nemzeti egyenjogúsítás”. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849-1860*. Budapest, 2000.
- ☐ Deák Ágnes: *Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolútista kormányzat ellen 1851-52-ben*. In: AETAS 1995/4.
- ☐ Deák Gábor: Szemere Bertalan felső-magyarországi teljhatalmú kormánybiztosi működéséről. In: *Szemere Bertalan és kora*. Szerkesztette: Ruszoly József. Miskolc, 1991.
- ☐ Dedek-Crescens Lajos: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye története. In: *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye*. Szerkesztette: Dr. Borovszky Samu. Országos Monográfia Társaság. Budapest, é. n.
- ☐ Dobai András: Somogy megye középszintű igazgatása a neoabszolútizmus időszakában (1849. aug.-1859. okt.). In: *Somogy megye múltjából*. Szerkesztette: Kanyar József. Kaposvár, 1982.
- ☐ Dobai András: Somogy vármegye közigazgatása az októberi diploma és a Schmerling-provizórium idején (1860-1865). In: *Somogy megye múltjából*. Szerkesztette: Kanyar József. Kaposvár, 1988.
- ☐ Dr. Aradi Péter: A Dráva-vidék védelmének szervezése 1848 nyarán. In: *Somogyi Almanach* 16-17. szám. Szerkesztette: Dr. Kanyar József. Kaposvár, 1972.
- ☐ Eckhart Ferenc: *Bevezetés a magyar történelembe*. Pécs-Budapest, 1924.
- ☐ Eckhart Ferenc: *Magyarország története*. Budapest, 1933.
- ☐ *Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből*. A bevezetőt írta: Lévay József. Budapest, 1899. Reprint: Miskolc, 1999.
- ☐ Eötvös József: *Reform*. Lipcse, 1846.
- ☐ Erdélyi László: *Magyar történelem*. Budapest, 1931.
- ☐ Fáncsy József: Az ellenforradalmi rendszer megszüntetésére tett kísérletek Baranyában 1849-1850. In: *Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya megyei Levéltár Évkönyve*. Szerkesztette: Szita László, Pécs, 1973.
- ☐ Fekete Sándor: *A nemzet prókátor*. Budapest, 1976.
- ☐ Ferenczi Zoltán: *Deák élete*. Budapest, 1904.
- ☐ G Tóth Ilona: Csanád megye igazgatása (1860-1867). In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből X*. Szerkesztette: Blazovich László. Szeged, 1986.

- ☐ Gabányi János: *A magyar nemzet története*. Budapest, 1926.
- ☐ Galántai József: *A Habsburg-monarchia alkonya*. Budapest, 1985.
- ☐ Galántai József: *Az 1867-es kiegyezés*. Budapest, 1967.
- ☐ Galgóczy Károly: *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye monográfiája*. Budapest, 1876.
- ☐ Géczy Lajos: Csanád megye közigazgatásának átszervezése a neoabszolutizmus első éveiben. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből X.* szerk.: Blazovics László. Szeged, 1986.
- ☐ Gelich Richárd: *Magyarország függetlenségi harca 1848-49-ben*. Budapest, 1884.
- ☐ Gergely András- Szász Zoltán: *Kiegyezés után*. Budapest, 1978.
- ☐ Gergely András: Az 1848-as politikai államszervezet. In: *A magyar polgári államrendszerek*. Szerkesztette: Pölöskei Ferenc és Ránki György. Budapest, 1981.
- ☐ Gerő András: *Ferenc József és a magyarok*. Budapest, 1988.
- ☐ Gerő András: *Ferenc József, a magyarok királya*. Budapest, 1999.
- ☐ Glósz József – Hainer Ignác: A nemesi értelmiség a reform kori Baranyában. *Baranyai Levéltári Füzetek 58. Különnyomat a Baranyai Helytörténetírás 1983-1984 c. kötetéből*. Pécs, 1985.
- ☐ Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora*. Budapest, 1934.
- ☐ Hajagos József: *Heves vármegye az átalakulás hónapjaiban (1848. március - június)*. Heves megye a forradalmi változások előestéjén. In: *Aetas*. 1998. 2-3.
- ☐ Halász Imre: Az önkényuralmi közigazgatás kiépülése Zala megyében 1849-1954. *Levéltári Közlemények*, 1986.
- ☐ Hanák Péter: A polgári átalakulás feltételei és a kiegyezés. In: Hanák Péter: *Magyarország a Monarchiában*. Budapest, 1975.
- ☐ Hanák Péter: A soknemzetiségű Habsburg-monarchia elnyomott népei. In: Hanák Péter: *Magyarország a Monarchiában*. Budapest, 1975.
- ☐ Hanák Péter: *Dedk és a kiegyezés közjogi megalapozása*. In: Zalai Gyűjtemény V. Zalaegerszeg, 1976.
- ☐ Heindl, Waltraud: *Bürokratie und Verwaltung im österreichischen Neoabsolutismus*. Österreichische Osthefte, 1980.
- ☐ Hermann Róbert: Megtorlás Heves és Külső-Szolnok vármegyében 1849-1851. In.: *Mátrai Tanulmányok*, Szerkesztette: Horváth László. Gyöngyös, 1995.
- ☐ Hóman Bálint – Szeffő Gyula: *Magyarország története*. Budapest, 1936.
- ☐ Horváth Árpád: Tolna megye igazgatása a neoabszolutizmus idejében. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből X.* Szekszárd, 1983.
- ☐ Hőke Lajos: *Magyarország legújabbkori története*. Nagybecskerek, 1893.
- ☐ Hudi József: *Dundmtúli parasztmozgalmak 1848 tavaszán és nyarán*. In: *Baranya Emlékszáma az 1848-49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére*. 1998-1999. XI-XII. évfolyam. Pécs, 1999.

- ☐ Imási János – Karsai Elek – Pamlenyi Ervin: *A magyar nép története*. Budapest, 1954.
- ☐ Jászi Oszkár: *A Habsburg monarchia alkonya*. Budapest, 1982.(reprint)
- ☐ Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, 1912.
- ☐ Kanyar József: *A megyei közgyűlés és bizottságai Somogyban (1860-1871)*. In: *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Budapest, 1971. Szerkesztette: Dr. Bónis György-Dr. Degré Alajos
- ☐ Kanyar József: *Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Történelmi olvasókönyv*. Kaposvár, 1967.
- ☐ Kassai Géza: *Magyar történelmi sorsfordulók és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, 1959.
- ☐ Kellmer Béla: *Kaposvári Megyei Könyvtár Évkönyve*. Kaposvár, 1957.
- ☐ Kiss Géza: *Adatok Munkácsy Albert portréjához különös tekintettel az 1848-1849-es tevékenységére*. In: *Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya megyei Levéltár Évkönyve*. Szerkesztette: Szita László, Pécs, 1973.
- ☐ Hermann Róbert: *Adatok a drávai védvonal történetéhez 1848 június-szeptember*. In: *Baranya Emlékszáma az 1848-49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére*. 1998-1999. XI-XII. évfolyam. Pécs, 1999.
- ☐ Klein Gáspár: *Borsod vármegye és népességének története*. In: *Csikvári Antal: Borsod vármegye. Vármegyei szociográfiák*. Budapest, 1939.
- ☐ Kopasz Gábor: *A baranyai nemzetörség és ennek szerepe 1848-1849-ben*. In: *Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya megyei Levéltár Évkönyve*. Szerkesztette: Szita László, Pécs, 1973.
- ☐ Kosáry Domokos – Mérei Gyula: *Magyarország története, a szatmári békétől napjainkig*. Budapest, 1943.
- ☐ Kovács István: *Népességi viszonyok*. In: *Baranya múltja és jelene*. Szerkesztette: Várady Ferenc. Pécs, 1896. I. kötet
- ☐ Körmöczy Katalin: *..... A mi megmarad, fordítsa jó célokra". Deák Ferenc hagyatéka*. Budapest, 1992.
- ☐ Labádi Lajos: *Csongrád megye neoabszolutista közigazgatásának kialakítása (1849-1854)*. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. X. Szeged, 1986.
- ☐ Lakatos Ernő: *Az első megyebizottmány*. In: *Levéltári közlemények*. Huszonhetedik évfolyam. Budapest, 1956.
- ☐ Lázár István: *Kis magyar történelem*. Budapest, 1989.
- ☐ Léderer Emma: *A magyar társadalom kialakulása a honfoglalástól 1918-ig*. Budapest, 1947.
- ☐ Lukács Lajos: *A magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849-67*. Budapest, 1955.
- ☐ Lukács Lajos: *A magyar nép története*. Budapest, 1953.

- ☐ *Magyarország története 1848-1918.* Szerkesztette: Hanák Péter. Budapest, 1972.
- ☐ *Magyarország története.* Főszerkesztő: Molnár Erik. Budapest, 1967.
- ☐ *Magyarország története.* Szerkesztette: Kovács Endre, Katus László. Budapest, 1986. VI./ 1. kötet
- ☐ *Magyarország történeti kronológiája.* Főszerkesztő: Benda Kálmán, III. 1848-1944. Budapest, 1993.
- ☐ Marczali Henrik: *Legújabb kor története. 1825-1880.* Budapest, 1892.
- ☐ Miskolczy Gyula: *A Bach-rendszer cseh Beamtere.* In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik évfordulójának ünnepére.* Budapest, 1933.
- ☐ Mocsári Lajos: *A magyar társas élet.* 1855.
- ☐ Mocsári Lajos: *A régi magyar nemes.* Budapest, 1889.
- ☐ Mód Aladár: *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért.* Budapest, 1943.
- ☐ Molnár László: *Csongrád megye közigazgatási szervezetének átalakulása 1848-1871.* In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből. XIX. század.* Szeged, 1978.
- ☐ *Munkások és parasztok mozgalmi Magyarországon 1849-1867.* Iratok. Szerkesztette: Sashegyi Oszkár. Budapest, 1959.
- ☐ Nagy Imre Gábor: *Baranya megye történeti kronológiája 1848-1849.* In: *Baranya Emlékszám az 1848-49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére.* 1998-1999. XI-XII. évfolyam. Pécs, 1999.
- ☐ Nagy Imre Gábor: *Mohács város közigazgatása az 1860-as évek első felében.* Különnyomat a Baranyai Helytörténetírás 1989. c. kötetéből. Pécs, 1989.
- ☐ Nagy Imre Gábor: *Pécs szabad királyi város 1848 tavaszán.* In: *Baranya Emlékszám az 1848-49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére.* 1998-1999. XI-XII. évfolyam. Pécs, 1999.
- ☐ Nagy Imre Gábor – Márfi Attila – Ódor Imre: *Baranya megye évszázadai (1000-1918).* Pécs, 1996.
- ☐ Nagy István: *A mezőgazdaság Magyarországon az abszolutizmus korában (1849-1867).* Budapest, 1944.
- ☐ Nagy József: *A Heves megyei munkásmozgalom kezdeti szakasza (1850-1914).* Eger, 1956.
- ☐ Németh Béla: *Baranya szent-Istvántól a jelenkorig.* In: *Baranya múltja és jelene.* Szerkesztette: Várady Ferenc. Pécs, 1897. II. kötet.
- ☐ Németh G. Béla: *Az abszolutizmus korának néhány főbb karaktervonása.* In: *A forradalom után – kiegyezés előtt.* Szerkesztette: Németh G. Béla. Budapest, 1988.
- ☐ Ódor Imre: *Az első népképviseleti országgyűlés baranyai követei.* In: *Baranya Emlékszám az 1848-49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére.* 1998-1999. XI-XII. évfolyam. Pécs, 1999.

- ☐ Orosz Ernő: Heves megye története. In: *Magyarország vármegyéi és városai. Heves vármegye monográfiája*. Szerkesztette: Dr. Borovszky Samu. Országos Monográfia Társaság, 1909.
- ☐ Paál László: Somogy megye sajtója. In: *Somogy megye múltjából*. 26. Kaposvár, 1995.
- ☐ Pach Zsigmond Pál: *A dualizmus rendszerének első évei Magyarországon*. Budapest, 1955.
- ☐ Pap József: *A Heves- és Külső-Szolnok vármegyei politikai elit és a passzív ellenállás*. In: AETAS. 1998. 2-3.
- ☐ Pap József: *„Én is a passzív ellenállók egyike voltam, ...” !? – A vármegye és hivatalnokai a reformkor végétől a Bach-rendszer bukásáig*. (Borsod, Csanád és Somogy vármegye). In: AETAS. 2000. 2-3.
- ☐ Pap József: *A passzív ellenállás, egy történelmi axióma másfélszáz éve (Historiográfiai áttekintés)*. In: *Egri történeti évkönyv*. Szerkesztette: Dr. Misóczy Lajos, Eger, 2000.
- ☐ Pap József: *Heves és Külső-Szolnok, egy ellenzéki vármegye tisztikara és közigazgatása 1844 és 1867 között*. In: *Hagyomány és történelem. Ünnepi kötet Für Lajos születésnapjára*. Szerkesztette: Dr. Gebei Sándor. Eger, 2000.
- ☐ Pap József: *Magyarország közigazgatása 1859-1867*. In: *„Emberek és eszmék...” Tanulmánykötet Vaddász Sándor 70. születésnapjára*. Szerkesztette: Dr. Gebei Sándor. Eger, 2001.
- ☐ Perlaki Lajos: *I. Ferenc József*. Budapest, 1938.
- ☐ Pethő Sándor: *Világostól Trianonig*. Budapest, 1925.
- ☐ Rabár Ferenc, ifj.: *Az eszéki vár 1848 őszén*. In: *Hadtörténeti közlemények*. 1995. 3. szám
- ☐ Rádnyé Rácz Katalin: *Pest-Pilis-Solt vármegye közigazgatásának szervezeti és területbeosztási változásai. 1848-1867 között*. In: *Pest megye múltjából 7. Fejezetek Pest megye történetéből*. Tanulmányok. Szerkesztette: Egy Tibor. Budapest, 1990.
- ☐ Rayman János: *A Kossuth bankók Baranyában*. In: *Baranya Emlékszáma az 1848-49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére. 1998-1999. XI-XII. évfolyam*. Pécs, 1999.
- ☐ Reiszig Ede: *Somogy vármegye története*. In: *Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája*. Szerkesztette: Dr. Csánki Dezső. Budapest, é. n.
- ☐ Ruzsoly József: *Az országgyűlési népképviselő kezdetei Csanád vármegyében. 1848-1875*. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből. XIX. század*. Szerkesztette: Farkas József. Szeged, 1978.
- ☐ Ruzsoly József: *Szemere megyéje, Borsod Szemeréje*. In: *Szemere Bertalan és kora*. Szerkesztette: Ruzsoly József. Miskolc, 1991. I. kötet
- ☐ Sárközy Albert: *A nemzetőrség készen áll*. Miskolc, 1945.

- ☐ Sarlós Béla: A közigazgatás polgári jellegéről. In: *A magyar polgári államrendszerek*. Szerkesztette: Pölöskei Ferenc és Ránki György. Budapest, 1981.
- ☐ Sashegyi Oszkár: *Az abszolutizmus kori levéltár*. Budapest, 1965.
- ☐ Sashegyi Oszkár: *Ungars politische Verwaltung in der Ära Bach 1849-1860*. Graz, 1979.
- ☐ Sebestyén Sándor: *Csiky Sándor életpályája (1805-1892)*. Eger, 1981.
- ☐ Seresné Szegőfi Anna: *Borsod vármegye képvisellete a reformországgyűléseken. Követutasítások és követi végjelentések*. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltári Füzetek. 21. Miskolc, 1987.
- ☐ Simon V. Péter: *Baranyai mozgalmak 1848 tavaszán és nyarán*. Baranyai Levéltári Füzetek 120. Különnyomat a Baranyai Helytörténetírás 1989. c. kötetéből. Pécs, 1989.
- ☐ Somogyi Éva: *A birodalmi centralizációtól a dualizmusig (Az osztrák-német liberálisok útja a kiegyezéshez)*. Budapest, 1976
- ☐ Somogyi Éva: *Abszolutizmus és kiegyezés*. Budapest, 1981.
- ☐ Spira György: *A honti álorcásdi*. In: Spira György: *Jöttányit se negyvennyolc-ból*. Budapest, 1989.
- ☐ Steier Lajos: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-1849-ben*. Budapest, 1937.
- ☐ Süptai István: *Borsod vármegye 1848 tavaszán*. In: *Borsodi szemle*. Miskolc, 1982. I.
- ☐ Süptai István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására*. Tervezetek, javaslatok, törvények. Budapest, 1995.
- ☐ Szabad György: *Az önkényuralom kora*. In: *Magyarország története X kötetben*. Főszerkesztő: Kovács Endre. VI./ 1. kötet. Budapest, 1979.
- ☐ Szabad György: *Deák Ferenc három politikai korszaka*. Magyar Tudomány 1976. 11. szám különnyomat.
- ☐ Szabad György: *Forradalom és kiegyezés válságútján (1860-61)*. Budapest, 1967.
- ☐ Szabad György: *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében*. Budapest, 1977.
- ☐ Szabó Ignác: *Eger város múltjából*. Eger, 1898.
- ☐ Szamel Katalin: *A megyerendszer fejlődésének története Magyarországon*. Budapest, 1981.
- ☐ Szántó Imre – Nagy József – Nagy István: *Magyarország története 1848-1948*. Budapest, 1958.
- ☐ Szász József – Seress László: *Magyarország története Ferenc császár korától 1910-ig*. Budapest, 1913.
- ☐ Szederkényi Nándor: *Heves vármegye története. IV. kötet*. Egervára visszavételétől, 1687-től 1867-ig. Eger, 1893.
- ☐ Szekfű Gyula: *A három nemzedék*. Budapest, 1989. (reprint)

- ☐ Szekfü Gyula: *A magyar állam életrajza*. Budapest, 1988. (Reprint, eredeti kiadás: *Der Staat Ungarn, eine Geschichtsstudie*. Deutche Verlags, Anstalt Stuttgart, Berlin, 1917.)
- ☐ Szita János: *Baranya megye közigazgatása a neoabszolutizmus idején I. Különnyomat a Baranyai Helytörténetírás 1983-1984 c. kötetéből*. Pécs, 1985.
- ☐ Szita János: *Baranya megye közigazgatása a neoabszolutizmus idején I. In: Baranyai Helytörténetírás 1980. A Baranya megyei Levéltár Évkönyve*. Pécs, 1981.
- ☐ Szlávik László: *A nemzeti ellenállás története Egerben 1849-1867*. Eger, 1991.
- ☐ Szöcs Sebestyén: *A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban*. Budapest, 1972.
- ☐ Szűts Emil: *Baranya megye 1848-1849-ben*. In: *Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya megyei Levéltár Évkönyve*. Szerkesztette: Szita László. Pécs, 1973.
- ☐ Tas Károly: *Baranya vármegye 1848-ban*. Történelmi Intézet Értekezései. 21. Pécs, 1940.
- ☐ Tóth Tamás: *Lajtvántúli tisztviselők a szolgabírói hivatalokban*. In: *Sic itur ad Astra*. 1995. 1-2.;
- ☐ Török Pál: *Magyarország története*. Budapest, 1942.
- ☐ Unger Mátyás – Szabolcs Ottó: *Magyarország története*. (rövid áttekintés). Budapest, 1965.
- ☐ Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Budapest, 1986.
- ☐ Varga János: *Népfelkelők és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén*. Budapest, 1953.